

УДК 93/99

ISSN 0583-4961

ИНСТИТУТ ЗА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА

ГЛАСНИК

ГЛАСНИК год. 55 бр. 1-2 стр. 1-238 Скопје 2011

СОДРЖИНА – TABLE OF CONTENTS

СТАТИИ – ARTICLES

<i>Војислав Саракински</i> : Три планини до Хелада: цртчки за персиското минување низ Македонија	7
<i>Vojslav Sarakinski</i> : Three Mountains to Greece: Notes on the Persian Crossing through Macedonia	23
<i>Катерина Младеновска-Ристовска</i> : Тројниот сојуз на Македонското Кралство, Одриското Кралство и Атина (431 год. пр. н.е.)	25
<i>Katerina Mladenovska-Ristovska</i> : The Triple Alliance of the Macedonian Kingdom, the Odrysian Kingdom and Athens (431 BC)	38
<i>Стефан Пановски</i> : Смртта на Деметриј и римската пропаганда	39
<i>Stefan Panovski</i> : The Death of Demetrios and the Roman Propaganda	51
<i>Стефан Влахов Мицов</i> : Суштината на македонската еманципација во антиката	53
<i>Stefan Vlahov Mitsov</i> : The Essence of the Macedonian Emancipation in Antiquity	64
<i>Јасминка Кузмановска</i> : Један Прокопијев топоним из списка за Македонију	65
<i>Jasminka Kuzmanovska</i> : One Toponym from Procopius' List of Fortifications in Macedonia	69
<i>Петар Тодоров</i> : Претставите за едно минато: <i>Seyahatnâme</i> во македонската историографија	71
<i>Petar Todorov</i> : Images of a Past: <i>Seyahatnâme</i> in Macedonian Historiography	80
<i>Никола Минов</i> : Изгубената Влахија	81
<i>Nikola Minov</i> : The Lost Wallachia	95
<i>Силвана Сидоровска-Чуповска</i> : Положбата на егзархиските учители во Македонија (од крајот на 19 век до почетокот на Илинденското востание)	97
<i>Silvana Sidorovska-Chupovska</i> : The Status of Exarchate Teachers in Macedonia (From the End of the 19 th Century to the Beginning of the Ilinden Uprising)	104

<i>Ванчо Ѓорѓиев</i> : Солунската провала на ТМОРО во 1901 година (Повод: 110 години од настанот)	105
<i>Vancho Gjorgjiev</i> : The Salonika Affair of IMRO from 1901 (On Occasion of the 110 th Anniversary)	118
<i>Нада Бошковска</i> : Грабнувањето на Мис Стон како медиумски настан	119
<i>Nada Boshkovska</i> : The Kidnapping of Miss Stone as a Media Event.....	130
<i>Vera Gosheva, Natasha Kotlar-Trajkova</i> : The Trade Exchange of Austria-Hungary with the European Part of Turkey during the Turkish-Italian War and the First Balkan War	131
<i>Вера Гошева, Наташа Котлар-Трајкова</i> : Трговската размена на Австро-Унгарија со европскиот дел на Турција за време на Турско-италијанската војна и Првата балканска војна	139
<i>Надежда Цветковска</i> : Општинските избори во вардарскиот дел на Македонија во 1933 година	141
<i>Nadezda Cvetkovska</i> : Municipal Elections in The Vardar Part of Macedonia in 1933	161
<i>Соња Николова</i> : Состојбата на ПК на КПЈ за Македонија во времето на Методија Шаторов-Шарло	163
<i>Sonja Nikolova</i> : Conditions in the Regional Committee of the Communist Party of Yugoslavia in Macedonia in the time of Metodia Shatorov Sharlo	180
<i>Невен Радически</i> : Македонските состојби и перспективи низ призмата на разговорите на Јосип Броз Тито со македонското раководство во 1972 година	181
<i>Neven Radicheski</i> : Macedonian Situations and Perspectives through the Prism of the Conversations of Josip Broz Tito with Macedonian Leadership in 1972	191
<i>Владимир Јанев</i> : Ладино јазикот како сведоштво за постоењето на Евреите од Македонија низ историјата	193
<i>Vladimir Janev</i> : The Ladino-language as a Evidence for the Existence of Jews in Macedonia throughtout History	203

МАТЕРИЈАЛИ – PAPERS

<i>Димитар Љоровски Вамваковски</i> : Писмо за соработката на полковник Анастас Јанков со грчката пропаганда во Костурско во 1902 година	205
<i>Dimitar Ljorovski Vamvakovski</i> : A Letter on the Cooperation of the Colonel Anastas Jankov with the Greek Propaganda in the Region of Kostur in 1902.....	205
<i>Тодор Чепреганов, Катерина Мирчевска</i> : Документ за положбата на Македонците од егејскиот дел на Македонија во СР Македонија од 1968 година	211

<i>Todor Chepreganov, Katerina Mirchevska: A Document from 1968 Concerning the Condition of the Macedonians from the Aegean Part of Macedonia in SR of Macedonia</i>	211
--	-----

РЕЦЕНЗИИ-ПРИКАЗИ – REVIEWS-SURVEYS

<i>Хрвое Грачанин, Јужна Панонија во доцната антика и во раното средно-вековие (од крајот на 4 до крајот на 11 век), Плејада: Загреб 2011, 455 (Дарко Стојанов)</i>	221
<i>Hrvoje Gračanin, Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća), Plejada: Zagreb 2011, 455 (Дарко Стојанов)</i>	221
<i>Hrvoje Gračanin: South Pannonia in Late Antiquity and Early Middle Ages (from the end of the 4th to the end of 11th c.), Plejada: Zagreb 2011, 455 (Darko Stojanov)</i>	221
<i>Ирена Стефоска: Струмица и Струмичко во средновековието (VI-XIV век), Сигмапрес: Скопје 2011, 361 (Дарко Стојанов)</i>	223
<i>Irena Stefoska: Strumica and its Region in the Middle Ages (VI-XIV Century), Sigma press: Skopje 2011, 361 (Darko Stojanov)</i>	223
<i>Далибор Јовановски, Балканот од 1826 до 1913 година, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Филозофски факултет – Институт за историја: Скопје 2011, 202 (Александар Манојловски)</i>	225
<i>Dalibor Jovanovski: The Balkans from 1826 to 1913, University of „Ss. Cyril and Methodius“ Faculty of Philosophy – Institute of History: Skopje 2011, 202 (Aleksandar Manojlovski)</i>	225
<i>Неодгатната загатка (Сеќавања за генералот Васко Карангелески, Соопштува д-р Стојан Ристески, ИРИС-Р: Струга, 2011) (Васил Дрвошанов)</i>	227
<i>Unsolved Riddle (Memories about General Vasko Karangeleski, Presented by Dr. Stojan Risteski, IRIS-R: Struga, 2011) (Vasil Drvošanov)</i>	227
<i>Православието и Студената војна, 1945–91. Редакција Лусијан Н. Лојстин, Рутлиц: Лондон и Њујорк 2010 (Драган Зајковски)</i>	232
<i>Eastern Christianity and the Cold War, 1945–91. Edited by Lucian N. Leustean, Routledge: London and New York 2010 (Dragan Zajkovski)</i>	232
<i>Богумил Храбак: Арбанашки студии, Кн. 1-5, Белград 2005-2007 (Милка Здравева)</i>	234
<i>Богумил Храбак: Арбанашке студије, Књ. 1-5, Београд 2005-2007 (Милка Здравева)</i>	234
<i>Bogumil Hrabak: Arban studies, Vol. 1-5, Belgrade 2005-2007 (Milka Zdraveva)</i>	234

СТАТИИ

УДК 94(381.,-05“)

ТРИ ПЛАНИНИ ДО ХЕЛАДА: ЦРТИЧКИ ЗА
ПЕРСИСКОТО МИНУВАЊЕ НИЗ МАКЕДОНИЈА*Војислав Саракински*Доцент во Институтот за историја на Филозофскиот факултет
при Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Скопје

Подготовките за последниот, четврти по ред персиски поход во Европа ги започнал уште Дареј I. Кралот имал намера да ги реши работите на западната граница еднаш и засекогаш; со тоа, тој би ги крунисал постигањата од 513/2 и од 492 год. од ст.е., кога било воспоставено персиското присуство на големиот територијален потег од Хелеспонт до границите на кралството на Аргеадите. Поразот во битката на Маратонското поле во 490 год. од ст.е. несомнено бил удар за персиските воено-политички планови во копнената Хелада; па сепак, стратегиската положба на Персијците во Егејскиот басен не била сериозно разнишана. Поразот во битката кај Маратон ниту имал некакво влијание врз персиската контрола во Тракија и во Македонија ниту, пак, предизвикал некакви промени во политичките определници на Македонското Кралство. Две години по задушнувањето на Јонското востание, Мардониј успеал повторно да воспостави цврсто персиско присуство на делови од тракомакедонското крајбрежје; дури и по битката кај Маратон, оваа обновена власт воопшто не била загрозувана. Благодарение на нивните стратегиски поставени бази и воени посади во Европа, Персијците лесно можеле да се подготват за ново масивно навлегување по копно.

Токму тоа и било планирано. Според сè, ако Персија нападнала решително уште во 486 год. од ст.е., историјата на Егејскиот басен би добила мошне различен тек; во тој миг, наместо да размислуваат за опасноста што им се надвиснувала од запад и од север, хеленските полиси биле разединети, политички спротивставени и несложни, голем дел од нив војувале едни против други, а Атина сè уште немала флота би била од пресудно значење за одбраната од азискиот непријател.¹ Но, планираниот персиски напад го спречиле смртта на Дареј, во ноември 486 год. од ст.е., како и два бунта – во Египет, нешто пред неговата смрт, и во Вавилонија, веднаш потоа. Ксеркс, новиот Голем Крал, наследил две задачи со суштинска важност: да излезе на крај со бунтовите во долината на Нил и во Месопотамија и да ги продолжи подготовките за

¹ Pace A. R. BURN, *Persia and the Greeks*², Stanford University Press, 1984, pp. 276. Авторот цени дека во тој случај секако би имало затоплување на односите меѓу Атина и Спарта, но дека тоа ни случајно би ја немало потребната тежина без Клеомен и Милтијад и, секако, без атинската флота, што допрва требало да се изгради.

големата замисла на неговиот татко – последниот и најголем персиски поход во Европа.

1. Персиските бројки, масовната работа, количината на собраните ресурси и времетраењето на логистичкото планирање, јасно укажувале дека Ксеркс намислил напад врз копнена Хелада со мошне големи размери.² Бројките што ги среќаваме не само кај Херодот туку и кај сите други извори со восхит и со стравопочит ги опишуваат персиските сили. Во епиграмот во чест на битката кај Термопилите, Симонид истакнува: „четири илјади мажи од Пелопонес тука се бореа против триста миријади“;³ Хелените што ја доживеале персиската плима веројатно ценеле дека бројот од три милиони Азијци е претеран и дека тој се должи на поетската слобода, но никој од нив не го осудил како апсурден. Осум години подоцна, Ајсхил ја означува војската на Ксеркс како „севкупната сила на синовите на Азија“;⁴ по една генерација, Херодот излегол со конечна сума од 5 283 220 луѓе од сите делови на кралството, силите што биле побројни „од секој друг поход во историјата“.⁵ Секому му е јасно дека не само кај Херодот туку и во другите случаи станува збор за апсурдни претерувања; но фактот што тие не подлегнале на критиката на времето и останале како историска традиција секако сведочи за впечатливоста на војската од Азија, поради која Хелните забаравиле дури и на најблагата историска критика.⁶

Такви се општите впечатоци во наративните и во литературните извори; да се задржиме накусо и врз специфичните бројки. Ајсхил верувал дека во битката кај Саламина биле ангажирани 1207 брода во полна бојна сила⁷ и, очигледно, очекувал дека неговата публика ќе му поверува; има навестувања дека оваа бројка Атињаните ја дознале или во тоа време или малку подоцна, од Хелени што служеле во персискиот строј.⁸ Кон ова Плутарх додава уште еден одред од 200 брода,⁹ а Херодот пишува за „повеќе од 1327 брода“.¹⁰ Пловилата за поморска поддршка – пентеконтери, триаконтери, керкури, како и товарните бродови за коњи – на двапати кај Херодот се спомнуваат како 3000 на број.¹¹ Всушност, сразмерот на помошните пловила и на бојните бродови не е сосем невозможен, ако се има предвид дека повеќето

² Cf. деталниот приказ и анализата за ова кај N. G. L. HAMMOND, „The expedition of Xerxes“, in *The Cambridge Ancient History vol. IV*, Cambridge University Press, pp. 532-536.

³ Hdt. 7.228.

⁴ Aesch. *Pers.* 12.

⁵ Hdt. 7.20.2, 7.186.2.

⁶ Можеби најубавата забелешка за ова може да се прочита кај J. B. BURY & R. MEIGGS, *A History of Greece, fourth edition with revisions*, Palgrave, London, 1978, 167: „Their defence of Europe... made an enduring impression upon the Greek mind and was shaped by Greek imagination into a wonderful dramatic story at a time when the critical instinct had not yet developed. No tale is more delightful than this tale as Herodotus tells it... and none illustrates better the story-shaping genius of the Greeks.“

⁷ Aesch. *Pers.* 336, 341-3.

⁸ Сепак, cf. BURN, *ум. тpyд*, 330 и C. HIGNETT, *Xerxes' Invasion of Greece*, Oxford, Clarendon Press, 1963, 345, кои тврдат дека и дури и Хелените биле свесни дека бројот на активни бојни бродови не надминува 600.

⁹ Plut. *Them.* 12.5, 14.1.

¹⁰ Hdt. 8.66.1; cf. 8.184.1, 8.185.1.

¹¹ Hdt. 7.97; 7.184.3.

градови во тоа време сè уште пловеле со пентеконтери, а не со триери; што се однесува до персоналот, дури и ако ја намалиме процената на Херодот за половина, повторно излегуваат околу 120 000 луѓе.¹² Не треба да се забораваат и бојните бродови под мостот преку Хелеспонт, на број 674, како и множеството луѓе што ги опслужувале и требало да ги извлечат во случај мостот да се распадне.

Да се зборува за копнената војска е многу потешко; сепак, мнозина се обиделе да го расчистат и ова прашање, без оглед колку несигурно или дури контроверзно ќе изгледаат нивните заклучоци.¹³ Проблемот е во тоа што во 480 год. од ст.е. Хелените немале можност да ја видат севкупната персиска воена сила, развиена и распоредена во борбен ред; Ајсхил не се осмелува да спекулира за конечната бројка, но сепак спомнува еден заповедник на „Црната коњаница“ од 30 000 луѓе,¹⁴ тројца заповедници со по 10 000 луѓе,¹⁵ како и еден важен хилијарх, „заповедник на 1000 луѓе“.¹⁶

Херодот не дава детален опис на сатрапските војски ниту во Критала ниту, пак, во текот на напредувањето кон Сарди. Од она што го кажува за персиските одреди, се чини дека ги имало 24 000 на број – четири одреди од кралската гарда,¹⁷ 10 000 „Бесмртни“ и 10 000 коњаници. Всушност, Херодот го чува пребројувањето за најдраматичниот момент, концентрирањето на сите копнени и поморски сили кај Дориск во Тракија. Според него, никој не ја забележал бројноста на секој контингент поодделно,¹⁸ но до конечната бројка се дошло преку изработка на трло што собирало 10 000 војници, во кое се внесувале и се изнесувале луѓе, сè дури не се дошло до бројка од 1 700 000 војници. Не треба особено да се нагласува дека тука повторно станува збор за личниот впечаток на хеленските автори, како и за нивната желба да ја прикажат сопствената победа како победа над цела Азија; инаку, јасно е дека од овие бројки не може да се извлече ништо полезно, освен можеби податокот за бројноста на Иранците, кој изгледа веројатен.

2. Дури и ако ги оставиме настрана милионите Азијци на Херодот, сепак е јасно дека за потфат со толкави размери биле потребни и грижливо логистичко планирање и огромни подготовки. За ова Ксеркс можел да смета не само на огромното богатство и големите човечки ресурси со кои располагал туку и на стручната подгот-

¹² Сепак, треба да се има на ум и забелешката на L. SCOTT (*Historical Commentary on Herodotus Book 6*, Brill, Leiden-Boston, 2005, 470) дека бројот на веслачите зависел од намената што ја имал бродот во тој миг. На пример, кога се користела за транспорт на продукти или стока, класичната триера ја опслужувал само еден ред веслачи, транитите; затоа е многу тешко да се даде дефинитивна пресметка на бројноста на луѓето во персиската флота. V. деталните пресметки на авторот за бројноста на персиската војска во Appendix 3 (стр. 479-487), со детален список на стручна литература за ова прашање.

¹³ V., на пример, R. BURN, *цит. труд*, 326-332; C. HIGNETT, *цит. труд*, 350-355. Бројките што ги наведува Диодор (11.3.7-9) не се од никаква помош и веројатно станува збор за неосновани претпоставки на Ефор.

¹⁴ Aesch. *Pers.* 315.

¹⁵ Се чини дека станува збор за еден коњанички и два пешадиски одреда; Aesch. *Pers.* 302, 314, 994.

¹⁶ Веројатно одред од персиската кралска гарда, Aesch. *Pers.* 304.

¹⁷ Hdt. 7.40.1: два коњанички и два пешадиски одред, секој со по илјада луѓе.

¹⁸ Hdt. 7.60.

веност на неговите поданици. Изградбата на мостот преку Хелеспонт, како и проби-вањето канал преку најтесната точка на полуостровот Атос, наложувале сите овие ресурси да се искористат до крајност.

Каналот преку Атос не е само најимпресивниот градителски споменик од времето на краткотрајното персиско присуство во Европа туку, несомнено, и еден од најхрабрите логистички потфати во стариот свет. Затоа и не е чудно што овој канал го привлекувал вниманието не само на античките извори туку и на патописците и научниците од поновото време. Ретки се случаите кога располагаме со детален „технички“ извештај од античко време, што може да се поврзе со современите методи на истражување и работа, па така да се провери и вистинитоста и издржаноста на она што го раскажува Херодот.¹⁹

Херодот вели дека каналот бил долг 12 стадии, а во зависност од стапката што послужила како основа за оваа пресметка, должината би изнесувала приближно 2.2-2.3 километри. Бидејќи растојанието од едниот до другиот брег изнесува приближно 2 километри, а каналот не одел праволиниски, би се рекло дека неговата процена не е далеку од вистината.²⁰ Тој не ја спомнува широчината на каналот, но пишува дека бил доволно широк за да се разминат две триери; ако една триера со спуштени весла зафакала простор од околу 10 метри, каналот морало да биде широк најмалку триесетина метри за да може две триери да пловат една покрај друга; во спротивно, триерите би требало да се влечат со вовлечени весла, што би подразбирало постоење на диолкос, а такво нешто во изворите не се спомнува. За широчината сведочи и Страбон,²¹ кој го презема податокот на Деметриј од Скепсида дека каналот бил широк еден плетар (во зависност од еталонот, приближно 27-35 метри).

Колкава работна сила била потребна за да се направи сето ова? Ако претпоставиме дека еден работник можел да ископа, да извлече од коритото и да однесе вкупно два кубни метра земја дневно, за да се ископа канал со такви димензии би требало да се вложат околу 130 000 работни часа. Ако зборуваме за работна сила од 2 000 неквалификувани работници, со заедничка работа, работата на ископањето би требало да се заврши за приближно 80 дена. Но, за да се пробие каналот преку Атос,

¹⁹ Во врска со каналот на Ксеркс, може да се извлечат податоци од три главни групи сведоштва. На прво место се податоците од наративните извори, пред сè од Херодот (7.22-24, 7.37, 7.122); полезни се и приказите направени од посетители и патописци од поново време, на пример на ШУАЗЕЛ-ГУФЈЕ (кој раскажува што видел во 1766.), на ЛИК (кој го посетил местото во 1806.), како и на СППЕТ, кој во 1838. бил задолжен од Британската поморска управа да го премери и да го исцрта местото на кое се наоѓал каналот; целосен список и извадоци од спомнативе дела даваат В. S. J. ISSERLIN *et al.*, „The Canal of Xerxes: Facts and Problems“, *The Annual of the BSA* 86, 1991. Увид сè уште може да се добие и со теренско рекогносцирање, како и од фотографии од воздух и од сателитски снимки.

²⁰ Податоци за должината на овој канал даваат и Плиниј (*Nat. Hist.* 4.32) и Скимнос (*Perieg.* 648), но нивните претерани тврдења не се сосем убедливи; од друга страна, податокот за должина од 11 стадии, што го дал Деметриј од Скепсида, а го зачувал Страбон (7, fr. 35), може да претставува издржана алтернативна пресметка. Cf. V. K. KARASTAKIS & S. P. PAPAMARINOPOULOS, „The Detection of Xerxes' Canal by Shallow Reflection and Refraction Seismics“, *Geophysical Prospecting*, May 1997, pp. 389-401.

²¹ Strab. VII, fr. 35.

било потребно повеќе од копање и расчистување на земјата: требало да се изградат сигурносни брани и молови, да се покријат падините со цврста глина за да се спречат одрони, да се пробијат и странични канали по кои ќе истекува насобраната вода. Најпосле, Херодот раскажува дека зад секој човек што копал имало уште четворица што ја кревале и ја носеле земјата; ова можеби е претерано, но во секој случај, заедно со помошниот и стручниот персонал, бројката на ангажираните работници не би требало да биде помала од шест илјади луѓе.

Со ова била покриена само непосредната работа на каналот: за да можело целата работа да се спроведе во дело, била потребна и логистичка поддршка. Снабдувањето на работната сила кај Атос, исто како и кај мостовите преку Хелеспонт, било сериозна задача, особено зашто тука влегувале и логистичките подготовки за походот којшто требало да се случи мошне скоро. Според Херодот, главниот извор на суровини и луѓе била Азија; потребните суровини и работници биле носени по море до Елај, персиската поморска база на јужниот крај на Херсонес, а од таму биле пренесувани по копно или по море сè до Атос.²² Најважен продукт во снабдувањето било азиското брашно, но и тоа морало да се надополнува со локални производи.²³ Со цел да се подготви снабдувањето за луѓето и за влечната стока во текот на походот, на крајбрежниот пат биле поставени центри за дотур на суровините донесени од Азија;²⁴ племињата низ чија територија минувале патните правци биле однапред поучени да подготват „гостољубие“ за војската, што значело повеќемесечно трупане брашно и храна, како и гоеење на стоката, така што, според Херодот, локалното население на крајот немало со што да се прехрани себеси.²⁵

Требало да се размислува и за сместувањето на работниците, трговците, инженерите и на геодетите, како и на војниците и морнарите. Работите на Атос и на Хелеспонт ја вклучувале целата социјална пирамида. На врвот на пирамидата кај Атос биле двајца персиски благородници, веќе спомнатиот Бубарес и неговиот соработник Артахај, секако со придружба; потоа, имало специјализирани работници, градители, техничари, занаетчии, трговци и продавачи (се спомнуваат пазари), како и војници, да не зборуваме за целата толпа што обично се собирала околу секој воен логор. Поради долготрајноста на работите, невозможно е сите овие да престојувале во шатори; тврди градби биле потребни не само за да се сместат персиските благородници туку и за работната сила, за да не биде десеткувана од болести.²⁶ Понатаму, не смееме да забораваме дека при дотурот на брашното и житото, кои доаѓале од Азија, најверојатно по морски пат,²⁷ временските услови можеле да предизвикаат прекин во снабдувањето, па секако за нив морало да има барем провизорни амбари и складишта.

²² Hdt. 7.22.

²³ Hdt. 7.23.4.

²⁴ Hdt. 7.25.2.

²⁵ Hdt. 8.116-121.1.

²⁶ За жал, не се најдени траги од претпоставените постојани градби; cf. теренските извештаи од ископувањата (B. S. J. ISSERLIN *et al.*, „The Canal of Xerxes on the Mount Athos Peninsula: Preliminary Investigations in 1991-2“, The Annual of the BSA 89, 1994, pp. 277-284; ИСТИОТ, „The Canal of Xerxes: Investigations in 1993-1994“, The Annual of the BSA 91, 1996, pp. 329-340).

²⁷ Hdt. 7.23.

Ако се земаат предвид сите компоненти на овој зафат, би се рекло дека логистичките подготовки за него траеле еднакво долго, ако не и подолго од неговото спроведување во дело. Без оглед дали сето ова навистина траело две или три години, како што тврди Херодот, пробивањето на каналот кај Атос не би можело да се нарече ниту претерано ниту, пак, непотребно и залудно; што се однесува до Персијците и нивните науми, каналот бил подобар, поефективен и пополезен дури и од коринтскиот диолкос на Истам.

Уште една работа што не смеела да се заобиколи било внимателното испитување, одржување и, по потреба, пробивање и воспоставање на патната мрежа. Транспортниот капацитет на тогашните пловила бил толку мал што било мошне тешко, речиси и невозможно, пренесувањето на целата копнена војска да оди по море.²⁸ Во таа смисла, походот на Датис и на Артаферн го претставувал врвот на можностите во морскиот транспорт,²⁹ а станувало збор за поход што бил организиран многу побрзо и со воени цели помали и поограничени од оние на Ксеркс. Придвижувањето во летните месеци било полесно, зашто тогаш флотите биле на море, па можеле да носат војници, суровини, дури и коњи и коњанички одреди на посебно осмислени транспортни пловила; но во зимските месеци Персијците биле ограничени само на копнените патишта. Токму затоа било заповедано да се изградат два, речиси трајни моста преку Хелеспонт и најмалку два моста преку Стримон, а веројатно и преку сите други реки каде што требало да се мине.³⁰ Херодот тврди дека секогаш кога дозволувале условите војската била делена на три поворки, а секоја поворка одела по различен пат за да се избегнат тесните грла и големите доцнења. Секако, биле определени и места за оставање намирници, коишто се носеле од Азија на транспортни бродови низ заштитени води (до Левке Акте и Тиродиса, на европската страна на Пропонтида) или, пак, биле доставувани од трговците (до Дориск, до Ејон на устието на Стримон, како и до брегот на Термајскиот Залив).³¹ Херодот не пропушта да каже

²⁸ Особено зашто тука не станува збор само за војската туку и за многубројниот „комесаријат“, логистичките, инженерските и интендантските единици. На пример, додека вооружените сили се префрлале во Европа преку подолгиот мост, покусиот бил целосно преплавен со носачи, со коли влечени од коњи и од волови, како и со луѓе одговорни за снабдувањето, кои го организирале пренесувањето на храната и опремата (Hdt. 7.55.1; cf. 8.40). Херодот спомнува и крда од друга стока (7.187.1), веројатно камили. Флотата, пак, била придружувана од трговци со бродови на едра коишто го пренесувале снабдувањето за посадите на бојните бродови, зашто во нив имало сосем малку место за храна и за други производи; овие трговци пловеле сè до брегот на Тесалија (Hdt. 7.184.5; 7.186.1; 7.191.1), можеби дури и до Атика. Податоциве изгледаат претерано само на прв поглед, а всушност се сосем во линија со големите потфати од подоцнежното време: така, Куртиј Руф спомнува армија од 30 000 носачи кај Дамаск (3.13.16), а Ксенофонт – 400 запрежни коли, што носеле брашно и вино за 13.000 европски борци на Кир Помладиот (*Anab.* 1.10.18).

²⁹ Cf. Анализата кај G. V. GRUNDY, *The Great Persian War and Its Preliminaries; a Study of the Evidence, Literary and Topographical*, John Murray, London, 1901, 71 sqq.

³⁰ Веројатно станува збор за мостовите поставени врз дрвени столбови и носачи цврсто вкопани во коритото на реката; овој метод на градба бил искористен околу 425 год. од ст.е. кај Девет Патишта, а бил применет и од Александар III кај реката Оксос (Agg. *Anab.* 3.29.3).

³¹ Cf. анализата на патиштата за снабдување, како и дискусијата за персиските склади кај BARKER, 2005: 14-17.

дека племињата на крајбрежјето за првпат виделе вакви осмислени и добро одржувани патишта и дека Тракијците гледале на персиските потфати со восхит и со чудење.³²

Најпосле, сиот овој труд би бил залуден ако не бил поткрепен со веродостојни информации од теренот. За ова служеле „пратениците“ што Ксеркс ги испратил во Хелада откако пристигнал во Сарди,³³ а кои среде зима го минале крајбрежјето и стасале на меѓата на Хелада. Додека патувале кон југ, пратениците успеале да обезбедат „земја и вода“ од многу полиси; со исклучок на Фокида, Дорида, Евбоја, Теспија и Платаја, им се покорило сите други области и полиси, сè до границата меѓу Бојотија и Атика. До почетокот на 480 год. од ст.е., дипломатската иницијатива на Ксеркс имала извонреден успех.³⁴ На другата страна, и Хелените пратиле свои шпиони, кои требало да испитаат какви се и колкави се силите што Ксеркс ги собрал во Сарди. Овие шпиони биле заробени, но Ксеркс ги ослободил и ги пратил назад во Хелада за да им објават на сите колкава е неговата војска; тие се вратиле дома во јануари 480 год. од ст.е. Состојбата била заплеткана до крајност; сите се договарале, се надмудрувале и се подготвувале на еден или друг начин, а константа во целава приказна се само огромните подготовки на Ксеркс.

3. Како и да е, до зимата 481 год. од ст.е., сите подготовки биле завршени во најголема мера. Летото или есента истата година, делови од копнената војска се собрале кај Критала во Кападокија и здружено го почнале патешествието кон Сарди.³⁵ Откако ја минале реката Халис, овие одреди влегле во Фригија и стасале до градот Келајна; оттаму, преку соленото езеро кај Анава, дошле до фригиска Колоса на брегот на реката Ликос, притока на Мајандар. Преку Кидрара, на меѓата на Лидија – каде што наводно сè уште стоел граничен камен поставен од Кројс – четите продолжиле низ гратчето Калатемос и оттаму најпосле стасале во Сарди. За да процени со колкав непријател ќе треба да го вкрсти оружјето,³⁶ Ксеркс пратил „гласници“ да бараат земја и вода низ цела Хелада, за што веќе зборувавме – и тоа од сите, освен од Атина и Лакедајмон, со кои не можело да стане збор за мир.³⁷ Во меѓувреме, градителите на Хелеспонт ги привршувале мостовите кај Абидос, каде што протокот бил најтесен. Еден мост граделе Египтјаните, а друг Фојникијците; првите мостови што ги изградиле се урнале во бура, по што Големиот Крал, наводно, ги камшикувал и ги оковал водите на Хелеспонт.³⁸ На градителите им била отсечена главата – како што

³² Hdt. 7.115.3.

³³ Најверојатно на почетокот на октомври 481 год. од ст.е.

³⁴ Hdt. 7.132.1; cf. N. G. L. HAMMOND, “The Expedition...”, 542-543, кој сепак ги проценува градителските зафати на Персијците во Европа и тврди дека тие биле првите што ја осмислиле патната мрежа на тракомакедонското крајбрежје.

³⁵ Описот на патниот правец укажува дека станувало збор само за одредите собрани локално, во западна Азија. Главното собиралиште сепак било во градот Сарди, а некои заостанати одреди ѝ се придружиле на војската дури кај Абидос. Cf. деталниот приказ на собирањето кај G. B. GRUNDY, *цит. труд*, 213 sqq.

³⁶ Hdt. 7.34.

³⁷ Hdt. 7.32.

³⁸ Hdt. 7.34-36; cf. BURN, *цит. труд*, 320-321.

забележува Гранди, pour encourager les autres, како што обично се правело тогаш,³⁹ новите мостови, пак, се покажале како поуспешен градителски зафат.⁴⁰

На Персијците не им требало многу за да наближат до географска Македонија; но тука задачата на историчарот веќе се усложнува. Херодот, најверојатно, немал никаква претстава за теренот, па затоа и не може јасно да ги определи патните правци од Дориск до Терма; сепак, Хамонд тврди дека тие може да се препознаат и денес, и тоа само со теренско набљудување и со рекогносцирање.⁴¹ Ова донекаде е навистина точно. Меѓу Дориск и Неапол лежи крајбрежна рамнина од алувијални депозити; во тоа време рамнината веројатно била потесна од денес, но затоа, пак, имала повеќе мочурливо земјиште и езера.⁴² Низ оваа рамнина можело да се патува без оглед на годишното време, а на страната што гледа кон внатрешноста има сосем доволно место да се трасира и поширок пат по кој би оделе влечни коли. Подоцна Ливиј опишува токму таков пат, кој одел по меѓата на територијата на Маронеја,⁴³ а потоа „се приближува до тракиската Парореја, но никогаш не врти кон морето“.⁴⁴ Дали станува збор за истиот патен правец, којшто можеби бил трасиран и користен и пред персиското навлегување во Европа, не може да се каже.

Додека го опишува напредувањето на Ксеркс од гледната точка на Ејон и островот Тасос, Херодот ги набројува хеленските полиси на брегот, покрај кои Ксеркс минувал од страната што гледала кон внатрешноста.⁴⁵ Бидејќи Херодот скока од Пистир на Ејон, а го пропушта Неапол, може да се претпостави дека на таа точка Ксеркс бил нешто подалеку во внатрешноста. Колоната што се движела по крајбрежјето, како и коњаницата што се напасувала близу езерата, веројатно оделе сосем близу до хеленските полиси, преку Неапол, сè до Бромиск; средната поворка, во која била и колесницата на Ксеркс, одела по израмнет и поплочен пат, којшто од Дориск веројатно одел по меѓата на внатрешната рамнина сè до ден. Макри, а потоа преку појас од ниски ритчиња сè до Пистир. Можно е дека од таму бил пресечен пат низ ридовите за да се влезе во рамнината околу Кренида – но не знаеме дали некоја од двете „горни“ поворки воопшто свртела кон Кренида.⁴⁶

Третата поворка, којашто одела најдлабоко во внатрешноста, ни задава и најмногу проблеми. Хамонд забележува дека крајбрежниот појас, вклучувајќи го тука и Стримонскиот басен, е отсечен од внатрешноста со острите и високи венци на

³⁹ G. V. GRUNDY, *цит. труд*, 220.

⁴⁰ Опстојна дискусија за начинот на градба на овие мостови, како и за материјалите што се користеле, има кај P. F. BARKER, *From the Scamander to Syracuse: Studies in Ancient Logistics*, Thesis, University of South Africa, 2005, 29-40.

⁴¹ N. G. L. HAMMOND, “The Expedition...”, 539 sqq.

⁴² Во тоа време имало помали езера и водени површини близу Дориск, Маронеја, Дикаја и Пистир; cf. N. G. L. HAMMOND, “The Expedition...”, со детален преглед на литературата.

⁴³ Liv. 39.27.10.

⁴⁴ Хамонд тврди дека оваа „Парореја“ ги опфаќала планините меѓу крајбрежјето и внатрешноста на Тракија, поточно – венецот источно од Рупелската Клисура, што би било навистина премногу далеку.

⁴⁵ Hdt. 7.109.2.

⁴⁶ V. топографската анализа на патните правци кај C. J. TUPLIN, „Xerxes' March from Doriscus to Therme“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 52.4, 2003, pp. 385-409.

Родопите, Пирин и Орбел и цели дека во околината воопшто нема делница по која би можела да напредува толку голема војска. Поведен од ова, тој заклучува дека „патот низ внатрешноста“ ја оддел војската од Дориск по долината на Хеброс во централната тракиска рамнина („срцето на сатрапијата“ на Фол и Хамонд⁴⁷), а оттаму преку ден. Самоков, Кустендил и Валандово до Амфакситида – или, пак, преку ден. Разлог и Петрич до Стримонскиот басен. Сепак, за ова тврдење нема ниту подлога ниту причина – а да не зборуваме за нелогичноста на целата ситуација, во која една војска, чија крајна точка е Терма (ден. Солун), би одела натаму во висина на средното течение на Хеброс (ден. Марица) и централната тракиска рамнина. Како што правилно опоменува Таплин,⁴⁸ кој извонредно детално ги анализира можните патни правци, има најмалку шест правци за да се стигне од долното течение на Стримон до Терма, а цело време да се остане на крајбрежјето. Третата персиска поворка веројатно се поместува толку далеку на север, зашто Херодот ги спомнува Акант и реката Ехедор како дел од еден правец, оној по кој одел Ксеркс; но, ако внимателно се набљудува стратиграфијата на теренот, Акант и течението на Ехедор сосем лесно може да бидат дел од два различни патни правца. Спомнувањата на Сирус и на басилејот на Крестонците⁴⁹ укажуваат дека се напредувало и посеверно од Акант, северен Халкидик и басенот на Болбе и Коронеја. Сепак, податоците за трите мојри на војската треба да се сфатат како општ, а не како детален приказ на поделбата по патни правци. Може да се прифати дека на делниците со тесни грла, војската можела да оди и по шест или седум паралелни патишта со помал пресек, од кои некои би минувале низ Крестонија и по Ехедор – и тогаш податоците на Херодот, во суштина, би биле точни; но, сосем е несфатливо зошто војската би требала да пробива пат преку Тракија, па оттаму да оди преку Добер и Ороп или, пак, да се спушта право кон југ по долината на Ехедор. Всушност, ако веќе треба начелно да се извлечат три логични патни правци, тоа може да се направи без проблем: на пример, на делницата на патот од Стримон до Терма, едната мојра би одела во правец на средното течение на Ехедор, другата во правец на ден. Лахана, а третата преку Мигдонија.

Се разбира, ова изгледа топографски точно, што не значи дека војската навистина напредувала по овие правци. Во крајна линија, тешко е да се замисли ситуација во која персиските одреди уште во Дориск би биле поделени на три дела и дека тие, како по заповед, стриктно би се држеле до оваа поделба сè до Терма. За разлика од современите географски карти, условите на теренот варираат; треба да се смета и на непробиени или оштетени патишта, надојдени реки, природни пречки и токму затоа прашањето за точното определување на патните правци може да се реши само на „кабинетски“ начин, со набљудување и анализа на она што е можно и веројатно, за разлика од она што не е ниту веројатно, ниту можно. Тврдењето дека една мојра од војската на Ксеркс се пробивала во правец на ден. Кустендил и Валандово секако се вбројува во редот на оние претпоставки што не се ниту можни ниту веројатни. Сепак, се чини дека Хамонд инсистира да ги помести персиските одреди толку далеку

⁴⁷ Cf. V. SARAKINSKI, “The Fallacy of the European Satrapy“, *Živa Antika* 60 (2010), pp. 77-108.

⁴⁸ C. J. TUPLIN, *цит. труд*, 402 sqq.

⁴⁹ Соодветно, Hdt. 8.115; 8.116.

на север поради нешто што нема врска со топографијата – а тоа е неговото тврдење за „подарокот“ со којшто Ксеркс го почестил Александар I, имено, контролата на голем дел од Горна Македонија.⁵⁰

За овој чуден подарок ќе стане збор набргу. Во меѓувреме, додека Ксеркс се пробивал или по течението на Ехедор или низ Мигдонија, флотата и крајбрежната поворка ги обиколиле Халкидик и Крусида и стасале во Терма. Флотата го покрила брегот од Терма па сè до устието на Аксиј, а логорите за персиската војска се протегаале низ целата крајбрежна рамнина, сè до устието на Халиакмон. Сосем блиску на југ бил Олимп, меѓникот на Хелада. Додека напредувал од Хелеспонт до Терма, Ксеркс собрал уште 120 брода со посади од Хелените на крајбрежјето и од блиските острови, како и пешадиски сили од локалното население – Пајонците, жителите на Пиерида, племињата на Халкидик и Еордајците близу езерото Болбе.⁵¹

4. Најпосле, персиската војска, по вторпат во својата историја, стасала до кралството на македонската династија Аргеади. Во епизодата што ја датираме во 512 год. од ст.е., Аминта I му дал земја и вода на Дареј, Кралот над Кралевите; сега главните улоги ги имале нивните синови, Александар I и Ксеркс. Ова било одлично време да се испочитува залогот на Аминта и да се бара помош од неговиот син Александар, зашто вистинските проблеми и тешкотии започнувале дури сега. Дотука персиската војска напредувала по тракомакедонското крајбрежје меѓу планините и брегот, низ широка рамнина, без поголеми физички пречки; сега војската требало да се пробива низ област со остри и непристапни планински засеци, по бавни и кривулести патишта. Сè до Пиерија, природата на теренот дозволувала војската и флотата да напредуваат речиси напоредно, на мало растојание, со меѓусебна логистичка поддршка; но, патните правци низ јужна Пиерија и Тесалија на многу места значително се оддалечувале од морето, поради што соработката меѓу родовите на војската била многу потешка.⁵² Херодот сведочи дека Ксеркс чекал „многу денови“ во Пиерија додека „третина од неговата војска“ сечела дрва и градела пат за постојана комуникација и снабдување.⁵³ Историографот тврди дека по овој пат требало да оди целата експедициска сила; но поверојатно е дека се одело онака како што дозволувала конфигурацијата на теренот, секако преку повеќе потесни патишта.⁵⁴

⁵⁰ Врз основа на еден податок кај Јустин (7.4.1).

⁵¹ Hdt. 7.185.

⁵² Па сепак, сè до битката кај Платаја не се спомнува дека Персијците имале какви било проблеми во снабдувањето; што се однесува до овој дел од патот, јасно е дека тоа се должело исклучиво на нивниот „домаќин“, Александар I, којшто секако ја презел грижата за снабдувањето додека војската била на територијата на неговото кралство.

⁵³ Hdt. 7.131.

⁵⁴ Според Хамонд, зборовите „третина од војската“ сведочат дека станувало збор за централната од трите поворки и дека другите требало да минуваат низ Темпе, односно низ Волустана. Освен што е физички невозможно да се одржи и онака несигурната поделба на војската врз која Хамонд толку инсистира – особено на територијата каде што Пиериските Планини се спојуваат со Оса и со Олимп – самиот Херодот вели дека од Тесалија кон југ војската се движела во две поворки; значи, стројот не бил (и не можел да биде) фиксно зацртан однапред, туку се адаптирал на условите, како што и би се очекувало.

Но ударна точка на нашето внимание во оваа епизода не е пробивањето пат низ Пиерија туку нешто многу поинтересно. Како што спомнавме и погоре, врз основа на една не сосем логична конјектура, Хамонд ја поместува најсеверната од трите претпоставени персиски поворки многу подалеку на север одошто тоа го бара теренот на која било делница од Дориск до Терма. За да ги сфатиме причините за ова несфатливо поместување, треба да го проследиме во целост тврдењето на Хамонд. Значи, според него, поворката којашто одела најдалеку на север имала задача да ја зацврсти персиската контрола во внатрешноста (за којашто, патем речено, немаме податок дека воопшто била спроведена), и да ја продлабочи одбраната на крајбрежниот пат. Бидејќи се движела толку далеку на север, се тврди дека оваа поворка успеала да воспостави контрола на териториите сè до Добер. Ова, наводно, се гледа од податокот зачуван кај Јустин,⁵⁵ кој пишува дека Ксеркс му дал на Александар I власт над „делата територија меѓу планините Олимп и Хајмос“, и тоа токму во времето кога „бура од неволи надвиснала над Хелада“.

На прво место, не е јасно како треба да ја сфатиме географската определница на Јустин. Хамонд цени дека со името „Хајмос“ не се означувала ден. Стара Планина (Балкан), туку дека тоа име се користело за целиот планински венец што се протегал од Понт речиси до Јадранското Море. Врз основа на едно толкување на Страбон,⁵⁶ Хамонд тврди дека податокот на Јустин се однесува на планинските масиви од Осогово до Шар Планина кои, како што и самиот признава, толку се далеку на север така што се поклопува со северната граница на географска Македонија. Според Хамонд, зборовите на Јустин се само „грандиозна експресија“ на фактот дека Александар ја добил од Персијците управата над горномакедонските области и тоа некаде меѓу смртта на Дареј и повлекувањето на Ксеркс – уште поточно, или во 481 год. од ст.е., додека Бубарес го градел каналот низ Атос или дефинитивно по безбедното пристигнување во Терма.

Иако сите ценат дека пасусот на Јустин не треба да се сфати посериозно од обична реторска вежба,⁵⁷ Хамонд наоѓа начин да верува дека токму во времето на персискиот поход Александар I бил признаен како крал од горномакедонските племиња, додуша во рамките на врховната персиската власт.⁵⁸ Ако се запрашаме врз што (освен врз податокот на Јустин) би се темелело ваквото убедување и кој друг извор го бележи ова, одговорот е сосем очекуван – врз ништо и никој. Ваква работа не спомнува ниту Херодот (кој умее да пишува дури и за кавгите на локалните ба-

⁵⁵ Iust. 7.4.1.

⁵⁶ Strab. 7, fr. 36.

⁵⁷ Cf., на пример, заклучокот на Борза дека податокот на Јустин мора да се отфрли „on the grounds of geographical, motivational and chronological implausibility“; E. N. BORZA, *In the Shadow of Olympus: the Emergence of Macedonia*, Princeton, New Jersey, 1990, 115. Сепак, речиси е фрапантно она што Борза го тврди во продолжение – дека кралот на Македонија и онака веќе контролирал поголем дел од таа територија.

⁵⁸ N. G. L. HAMMOND & G. T. GRIFFITH, *A History of Macedonia*, volume II, 550-336 B.C., 1979, 64. Хамонд продолжува дека приближно во тоа време Орестите „престанале да бидат Орести Молоси и станале Орести Македонци, какви што биле и во времето на Тукидид“ – тврдење кое, само по себе, содржи толку нелогичности и неточности, што не заслужува да се коментира.

силеи со нивните синови) ниту, пак, Тукидид (кој детално пишува за условите во Горна Македонија, особено за Арабај од Линкестида.

Но речиси непостоечките изворни податоци, фактот дека и тие податоци што ги има се непроверливи, како и авторитетот којшто, инаку, (не) го ужива Јустин, се само еден дел од проблемот. Вториот, уште позначаен дел, се однесува на состојбата на теренот. Во изворите јасно се кажува каде имало персиски посади и кои стратески точки ги држеле Персијците (на пример, по долното течение на Стримон и кај рудниците) – но, никогаш и со ништо не е посведочено дека воопшто се појавиле во Горна Македонија. Никаде и никогаш не се спомнува дека персиска војска избила во висина на *Stenai*; дека го минала превалецот Кара Бурун; или, на пример, дека се судрила со претходникот на Арабај од Линкестида. Според сè, во Горна Македонија Персијците не можеле да имаат ниту подлабоко познавање на состојбата, а не пак длабинска контрола. За да се подари една територија, најпрвин треба да се воспостави неопходен минимум на воено присуство и контрола; ние, пак, не можеме да тврдиме дека воопшто имало активни персиски посади западно од Стримонскиот басен, а не пак да зборуваме за Горна Македонија.

Најпосле, треба да се имаат на ум и сведоштвата за идните настани, од кои јасно се гледа колкава територија и колку време Александар I воопшто можел да контролира. Во 479 год. од ст.е., по дваесетгодишната политичка заштита од Персијците, Александар се обидел да воспостави контрола врз територијата до преминот Девет Патишта на Стримон – чишто центри на моќ биле политички згаснати речиси цела деценија, на која имало политички вакуум и на која во моментот никој не полагал право. Тој успеал да постави стража на преминот, но мошне брзо им го вратил на Едонците, зашто му било поисплатливо да склучи политички договор со нив одошто да држи војска под оружје толку далеку од центарот на кралството. Во овој контекст, како аналогија би требало да се спомне и значајното сведоштво на Тукидид за територијата на Одрисите. Тукидид категорично тврди⁵⁹ дека Одрисите извесно време (можеби во 429 год. од ст.е.) ја контролирале целата крајбрежна територија, од Абдера сè до устието на Дунав. Но, ако се земе предвид географијата на Балканскиот Полуостров, јасно е дека би било многу тешко да се воспостави ефективна контрола на таква и толкава територија – а опсегот на територијалната контрола на Одрисите несомнено зависел од тоа дали таа можела да се спроведе. Од оваа гледна точка, а според досегашните анализи засновани врз фактите и здраворазумското расудување, само триаголникот меѓу Хајмос, Витоша и Родопите во правец на Хеброс бил кохерентна целина што можела да се управува.⁶⁰

Според сè, и покрај јуначките обиди на Хамонд да најде некаква логика во она што го пишува Јустин, се чини дека на македонските кралеви ќе им треба уште некое време за да воспостават контрола над Горна Македонија и нејзините базили. Во 480 год. од ст.е. тоа сепак бил преголем залак за Александар I, дури и со евентуалната помош од неговите персиски пријатели.

⁵⁹ Thuc. 2.97.1.

⁶⁰ Анализа за ова кај Z. H. ARCHIBALD, „Thracians and Scythians“, in *Cambridge Ancient History* vol. VI, The Fourth Century B.C., Cambridge University Press, 1994, 448 sqq.

5. Тука завршуваат сите податоци што го врзуваат напредувањето на војската на Ксеркс со територијата на географска Македонија. Персиската војска, при повлекувањето, ќе мине низ Македонија уште во два наврата. За последното повлекување, во 479 од ст.е., немаме никакви податоци, но затоа пак е добро посведочено враќањето на дел од војската по поразот во битката кај Саламина – кога Ксеркс решил да се врати во Азија и да му го препушти заповедништвото на Мардониј, синот на Гобрија.⁶¹ Херодот раскажува дека Ксеркс се повлекувал кон Хелеспонт со шеесет илјади луѓе, одбрани од војската на Мардониј, а со кои заповедал Персиецот Артабас. Според нашиот историограф, Артабас и неговите луѓе учествувале во големото патешествие само како придружба на кралот; сепак, од идните настани може да се насети дека една од главните задачи на Артабас била да ја зацврсти контролата на заднината и уште еднаш да го расчисти теренот по кој одела главната персиска линија на комуникации и снабдување.

Сликата за ова повлекување што ја дава трагедиографот Ајсхил⁶² навистина ѝ доликува на природата на неговите дела. Според него, додека напредувала кон Хелеспонт, војската на Ксеркс постојано била казнувана од боговите за безбожните постапки во Хелада; војници умирале од жед во Бојотија; во Тесалија ги покосила глад; оние, пак, што преживеале, се изнамачиле дури да се пробијат по крајбрежјето. Најлошо од сè било што, токму додека минувале преку Стримон, мразот попуштил под зраците на октомвриското сонце; оние што се удавиле биле „среќни“, а сосем малкумина стасале дома. Од друга страна, Херодот веројатно можел да добие информации од очевидци, а немал толкава потреба да ѝ даде трагичка драматичност на целата работа, па затоа дава сосем различен приказ на првиот дел од враќањето на Ксеркс. Според него, Персијците преку Бојотија се префрлиле во Тесалија, каде што извесно време останале да одмораат. Додека Мардониј ги организирал „окупационите“ сили, војската требало да зимува во Тесалија и Македонија, зашто овие земји биле богати со жито, како и со есенска и пролетна паша за коњите и за влечната стока. Значи, барем што се однесува до повлекувањето до Македонија, нема причина да се спекулира за проблеми во снабдувањето и не може да стане збор за некакво умирање од глад и жед. Сепак, во врска со минувањето низ Македонија и низ Тракија, и Херодот раскажува неколку сензационалистички епизоди, кои речиси се поклопуваат со она што го кажува Ајсхил. Така, може да се прочита дека војниците јаделе трева, лисја и кора од дрвјата, дека биле совладани од дизентерија и дека умирале од чума; дека војската оставила толпа болни во Тесалија и во Македонија;⁶³ дека Ксеркс минувал 16 километри дневно, но успеал да спаси сосем мал дел од својата воена сила; го дознаваме и тоа дека Ксеркс морал да ги додржи физиолошките потреби дури до Абдера.

Не треба посебно да се истакнува дека е мошне тешко да се поверува во секоја од овие приказни. Јасно е дека работите во никој случај не оделе сосем мазно, но не е многу веројатно дека Персијците се соочиле со толкави проблеми. Овие сцени подразбираат дека персискиот систем на комуникација и снабдување бил целосно

⁶¹ Најдетален приказ и анализа на случувањата кај Саламина дава BURN, *цит. труд*, 450-475, *q.v.*; покус и попрегледно кај J. V. BURY & R. MEIGGS, *цит. труд*, 174-179.

⁶² Aesch. *Pers.* 480-514.

⁶³ Hdt. 8.115.

пресечен – при сè што војската на Мардониј го придружувала Ксеркс сè до Тесалија, а од таму до Хелеспонт го придружувала завидна воена сила на чело со Артабас. Хамонд правилно забележува дека ако работите навистина биле такви, Персијците би се распрснале на што поширока можна територија во потрага по локален извор на храна (и, благодарение на воената надмоќност, секако би се снабделе), наместо упорно и праволиниски да се држат до претпоставениот пат.⁶⁴

Всушност, се чини дека снабдувањето функционираше ефикасно за целото време на походот, првенствено поради внимателното планирање, складовите за храна и добрите копнени комуникации. Ксеркс и Артабас минале низ Магнесија, Темпе, Македонија, па оттаму покрај езерото Болбе и планината Пангај сè до Хелеспонт,⁶⁵ исто како што и во 479 од ст.е. одредите на Артабас ќе се враќаат по патот низ внатрешноста.⁶⁶ Патниот правец на овие војски сведочи дека тие не зависеле од снабдувањето што го оставала флотата, па оттука следува дека и патиштата, и линиите на комуникација во внатрешноста на крајбрежјето биле редовно одржувани. Ова веројатно било можно зашто племињата на крајбрежјето или биле на страната на Персијците или, пак, биле внимателни и никогаш јавно не одбрале страна; отворениот отпор бил вистинска реткост. Басилејот на Бисалтите одбил да му служи на Ксеркс и се повлекол кон планините во внатрешноста, но неговите синови и нивните следбеници ѝ се придружиле на персиската војска. Колесницата на Ахура Мазда, што Ксеркс ја оставил на пат кон Хелада, била украдена од Пајонија,⁶⁷ но можно е дека за тоа биле одговорни непокорените Агријани.

Всушност, единствен организиран бунт бил оној на Потидеја и Олинт, којшто го зафатил крајниот запад на Халкидик.⁶⁸ Не знаеме зошто месното население се решило на бунт токму во овој момент. Има спекулации дека на тоа ги инспирирала „очајната“ состојба на персиската војска која минувала кон Хелеспонт, поради што помислиле дека можат безбедно да го отфрлат персискиот јарем. Но во ова тешко може да се поверува, и тоа не само зашто приказните на Ајсхил и делумно на Херодот се преувеличени. Навистина би било неразумно да се поверува во ваквиот изговор, кога Мардониј со војската сè уште се наоѓал во Европа и секако морал барем еднаш да помине оттаму; и Артабас требало да се врати по истиот пат, а и северна Тесалија и Македонското Кралство биле дел од персискиот строј.

Како и да е, овој бунт се заканувал да ја прекине линијата на комуникација и снабдување по крајбрежниот пат, па јасно е зошто требало веднаш да се задуши. Артабас се обидел да го стори тоа на враќање кон Тесалија и ги опсадил Олинт и Потидеја. Потидеја се наоѓала на тесното парче земја што ја поврзува Палена со копното, била заштитена со бедеми од едниот до другиот брег, па можела пристапот кон полуостровот да ѝ го попречи на секоја војска што не била придружена од флота; Олинт немал таква стратегиска положба, но бил уште поважен за Персијците, зашто оттаму можел целосно да се блокира патниот правец кон Азија.

⁶⁴ N. G. L. HAMMOND & G. T. GRIFFITH, *цит. мpyд*, 245.

⁶⁵ Aesch. *Pers.* 485-495.

⁶⁶ Hdt. 9.89.4.

⁶⁷ Hdt. 8.115.4; *cf.* 5.16.1.

⁶⁸ Hdt. 8.126 sq.; за топографијата, *cf.* Thuc. 1.63.2.

Артабас го освоил Олинт без поголеми проблеми; откако ги казнил граѓаните, им го предал градот на лојалните Хелени од Халкидик, а за заповедник поставил некој жител на Торона. Потоа продолжил кон Потидија, која можел да ја блокира само од страната на копното, зашто Палена, поради бедемите, му била недостапна. Во текот на оваа опсада е забележана и една епизода на предавство: заповедникот на одредите од Скиона, наводно, се поврзал со Персијците преку порака скриена во пердувите на една стрела, која требало да се истрела на договорено место. За несреќа, во една пригода Артабас го промашил местото и погодил некој од бранителите во рамо, по што целата работа била откриена. Сепак, заповедникот од Скиона минал без казна – за да се зачува моралот на бранителите, но и поради почит кон неговите војници, кои храбро ја бранеле Потидија.⁶⁹

Опасдата траела веќе три месеци кога се случило нешто невообичаено: морето неочекувано се повлекло, па напаѓачите можеле да ѝ пристапат на Потидија и од страната на Палена. Да побрзале да ја искористат можноста, Персијците секако ќе можеле да го освојат градот; но зачудени и уплашени од овој невообичаен природен феномен, тие одолговлекувале и влегле доцна во преминот, па морето се вратило додека биле на две третини од патот. Сите што не знаеле да пливаат се удавиле, а тие што знаеле биле убиени од бранителите кои, во меѓувреме, излегле со чамци. Немаме податоци колку војници изгубил Артабас, но жртвите биле доволно големи, за да го убедат да ја крене опсадата. Во секој случај, Олинт веќе бил освоен, а патот по крајбрежјето бил обезбеден, па тој можел да ја остави Потидија и да му се придружи на Мардониј, кој веќе се подготвувал за конечна пресметка со Атина.

* * *

Човек би очекувал – и навистина би требало – да се знае повеќе за настаните на тракомакедонското крајбрежје во бурните години на последниот персиски поход во Европа. За жал, нашиот главен, а честопати и единствен извор за овие настани не бил ниту загрижен ниту, пак, заинтересиран за периферната логистика на персиската војска. На светогледот на Херодот повеќе му одговарале описите на морални особини и на религиските собитија – камшикувањето и оковувањето на Хелеспонт; отсечените глави на несреќните градители; збрката при излегувањето од Сарди; пребројувањето во трло и пресушувањето реки; со еден збор, сè што би послужило како приказ на „безумното“ азиско и барбарско однесување. Но Херодот е хеленски историограф којшто опишува еден настан од хеленската историја за домашната читателска публика, па во таа смисла може да се најде разбирање за неговиот став.

Сепак, и од малобројните податоци на Херодот, може да се изведат одредени интересни заклучоци. Честопати се нагласува дека македонскиот крал Александар I бил персиски сојузник, дека учествувал во персискиот строј, дека тој бил дел од персиските одреди во Бојотија и во битката кај Платаја; тоа не може да се оспори, но интересен е фактот дека во ниту еден податок кај Херодот не го гледаме Александар како се бори. Ако се земе предвид начинот на којшто Персијците и дотогаш па и подоцна ги воделе воените дејства, станува јасно дека Александар и Македонците не можеле да имаат важна улога во ниту една битка. Улогата на помошните одреди

⁶⁹ Hdt. 8.127-129.

била да се занимаваат со обезбедување на патните правци и на веќе освоените места, да ја штитат отстапницата, да се грижат за снабдувањето или, пак, да ја започнат битката со предизвик од далечина, но не и да бидат ударна сила; таа улога им била наменета на одредите во кои кралот и сатрапите имале целосна доверба, а кои по правило биле составени од Иранци.⁷⁰

Очигледно, Македонците не претставувале речиси никаков значителен дел од персиската воена сила, а само за една битка е недвосмислено речено дека зеле учество во неа (и тоа, би рекле, на занемарлив дел од боиштето). Александар, кралот на Македонците – барем според Херодот – нема никаква улога како водач на воен контингент сè до Платаја, каде што се спомнува за последен пат, и тоа не во текот на битката. Зачуваните цртички за персиското минување низ Македонија, расеани низ текстот на Херодот, навестуваат зошто работите стоеле така. Што се однесува до војувањето, улогата на Александар како сојузник, помошник или соборец на Персијците е преценета и нема реална поткрепа во случувањата; територијата на географска Македонија била важна етапна станица, но и еден вид логистичка база за снабдување при напредувањето и повлекувањето на војската на Ксеркс. Во тоа се состоела и улогата на кралството на Аргеадите и на македонскиот крал како персиски сојузник.

⁷⁰ Ова лесно може да се увиди и од текстот на Херодот. Нападот кај Термопилите го воделе најсилните одреди, составени од Меди и Кисијци, придружени од Бесмртните; кај Платаја, товарот на битката претежно го поднеле Персите, Медите, Саките, Бактријците и Индијците. Всушност, не е претерано да се каже дека поголем дел од четириесет и седумте именуван етнички контингенти во Дориск (Hdt. 7.59-101) воопшто и не искусиле битка.

Vojislav SARAČINSKI

THREE MOUNTAINS TO GREECE: NOTES ON THE PERSIAN CROSSING THROUGH MACEDONIA

Summary

This paper aims to evaluate several episodes, scattered throughout our sources, which deal with the Persian crossing through Macedonian territory during the last Persian conquest in Europe; or, more precisely, to dissect the episodes which describe the construction of the Athos canal, the journey from Doriscus to Thermai, the passage through the Pierian forests, as well as the episodes that describe the return of the Persian army to Asia, with a special emphasis on the position and the relations of the Macedonian king, Alexander I, with the Persians.

A brief scrutiny of the Persian preparations demonstrates that – even if one chooses to ignore the millions of Asians portrayed by Herodotus – a venture of such scale demanded careful logistics, meticulous planning and huge preparations. As things stand, it appears that Xerxes fully relied not only on the vast wealth and excessive human resources that he had at his disposal, but also on the expertise of his subjects. An excellent example of this is the Athos canal, probably the most impressive reminder of the brief Persian presence in Europe. Whether the construction really lasted two or three years, as stated by Herodotus, the canal was hardly excessive, unnecessary or vain; having in mind the Persian needs at the time, this waterway was more effective and more useful even than the Corinthian *diolkos*. Another point not to be bypassed was a careful inspection, maintenance and, where needed, establishment of a road network; and, certainly, all this work would be in vain, if not supported by reliable information from the field.

It did not take the Persians long to reach geographical Macedonia; and it is precisely here that the task of the historian becomes thorny. It is quite probable that Herodotus had almost no awareness of the ground, and was therefore unable to clearly describe the journey from Doriscus to Thermai. In principle, determining three topographically logical routes is hardly a problem: for example, on the section leading from Strymon to Thermai, one moira would advance towards the middle flow of Echedorus, the other would march to modern Lachana, while the third would pass through Mygdonia. Built upon a not entirely logical conjecture based on Justin, Hammond moves the northernmost of the three Persian moirai much farther north than necessary, seemingly for a reason that has nothing to do with topography – namely, his claim that Xerxes bestowed upon Alexander I control of a large part of Upper Macedonia. However, despite all attempts to see logic in the passage of Justin, it seems the Macedonian kings would need more time to establish control over Upper Macedonia and its basileis.

There were two Persian withdrawals that passed through Macedonia; of these two, the return of a part of the army after the defeat at Salamis is attested to sufficiently enough in the sources. The presentation of this withdrawal, given by the tragediographer Aeschylus, truly befits the nature of his work; however, it does not seem to correspond to reality. On

the contrary, it appears that the Persian chain of supply was effective for the duration of the campaign, primarily due to prudent planning; as the army did not depend on supplies left by the fleet, it is safe to assume that the main roads, as well as the lines of communication, were regularly maintained. This was probably possible because the coastal tribes either sided with the Persians, or were prudent enough to never publicly declare allegiance to either side.

One would – and, indeed, should – expect to find more information on the events on the northern coast of the Aegean in the turbulent years of the last Persian conquest in Europe. These notes, scattered throughout the text of Herodotus, suggest why things are so. It is quite probable that our major – oftentimes our only – source on these events was neither concerned with nor interested in the peripheral logistics of the Persian army. The Macedonians were obviously counted on as auxiliary troops; they were to take care of the roads and supplies, or at most, to begin a battle with a challenge from distance, but they were never intended to present a main attacking force; that role was reserved for the troops that enjoyed the full confidence of the Great King, usually consisting of Iranians only. As to the war, Alexander's role as an ally or a Persian appears to be rather overestimated; geographical Macedonia was an important station and a kind of supply base during the advance and the retreat of the army of Xerxes, but not much more.

УДК 327 (381) „-0431“

ТРОЈНИОТ СОЈУЗ НА МАКЕДОНСКОТО КРАЛСТВО,
ОДРИСКОТО КРАЛСТВО И АТИНА
(431 ГОД. ПР. Н.Е.)

Катерина Младеновска-Ристовска

Научен соработник во Институтот за национална историја – Скопје

Во времето на владеењето на кралот Пердика II (454–413 год. пр. н.е.) Македонското Кралство било соочено со забрзано и незадржливо заострување на односите со големите балкански сили во регионот, во прв ред со империјалната политика на моќната Атина на северното егејско крајбрежје. Иако биле во веќе традиционална меѓузависна економска соработка и политичка толеранција, атинската експанзија на северното егејско крајбрежје во македонските гранични подрачја предизвикала повеќе од сложени политички услови. Со постојаните атински влијанија и интервенции, актуелната политичка карта во непосредното соседство на Македонското Кралство започнала релативно брзо да се менува. Во меѓувреме дошло и до издигнувањето на Одриското Кралство, па тоа се придодало како нова северна закана кон североисточните македонски гранични подрачја.

Со основањето на стратегиската атинска колонија Амфипол (436 год. пр. н.е.), македонско-атинските односи премолчено се влошиле, бидејќи со тоа кралот Пердика II бил попречен да презема освојувачки акции за проширување на својата држава од другата страна на реката Стримон по морски и по крајбрежен пат. Исто така, бил лишен и од пристапот до тамошните рудници и ресурси на градежно дрво. Амфипол станал атински природен алтернативен депозитен центар и пазар за корисни сировини од околината и внатрешноста на Тракија (дрвен материјал за бродоградба, особено од Едонија, благородни метали од блиските рудници на планината Пангај, зрнеста храна од плодната котлина крај реката Стримон и др.), но и за обезбедување евтини робови. Со тоа, Атина веќе не била така економски зависна од Македонското Кралство, па продолжила да го поттикнува наследничкиот раздор околу македонскиот престол со поддршката на принцот Филип.¹

Натамошната експанзионистичка политика на Атина водела кон неминовни воени судири од пошироки размери, па атинскиот ултиматум до Потидеја за нејзина

¹ Востолучувањето на Пердика II било оспорено од неговиот брат – принцот Филип, кој имал свое владение (*arche*) во стратегиски посебно значајната област Амфакситида.

покорност² го забрзал здружувањето на загрозените полиси и формирањето на Халкидичкиот сојуз. Здружениот сојузнички отпор бил инициран токму од страна на Пердика II, кој ветил логистичка поддршка, па Атина била принудена воено да интервенира, не само против Потидаја туку и против Македонското Кралство (во почетокот на летото 432 год. пр. н.е.). Логично очекуваната коринтска воена помош за Потидаја предизвикала и испраќање на дополнително атинско воено засилување. Сојузничките борби за одбрана на Потидаја и за заштита на другите полиси на Халкидик постепено го воделе целиот регион кон далекосежни, долгогодишни непријателства и воени пустошења.

Во така сложените политички односи во регионот и сè поочигледното избувнување на војувањата што ќе го зафатат целиот хеленски свет, започнало и забрзаното престојување на засегаатите полиси во пошироката околина. Како резултат на тоа било и пристапувањето на Метона кон Атинскиот поморски сојуз.³ Воената ескалација веќе ништо не можело да ја спречи, па на собранието на членовите на Пелопонескиот сојуз, каде што свој претставник имало и Македонското Кралство, била обзнанена неизбежната определба за конечна пресметка со хегемонистичката експанзија на Атина, како вовед во долгогодишната Пелопонеска војна (летото 431–404 год. пр. н.е.), која практично била започната уште од 434 год. пр. н.е., три години пред нејзиното официјално објавување. Така хронолошки ја определил и главниот историски извор за војната, славниот Тукидид, како нејзин непосреден сведок, учесник и современ истражувач.

Причините за избувнувањето на Пелопонеската војна биле многубројни, но главниот мотив била борбата за хегемонија во хеленскиот свет и во поширокиот регион. Во тој однос, според опфатот и обемот на завојуваните страни, тоа е всушност првата балканска војна, бидејќи освен хеленските држави во неа биле воено ангажирани и други зависни, полузависни и независни владенија и полиси, вклучително и Илирите, Одриското и Македонското Кралство.

Во таквите услови, Македонското Кралство се нашло пред надмоќни, перманентни и застрашувачки надворешни воени закани, па во интерес на обезбедувањето

² Потидаја била во специфична правно-политичка состојба. Иако била коринтска колонија, таа била принудена да стапи во Атинскиот поморски сојуз. Тоа уште повеќе го засилило соперништвото помеѓу Атина и Коринт, па есента 433 год. пр. н.е. Атина поставила ултимативни барања до Потидаја, кои биле крајно неприфатливи и понижувачки. Освен зголемувањето на редовниот годишен данок, од Потидаја било побарано: да ги урне крепосните бедеми кон Палена, без кои, всушност, би станала отворен град без безбедна заштита од таа страна, со цел Атињаните да имаат оттаму слободен морски пристап; да даде заложници, како прастара практика, за држење во покорност на подвластените; како и засекогаш да се ослободи од магистратите, кои секоја година ги испраќала нивната метропола Коринт, што би значело конечно раскинување со коринтјаните, со кои ги поврзувале блиски роднински и културни врски, но и традиционална економска и трговска соработка.

³ Метона била значаен град во Македонија, во северозападниот дел на Термајскиот Залив. Била основана како хеленска колонија уште во VII век пр. н.е., но долго време се наоѓала под македонска контрола и власт. Веројатно во почетокот или пролетта 431 год. пр. н.е., Пердика II ја изгубил Метона, кога таа му пристапила на Атинскиот поморски сојуз, како база за натамошен продор кон централните делови на Македонското Кралство.

на внатрешниот мир, суверенитетот и интегритетот на државата, Пердика II ја вклучил својата вешта дипломатија за сојузничко лавирање.⁴ Тој стапил во дипломатски преговори и склучил сојузнички договор со одрскиот крал Ситалк (по 3. VIII 431 год. пр. н.е.) и со Атина (август 431 год. пр. н.е.). Истовремено бил склучен и одриско-атински сојузнички договор со што, всушност, дошло до тристрано дипломатско сојузување и вкрстување на македонските, атинските и тракиските врски и односи, со меѓусебни побарувања, условувања, закани и преземени обврски.

МАКЕДОНСКО-ОДРИСКИОТ СОЈУЗНИЧКИ ДОГОВОР

Во времето на избувнувањето на Пелопонеската војна (летото 431 год. пр. н.е.), Пердика II сè уште имал проблеми со граѓанската војна против братот Филип. По неуспешните обиди за узурпација на македонскиот престол, принцот Филип се наоѓал во егзил во Одриското Кралство, а кралот Ситалк бил согласен да му помогне да се врати како властодржец во своето владение или пак на македонскиот престол, и постојано бил подготвен да учествува во координирани напади против Македонското Кралство.

Пердика II бил посебно загрижен од постојаното издигнување на Одриското Кралство во непосредното соседство каде што се вкрстувале, пред сè, економските интереси во искористувањето на разните ресурси во североисточните области над Халкидик и во долината на реката Стримон.

За границите на Одриското Кралство во времето на Ситалк, Тукидид пишува: „Пределите на тоа кралство достигнале до пајонските Лаијаи и до реката Стримон, којашто извира од планината Скомбро и протекува преку земјите на Агријаните и Лаијаите, дотука достигнале границите на Одриското Кралство, а оттука понатаму следувале независните пајонски племиња. Откај страната на Трибалите, коишто исто така биле независни, неговото кралство граничело со земјите на Трерите и Тилатајците. Тие живееле на север од планината Скомбро и стигнувале дури до сончевиот запад сè до реката Оксиј, којашто извира од истата планина од којашто извираат и реките Нестос и Хебро. Планината е ненаселена, но голема по размери, така што стигнува до Родопи и се поврзува со неа.

Што се однесува до неговиот опфат по крајбрежјето, Одриското Кралство се простира од градот Абдера до Евксенскиот Понт и оттаму нагоре по него дури до реката Истар. Целото растојание покрај брегот може да биде поминато со товарен кораб, по најкраток пат и при попатен ветар, за четири дена и толку ноќи. Меѓутоа

⁴ Македонските кралеви воделе, за тогашното време вообичаена, традиционално променлива но вешта надворешна политика, со примена на сите средства со кои располагале и со користење на сите можности, од сојузување во заеднички интерес до поткуп со подароци, парични надоместоци и политички бракови. Овие можности биле постојано присутни и во политиката на Пердика II, кој постојано бил во тек со актуелните настани во соседството и пошироката околина. Тоа била сложена македонска политика кон противречностите на разединетите балкански држави и посебно кон Атина. Во зависност од јакнењето и југозападната експанзија на Одриското Кралство, како и моментната воено-политичка состојба меѓу двата водечки полиса на хеленскиот свет – Атина и Спарта, тоа е време на склучување или обновување, на раскинување или прекршување на јавните и тајните сојузи и договори, со воени интервенции, пустошења и тешки економски последици.

по копно, и тоа по најпрекиот пат, од еден добар пешак – за еднаесет дена. Таков бил опфатот на крајбрежната линија на кралството. А пак во внатрешноста на копното, растојанието од Бисантиј до земјите на Лаијаите и до реката Стримон, каде што била најоддалечената точка од морето, од добар пешак се поминува за тринаесет дена.⁵

Според размерите на територијата што ја опфаќало Одриското Кралство, тоа била најпространата и најбогата држава во Европа на своето време и воено најмоќна по Скитското Кралство.

Тукидид посведочува: „Така нивното кралство се издигнало до голема моќ. И од сите кралства, коишто се наоѓале во Европа меѓу Јонскиот Залив и Евксенскиот Понт, тоа било најзначајно според своите приходи во пари и воопшто според својата благосостојба. Меѓутоа, според својата воена моќ и според бројот на своите борци, значително заостанувало зад Скитското Кралство.“⁶

Со издигнувањето на Одриското Кралство и неговото вклучување во соперништвото за превласт на северното егејско крајбрежје, македонскиот крал Пердика II и традиционално вештата атинска политика морале да го сметаат за сериозен субјект во моментните и во идните регионални случувања. Во слични услови, дипломатските игри добивале посебно значење, па и овој пат попримиле разностран интензитет, со разни обиди од сите заинтересирани страни за што побрзо воспоставување контакти, за водење преговори и за постигнување евентуални договори за сојузничтва. Во овие дипломатски игри експанзионистичките интереси на Атина и на Одриското Кралство главно се преклопувале врз интересите на Македонското Кралство или, пак, Атина го претпочитала Македонското Кралство како сила која ќе биде брана од јужните продори на Одрисите. Општо земено, Македонското Кралство се нашло во мошне неповолна политичка и воена состојба, што директно се одразувала и на економската и социјалната положба.

Речено со народниот жаргон, македонскиот крал Пердика II навистина „се наоѓал во тесно“,⁷ но како и многупати дотогаш добро знаел како да одговори или да се постави и спротивстави, користејќи ги сите средства на тогашната дипломатија, од понудите за парични давачки до политичките брачни врски и сојузничките реструктурирања со повремена промена на страната. Тоа биле предоволни мотиви за неговото оцрнување, особено во хеленската антимакедонска пропаганда, но немајќи друг избор, тој секогаш и по секоја цена, пред сите цели и постапки, му давал предност на зачувувањето на суверенитетот и на територијалната целовитост на своето кралство.

За да ги избегне воените пресметки, Пердика II не чекал да го испревари времето, туку постојано бил во чекор со актуелните случувања и закани, па и овој пат презел благовремени дипломатски мерки за воспоставување контакт, преговори и сојузување со кралот Ситалк како предводник на моќната заканувачка сила на Одрисите.

⁵ Thuc., II, 96, 3–4 и 97, 1–2. Овој територијален опфат го потврдуваат и други извори (Diod., XII, 50).

⁶ Thuc., II, 97, 5–6.

⁷ Thuc., II, 95, 2.

Во дипломатските преговори, Македонското Кралство имало неколку прецизно дефинирани цели:

- воспоставување добрососедски односи со Одриското Кралство;
- искористување на посредништвото на кралот Ситалк и на неговите абдерски роднински врски за помирување со Атина; и
- откажување на одриската поддршка на претендентот на македонскиот престол, принцот Филип, со што би се ставил дефинитивен крај на долгогодишната граѓанска војна.

Како стапиле во контакт и каде, како течеле преговорите и што сè било договорено не е познато, а од скудните извори знаеме само дека: „Првото ветување му било дадено од Пердика (кога во почетокот на војната тој се наоѓал во тесно) под услов тој да го помири со Атина и да не го врати за крал во Македонија брат му Филип,⁸ којшто војувал со него.“⁹

И покрај нецелосната и прекратко резимирана форма на ова известување, може да се претпостави дека кралевите Пердика II и Ситалк во своите дипломатски преговори релативно лесно и брзо се спогодиле, настапувајќи со прецизни барања и со ветувања како преземени обврски.

Во преговорите Ситалк ветил дека преку неговите абдерски роднински врски ќе издејствува помирување на Македонското Кралство со Атина. Исто така, дал ветување дека нема да го помага враќањето на долгогодишниот претендент за узурпирање на македонскиот престол – принцот Филип, кој порано со атинска помош неуспешно се обидува да го наруши правото на Пердика II на единствена власт во Македонија и заедно со неговиот син Аминта овој пат се наоѓал пребегнат во егзил во Одриското Кралство. Самиот постигнат меѓусебен договор, пак, сам по себе потврдува дека двата крала воспоставиле добрососедски односи, со што може да се заклучи дека македонскиот крал Пердика II ги остварил сите цели на преговорите.

Но за истражувачите сè уште останува спорно што му понудил за возврат македонскиот крал Пердика II на одрискиот крал Ситалк. Во погоренаведениот цитат, Тукидид само штуро наведува дека имало и извесно „ветување“, но не ја наведува неговата содржина. Во недостиг на други историски извори, споменатото „ветување“ цел век ги побудува истражувачите да одгатнуваат зошто Тукидид, од необјасниви причини, испуштил да го наведе и на што се однесувало. Ова прашање ги копкало многу истражувачи, за да ги наведе на разни можни и дискутабилни претпоставки.

Една претпоставка е можноста Тукидид да немал информации за тоа, што не е единствен пример од негов недостиг на извори.¹⁰ Но оваа претпоставка може да се оспори со непобитниот факт дека Тукидид имал мошне блиски и доверливи тракиски врски и бил навремено и добро информиран за македонско-тракиските врски и односи. Освен тоа, како ревносен истражувач на минатото, во недостиг на таквите информации, тој веројатно би се ангажирал да ги истражи и осознае.

⁸ Принцот Филип склучил сојуз со Атињаните против својот брат Пердика II (Thuc., I, 57, 3).

⁹ Thuc., II, 95, 1–3.

¹⁰ M. TACHEVA, „On the Problems of the Coinages of Alexander I, Sparadokos and the So-Called Thracian-Macedonian Tribes“, *Historia*, 51, № 1, Sofia, 1992, 73.

Поприфатлива е претпоставката дека Тукидид ги имал тие информации, но од непознати причини ги премолчал или ги прикрил. Но и оваа претпоставка може да претрпи образложена критика. Знаејќи ја содржината на ветувањето, Тукидид веројатно не би ја прикрил, како и многу други информации што не му се допаѓале од прохеленски патриотски или лични интереси. Тој секако пишува од перспективата и со очите на involviran Хелен, израснат во атмосферата на типичната хеленска предрасуда спрема „барбарите“,¹¹ но нема убедливи аргументи за нешто да се премолчи.

Постои и претпоставка дека такво ветување всушност и не постоело.

Сомневањето дека Тукидид уфрлил во текстот смислено фалсификувана мамка со цел да се стави уште малку боја на веќе презентираната слика за македонскиот крал како недоверлив и превртлив лажго¹² би било наивно да се прифати за еден така авторитетен и карактерен автор.

Разните истражувачи како да ги исцрпеле сите можни верзии за претпоставено осознавање. Според еден од нив: „Сепак, можно е да се понуди една претпоставка која не бара целосно непознавање или намерна искривеност на тој дел од страна на Тукидид.“¹³

Во своето дело Тукидид бил преокупиран главно со хеленските случувања, па „особеностите на договорот меѓу двата барбарски крала привлечеле многу помалку од неговото внимание, бидејќи тие биле споредни за неговата главна приказна. Тукидид веројатно известил за Ситалковото ветување до Пердика (дека нема да го врати назад Филип) само затоа што, како заштитник и бранител на Филип, Ситалк ја презел токму порано одиграната улога од Атињаните, кога тие го поддржувале Филип против Пердика. Затоа, за испуштено ветување на Пердика до Ситалк, недоволниот интерес, а не погрешното претставување или игнорирање, може добро да ја објасни Тукидидовата неодреденост.“¹⁴

Повеќето современи истражувачи сметаат дека такви одредби на обврските на македонскиот крал Пердика II кон одрискиот крал Ситалк секако постоеле.¹⁵ Без нив, тој договор би бил сведен само на спогодба за исполнување на македонските барања како противуслуга за однесените дарови и пари, што била вообичаена практика во традицијата кај одриските владетели.

За содржината на „ветувањето“ на македонскиот крал Пердика II има повеќе претпоставки, базирани на тогашните политички и културни премиси.

Според една постара претпоставка, кралот Пердика II прифатил обврска да ја омажи своја сестра за Ситалк.¹⁶

Политичките бракови биле вообичаена практика во најстарата традиција на сите балкански народи и држави. Тие биле и дел од практикувањето на владеењето кај

¹¹ P. CARTLEDGE, *The Greeks*, Oxford, 1993, 52–55.

¹² E. BADIAN, *From Plataea to Potidaea*, Baltimore, 1993, 178–185.

¹³ J. T. CHAMBERS, „Perdicca, Sitalces, and Athens“, *Ancient Macedonia VI*, 1996, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1999, 218.

¹⁴ ИСТИОТ, *цит. мрјд*, 218–219.

¹⁵ Тоа мислење го споделуваат: E. N. BORZA, *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*, Princeton, New Jersey, 1990, 145; N. G. L. HAMMOND and G. T. GRIFITH, *A History of Macedonia*, Vol. II, Oxford, 1978; R. J. HOFFMAN, „Perdikkas and the Outbreak of the Peloponnesian War“, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 16, 1975, 372 и други.

¹⁶ G. GROTE, *Greece*, New York, 1900, 217.

кравевите на Одрисите. На пример, за зацврстување на добрите меѓусебни односи како соседи, одрискиот крал Терес склучил мировен договор со скитскиот крал Ари-апејт, поткрепен со династички брак со неговата ќерка, како зет, брак од којшто се родил идниот скитски крал Октамасад. Подоцна, за да избегне војна со Октамасад, Ситалк се повикал токму на оваа брачна врска¹⁷ и околу 450 год. пр. н.е. склучиле мировен договор. Освен тоа, и самиот Ситалк го имал како шура, брат на својата сопруга, влијателниот Нимфодор од мошне значајната хеленска колонија Абдера. Исто така, кон таквата претпоставка може да се додаде и примерот на македонскиот крал Пердика II, кога во 429 год. пр. н.е., за придобивање на внукот на Ситалк, Сеут, за да го убеди Ситалк да стави крај на неговиот напад на Македонија и на Халкидик, за невеста му ја понудил својата сестра.¹⁸

Овие примери не ја исклучуваат можноста дека Ситалк, освен вообичаени богати дарови и пари, добил и ветување од кралот Пердика II за негов веќе трет брак, овој пат со македонска принцеза.

Секогаш актуелно останува и прашањето за финансиските проблеми во сојузувањето на кралот Пердика II со кралот Ситалк, во вид на еднократен надоместок или одложено плаќање, а потоа неисполнето како „ветување“. Низ призмата на известувањето на схолијастот за цитираниот фрагмент, постои и прифатлива претпоставка дека тогаш Ситалк извлекол финансиско ветување од Пердика II.¹⁹ Тоа може да се поткрепи со известувањата на Тукидид за вообичаените подароци и алчност на одриските властодршци и кралеви во прибирањето на големите приходи од данокот.²⁰

Постои и претпоставка дека ветувањето се однесувало на територијални прашања, дека е можно македонскиот крал да му ветил на Ситалк отстапување под одриска власт на некои области населени со тракиско население западно од реката Стримон, кои се наоѓале под македонска власт.²¹

Се чини дека би можела да се прифати и оваа претпоставка. Но постојат и контрааргументи. Имено, факт е дека Ситалк ја почитувал независноста на некои тракиски популации источно од реката Стримон и изгледа дека се помирил со атинското основање и издигнување на Амфипол и на што, претходно, луто се спротивставувале локалните Тракијци.

„Ветувањето“ на Пердика може да се однесува и на враќањето на заземените области од Македонското Кралство во времето на конфронтацијата на македонскиот крал Александар I со одрискиот крал Спарадок. Според М. Тачева: „Нespoменатото ветување од Тукидид треба да се бара во конфронтирањето на Македонците со Спарадок за земјите по Долен Стримон во 464 г. Наведеното преминување на бисалтските земји во владение на Одрисите преку монетните емисии по 464 г., а потоа – кон Пердика околу 444 г., засега е единствената причина којашто може да ги објасни за Тукидид нејасните ветувања на Пердика кон Ситалк со следната хипотеза:

¹⁷ Hdt., IV, 80; *Херодотова историја*, превод од старогрчки, предговор, белешки за писателот и делото, коментари на текстот Даница Чадиковска, Скопје, 1998, 280–281.

¹⁸ Thuc. II, 29, 1 и 101, 5.

¹⁹ J. W. COLE, „Perdiccas and Athens“, *Phoenix* 28, 1974, 217.

²⁰ Thuc., II, 97, 3–4.

²¹ X. ДАНОВ, *Траки*, Софија, 1979, 112; G. МИХАИЛОВ, „Les Thraces et la Macédoine jusqu'à l'invasion des Celtes“, *Ancient Macedonia I* (1970), 76–85.

Пердика ветил да му ги врати на Ситалк Спарадаковите земји, ако го помири со Атињаните и не му помага на брат му Филип да му ја одземе власта над Македонија. Откако Нимфодор ги уредил неговите односи со Атина уште во 431 г., Пердика немал потреба да преговара со Ситалк. Хипотезата го објаснува и отсуството на воени дејства на Ситалк во 429 г. против Бисалтите, и тогаш промакедонската политика на Спарадаковиот син Сеут (Thuc. II, 101, 5). Со својот совет кон Ситалк да го сопре походот на Халкидик, тој треба да очекувал на таков начин да го добие спорот со Пердика за завладеаните земји на татко му по Долен Стримон и во соседството со мигдонските владенија на Пердика (Thuc. I, 58, 2).²²

Но посебно интересна и мошне убедлива е претпоставката дека „ветувањето“ на македонскиот крал Пердика II е преземената обврска дека нема да презема никакви дејства против Атињаните како нови сојузници на Ситалк во војната против Спартанците и нивните сојузници.²³

Оваа претпоставка е прифатлива бидејќи при ова македонско-тракиско сојузување било навестено или договорено и наредното тристрано одриско-атинско и македонско-атинско сојузување. Тие се случиле веднаш по почетокот на Пелопонеската војна, кога за Атина било особено значајно да ја зајакне својата разнишана позиција на северното егејско крајбрежје. Освен Халкидичаните, во таа разбунтувана нестабилност предничел и самиот македонски крал Пердика II, кој претходно дури двапати ги прекинал сојузувањата и пријателските врски со Атина. Македонско-одрискиот договор може да се прифати како можност за посредничко трето помирување со Атињаните и тројно меѓусебно сојузување. После двете прекршувања на претходните сојузувања, логична би била улогата на посредник, кој може да се сфати и со улога на гарант за одржување на зборот на новото трето сојузување на веќе „афирмираниот“ вероломен договарач Пердика II во атинската антимакедонска пропаганда. А како и што се случило, Пердика II не го одржал ниту ова „ветување“, испраќајќи своја војска од 1 000 војници против атинските сојузници во Акарнанија летото 429 год пр. н.е., а тоа го потврдува и Тукидид, кој вели дека: „Пердика исто испратил тајно од Атињаните илјада Македонци, коишто пристигнале подоцна.“²⁴ Освен другите претпоставки, „и тоа го објаснува времето на Ситалковиот напад – повеќе од две години по неговото ветување воено да им помогне на Атињаните на Халкидик.“²⁵

Исто така, постои и претпоставка дека „ветувањето“ на кралот Пердика II била преземената обврска да го врати принцот Филип на неговото законски наследено владение (*arche*) во Амфаксотида.²⁶ Јас сум речиси наполно убедена во таа реалност за која, со оглед на дотогашната поддршка на принцот Филип, би биле заинтересирани и кралот Ситалк, а и Атина. Тоа ќе се потврдува и со походот на Ситалк и присилната реализација на неисполнетото „ветување“.

Оваа претпоставка првин може да се поткрепи со фактот дека принцот Филип порано го имал наследеното владение во областа на Амфаксотида, по должината на

²² М. ТАЧЕВА, *Царете на древна Тракија*, книга прва, София, 2006, 73.

²³ J. T. CHAMBERS, „Perdicca, Sitalces...“, 220-222.

²⁴ Thuc., II, 80, 7.

²⁵ J. T. CHAMBERS, „Perdiccas, Sitalces...“, 221.

²⁶ I. PAPASTAVROU, „The Foreign Policy of Perdiccas II“, *Hellenika*, 1955, 261.

реката Аксиј, по што бил протеран, поради неговите узурпаторски аспирации за македонскиот престол. Како претендент на престолот, тогаш тој ја имал поддршката на Атињаните во заедничката борба против македонскиот крал Пердика II, а потоа преминал во егзил кај самиот Ситалк, заедно со својот син Аминта. Логично е дека таквото ветување на кралот Пердика II можело да ги одоброволи Атињаните да го прифатат новиот предлог за сојузување со Македонското Кралство. Но држи и про-вокативната забелешка дека: „Некој може да се запраша дали ова решение не влева многу верба во постојаноста на однесувањето на Атињаните кон нивните сојузници.“²⁷

Наместо заклучок, наполно прифатливо би можело да биде мислењето дека: „Додека сите овие решенија на проблемот со ветувањето на Пердика се прифатливи, ни едно не може да биде докажано, и разумно секое може да биде поставено под прашање.“²⁸

Како и да е, конечниот одговор на прашањето за даденото „ветување“ од страна на македонскиот крал Пердика II кон одрскиот крал Ситалк и понатаму останува отворено во изнаоѓањето на евентуално нови историски извори.

Во секој случај, договорот бил постигнат на задоволство на двете заинтересирани страни, одредбите во него биле спроведени и почитувани, а меѓу другото, кралот Ситалк го извршил и посредувањето во помирувањето на македонскиот крал Пердика II со Атина, но останало неисполнето неговото засега непознато „ветување“, кое станало и официјален повод за големиот одмазднички поход на Одрисите по две години.

ОДРИСКО-АТИНСКИОТ СОЈУЗНИЧКИ ДОГОВОР

Атина, на чело со знаменитиот водач на демократите, војсководец и државник Перикле, била застрашена од напуштањето на нејзините сојузници на северното егејско крајбрежје, посебно од востанатите халкидички полиси и нивното сојузување со непријателски настроениот македонски крал Пердика II. Воено-политичката состојба во регионот и конкретните околности на воените ангажмани на теренот, го попречиле брзото остварување на нејзините зацртани планови, посебно поради пристигнатата помош во Потидеја од страна на Коринтјаните. Претстојната веќе започната долгогодишна Пелопонеска војна ја наведувала нивната дипломатија на преговори за брзо сојузување и, според можностите, престројување на регионалните сили и полиси во регионот. Атинската дипломатија имала полни раце работа и морала да дејствува брзо и ефикасно, но и со подготвеност на компромиси за да ги придобие посакуваните сојузници.

Во вакви услови, Атина ги интензивирала дипломатските контакти, увидувајќи ја неопходната потреба (и логичен избор на нивната дипломатија) од сојузување со моќниот војсководец, вешт политичар, дипломат и бележит крал на тракиските Одриси – Ситалк. Но, истовремено, неопходно им било и повторното придобивање и помирување и со македонскиот крал Пердика II.

Како и многупати пред тоа, констелацијата на политичките и воените состојби во регионот речиси истовремено ги приближила македонските и атинските интереси кон неопходното меѓусебно помирување. Така, во заемен интерес, дошло до вкрсту-

²⁷ J. T. CHAMBERS, „Perdiccas, Sitalces...“, 220.

²⁸ ИСТИОТ, *цит. труд*, 220.

вање на тристраната дипломатија во македонско-одриските, одриско-атинските и македонско-атинските врски и односи.

Подготовките за воспоставување на дипломатските врски биле добро осмислени и организирани во август 431 год. пр. н.е. од страна на традиционално вештата атинска дипломатија, за што Тукидид пишува:

„Истото лето Атињаните го поставиле за свој проксен Нимфодор, синот на Питеј од Абдера, чијашто сестра ја имал за жена Ситалк, и имал силно влијание над него. Пред тоа Атињаните го сметале за свој непријател, а сега го поканиле во Атина, бидејќи сакале да си осигураат сојуз со тракискиот крал Ситалк, синот на Терес.“²⁹

Значи, Атина не ја чекала иницијативата за сојузување од кралот Ситалк, туку истовремено и самата атинска дипломатија презела мерки, го осмислила и го забрзала планираниот контакт. За таа цел првин била официјализирана логичната претставничка врска за преговарање, а влијателниот Хелен Нимфодор од хеленската колонија Абдера бил именуван за атински проксен.

Како хеленска колонија, Абдера имала специфичен статус на членка на Првиот атински поморски сојуз. Според зачуваните финансиски документи од периодот 445–420 год. пр. н.е., таа имала извесни даночни однесувања за уплатите во касата на Сојузот. Ородувањето на видниот Нимфодор со кралот Ситалк, пак, веројатно било некаква гаранција за толерантните односи, па тоа била и најприфатливата директна врска за преговори.

Како што било вообичаено, Нимфодор бил именуван за проксен со указ на Атинското собрание. Тоа била значајна почест, но истовремено и заемна меѓусебна должност за заштита на интересите на полисот што го именувал, но според потребите и обврска за заштита на проксенот од страна на застапуваниот полис. Како Хелен и виден граѓанин на хеленската колонија Абдера, Нимфодор бил погодна доверлива личност за Атина. Од друга страна, пак, врска на Нимфодор со кралот Ситалк, која се темелела на нивните роднински врски, и сигурната информација за неговото силно влијание врз него, влевала надеж за брз договор. Така, Нимфодор станал клучната личност на тројното македонско-одриско-атинско дипломатско сојузување. Тој бил повикан во Атина како посредник. Притоа, преку него „Атињаните го придобиле Ситалк за сојузник, сакајќи со негова помош да ги заземат градовите по крајбрежјето на Тракија“³⁰ и да ги расчистат своите сметки со Пердика.³¹

Неспорно е дека Нимфодор веќе бил и ополномоштен преговарач на кралот Ситалк, но и на македонскиот крал Пердика II, реализирајќи ги и нивните меѓусебни обврски од македонско-одрискиот договор. Тоа само по себе укажува дека тој имал дипломатска врска и контакти и со македонскиот двор. Таквото тристрано полно-

²⁹ Thuc., II, 29, 1.

³⁰ Во овој период, повеќе автори, па и Тукидид, регионот на северното егејско крајбрежје го именувале со „Тракија“. Ова било причината за создавањето на т.н. „пантракиска теорија“, како и за теориите за тракиското потекло не само на племињата во источниот дел на Македонија туку и на Македонците во целина. Но, именување на северното егејско крајбрежје со „Тракија“ има само географско, а не и етничко значење, а ќе се задржи сè до IV век пр. н.е., пред сè поради неговото релативно подоцнежнo вклучување во рамките на Македонското Кралство. (в.: Н. ПРОЕВА, *Историја на Аргеадите*, Скопје, 2004, 22–24.)

³¹ Thuc., II, 29, 2.

моштво на Нимфодор, но и тристраната подготвеност на заемни отстапки во преговорите, биле сигурна гаранција за успешни договори и за забрзана реализација на договореното, а тоа го потврдува и Тукидид:

„Нимфодор дошол во Атина, го средил склучувањето на сојузот со Ситалк и ги натерал Атињаните да му дадат на Садок, синот на Ситалк, права на атински граѓанин.³² Тој ветил дека ќе стави крај на војната по крајбрежјето на Тракија и ќе го убеди Ситалк на помош на Атињаните да им прати тракиска војска од коњаница и пелтасти. Исто така, Нимфодор постигнал спогодба помеѓу Пердика и Атињаните, кога ги убедил последните да му ја вратат Терма.³³ Пердика веднаш тргнал во поход заедно со Атињаните и Формион³⁴ против Халкидичаните. Така сојузници на Атињаните станале и тракискиот крал Ситалк, синот на Терес, и македонскиот крал Пердика [II], синот на Александар [I].³⁵

Во друг фрагмент Тукидид ја соопштува и другата преземена обврска на Пердика II кон Атина, пишувајќи: „Другото ветување самиот Пердика го бил дал на Атињаните, кога склучувал свој сојузнички договор со нив, кога се задолжил да стави крај на Халкидичката војна по крајбрежјето на Тракија.³⁶

Така, со посредството на Нимфодор, во август 431 год. пр. н.е. дошло до тристран договор и заедничко здружено дејствување на овие три големи сили во регионот – Македонското Кралство, Одриското Кралство и Атина. И овој пат дошол до израз традиционалниот принцип во нивната политика, дека заемниот интерес и вештата дипломатија можат да ги надминат непријателствата и законите.

Според заклучениот одриско-атински сојузен договор:

– синот на Ситалк – младиот принц Садок ги добил правата на атински граѓанин;

– Ситалк презел обврска да помогне да се стави крај на војната по крајбрежјето на Тракија и на Атињаните да им прати на помош тракиска војска од коњаница и пелтасти против разбунтуваните халкидички полиси.

Како главен културен и политички центар на хеленскиот свет, Атина била привлечно место за живеење на младите припадници од високите слоеви на хеленските полиси и од соседните кралски дворови. Но рамноправното вклучување во нивната општествена заедница било можно само преку официјалното доделување на атинското граѓанско право, што се сметало за особена почест и привилегија. Доделувањето на атинско граѓанско право на принцот Садок може да се прифати само како знак на добра волја од страна на Атињаните, пред сè поради издејствувањето на неопходната воена помош за воспоставување контрола на северното егејско крајбрежје. Но тоа сепак не била доволна сатисфакција за военото учество на Ситалк со коња-

³² Особена почест за лице што немало потекло од Атина. Со добивањето на атинското граѓанско право, тој станувал рамноправен член на нивната општествена заедница, со сите права и обврски на атински граѓанин.

³³ *Терма* – град крај Термајскиот Залив, во склоп на подоцнежниот Тесалоника (Солун), претходно бил заземен од Атињаните (Thuc., I, 61, 2).

³⁴ *Формион* (? – по 428 год. пред н.е.) – син на Асопиј, атински војсководец во речиси тригодишната опсада на Потидеја (432–429 год. пред н.е.), како и воопшто на атаката на Халкидик, како војсководец на 3 000 атински хоплити и 70 воени кораби.

³⁵ Thuc., II, 29, 5–7.

³⁶ Thuc., II, 95, 2.

ници и пелтасти на страната на атинските воени сили на Халкидик, па може да се претпостави дека очекуваната компензација за учеството одрискиот крал би ја добил во вообичаениот воен плен од заземените полиси и области.

МАКЕДОНСКО-АТИНСКИОТ СОЈУЗНИЧКИ ДОГОВОР

Според заклучениот македонско-атински сојузен договор, пак:

– Атина прифатила да му го врати заземениот град Терма на Македонското Кралство;

– Пердика презел обврска веднаш да тргне во поход против Халкидичаните, заедно со војската на атинскиот војсководец Формион; и

– Пердика презел обврска „да стави крај на Халкидичката војна по крајбрежјето на Тракија“.

Македонско-атинскиот сојузен договор треба да се разгледува како надоврзана спогодба на одриско-атинскиот сојузен договор, според кој е договорено воспоставување на предвоената политичка состојба на северното егејско крајбрежје. Во тој однос треба да се сфати и барањето и атинското прифаќање за враќањето на градот Терма на Македонското Кралство, а на тоа логично се надоврзува и вклучувањето на воените сили на македонскиот крал во воспоставувањето на претходниот државно-политички систем на Халкидик.

Поради откажувањето од сојузништвото со Потидаја и другите загрозени соседи, старите автори обично го толкувале овој сојузен договор на македонскиот крал Пердика II со Атина како негова нова превртлива политика. Но суштински и тој е прагматичен во заштитата на суверенитетот на македонската држава, во настојувањето за ослободување од атинскиот воен притисок, но и за конечното елиминирање на граѓанската војна во Македонија, како и на натамошните воени пустошења и човечките жртви.

Целта на Атина, со сојузувањата со Македонското и Одриското Кралство, била да ја одбрани и зачува својата позиција во регионот на северното егејско крајбрежје и да воспостави контрола над одметнатите полиси на Халкидик. Ова сојузување ѝ отворило можности за зајакнување на позициите во тој регион со ангажирање на помали воени сили, помали материјални издатоци и човечки жртви, кои можеле да бидат искористени на други фронтови против мноштвото непријателски полиси. Од друга, македонска страна, пак, сојузувањето на кралот Пердика II со Атина значело и извесна гаранција во односите со Одриското Кралство.

Не се познати наредните контакти на Атина со македонскиот крал, но наскоро по договорот со Нимфодор, во септември 432 год. пр. н.е., атинскиот државник Перикле испратил свое пратеништво на дворот на одрискиот крал Ситалк, кое го предводел добриот познавач на условите и односите на северното егејско крајбрежје – атинскиот војсководец и основач на Амфипол – Хагнот. Тој добил задача да издејствува дипломатска потврда за исполнување на преземените задолженија и да договори хронолошки редослед, според склучениот договор, за разрешување на разбунтуваноста и воените судири на Халкидик, со заеднички координирана воена интервенција.

Според постигнатиот договор, Атињаните се повлекле од градот Терма, но не од целата територија на Македонското Кралство од пред склучениот договор, што бил

главниот интерес на македонскиот крал Пердика II за заштита на суверенитетот на државата.

Во изворите нема информации за состојбата со Метона како членка на Атинскиот поморски сојуз и потенцијална база за можни идни атински притисоци врз Македонското Кралство.

* * *

Тројниот сојуз на Македонското Кралство, Одриското Кралство и Атина било само времено затишје и преиспитување на состојбите, меѓусебните аспирации и можности. Наскоро потоа сојузничките односи нагло се влошиле, па по намерите и колебањата на Ситалк за интервенција на северното егејско крајбрежје (септември 430 год. пр. н.е.), Атињаните ја зазеле опсадената Потидаја (зимата 430/429 год. пр. н.е.). Македонскиот крал Пердика II, пак, пред таа воена закана во непосредното соседство, немал друг избор и бил принуден сојузнички да се престрои кон сојузување со исто така моќната Спарта (јуни 429 год. пр. н.е.). За кусо време, новонастанатата политичка состојба кулминирала со драматична експанзија и поход со масовни сојузни сили на владетелот на моќното тракиско кралство на Одрисите – Ситалк во Македонското Кралство и на Халкидик, во периодот октомври–декември 429 год. пр. н.е., наводно, по барање и како сојузник на Атина.

Katerina MLADENOVSKA-RISTOVSKA

THE TRIPLE ALLIANCE OF THE MACEDONIAN KINGDOM, THE ODRYSIAN KINGDOM AND ATHENS (431 BC)

Summary

In the reign of King Perdiccas II (454-413 BC), the Macedonian Kingdom was faced with rapid tightening of the relations with the Odrysian Kingdom and Athens as major regional Balkan forces. In the interest of preserving the sovereignty and the territorial integrity of his kingdom, Perdiccas II initiated diplomatic negotiations and conclusion of an alliance agreement with the Odrysian King Sitalces and Athens. At the same time an Odrysian-Athenian alliance agreement has been concluded, which encircled the triple diplomatic alliance crossing the Macedonian, Athenian and the Thracian relationship with mutual claims, conditions, threats and commitments.

In the diplomatic negotiations with Sitalces, the Macedonian Kingdom had a few clearly defined goals: establishing good neighborly relations with the Odrysian Kingdom; utilizing the mediation of King Sitalces and his Abderian kinship for reconciliation with Athens; giving up the Odrysian support for the pretender to the Macedonian throne - Prince Philip, which would put a definitive end to the long civil war. But for researchers it still remains contentious, what was offered in return from the Macedonian king? More explanations are apparently acceptable, but fully unprovable with open space for further research discussions.

According to the concluded Odrysian-Athenian alliance agreement: Sitalces' son – Sadowus received Athenian citizenship; Sitalces undertook an obligation to help putting an end to the war on the coast of Thrace and to send Thracian army to help the Athenians against the riotous Chalcidic polises.

However, according to the concluded Macedonian-Athenian alliance agreement: Athens accepted to regain the occupied city of Therme within the Macedonian Kingdom; Perdiccas agreed to immediately raise an invasion against the Chalcidians, along with the army of the Athenian general Formion and committed to put an end to the Chalcidic war on the coast of Thrace.

The triple alliance of the Macedonian Kingdom, Odrysian Kingdom and Athens was just a temporary lull and review of the situation, mutual aspirations and opportunities. Soon after, the allied relations deteriorated rapidly, with the dramatic expansion and invasion of Sitalces against the Macedonian Kingdom and Chalcidice (October-December 429 BC), reportedly at the request and as an ally of Athens.

УДК: 32.019.5(37) : 929 Деметриј „-02“

СМРТТА НА ДЕМЕТРИЈ И РИМСКАТА ПРОПАГАНДА

Стефан Пановски

Магистер по историски науки

Летото 180 г. од ст.е., Деметриј – помладиот син на Филип V – умрел под сомнителни или, подобро кажано, нејасни околности. Античките историографи речиси едногласно одговорноста за смртта на Деметриј им ја припишуваат на Персеј и на Филип V,¹ кои биле вознемирени од поддршката и угледот што тој ги уживал во Сенатот, но и од неговата отворена наклонетост спрема Рим. Иако некои современи историчари се сомневаат во вистинитоста на овој приказ, повеќето прифаќаат дека Деметриј навистина бил убиен од Персеј и од Филип V. Меѓутоа, и оние што се обидуваат да ги одбранат Персеј и Филип V и оние што го земаат убиството на Деметриј како факт, се согласуваат дека целиот приказ е проткаен со антимакедонска пропаганда, со цел да се оцрни домот на Антигонидите. Овде немам намера да се впуштам во детална дискусија за тоа дали Деметриј навистина бил убиен или не, иако на крајот нешто сепак ќе биде спомнато и за овој проблем. Во секој случај, тој очигледно умрел под прилично неразјаснети околности, што довело и до создавањето на теориите дека тој бил убиен. Дали овие теории се точни или не, овде и не е толку важно. Овде ќе се задржам на пропагандниот елемент во целиот приказ, односно на прашањето за чија пропаганда станува збор и кому таа му била наменета. Но, најпрво, само краток преглед на приказот за тоа како Деметриј паднал во немилост на Филип V и зошто на крајот бил убиен.

1. Во 197 г. од ст.е., како дел од одредбите од прелиминарниот мировен договор по битката кај Киноскефала, Филип V бил принуден, меѓу другото, да го испрати и својот десетгодишен² син Деметриј како заложник во Рим.³ Тој останал во Рим сè до зимата 191/190 г. од ст.е., кога како награда за помошта што Филип V им ја укажал

¹ Liv., 40.23.1-24.8., 40.54.9-55.8., 42.5.4; Plut., *Aem.*, 8.9-12, *Arat.* 54.6-7; Diod., 29.25; Just., 32.3-10; Trog., *Prol.*, 32; Oros., 4.20.27-8.

² Деметриј бил пет години помлад од Персеј (Liv., 40.6.4), што значи дека бил роден сса. 208/7 г. од ст.е. в. F. W. WALBANK, *A Historical Commentary on Polybius*, vol. 2, Oxford, 1967, 601.

³ Polyb., 18.39.5; Liv., 33.13.14. Деметриј бил вклучен во триумфалната процесција на Тит Фламинин (Liv., 34.52.9).

на Римјаните во војната против Антиох III, бил ослободен.⁴ Неволите на младиот Деметриј започнале во 183 г. од ст.е., кога бил испратен во Рим, на чело на делегацијата која имала задача да го одбрани Филип V од обвиненијата на соседите кои се жалеле пред Сенатот.⁵ Изгледа дека Деметриј не бил сосема на висина на задачата, се збунил и не можел да одговори на сите обвиненија.⁶ Но, и покрај тоа, пред сè поради мошне позитивниот впечаток што го имал оставено во текот на своето заложништво, Сенатот ги прифатил објасненијата на Филип V, при тоа, нагласувајќи дека одлуката е донесена само како услуга за Деметриј.⁷

Според Ливиј, ваквата постапка, која била мотивирана од желбата да се зголеми авторитетот на Деметриј, истовремено била и причина за неговиот несрекен крај.⁸ Имено, по враќањето на пратеништвото во Македонија, угледот на Деметриј пораснал, што не било благонаклоно прифатено ниту од Филип V, ниту од Персеј. Во целата ситуација и однесувањето на Деметриј, кој отворено го изразува своето про-римско настроение, не помогнало многу. Според Ливиј, со оглед на тоа што наклоноста на Македонците била на страната на Деметриј, Персеј сè повеќе почнал да се плаши дека нема да го наследи престолот, што довело до отворено ривалство меѓу браќата. На крајот, сплеткарењето на Персеј вродило со плод и тој успеал да го убеди Филип V дека Деметриј соработувал со Римјаните и дека се стремел, со нивна помош, да дојде на престолот. Тоа на крајот го убедило Филип V да нареди неговиот син да биде убиен.⁹

2. Така во кратки црти гласи приказот на Ливиј, којшто во голема мера се темели врз оној на Полибиј. Како што беше споменато, дури и оние историчари што прифаќаат дека Деметриј бил убиен, се колебаат кои делови од приказот треба да се прифатат како вистинити а кои да се отфрлат како измислици и пропаганда. Така, на пример, според некои, говорите на Филип V, на Персеј и на Деметриј, иако проширени со патетични елементи, во основа се автентични,¹⁰ додека пак, според други, станува збор за реторски измислици.¹¹ Епилогот пак на целиот приказ, за тоа како по убиството Филип V бил измачуван поради гризење на совеста, што било сосема праведна казна од *Tiixe* за сите злосторства во животот, несомнено е дело на Полибиј. Како што заклучува Ф. Волбанк: *Згора на тоа, неговото претерано истакнување на моралните прашања и неговата уникатна и несреќна употреба на трагичка схема и трагичка терминологија – навистина, не во смислата во која ја употребува Филарх,*

⁴ Polyb., 21.3.3., 11.9; Liv., 36.35.13. *cn.* F. W. WALBANK, *A Historical Commentary on Polybius*, vol. 3, Oxford, 1979, 104 (понатаму цитирано *HCP III*).

⁵ Polyb., 22.14.9-11.

⁶ Liv., 39.47.1-3.

⁷ Polyb., 23.2.9; Liv., 39.47.7-11.

⁸ Liv., 39.48.1.

⁹ Liv., 39.50; 40.5-16.3, 23-4. *cn.* *HCP III*, 229-35.

¹⁰ R. VON SCALA, *Die Studien des Polybios I*, Stuttgart, 1890, 269; P. PEDECH, *La méthode historique de Polybe*, Paris, 1964, 269-70. Иако цени дека станува збор за автентични говори, Волбанк сепак остава место и за можноста дека станува збор за реторски вежби (*HCP III*, 234, 419).

¹¹ C. F. EDSON, „Perseus and Demetrius“, *HSCPh* 46 (1935), 196; E. S. GRUEN, „The Last Years of Philip V“, *GRBS* 15 (1974), 240-1.

но сепак ништо помалку трагичка на начин што е спротивен од потребите на научната историја – доведува до тоа приказот на последните години од владеењето на Филип да е еден од најнезадоволителните делови од целокупното дело на Полибиј.¹² Несомнено и информацијата дека Филип V на крајот открил дека писмото на Фламинин до Деметриј е лажно, се покајал и, наместо на Персеј, имал намера власта да му ја предаде на Антигон Ехетратов¹³ била измислена.¹⁴

Што е уште поважно, повнимателната споредба на приказот на Ливиј и фрагментите од приказот на Полибиј, покажува дека римскиот историограф на некои клучни места го искривил приказот на Полибиј. Еден пример ќе биде доволен. И Ливиј и Полибиј се согласуваат дека токму успешното остварување на мисијата во Рим била причина за конечниот пад на Деметриј. Меѓутоа, со еден прилично остар тон, вината за сето она што следувало Полибиј им ја префрла не само на Филип V и на Персеј туку и на Сенатот и посебно на Фламинин:

Меѓутоа, испраќањето на пратеништвото предводено од момчето значително придонело за конечната несреќа на кралскиот дом. Имено, бидејќи Сенатот покажал благонаклонетост само спрема Деметриј, момчето претерано се возгордеало, додека пак Персеј и Филип биле крајно навредени, бидејќи изгледало дека Римјаните се согласиле на отстапки не поради нивните заслуги, туку само поради Деметриј. Тит, пак, со тоа што го повикал момчето и се впуштил во тајни разговори, во значителна мера придонел да се создаде таквиот впечаток; зашто го навел момчето да верува дека Римјаните наскоро ќе го постават на македонскиот престол, додека пак Филип го разјарил со тоа што му испратил писмо во кое барал веднаш повторно Деметриј да го испрати во Рим со што е можно повеќе корисни пријатели. Овие случувања Персеј наскоро ги искористил за да ја добие согласноста од татко му Деметриј да биде убиен.¹⁵

Наспроти тоа, сè што има Ливиј да каже е: Ова било преземено за да се зголеми угледот на Деметриј, но наместо тоа, ваквата постапка создала само презир за него, и наскоро довела до пропаст на момчето.¹⁶ Навистина, Ливиј подоцна го споменува разговорот меѓу Фламинин и Деметриј, но целиот приказ создава впечаток дека содржината на разговорот била погрешно пренесена од соработниците на Персеј.¹⁷ Со ваквото извртување на фактите, Ливиј мајсторски истовремено остварува две цели: прво, го ослободува римскиот Сенат од каква и да е вина и одговорност за немилите настани во домот на Антигонидите; а второ, добива можност дополнително да го оцрни Персеј.

Од прикажаното може да се донесат два заклучока. Прво, дури и приказот на Полибиј, кој генерално со право се зема како веродостоен историограф што нема

¹² F. W. WALBANK, „Φίλιππος τραγωδούμενος. A Polybian experiment“, *JHS* 58.1 (1938), 67.

¹³ Liv., 40.56.

¹⁴ *Спротивно* на M. CARY & H. H. SCULLARD, *A History of Rome*³, Hampshire-New York, 1975, 157; H. H. SCULLARD, *A History of the Roman World*, London, 1980.

¹⁵ Polyb., 23.3.5-9.

¹⁶ Liv., 39.48.1.

¹⁷ Liv., 40.20.3-4.

обичај да измислува настани и факти, мора да се земе со доза на резерва. Второ и уште поважно, во приказот на случувањата во домот на Антигонидите, што за жал е единствениот целосен приказ за судбината на Деметриј, Ливиј не само што не го следел доследно Полибиј, кој и онака бил непријателски настроен спрема Филип V, туку и некои факти што никако не оделе во полза на неговите доблесни римски херои свесно ги извртел.¹⁸

3. Според тоа, може да се заклучи дека значителен дел првенствено од верзијата што е сочувана кај Ливиј е обременета со антимакедонска пропаганда. Ваквиот заклучок и не изненадува. Всушност, би можело да се каже дека би било вистинско изненадување доколку приказот беше објективен. Меѓутоа, големото прашање е дали овие пропагандни елементи Ливиј ги презел од подоцнежните римски аналити или, пак, ги нашол уште кај Полибиј. Како што веќе беше нагласено, приказот на последните години од владеењето на Филип V е еден од најслабите делови во делото на мегалополскиот историограф. Па, сепак, поголемиот дел од недостатоците во приказот на Полибиј треба да се објаснат со неговата нетрпеливост спрема македонскиот владетел, што е видливо при речиси секое споменување на Филип V не само во случајот со Деметриј туку и воопшто при анализата на секоја негова постапка во текот на владеењето.

Дали тоа значи дека освен поради личната нетрпеливост описот на смртта на Деметриј е обременет и со римска пропаганда, како што, на пример, мисли Е. Вил?¹⁹ Ми се чини дека претходно цитираниот извод од приказот на Полибиј²⁰ го потврдува спротивното. Згора на тоа, како што ќе биде покажано наскоро, верзијата на настаните што била непријателски настроена спрема Персеј и Филип V се јавува во Хелада, и тоа во Ахаја, уште пред почетокот на III Римско-македонска војна, и почетокот на римската официјална пропаганда. Се разбира, тоа не значи дека неговиот приказ е целосно лишен од елементи на римската пропаганда, меѓутоа, непријателскиот тон, особено за клучните собитија, попрво би требало да се објасни со шпекулациите што струеле низ Хелада уште пред почетокот на војната и неговата лична нетрпеливост спрема Филип V.

Од друга страна, според Р. Ерингтон, тешкотиите при анализата на целиот случај произлегуваат од фактот што традицијата забележана во изворите е мошне неверодостојна бидејќи станува збор за подоцнежен обид мотивите за војната против Персеј да се пронајдат во личните односи на македонскиот двор.²¹ Со оглед на тоа што најголемиот дел од приказот кај подоцнежните историографи, а во прв ред кај Ливиј, се темели на приказот на Полибиј, претпоставувам дека во својот заклучок Р. Ерингтон го вклучува и мегалополскиот историограф. За среќа, сочуван е еден изва-

¹⁸ За разликите во приказите на Полибиј и Ливиј в. Т. MOJSIK, „Tragedia w domu Antygonidów albo o (poli)narracji historycznej“ во K. NAWOTKA & M. PAWLAK GRECY (eds.), *Rzymianie i ich sąsiedzi*, Wrocław 2007, 123-144.

¹⁹ E. WILL, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)*, t. 2, Nancy, 1982, 255.

²⁰ в. бел. 15.

²¹ R. M. ERRINGTON, *A History of Macedonia*, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1990, 211 (понатаму цитиран *HM*).

док од делото на Полибиј каде што тој дискутира за причините што довеле до III Римско-македонска војна:

Во 22 книга Полибиј вели: од ова време започнуваат и несреќите што ќе бидат кобни за македонската кралска куќа. Свесен сум дека некои од оние што пишуваат за војната меѓу Римјаните и Персеј, сакајќи да ги истакнат причините за кавгата, како прва причина го наведуваат протерувањето на Абрупол од неговото кралство. Имено, по смртта на Филип, Абрупол ги зазел Пангајските рудници; но Персеј притекнал на помош и откако целосно го поразил Абрупол, како што веќе споменав, го протерал од неговото кралство. Понатаму, го наведуваат нападот на Долопија и доаѓањето во Делфи, заговорот за убивање на Евмен во Делфи и убиството на бојотските пратеници. Тие велат дека од овие настани се изродила војната на Персеј против Римјаните. Мислам дека и за историографите и за оние што се желни да научат, најважно е да ги дознаат причините од кои собитијата се раѓаат и се развиваат. Но, токму во оваа работа, повеќето историографи се збркани, бидејќи не можат да ја уочат разликата меѓу повод и причина и повод и почеток на војна. Затоа, бидејќи на тоа ме навраќаат настаните, принуден сум да го повторам тоа што веќе го имам кажано. Од споменатите настани, првите претставуваат повод, додека пак последните – заверата против Евмен, убиството на пратениците и некои други слични настани што се случиле во тоа време – очигледно претставуваат почеток на војната меѓу Римјаните и Персеј и почеток на пропаста на македонското кралство. Ниту еден од наведените примери не претставува причина, што ќе може убаво да се забележи од тоа што сега ќе биде кажано. Како што претходно реков, одлуката и планот за војна против Персијците биле донесени од Филип синот на Аминта, но биле спроведени од Александар, така сега велам дека Филип синот на Деметриј прв намислил да ја започне последната војна со Римјаните и подготвил сè што било неопходно за таа цел, а по неговата смрт Персеј го спровел неговиот план. Доколку ова е вистинито, тогаш и другата грешка е очигледна. За што не е возможно причините да следуваат дури по смртта на оној што ја донел одлуката и го осмислил планот за војна; а токму тоа го прават другите историографи, бидејќи сите причини што ги наведуваат за војната, всушност, се случиле по смртта на Филип.²²

Овој извадок сосема јасно и недвосмислено докажува дека тезата на Р. Ерингтон, барем што се однесува до Полибиј, е сосема неиздржана. Дали ќе се согласиме со анализата на Полибиј или не е сосема друго прашање.²³ Она што е важно во случајов е дека убиството на Деметриј тој воопшто не го зема ниту како повод ниту како причина за почетокот на III Римско-македонска војна.

Најголем проблем веројатно во целиот приказ на Полибиј е улогата што тој ѝ ја доделува на *Tuxe*. проблемот за улогата на *Tuxe*, не само во овој случај туку и воопшто низ целото дело, добро е познат и нема потреба во оваа пригода да се објас-

²² Polyb., 22.18.

²³ За критика на анализата на Полибиј в. W. V. HARRIS, *War and Imperialism in Republican Rome: 327-70 B.C.*, Oxford, 1985, 227-8.

нува.²⁴ Во секој случај, верувам дека кога би го имале целиот текст, токму од овој аспект од неговата анализа, би наишле на критика. Меѓутоа, треба да се истакне дека без разлика на очигледната субјективност на Полибиј и на проблемот што произлегува од улогата на *Tuxe*, ништо не упатува на заклучок дека тој си дозволил да измислува настани. Според тоа, колку и да не веруваме во неговите толкувања и заклучоци, што особено во случајот на Филип V неретко се извртени и злонамерни, ништо не упатува на тоа дека тој отишол до таму што дури и измислил цела приказна за тоа дека Деметриј бил убиен. Значи, барем што се однесува до Полибиј, барем во моментот можеме да заклучиме дека тој навистина верувал дека Деметриј бил убиен. Но, на овој проблем, ќе се навратам понатаму. Претходно, мора да се осврнеме на римската пропаганда.

4. Имено, Ч. Едсон, кој инаку прифаќа дека Деметриј бил убиен, заклучил дека целта на целата епизода е да се оцрни Персеј, што е сведоштво за тоа колку Римјаните во тоа време, а подоцна и римските историографи, макар мачеле за да изнајдат повод за започнување војна со Македонија.²⁵ Колку и да звучи на прв поглед ваквиот заклучок логичен, малку подеталната анализа покажува дека е апсолутно неодржлив. Пред сè, мораме да запомниме дека секоја пропаганда има и своја целна група. Прашањето е која е целната група во овој случај? Со оглед на тоа дека одлуката за објавување војна во Рим ја носела кентуријатската комитија, логично би било да се претпостави дека токму римскиот народ е тој што треба да се убеди на војна со Персеј. Меѓутоа, многу е наивно да се претпостави дека обичниот римски граѓанин бил посебно засегнат за смртта на еден туѓински кралски син, особено што од претпоставеното убиство на Деметриј минала речиси цела деценија.

Ако веќе не се во прашање Римјаните, тогаш можеби станува збор за обид да се оцрни Персеј пред Хелените? Но и ваквата претпоставка е неприфатлива. Дворските борби, интриги и убиства, колку и да не се вообичаени за Антигонидите, сепак биле речиси секојдневна појава во хеленистичкиот свет. Според тоа, тешко дека некој би бил посебно шокиран или изненаден од тоа, а уште помалку, пак, подготвен да тргне во војна против Македонија и тоа во име на Деметриј, кој и онака веќе одамна бил мртов. Впрочем, како што веќе споменав, мислењето дека Деметриј бил убиен веќе било раширено во Хелада. Што е уште поважно, за разлика од периодот пред почетокот на II Римско-македонска војна, кога Римјаните се труделе да најдат сојузници во Хелада и низ Егејот, пред почетокот на III Римско-македонска војна нивниот однос спрема Хелените бил многу постуден и построг, па дури и суров, што во крајна линија и ќе им предизвика проблеми во текот на војната. Се разбира, римските пратеници постојано биле во Хелада, но овој пат не било толку неопходно да се освојат срцата на Хелените колку што било потребно да се издаваат разни упатства и наред-

²⁴ За *Tuxe* и нејзината многострана улога и значење кај Полибиј в. Р. PEDECH, *La méthode..., passim*; F. W. WALBANK, „Fortune (tychē) in Polybius“ во J. Marincola (ed.), *A Companion to Greek and Roman Historiography vol. 2*, Malden-Oxford-Victoria, 2007, 349-55 (каде што е дадена и главната литература за ова прашање).

²⁵ C. F. EDSON, *цит. труд*, 202.

би и да се надгледува нивното исполнување.²⁶ Затоа, мислам дека и ваквото евентуално толкување би било погрешно.

Во крајна линија, нема ни потреба од вакви спекулации. Имено, иако во мошне оштетена состојба, во Делфи е најден еден натпис којшто, најверојатно, претставува официјално писмо од Сенатот, каде што се изложени официјалната римска пропаганда и обвинувањата против Персеј.

Пред сè, прво знајте дека Персеј сосема несоодветно дојде со својата војска за време на фестивалот на Пителија; и очигледно, не било праведно тој да учествува заедно со вас во принесувањето жртви, на натпреварите и на фестивалските собири бидејќи тој ги повика барбарите од онаа страна на Истар, кои во претходна околност, без никаква причина, се собрале со цел да ја покорат Хеллада, навалиле на светилиштето во Делфи со намера да го опљачкаат и разурнат, но биле праведно казнети од богот. Исто така, го погази договорот што неговиот татко го склучи, а тој го обнови: Тракијците, кои се наши сојузници, ги покори; Абрупол, кој ние го вклучивме во договорот со Филип, го изгони од неговото кралство; тебанските пртеници, испратени во Рим заради склучување сојуз, ги отстрани од својот пат со предавнички бродолом. Згора на тоа западна во такво безумие што, спротивно на заклетвите, ценејќи дека е значајна работа доколку ја уништи вашата слобода, стекната благодарение на нашите заповедници, ја фрли цела Хеллада во безредие и во политички немир; не преземаше ништо освен тоа што е најподло, сите ги вознемируваше и им се умилкуваше на масите; ги упропастуваше првенците, неразумно објави поништување на долговите, предизвика насилни промени, со што ја покажа својата омраза спрема најдобрите луѓе. Како последица на сето ова, страшни несреќи ги снајдоа Перајбите и Тесалците, додека пак барбарите навалија уште пожестоко. Планирајќи голема војна, и со цел да ве стави во ситуација да не можете да побарате помош, планираше да го убие Артегаур Илирот, и се осмели да му постави заседа на кралот Евмен – кој е наш пријател и сојузник – кога тој, согласно заветот, дојде да принесе жртва во Делфи, при тоа, занемарувајќи ја и посветеноста кон богот што е вообичаена за сите што одат таму, и неповредливоста на вашето светилиште, што отсекогаш била признаена како од сите Хелени така и од барбарите.²⁷

Како што може да се забележи, во целиот текст на ниту едно место не се споменува убиството на Деметриј. Навистина, првите неколку редови се премногу оштетени и текстот не може да се дополни. Меѓутоа, доколку дополнувањето ἴστε μὲν οὖν πρῶτον е правилно, тогаш тоа е неспорен доказ дека од тука започнува обвинувањето против Персеј. Со оглед на тоа што целото обвинение е доста неубедливо и

²⁶ в. P. S. DEROW, „Rome, the fall of Macedon and the sack of Corinth“ во *CAH* VIII (1989), 311-2.

²⁷ Овде е прифатено читањето на G. COLIN, *Fouilles de Delphes* III.4. (1930), no. 75. За поопширното дополнување на H. POMTOW в. *Syll.*³ (1917) 643. Двете верзии, со нов коментар кај R. K. SHERK, *Roman documents from the Greek East. Senatus consulta and epistulae to the age of Augustus*, Baltimore, 1969, 233-9.

во основа ги искривува фактите, би помислиле дека уште едно дополнително обвинение би им било добредојдено на Римјаните. Но такво нешто нема, што и не изненадува. Впрочем во претходно наведениот извадок од Полибиј каде што тој дискутира за причините и поводите за III Римско-македонска војна, експлицитно наведува дека наведените примери ги презема од други историографи. Според тоа, во времето кога пишува, не само тој туку и другите историографи, на убиството на Деметриј не му придавале значење при избувнувањето на војната. Очигледно, теоријата дека мотивите и целите на Филип V и на Персеј за убиството на Деметриј биле плод на римската пропаганда не држи.

Но, доколку целиот приказ не е дело на римската пропаганда, тогаш од каде се појавува? Всушност, мислам дека генезата на целата приказна не е многу проблематична. Имено, уште од 202 г. од ст.е. па сè до својата смрт, Филип V не само што ја загубил поддршката на Хелените туку во нивни очи станал еден од најомразените, најзлбни и најсурови владетели. Така, на пример, низ Хелада се спекулирало дека тој, меѓу другото, е одговорен и за смртта на Арат Постариот и на Арат Помладиот, но и на Калија, Епикрат, Харител од Кипарисија, Евриклејд, Микион, Касандар итн.²⁸ Во ситуација кога кавгата меѓу Персеј и Деметриј секако била јавна тајна, исто како и проримската наклонетост на вториов, сосема е очекувано што по неговата очигледно сомнителна смрт почнале да се јавуваат гласови и верзии за тоа дека Филип V отишол до таму во својата суровост што дури го погубил и сопствениот син.

Потврда за ваквата претпоставка е фактот што убиството на Деметриј, како мотив во една политичка дискусија, барем колку што ми е познато, во изворите за првпат се среќава токму во Ахаја, и тоа во 174 г. од ст.е. Имено, меѓу ахајските државници се развила дискусија за тоа дали треба да се прифати понудата на Персеј за возобновување добри односи меѓу двете држави. Говорите на Каликрат и на Архонт одржани во таа пригода се сочувани кај Ливиј,²⁹ чиј текст несомнено се темели на оној на Полибиј. Во својот говор, Каликрат, кој инаку се противел на обновувањето на врските со Македонија, меѓу другото истакнува: Како што знаете, Филип имаше два сина – Деметриј и Персеј. Според потеклото од страната на мајка му, според доблеста, својот карактер и популарноста меѓу Македонците, Деметриј далеку го надминуваше Персеј. Па сепак, кралството како да е награда за омразата спрема Римјаните, Филип нареди Деметриј да биде убиен само затоа што беше пријателски настроен спрема Рим; од друга страна, пак, знаејќи дека ќе се впушти во војна со Римјаните уште пред да го добие наследството, го назначи Персеј за свој наследник.³⁰ Иако може да се забележи и подоцнежната римска пропаганда во текстот на Ливиј,³¹ очигледно барем убиството на Деметриј било споменато од Каликрат. Имено, и покрај тоа што современите историчари генерално премногу веруваат во автентичноста на говорите кај Полибиј, во овој случај нема место за сомневање, барем за основните тези искажани од Каликрат. Прво, овие говори се одржани јавно, пред

²⁸ в. *HCP II*, 88, каде што се наведени и изворите.

²⁹ *сн.* P. W. DE NEEVE, „The development of roman rule in Greece un the second century b. c.“, *Studi di Antichità* 5 (1988), 202.

³⁰ *Liv.*, 41.23.10-11.

³¹ Со оглед на тоа што истиот мотив се среќава и кај Полибиј (22.18), можеби проримските елементи биле вклучени и во неговиот текст.

ахајското Собрание, во време кога активна политичка улога играл и Ликорта, таткото на Полибиј, што значи дека барем за овој период тој бил добро известен за случувањата во Ахаја. Згора на тоа, во 174 г. од ст.е. Полибиј имал најмалку 26 години,³² така што и самиот веќе бил сведок на овие случувања. Според тоа, бил во добра позиција да дознае што точно било речено во таа пригода. Што е уште поважно, овој говор е одржан во 174 г. од ст.е., цели три години пред почетокот на III Римско-македонска војна и две години пред Римјаните отворено да покажат дека во скоро време имаат намера да се пресметаат со Персеј.³³

Според тоа, изворот на традицијата дека Филип V и Персеј се одговорни за убиството на Деметриј не треба да се бара во римската пропаганда. Таа најверојатно била создадена во Хелада, и тоа повеќе години пред воопшто да започне III Римско-македонска војна. Се разбира, деталите за смртта на Деметриј не биле познати, така што веројатно кружеле различни верзии за тоа како тој бил убиен. Ова може да се забележи и од приказот на Ливиј, каде што Деметриј прво е отруен, а додека сè уште умира бил задушен. Ф. Волбанк веројатно е во право кога претпоставува дека овој приказ, всушност, претставува комбинација од две различни традиции за убиството на Деметриј, при што според едната бил отруен, а според другата задушен.³⁴

Меѓутоа, ова објаснување на генезата на традицијата за смртта на Деметриј не појаснува и кој ја искористил како пропагандно средство и за кого била наменета. Во секој случај, тоа мора да бил некој доволно моќен и влијателен, но истовремено и мошне заинтересиран за тоа Римјаните да му објават војна на Персеј. Освен Римјаните, единствен што ги исполнува овие предуслови е пергамскиот владетел Евмен II. Имено, непријателството меѓу македонската и пергамската монархија започнува од моментот кога Атал I се вклучил на страната на Рим и на Ајтолија во I Римско-македонска војна. Овој конфликт ескалирал во 201 г. од ст.е., кога Филип V се судрил со Атал I и со Родос и ја опустошил пергамската територија сè до предградието на Пергам. Дури и по завршувањето на II Римско-македонска војна односите останале затегнати, со оглед на тоа што и Филип V и Евмен II претендирале на контрола на одредени места на трако-македонското крајбрежје, во прв ред врз Ајнос и врз Маронеја.

Сè додека владеел Филип V, кој по 197 г. од ст.е. се нашол во дипломатска изолација, позицијата на Евмен II била сигурна. Меѓутоа, по доаѓањето на власт на Персеј, положбата на пергамскиот владетел постојано се влошувала. Наспроти Персеј, чија популарност постојано растела во Хелада, популарноста на Евмен II била во опаѓање. Ова било до толку поопасно што зголемувањето на пергамското влијание во Хелада по 205 г. од ст.е. секогаш било на сметка на Македонија.³⁵ Но тоа што би-

³² Во современата наука сè уште се води дискусија за годината кога е роден Полибиј. Генерално се прифаќа дека е роден неколку години пред 200 г. од ст.е. в. F. W. WALBANK, *A Historical Commentary on Polybius*, vol. 1, Oxford, 1957, 1-3.

³³ За односот на Сенатот спрема Персеј во годините пред избувнувањето на војната в. W. V. HARRIS, *War and Imperialism...*, 228-33.сп. P. W. DE NEEVE, *цит. труд*, 203-4.

³⁴ F. W. WALBANK, *Philip V of Macedon*, Oxford, 1940, 252.

³⁵ Така, на пример, во Атина, пред почетокот на II Римско-македонска војна, филите Антигонида и Деметријада, основани пред повеќе од еден век во чест на Антигон Едноокиот и Деметриј Полиоркет, биле укинати, а на нивно место била установена филата

ло уште позастрашувачки за Евмен II бил фактот што Персеј презел широка дипломатска активност и се оженил со ќерката на Селевк IV, а нешто подоцна ја омажил својата сестра Апама со битинскиот владетел Прусија II.³⁶ Исто така, Персеј воспоставил и одлични односи со Родос, кој пак бил во постојани расправи со Евмен II. Наеднаш, Евмен II бил тој што се нашол во политичка изолација, опкружен од сите страни со држави што биле во сојуз или во пријателски односи со Персеј.

Во тие услови, Евмен II, кој бил најверниот римски сојузник на истокот,³⁷ во 172 г. од ст.е. решил да замине за Рим и лично да го обвини Персеј за разни прекршувања на договорот со Римјаните. Уште во почетокот на говорот, едно од првите обвинувања што ги изнел било тоа дека Персеј го убил својот брат затоа што овој им бил пријател на Римјаните: Во тоа време и Евмен, владетелот на оној дел од Азија околу Пергам, плашејќи се од Персеј поради старото непријателство со Филип, пристигнал во Рим и јавно го обвинил пред Сенатот, велејќи дека Персеј секогаш бил непријателски настроен спрема Римјаните и го убил својот брат бидејќи овој бил пријател со нив.³⁸ Токму во овој случај за првпат убиството на Деметриј е искористено во пропагандна смисла. Тоа воопшто и не изненадува – очаен да добие римска помош, Евмен II очигледно не се двоумел на секој можен начин да го оцрни Персеј. Со тоа, истовремено добиваме одговор и на прашањето кој е иницијаторот на оваа пропаганда, но исто толку важно и кому му била наменета – ниту на Хелените, ниту на римскиот народ. Наменета му е токму на Сенатот, меѓу чии членови Деметриј бил на добар глас, и кои секако не би биле сосема рамнодушни што нивниот штитеник е убиен само затоа што отворено ја поддржувал римската политика. Се разбира, значењето на оваа посета на Евмен II не смее да се преценува. Секако дека Римјаните не му објавиле војна на Персеј само заради поплаките и клеветите на пергамскиот владетел.³⁹ Впрочем, уште пред неговото пристигнување во Рим, конзулите барале Македонија во 172 г. од ст.е. да им биде доделена како провинција.⁴⁰ Од друга страна, пак, улогата на Евмен II не смее ниту да се потцени, особено од аспект на римската пропаганда. Како што истакнува П. Дероу, обвинувањата на Евмен II им биле од полза на Римјаните и тие дошле во вистинскиот миг. Имено, иако Сенатот сè поотво-

Аталида, во чест на Атал I. В. С. НАВИСТ, *Athens from Alexander to Anthony*, Harvard, 1997, 197-8.

³⁶ В. Polyb., 25.3-4; Liv., 42.12.3-4. *cn.* J. SEIBERT, *Historische beiträge zu den dynastischen verbindungen in hellenistischer zeit*, Wiesbaden, 1967, 43-4.

³⁷ P. DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“ во A. ERSKINE (ed.), *A companion to the Hellenistic World*, Malden-Oxford-Victoria, 2003, 66.

³⁸ App., *Mak.*, 11.1. Според Ливиј, ова обвинение Евмен го изнел на почетокот на своето излагање и вината му ја префрлил на Филип V (42.11.4). Мислам дека верзијата на Апијан во овој случај е поверодостојна, бидејќи Ливиј како мотив за убиството на Деметриј го наведува тоа што тој се противел на одлуката на Филип V да започне војна со Рим. Со оглед на тоа што и Полибиј претпочита одлуката за започнување војна со Рим да му ја припише на Филип V, Ливиј најверојатно од него ја презел ваквата верзија. Тешко е да се утврди дали ваквото искривување се должи на римската пропаганда или, пак, на погрешното сфаќање на Полибиј на причините за почетокот на III Римско-македонска војна.

³⁹ Според Ливиј, haec oratio mouit patres conscriptos. Ceterum in praesentia nihil, praeterquam fuisse in curia regem, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege quaeque responsa essent, emanauere. (42.14.1).

⁴⁰ Liv., 42.10.11.

рено покажувал дека во скоро време има намера да војува со Персеј, сенаторите сепак сè уште немале објавено официјални обвиненија против Персеј, ниту пак започнале со непријателска пропаганда, со оглед на тоа што недостигале поводи за почеток на војна. Во тие услови, обвиненијата што ги изнел Евмен II биле преземени како дел од официјалната пропаганда.⁴¹ Во еден мошне трезвен приказ на настаните, Апијан вели: Сенатот, бидејќи не сакал во своја близина разборит и ревносен владетел, кој бил благонаклонет спрема многумина и бил во постојано издигнување, а наследно бил непријателски настроен спрема нив, под изговор на обвинувањата искажани од Евмен, решил да завојува против Персеј.⁴² Затоа, воопшто и не изненадува што сите овие обвиненија се споменуваат и на натписот во Делфи. Фактот пак што токму убиството на Деметриј е испуштено од официјалното обвинение е уште еден показател дека тоа, како пропагандна мерка, му било наменето пред сè за Сенатот.

Според сè што беше кажано, би можело да се заклучи дека приказната за убиството на Деметриј започнала како озборување, најверојатно во Хелада. Подоцна, кога се нашол во очајна положба, при што му била неопходна римска помош, Евмен II не се двоумел да ги искористи сите достапни аргументи, вклучувајќи го и обвинението дека Деметриј бил убиен поради своите проримски ставови. Подоцна, без двоумење и тешкотија, тоа секако било вклучено и во делата на римските аналести.

5. На крај, сосема на кратко, би се задржал и на прашањето дали има основа да се прифатат приказите што може да се најдат во античките извори во врска со смртта на Деметриј. Ми се чини дека оние историчари што, од една страна, се обидуваат да го ослободат Сенатот од одговорност, а истовремено и да прифатат дека Деметриј бил убиен,⁴³ премногу произволно ги толкуваат изворите. Не може од една страна, да се игнорира најважниот дел од приказот на Полибиј, имено, очигледното вмешување на Рим, а од друга, сепак да се прифати дека неговиот приказ е во основа точен. Оние пак што се обидуваат сосема да ги оспорат приказот на Полибиј и другите историографи, како главен аргумент го истакнуваат тоа дека станува збор за злобна проримска пропаганда.⁴⁴ Меѓутоа, доколку воопшто и не станува збор за римска пропаганда, тогаш и нивниот главен аргумент во голема мера губи валидност.

Од друга страна, пак, приказот на Полибиј навистина е оптоварен не само со елементи од римската пропаганда туку и со неговата лична нетрпеливост спрема Филип V и Персеј. Меѓутоа, тоа не ни дава за право да претпоставиме дека тој ја измислил целата епизода. Згора на тоа, неговото познавање на одредени детали што, нај-

⁴¹ P. S. DEROW во *CAH* VIII (1989), 307. cf. W. V. HARRIS, *War and Imperialism...*, 229-30.

⁴² App., *Mak.*, 11.3.

⁴³ н.п. E. S. GRUEN, *The Hellenistic World and the coming of Rome*, Berkeley-Los Angeles, 1984, 402; A. M. ECKSTEIN, „Macedonia and Rome, 221-146 BC“ во J. Roisman & I. Worthington (eds.), *A Companion to Ancient Macedonia*, Malden-Oxford-Chichester, 2010, 239; P. V. M. BENECKE, „The fall of the Macedonian monarchy“ во *CAH* VIII (1930), 254-5.

⁴⁴ н.п. N. G. L. HAMMOND во N. G. L. HAMMOND & F. W. WALBANK, *A History of Macedonia, vol. 3 (336-167 B.C.)*, Oxford, 1988, 471-2. Анализата на Хамонд е до толку повеќе неприфатлива бидејќи тој, од една страна, го прифаќа приказот на Полибиј дека Сенатот навистина се вмешал во состојбите во домот на Антигонидите, а од друга, го игнорира неговиот заклучок.

веројатно, никогаш и не биле јавно обелоденети, покажува дека за оваа случка Полибиј бил директно известен од некој што бил дел од највисокиот владеачки круг во Македонија.⁴⁵ Со оглед на тоа што по III Римско-македонска војна речиси сите македонски функционери биле интернирани во Рим,⁴⁶ Полибиј – кој во исто време се нашол во Рим како заложник – лесно можел да стапи во контакт со некој од нив. Во крајна линија, доколку ги отфрлиме сите очигледни предрасуди и проримски елементи во изворите, тоа што останува како константа кај сите нив е увереноста дека Деметриј навистина бил убиен. Меѓутоа, една работа никако не смее да се заборава. Доколку веќе се прифати неговиот приказ на настаните, тогаш апсолутно мора да се инсистира на важноста на неговото сведоштво за директната вмешаност на Сенатот и на Тит Фламинин во целиот случај. Како што истакнува Е. Бадан, доколку се потсетиме дека Римјаните наскоро ќе се обидат слично да постапат и во Пергам, тогаш верзијата на Полибиј, ако ништо друго, станува многу поверојатна.⁴⁷ Во тој случај и постапката на Филип V и на Персеј не смее да се протолкува како дело на љубоморни и бездушни злосторници, туку на прагматични државници, кои никако не смееле да дозволат Деметриј, кој отворено се надевал на римска помош при евентуалното преземање на македонскиот престол, да остане жив.⁴⁸ Доколку е тоа навистина така, тогаш човек навистина би можел да се воодушеви од ироничниот развој на целата ситуација. Трагедијата во домот на Антигонидите што започнала токму со римските интриги на крајот повторно била спомената во Сенатот, но овој пат како доказ за расипаноста и антиримската наклонетост на Персеј.

⁴⁵ P. PEDECH, *La méthode...*, 270; F. W. WALBANK, „Φίλιππος τραγωδούμενος“, 65.

⁴⁶ R. M. ERRINGTON, *HM*, 216.

⁴⁷ E. BADIEN, *Foreign Clientelae (264-70B.C.)*, Oxford, 1958, 94.

⁴⁸ Како што вели Волбанк: Vain and ambitious, he had lent himself to clumsy manoeuvring by Flamininus and his circle, and had himself to thank for his untimely end; Philip could not afford to let him live on as a Roman pretender. (*Philip V of Macedon*, Oxford, 1940, 252).

Stefan PANOVSKI

THE DEATH OF DEMETRIOS AND THE ROMAN PROPAGANDA

Summary

In 180 B.C., Demetrios – the younger son of Philip V died under suspicious circumstances. The ancient sources unanimously cast the blame for his death to Philip V and Perseus. This version of the events has been scrutinized by modern scholars, and while most of them do believe that Demetrios was killed indeed, there are some who doubt the whole story and prefer to interpret the whole episode as a Roman fabrication. The question whether Demetrios was killed or not is not the focus of this inquiry. Instead the main focus is on the question of the origin of the whole story, and when was it used in propagandistic context.

The version preserved in Livy, although follows that of Polybius in the main points, is expectedly contaminated by later Roman propaganda. Polybius' version on the other hand, although not immune to later Roman propaganda, seems to be more in line with what was thought of the whole incident at the time. It is especially important to note his insistence that the Roman Senate and T. Flamininus in particular were not without their share of blame in the affair. In fact, it seems probable that the hostile elements in his story are primarily due to his personal animosity towards Philip V and Perseus, and not the Roman propaganda. This does not mean however that we are allowed to assume that the main points in his story are fabricated.

Considering the deplorable reputation of Philip V it is quite possible that the account about his involvement in Demetrios' murder started spontaneously, probably in Hellas, where he was especially detested after 202 B.C. And indeed this rumor is first mentioned by the Akhaean statesmen Kallikrates in 174 B.C., which is three years before the outbreak of the war against Perseus. Yet while this episode is an indication of the existence of the story prior to the III Macedonian War, it does not explain when it was used against Perseus. It is my belief that the story was picked up by Eumenes II, and that it was he who has used it first as a mean to discredit Perseus. Finding himself in a state of diplomatic isolation and gradual decline of his influence in mainland Hellas, he was especially eager to incite a Roman action against Perseus. Therefore, it is hardly surprising that it was in his speech before the senators in 172 B.C. that the murder of Demetrios was mentioned as an indication of the anti-Roman proclivity of Perseus. The remark would have been pointed towards the senators, since it was they that held Demetrios in high regard as a Roman supporter. Naturally, the later Roman annalists were quick to pick the story up and embellish it with pathetic and dubious elements. If this is indeed the genesis of the whole story, than those who would like to exculpate Philip V and Perseus would lose their most important argument, i.e. that it was a Roman fabrication. On the other hand, despite all the deficiencies in Polibius' version, there is no need to doubt his main points.

УДК: 94 325.83(=163.3)

СУШТИНАТА НА МАКЕДОНСКАТА ЕМАНЦИПАЦИЈА ВО АНТИКАТА

Стефан Влахов Мицов

Научен соработник во Институтот за национална историја – Скопје

Борбата за македонска еманципација трае повеќе од две илјади години. Може да се каже дека таа ја опфаќа речиси целата македонска историја и дека сè уште не е завршена. Ако си дозволиме малку шега, може да се каже дека таа е невообичаен доказ за суштествувањето на преродбата, зашто се врти во круг слично како душата која, според источните мудреци, се преродува сè дотогаш додека не ги отстрани своите недостатоци.

Во различни речници еманципацијата се определува како ослободување од зависност, од ограничувања и од предрасуди. Таа е симбол на рамноправност, независност, добивање права, слобода. Кога ќе го чуеме зборот еманципација, најчесто си го претставуваме во политички размери или како еднаквост меѓу половите. Во својот есеј „Врз европското прашање“ од 1844 г. Карл Маркс ја определува политичката еманципација како „еднаков статус на индивидуалните граѓани во однос на државата, еднаквост пред законот, независно од религијата, сопственоста и други 'приватни' карактеристики на индивидуите.“ Исто како и политичката еманципација, така и еманципацијата на жените сè уште е болно прашање во многу држави во светот. За да се ослободи еден индивидуалец или едно општество од зависноста или од ограничувањата, нужно е самоосознавањето. Тоа значи да се разбере својата суштина, да се разберат разликите што те одделуваат од другите индивидуи или општества и ти придаваат специфични особености. Поинаку речено, еманципацијата е самоосознавање. Но не е само тоа. Потребни се и самодоверба, почит и верност кон традициите и различностите кои го одделуваат личното „јас“ од општественото „ние“ и од другите – „тие“. Еманципацијата, т.е. самоосознавањето, се остварува со посредство на усното и пишаното наследство и преку практични опити. За да се оствари таа, неопходни се различни услови, кои на свој начин се сврзани со формите на еманципацијата. Еден од условите за еманципација е географската положба. Во својата книга „Пријателствата и непријателствата на Балканот“, проф. Карл Казер обрнува внимание дека тукашните планини „се пречка за создавање и експанзија на моќни држави со големи територии. Затоа во минатото и денес посилно е оформена тенденцијата за решенија ограничени во мали пространства“.¹ Не е случаен фактор

¹ Карл КАЗЕР, *Пријателството и непријателството на Балканите*. Софија 2003, 139.

дека во последните две илјадалетија Балканот неколкукратно е завладуван од моќни империи, но единствената империја создадена тука, која остварила експанзија надвор од регионот, е Македонската на Александар Велики. Дури и повеќе. На Балканот тешко се создаваат големи држави и, доколку ги има, тие се во неговиот источен дел.² Притоа, опстојувањето им е краткотрајно (Одринска држава, средновековна Бугарија под царевите Симеон и Иван Асен Втори). Географски затворените пространства им обезбедуваат независно постоење на многу племиња, кои тешко ја надминуваат својата племенска еманципација за да се претворат во помоќен етнос. Тука веќе можеме да зборуваме за еманципација и прагматизам. Токму прагматизмот и осознавањето на заедничките интереси ја остваруваат трансформацијата од племенска заедница кон држава на тракиското племе Одриси. Македонците единствени на Балканот во античкиот период го поминале целиот пат од племенска заедница преку држава до народ со етничко самосознание и долгорочна програма.

Еманципацијата има различни форми: етничка, политичка, економска, културна и др. Етничката е во однос на соседните етноси. Таа се остварува, од една страна, преку војни со соседите за животен простор, а од друга страна – со посредство на доброволни или насилни обиди за присоединување на поблиските племенски групи кон основното јадро. Политичката еманципација е во духот на искажаното од Маркс за еднаквоста на граѓаните во однос на државата. Тој вид еманципација е карактеристичен за античките Македонци, кај кои има лична монархија.³ Економската еманципација исто така е сврзана со прагматизмот, на пример, печатењето пари во интерес на трговијата. Културната еманципација својата сила ја црпе од митовите, фолклорот, обредите и ритуалите. Овде е место да свртам внимание на границите на еманципираноста, кои повторно се поврзани со прагматизмот. Многу е важно и тоа кој како ја сфаќа еманципацијата во една заедница. Ќе наведем еден пример. За македонските команданти и војници во времето на Александар Македонски, освојувањето на персиските обичаи и традиции означувало напуштање на домашната македонска традиција. Поинаку речено, тоа било откажување од сопствената еманципација во полза на другите „тие“. Во очите на Македонците нивниот крал Александар, наместо да ги разграничи од „варварите“, кои згора на сè биле победени од Македонците, сакал да ги слее со нив. Александровите генерали и војници не сфатиле дека во случајот кралот лансирал наднационален космополитизам којшто, притоа, не потчинувал едни традиции на други, туку сакал да оствари синтеза меѓу нив. Накусо, Александар предлагал еманципација без победители и победени. Тој факт треба да се подвлече затоа што честопати еманципацијата, заедно со „ослободувањето“ од нешто, се изразува како наметнување на сопствените обичаи и традиции врз другите. Ете зошто во определбите за еманципација се подвлекува дека таа означува и ослободување од ограничувањата и предрасудите, било на индивидуалец, било на целото општество. Значи, еманципацијата означува и толерантност. Тоа важи за сите учесници во заедницата. Древните Хелени, на пример, етносите што не го зборувале грчкиот јазик и не биле Грци ги карактеризирале како *барбари* (варвари). Барбари биле и оние негрци што го зборувале грчкиот јазик. Така потеклото станувало пречка и за најчучениот негрк тој да биде признаен за еднаков.

² *Истото*, 141.

³ Јуџин Н. БОРЗА, *Во сенката на Олимп: Појавата на Македон*, Скопје 2004, 267.

Многубројни се историските примери кога претставници на еден народ обвинуваат друг дека се обидува да се еманципира и така да ги промени предрасудите за себе. Во *Енциклопедијата* на Дидро и Д'Аламбер енциклопедистот Луј де Жакур ги критикува Полјаците дека не си го зачувале својот древен варварски карактер: „Тие ги заборавиле простотата и скромноста на своите предци Сармати“. И не одобрува што ја примиле френската мода и „ја помешале со ориенталниот раскош“. ⁴ Доколку Полјаците целосно ги примеа френските манири, тие просто ќе станеа Французи. Доколку си ја зачуваа традицијата, во очите на Жакур ќе си останеа барбари. Меѓуваријантата исто така не ја одобрува. Дека еманципацијата е нож со две острици произлегува и од тоа што го вели маркизот Де Кустин во неговиот патопис од 19 век, „Русија во 1839 г.“: „Јас не ги обвинувам Русите за она што се, она за што ги обвинувам е дека се претвораат во она што сме ние“. ⁵ Инаку, Кустин не си го поставува прашањето дали за претворањето на Русите вината ја носи токму Западот, кој од 18 век наваму на Источна Европа гледа низ призмата на своите предрасуди за неа. Од тукашните народи се очекува тие да ги потврдат нивните предрасуди. Доколку се стремат да ги негираат, следуваат критики дека ја промениле својата суштина. Ако не се стремат – Западот на нив гледа со презир или барем со понижување. Интересно е кога и едната и другата страна се вообразени. Во своето „Патешествие до Константинопол“ (публикувано во 1799 г.) Шарл-Мари маркиз де Салабери за Турците пишува дека нивниот презир спрема Европејците, којшто тие не можат да го прикријат, сам по себе е доказ за нивната морална невообразеност. Салабери признава дека „сите народи сигурно ја испитуваат надмоќта над другите“, но повеќе или помалку „цивизацијата го прикрива или го дава на показ тој универзален порок“. ⁶ Поинаку речено, разликата меѓу Турците и Европејците е што последниве успеваат да си ги прикријат своите пороци и тоа, според Салабери, била суштината на цивилизацијата.

Еманципацијата има различни степени: индивидуална, професионално-колеktivна, заедничка (племенска, народносна, национална, наднационална). Индивидуалната еманципација се остварува во семејството, но исто така и во заедницата. Професионалната еманципација е поврзана со различните видови производство – земјоделство, сточарство, занаетчиство или пак воени дела. Во антиката многу е популарно наемништвото, т.е. платените војници. Еманципацијата на една заедница и нејзиниот опфат (племенска, народносна и сл.) понекогаш зависат од животниот стандард, од економскиот и политичкиот развој. Не може да се тврди дека поразвиените општества се поеманципирани од другите. Зашто еманципацијата означува самочувство, почит спрема традицијата, слобода на духот, кои се среќаваат кај многу од т.н. заостанати или нецивизирани општества. Како што се гледа од наведените примери, изразите „заостанат“, „нецивизирани“ и сл. се квалификации на општествата кои се гордеат било со технолошкиот раст, било со воената надмоќ. Едно општество може да биде бедно во однос на производствените сили и материјалната култура, но богато во духовен однос. Честопати се покажува дека токму високоразвиените општества во денешниот свет се робови на своите комплекси во предрасудите.

⁴ Лари УЛФ, *Сздаването на Источна Европа*. Софија 2004, 282.

⁵ *Истото*, 534.

⁶ *Истото*, 87.

Кога зборуваме за степените на еманципираност, секогаш треба да го имаме предвид прагматизмот. Во спротивно, може да се поведеме по површни белези и едно еманципирано општество може да го сметаме за нееманципирано поради фактот дека примило туѓи влијанија. По капитулацијата на Јапонија во Втората светска војна, таа е подложена на силно западно и пред сè американско влијание. Наместо да откриваат „топла вода“, Јапонците купуваат готови западни технологии, кои брзо ги усовршуваат. Во исто време тихоокеанската држава ги зачувува своите илјадалетна традиција и обичаи, а нејзините граѓани – националното чувство. На тој начин туѓите влијанија играат основна улога за јапонската еманципација. Слична појава се гледа и во антиката преку хеленското влијание врз Македонците. И во двата случаја Македонците и Јапонците повремено биле објект на влијанија за да се претворат во моќни субјекти на светската политичка сцена.

Познато е дека историјата ја пишуваат победниците. Може да додадеме – од времените победители, кои непрекинати се сменуваат. Во таа смисла, секоја историја се пишува и периодично се пренапишува од субјективни позиции. Да ја земеме за пример најраспространетата книга по Новиот завет, за покорувачот на античкиот свет, „Животот на Александар“. Таа е позната во околу 200 верзии на 35 јазици. Првообразецот се појавил во третиот век пред Христа во Александрија. Според една рановизантиска верзија („Животот на Александар цар на Македонците“), владетелот уште додека бил жив го поделил своето царство, бидејќи меѓу наследниците фигурира некојси Визант.⁷ Лесно е да се сфати алузијата за Византиската Империја, на која преку Визант ѝ било дадено „да се распоредува со македонската држава“. Да се потсетиме дека во тоа време Византија води војни против Македонските Словени. Ако се вратиме поназад, во римскиот пласт на творбата, ќе разбереме дека Александар уште како момче „отишол“ во Рим на Олимпијада⁸ (во реалноста, преместувањето на игрите се случило седум века по неговата смрт). Анонимните римски хроничари веднаш „го испраќаат“ македонскиот цар во Рим, каде што тој, наводно, го посетил храмот на Јупитер Капитолиски пред својот поход на Запад.

Во уште пораните грчки напластувања ќе најдеме на „писмо“ од Александар до неговата мајка и до неговиот учител Аристотел во Македонија, во кое им соопштува дека при неговиот поход во Индија тамошните филозофи-аскети зборувале на „нашиот“, т.е. грчки јазик.⁹ А персискиот цар Дариј на умирање, ни две ни три, му „вели“ на својот победник: „Знам дека имаш срце, бидејќи си Грк, а не суров Персиец“. ¹⁰ Како информација, Александар го наоѓа само трупот на Дариј, егзекутиран од сатрапот Бес, кој ја присвоил неговата царска титула.

Не недостигаат и шпекулации на религиозна тема. Пред да стигне во својот поход до Египет, Александар отишол во јудејската земја за да му оддаде почит на, внимавајте, христијанскиот Бог. Во споредба со измислицата за учеството на царот на Римската олимпијада, тука фалсификатот се состои „само“ од три века разлика. За сметка на тоа, трипати е забележан во книгата.

⁷ *Животот на Александар цар на Македонците*. Софија 1991, 46, 71.

⁸ *Истото*, гл. 5, 17, види и гл. 13, 28.

⁹ *Истото*, гл. 34, 56.

¹⁰ *Истото*, гл. 18, 33.

Одејќи кон основата на Александровата биографија, наидуваме на профанизираната верзија на староегипетската легенда за неговото потекло. Изопачена грчка модификација во неа е тврдењето дека македонскиот цар произлегол од Зевс, Амон и Херакле. Од своја страна, египетската легенда акцентот го става врз неговата блискост со татковината на фараоните. Според неа, Олимпијада биолошки го зачнала Александар со прогонетиот од Египет фараон Нектанеб (грчка транскрипција на Нахтархаби Втори, кој нападнал од Персија избегал во Етиопија, а не во Македонија). Еве зошто кога царот отишол во Египет му било речено: „Смиливај се господару, над својата стара татковина...“.¹¹ Во принцип, секој мит или легенда содржи зрнца вистина, кои даваат одговор на разни прашања и над кои истражувачите напразно си ги чукаат главите. Историските извори се категорични во пристрасноста на Александар кон Египет (тој изразил желба да биде погребан таму), но учените тоа го објаснуваат единствено како последица на религиозни побуди, односно на неговото тврдење дека е син на египетскиот бог Амон. Легендата упатува на нешто што се случило во неговите детски години, а кое ја мотивира амбицијата на идниот господар на светот. Главениот за учител на Александар, Аристотел, восхитен од неговиот напредок, му рекол: „Синко, оди си, учи кај боговите, зашто веќе не е нужно јас да те учам“. И тогаш наследникот на Филип Втори посакал египетски учител, „кој предавал за движењето на небесните тела...“.¹² Во улогата на таков се јавил веќе споменатиот Нектанеб, што е уметничка измислица, но поважен е поттекстот. А тој е дека ниту најумниот Грк во тоа време, Аристотел, не е во состојба да ѝ даде на младината знаења кои можеле да ги дадат Египќаните. Според други извори, самиот Аристотел го учел Александар на езотерични знаења, од каде тој можел да добие претстава за првенството на египетската (и воопшто источната наука). Неспорен е фактот дека во Египет се однесувале снисходливо спрема Грците, за што како потврда сведочат и зборовите на египетскиот жрец кон Солон: „Вие, Елините, секогаш останувате деца, меѓу вас нама старци. Вие сите сте млади души, зашто не чувате во вашиот ум ни едно старо мислење што би се потпирало на стари преданија, и ни едно знаење кое доаѓа од далечни времиња“.¹³ Преземајќи го својот поход на исток, Александар Македонски и практично се убедува дека тогашната грчка наука и уметност, независно од нивните претензии, всушност се изопачена (грцизирана) верзија на источното познание. Затоа одвај ли има полажно тврдење од тоа дека македонскиот владател прокламирал создавање заедничка европско-азиска империја со цел да го елиминира светот.

Во историјата многукратно се правени обиди за присвојување туѓи знаења (во еден долг период тоа не се сметало за плагијат) и за кражба на историското наследство, но Грците се покажале првенци во тој однос. Тој факт не останува незабележан уште во антиката. Татјан Асириецот, кој живеел во вториот век по Христа, по тој повод пишува специјално „обраќање до Грците“, во кое се вели: „О Грци, не бидете толку непријателски расположени спрема барбарите и не гледајте со толкава злоба кон нив. Речиси сите ваши институции вие ги презедовте токму од барбарите. Најеминентните Телмесијани ја создадоа уметноста на волшебството, Каријците

¹¹ *Истото*, гл. 22, 43.

¹² *Истото*, гл. 3, 15.

¹³ ПЛАТОН, *Тимеј*, 21, С21 Д; 23В – 23С.

претскажувањето од свезди, Фригијците и најстарите Исавријани предзнаците според летањето на птиците... На Вавилонците им ја должите астрономијата, на Персијанците магијата, на Египќаните геометријата, а на Феникијците азбуката и правилата за пишување. Престанете лажно да ги прикажувате овие изуми како ваши. Орфеј ве научи на поезија и музика, а од него научивте и за мистериите. Тусканите ве научија на вајарството, а од старите записи на Египќаните научивте како се пишува историја. Свирењето флејта го научивте од Марсиј и Олимп – овие двајца Фригијци ја создадоа хармонијата од цевките на овчарите. Фиренците ја измислија трубата, Киклопите ковачкиот занает, а од поранешната кралица на Персијците, како што ни кажува Хеланикус, сте го презеле методот за пишување на плочи. Нејзиното име било Атоса. Затоа не бидете вообразени и престанете да се фалите со вашиот елегантен стил, бидејќи сè додека си се фалите самите себе, само вашиот народ ќе ви верува, но пристојноста му наложува на секој разумен човек да добие признание од други...“¹⁴

Во последните три века грчките претензии се засилени од западноевропската наука. Во својата книга „Црна Атина“, познатиот англиски научник Мартин Бернал докажува како античка Грција била „направена“ во етнички хомогено општество, без да чувствува влијание од каде било.¹⁵ Во таков вид таа се претставува како лулка на европската култура И КАКО НЕЈЗИН ОБРАЗЕЦ. Во основата на тоа „правење“, при што се сокриваат египетското, феникиското, семитското и воопшто источните позајмувања на Грците, стои европскиот етноцентризам, национализам и расизам. Затоа не е чудно што и денес, во 21 век, приврзаниците на хеленизмот ги користат истите потфати. Наместо да даваат пример со својата еманципираност од секакви предрасуди, научници од тој тип се претвораат во орудија на политиката. Во врска со апсурдниот спор што го води Грција со Република Македонија, до претседателот на САД, Барак Обама, беше испратено писмо, потпишано од проф. Стивен Милер и од над 300 универзитетски професори, кое претставува состав меѓу политички памфлет и историски извори извадени од својот контекст.¹⁶ И уште повеќе: подредени на начин кој исклучува секаква логика, тие претставуваат многу лош атест за потписниците на писмото – претставници на археологијата, историјата и на класичната филологија. Авторите на писмото влегуваат во противречност со своето тврдење дека Александар Македонски е најпознатиот Македонец на светот, а понатаму го прогласуваат за „целосно и неоспорно Грк“. Тука е доволно да се посочат имињата на повеќе од 50 антички автори, кои пишуваат дека Македонците и Грците биле различни народи. Уште во почетокот авторите намерно ја идентификуваат Македонија со областа Пајонија, каде што се зборува словенски јазик и денешно Скопје го поставуваат во центарот на таа област. Оттука и изведуваат дека Александар нема ништо заедничко со Словените. Тоа е точно, само што тој нема ништо заедничко и со Грците. Пајонија е само дел од античката македонска држава при нејзиното територијално проширување, а Словени уште нема. Скопје не е главен град на Пајонија, тој

¹⁴ Александар ДОНСКИ, *Старогрчки и други антички сведоштва за посебноста на античките Македонци*. Сиднеј – Штип 2011, 189.

¹⁵ Мартин БЕРНАЛ, *Црна Атина*. Скопје 2009.

¹⁶ Елеонора МИТЕВСКА, Наталија ПОПОВСКА, *Античка Македонија. Критички приод кон интерпретацијата на историјата и историографијата*. Скопје 2011, 65 сл.

е создаден близу римската колонија Скупи и е од од првиот век по Христа.¹⁷ Само што во тврдењето со умисла се допуштени неколку историски грешки. Понатаму се тврди дека „Македонија и македонските Грци биле сместени барем за 2500 години таму каде што е современата грчка провинција Македонија“. Повторно фалшливо тврдење, со тоа што античките Грци не живеат на територијата на денешна северна Грција, т.е. Егејска Македонија. Од таа причина во време на Грчкото ослободително востание од 1821-1828 г., Егејска Македонија не влегува во грчките територијални претензии. Натому, авторите на писмото како доказ го приведуваат фалшливото родословно дрво на еден од прадедовците на Александар Македонски, Александар Први, преку што сакал да му се дозволи да учествува на Олимписките игри. Самиот тој е наречен Филхелен, т.е. пријател на Хелените, што ја отфрла тезата дека е Грк. Од ист карактер се и другите „докази“ на проф. Милер и на неговото друштво. Лошото е што сличен вид тврдења се распространуваа и преку писма и преку аудио-визуелни средства наменети за масовната публика.

Пред неколку години, низ светските екрани помина филмот на Оливер Стоун „Александар“, рекламираниот како суперпродукција, кој претставуваше примитивна „акција“ на битки и страсти, во кои е искривена историската вистина. Нај-скандалозно беше што холивудската баналност на Стоун имаше политички мотиви. Неговото оправдување за тоа што Александар го покажува како хомосексуалец е дека херојот му е Грк, а таа црта била карактеристична за Грците. Самоувереноста на Стоун наоѓа почва во консултантот на филмот Пол Картлиц. Последниов, во 2004 година, ги објави своите универзитетски предавања со претенциозен наслов: „Александар Македонски. Вистинската историја за освојувачот и стратегот, владетелот и тиранинот, мажот со блескав ум и со сложена сексуалност“. Излишно е во книгата да бараме докази за „сложената сексуалност“ на Александар. Нема да најдеме. Во таа смисла, режисерот на филмот и неговиот консултант целосно се впишуваат во познатата поговорка: „Се стркалало грнето, си го нашло капачето“. Омилен потфат на Картлиц е да ги меша вистините, полуистините и соголените лаги, оправдувајќи се со противречностите на изворите. Зошто не му пречи да се повикува само на Флавиј Аријан од вториот век по Христа? Всушност, посмртната драма на Александар Македонски е во тоа што зачуваните летописи за неговите дела се доцни и главно од грчко потекло. Досегашните истражувачи ги определуваат изворите како апологетски или критички спрема личноста на македонскиот цар, без да ги анализираат политичките трактати и влијанија и низ етничка призма.¹⁸

Многубројните извори го принудуваат Картлиц да признае дека самите Грци пред и по времето на Александар не ги сметале Македонците за свои сонародници и не го разбирале македонскиот јазик.¹⁹ И повеќе од тоа. Екстраполирајќи го терминот „нација“ во древноста, Картлиц веднаш изјавува дека во империјата на Александар имало три националности: Македонци, Иранци и Грци.²⁰ За омаловажување на горната вистина тој ја лансира идејата дека самиот Александар се сметал за Грк, бидејќи

¹⁷ *Истото*, 67.

¹⁸ Спор., на пример, кај А.С. ШОФМАН, *Восточная политика Александра Македонского*, издателство Казанского университета 1976, 17 и сл.

¹⁹ Пол КАРТЛИДЖ, *Александар Македонски*, Софија 2005, 43-44.

²⁰ *Истото*, 174.

тврдел дека произлегол од Зевс и дека бил во сродство со митскиот јунак Херакле. Но во она време планината Олимп е на територијата на древна Македонија и Грците требало да им плаќаат „наем“ на Македонците за Зевс и за неговата божествена компанија. Освен тоа, признавајќи го своето сродство со богови и херои врз кои Грците имале претензии, во времето кога ја имал потчинето Грција и до темел ги уривал нејзините градови, Александар фактички се подбивал со своите божемни „сонародници“, а и прогласувајќи се за посинет син на Амон (некои Грци го примале како сличност на Зевс, но македонскиот цар ја отфрлил таа верзија, тој речито ја демонстрирал вредноста на својата ориентација). Единствената претензија на сродството на Александар со Грците е по линија на мајка му Олимпијада, но и тоа паѓа во вода бидејќи Олимпијада е од племето Молоси, а авторитетните автори сметаат дека тоа нема ништо заедничко со Грците. Александар не може да се чувствува како Грк и поради една друга причина – во неговото време, за разлика од Македонците, Грците немале чувство за заедништво. Се делеле на градови-држави, се именувале „граѓани“ на Атина, Теба, Спарта итн. И често војувале меѓу себе.

За да се извлече од лажната рамнина врз која стапнал, Картлиц безочно го извртува своето претешко тврдење: „Од политички и етнички аспект, Александар целосно дејствувал како Грк, ДУРИ И ДА НЕ ГО ПРИЗНАВАЛ ТОА“²¹ (к.м. – Ст. Вл. М.). Вистината е сосема друга. Во дејствата на Филип Втори и на Александар спрема Грците, јасно се разграничуваат тактички и стратегиски потфати. Самочувствието на Македонците дека во културен, политички и воен поглед не им отстапуваат на Грците им дозволило без комплекси да ги искористат постигнувањата на своите јужни соседи, усовршувајќи ги. Ете зошто нема ништо сензационално дека меѓу учителите и опкружувањето на Александар имало Грци, некои од нив му биле и пријатели. До моментот кога не ги застрашуваат стратегиските македонски цели. На пример, Филип Втори не се поколебал да го разурне градот Отагејра, родното место на Аристотел, а Александар – да го ликвидира својот официјален историчар Калистен. По разгромот на обединетите против него грчки градови кај Херонеја (338 г. пр. Хр.), Филип Втори го изградил Коринтскиот совет, со кој би ги држел (а и тие самите меѓу себе) во македонска потчинетост. Имено, Коринтскиот совет „презел“ решение за уривање на разбунтуваната Теба. Војната против Персија формално била мотивирана како реванш на некогашната наезда на Персијците во Грција. Но, во суштина, во грчките градови „сојузници“ биле населени македонски гарнизони, а малкуте Грци кои учествувале во војската на Александар се наемници. Во својата книга „Историја на Александар Велики Македонски“, Квинт Курциј Руф (еден од малкуте негови негрчки биографи, живеел во првата половина на првиот век по Хр.) раскажува дека пред битката кај Иса Александар ги окуражувал Македонците, приспомнувајќи им ги дотогашните славни победи, подразбирајќи ги и оние против Грците; ги активирал грчките наемници со опомена за персиските пустошења на нивните родни места; Тракијците и Илирите ги соблазнувал со идните грабежи. Пред походот кон Мала Азија, Александар ветил „ослободување“ на малоазиските грчки градови, но подоцна им ги ограничил дури и поранешните права и, освен присуството во нив на македонски делови, на некои им бил наметнат и годишен данок. Во започнатата административна трансформација по завладувањето на Персиската Империја, македон-

²¹ *Истото*, 56.

скиот цар одредувал раководни места единствено за Македонци и Персијци. Откако презел дејства за постепена персизација на новата македонска империја, Картлиц со незадоволство признава дека „во шемата за поделбата на светот замислен од Александар“ за Грците не било зацртано место.²² Но одново ќе изврти: „...со исклучок на распространетоста на нивната култура“.²³ Да се тврди дека грчката култура ги надминува египетската, персиската, индиската, чии територии ги вклучил Александар Македонски во својата империја, Е БЕЛЕГ ЗА ВИСТИНСКО ИЛИ КОНЈУКТУРНО НЕПОЗНАВАЊЕ.

Од друга страна, целото царување на Александар е спроведено со грчки бунтови против него, што тој жестоко ги задушува. Грците составувале една третина (според Диодор во „Историска библиотека од првиот век пр. Хр.) од армијата на Дариј, а во некои случаи бројот им достигнува до 50 000 души. Подоцна Александар решава да се ослободи и од малкуте свои грчки наемници и ги заменува со доброволци од средините на Персијците и од другите покорени народи.

Неспорните докази дека Александар Македонски ниту бил Грк ниту дејствувал како Грк, ја урива презумпцијата на режисерот Стоун и на консултантот Картлиц што го извела хомосексуализмот од неговата етничка природа. Единствено критички настроениот спрема Александар, Круциј Руф, спомнува случај на негов полов контакт со маж (евнухот Багоан), но прави категоричен заклучок: „Имаше чувство за мера во своите желби. Ги задоволуваше своите страсти во границите дозволени од природата. Сето тоа е повеќе од достоинство“.²⁴ За човечките слабости на Александар, Круциј Руф не ги обвинува Македонците туку Грците, „кои обично низ лицемерни почести ги расипуваат карактерите“.²⁵ Тврдењата на Руф за хомосексуален контакт на македонскиот цар се негирани од Плутарх, кој живеел во први-втори век по Хр. Во својот животопис за Александар тој вели: „Филоксен, кој ги командувал полковите покрај морето, му пишал веднаш дека кај него има еден човек Теодор од Тарент, кој продава две исклучително убави момчиња, го прашал дали да ги купи. Александар многу се налутил, се развикал и неколку пати им повторил на своите другари: „Видел ли некогаш Филоксен такви наклоности кај мене, та станува посредник во таква навредлива зделка“. Самиот Филоксен го искарал во писмо и наредил Теодор да го прати по ѓаволите заедно со неговата стока. Го предупредил и Хагنون, кога овој му напишал дека сака да купи и да му го доведе Кробил, едно момче прочуено во Коринт“.²⁶

Карактеристичен белег во псевдоистражувачкиот пристап на Картлиц е што тој, при недостиг на докази, своите тези ги пласира со изразите: „веројатно“, „можеби“, „изгледа“ и потоа ги трансформира последователно како „речиси сигурно е...“. Таков развој претрпува инсинуацијата дека меѓу младиот Александар и неговиот пријател Хефестион „некое време имало сексуална врска“. Или таа дека им дава предност на мажите и на коњите, наместо на жените, заклучувајќи: „во страстите му се допуштало нешто претежно животинско“. Од зборовите на Александар: „Само сексот и

²² *Истото*, 249.

²³ *Истото*.

²⁴ Квинт Курций РУФ, *История на великия Александар Македонски*. София 1985, 287.

²⁵ *Истото*, 213.

²⁶ ПЛУТАРХ, *Избрани животописи*. София 1969, 31.

спиењето ми припомнуваат дека сум смртен“, Картилиц го прави неверојатниот извод дека македонскиот цар имал лош однос спрема хете-росексуалноста. Небаре хомосексуализмот, за што го обвинува, не е вид секс. Всушност, Александар сакал да подвлече дека од боговите го делат само физио-лошките нужности што му припаѓаат на смртниот човек. Меѓутоа, поривите кон божественост не го спречуваат да се ожени неколку пати (не само поради ди-настички причини, како што тврди Картлици) и да има 365 љубовници – по една за секој ден од годината. Тој се жени со вдовицата на еден од најопасните свои непријатели – војсководецот Мемнон, прави дете со неа и го нарекува Херакле. Во 330 г. пр. Хр. го запира својот поход во Централна Азија за цели две недели и се оддава на љубов со царицата на Амазонките.

Пол Картлици ги открива своите политички карти уште во уводот на својот труд со признанието дека „Македонија“ ја употребува како политички термин за означување на државата на Александар. Инаку за него „Македонија“ била географски поим. Неговиот манир за игнорирање на историските факти е усогласуван со „многубројни грчки пријатели“, од кои на 41 тој им се заблагодарува поименично. Кога зборуваме за недостигот на еманципираност кај современите истражувачи, ќе дадам и еден бугарски пример. Избраните животописи на Плутарх во Бугарија се преведени во 1969 г. Тоа се совпаѓа со периодот на влошени односи меѓу таа држава и Југославија. Бугарија не ги признава ниту македонската нација ниту македонскиот јазик. На едно место Плутах пишува дека јадосаниот Александар почнал да ги вика своите штитоносци на македонски јазик. Бугарскиот превод на ситуацијата гласи: „...но тој скокнал и ја повикал македонската стража“.²⁷

Во денешно време, за да биде целосно еманципиран од предрасудите на старите летописци и на неговите современи колеги, истражувачот треба да користи интердисциплинарен потфат. За да се напише објективен историски труд, потребни се не само богати историски информации туку и знаења од областа на филозофијата, народната психологија, социологијата, културологијата, генетиката. Чешкиот професор Јан Рихлик е добар но ортодоксен историчар. Освен тоа, склон е да потпаѓа под туѓи влијанија, што е погубно за автор што пишува за толку сложен регион како што е Балканот. Тука, како што вели Черчил, народите произведуваат повеќе историја отколку што можат да проголтаат. Проблемот е што значителен дел од таа историја е само говорна, измислена. Затоа историчарот треба да ги оценува не само познатите факти туку и она што стои зад нив, начините на нивното создавање и распространувањето. Јан Рихлик и неговиот колега Мирослав Коуба се автори на обемна историја на Македонија, издадена во Прага 2003 г. и таа е преведена во Република Македонија во 2009 г. Рихлик е автор на историскиот дел, а Коуба на „историјата на културата на територијата на Република Македонија“. Како што се гледа од заглавието, двајцата историчари не пишуваат историја на македонскиот народ, туку на географската област Македонија. Во својот предговор проф. Рихлик се обидува својата погрешна концепција да ја заснове на тврдењето дека до почетокот на 20 век населението во таа територија народносно било неопределено и немало македонско национално сознание. Многубројни се историските факти што ги негираат тие негови судови, но поважно е, нели, националното сознание демонстрирано од чешкиот историчар.

²⁷ *Истото*, 60; спореди го српското издание: ПЛУТАРХ, *Хеленски и римски јунаци и нивовите судбине*, Београд 1958, 248.

„Чешката историографија никогаш немала поголеми проблеми со пишувањето на сопствената историја: едноставно, неа ја подразбирала како историја на чешката држава, без разлика дали таа држава постоела самостојно или пак била дел од Хабсбуршката Монархија“, пишува Рихлик.²⁸ Исто така, македонската историографија нема проблеми да пишува историја на македонскиот народ низ вековите и на македонската држава кога таа постоела. Само што проф. Рихлик ѝ го одрекува тоа право, а истото право ѝ го признава на словачката историографија, на словенечката или на естонската.²⁹ Ќе потсетам дека во споредба со македонскиот народ, словачкиот и словенечкиот имаат многу покуса историја на своите држави. И макар што тоа е очигледен факт, Рихлик ја продлабочува својата погрешна концепција и тврди дека меѓу античките и денешните Македонци немало ништо заедничко.³⁰ На тој начин авторот влегува во противречност и со самиот себе кога на едно место тврди дека „античките Македонци, ... биле блиски сродници со Грците“³¹, а потоа признава дека „античките автори биле свесни за одредената различност на Македонците од Грците и тоа уште во 5 век од нашата ера“³² (мора да е петтиот век пред нашата ера – заб. Ст. Вл. М.). Книгата изобилува со погрешни факти и со тврдења што се плод на претпоставени идеи и влијанија од страна на туѓи историографии. Недостигот од интердисциплинарен пристап им попречува на Рихлик и на неговиот колега Коуба да направат точни изводи. Доколку, на пример, имаше познавања од генетиката, Рихлик немаше да тврди дека меѓу античките и денешните Македонци нема ништо заедничко, зашто генетските испитувања кажуваат дека денешните граѓани на Република Македонија носат 30% од гените на античките Македонци и 15% на Словените.

Примерите што ги дадов од минатото и денес покажуваат дека историчарот суштински се еманципира доколку располага со повеќе информации од различни науки, а во исто време пишува така што ќе се мисли дека е првиот што го разработува дадениот проблем. Поинаку речено – почит спрема старите и денешните летописци и истржувачи, но размислување со сопствената глава.

²⁸ Јан РИХЛИК - Мирослав КОУБА, *Историја на Македонија*. Скопје 2009, 13.

²⁹ *Истото*, 15.

³⁰ *Истото*, 28.

³¹ *Истото*, 18.

³² *Истото*, 28.

Stefan VLAHOV MITSOV

THE ESSENCE OF THE MACEDONIAN EMANCIPATION
IN ANTIQUITY

Summary

This text analyses the gist of the Macedonian emancipation which has lasted for more than two thousand years, spreads over almost the whole Macedonian history and has not finished yet. The text indicates that emancipation means throwing off dependence, restraints and prejudices. It is a symbol equality of rights, independence, getting rights, and freedom. The emancipation takes effect through oral speech and written words as well as through practical experience. Emancipation has various forms: ethnic, political, economic, cultural etc. Specific conditions are needed to put all these into practice.

Apart from the stages of emancipation of the Macedonian society during the different historical periods, the text also deals with the emancipation of scientists who write papers on the Macedonian history.

УДК 81'373.21(497.775),,5“

ЈЕДАН ПРОКОПИЈЕВ ТОПОНИМ ИЗ СПИСКА ЗА МАКЕДОНИЈУ

Јасминка Кузмановска

Асистент-истражувач у Институту националне историје – Скопје

Топоним Βάβας помиње се једино код Прокопија, у делу *De aedificiis* у каталогу утврђења у Македонији, а није забележен код других античких, позноантичких или средњовековних аутора.¹ Истом графицијом Βάβας код Прокопија је у његовом другом делу „Ратови“ забележено и лично име – име једног војног заповедника који је ратовао под командом генерала Безаса у персијским ратовима које је водио Јустинијан. У извору је забележено да је он (*по свом пореклу*) из Тракије.²

Будући да смо видели да нам писани извори нису од велике користи, у прилог идентификацији овог Прокопијевог утврђења може нам послужити нумизматички материјал који се од 1969 године налази у Народном музеју у Прилепу. Наиме, ради се о налазу који чини 51 рановизантијски бронзани фолис и полуфолис. Од посебног значаја за нас је место на коме су нађене ове монете, у подножју стене која се зове Баба, на истоименом брду које се налази на око 5 км. североисточно од Прилепа.³ Брдо Баба, према речима македонског археолога Кепеског, има доминантни, а тиме и стратешки положај у односу на прегледност превоја Плетвар, као и прилазног дела пута који води од превоја Дервен према Прилепу. Такође је потврђено да се у подножју стене Баба, тачније са њене североисточне стране, налази мали плато на коме су и данас видљиви делови зидина од ломљеног камена, као и делови одбрамбеног бедема, постављеног са западне и крајње источне стране ове стене. Ови подаци недвојбено указују на постојање војног објекта на овом месту, са сталном војном посадом и стражарницом постављеном на самој стени. Према габариту остатака

¹ Procopii Caesariensis opera omnia, *De aedificiis*, vol. II, vol.IV, ed. J. Hauray, corr. G. Wirth, Leipzig 1963, 1964.

² Procopii Caesariensis opera omnia, rec. J. Hauray I = Vol. I *De bellis* libri I-IV. Lipsiae 1905; у даљем тексту: PROCOPIUS, *De Bellis*. VIII, 9,5: “οὗ δὲ καὶ Βενίλος, ὁ Βούζου ἀδελφός, ξὺν στρατῶ ἦδη σταλεῖς ἔτυχε καὶ Ὀδόναχος τε καὶ ὁ Βάβας ἐκ Θράκης αἱ Ὀύλιγαγος “Ερούλος γένος”. Исто име се помиње и у: VIII, 13, 8; VIII, 14, 14; VIII, 4, 22.

³ К. КЕПЕСКИ, „Рановизантиската остава на бронзени монети од местото Баба кај Прилеп“, *Macedoniae Acta Archeologica*, 3, Археолошко друштво на СР Македонија, Прилеп 1977, 181-192, 181.

зидина Кепески претпоставља да се радило о сталној посади од неколико стотина војника и да је она била активна у периоду од средине па све до краја VI века. Према каталожним подацима, пронађене монете датирају се у раздобље од 562/3 до 584/5 године, што значи да је остава била сакривена у земљи најкасније 585. године. Кепески претпоставља да је овај фортификацијски објекат био део велике одбрамбене мреже војних утврђења која су подигнута у време владавине Јустинијана, у највећој мери због налаза монета из Јустинијановог периода на овом месту.⁴

Јован Ковачевић је први истраживач који је, углавном на темељу археолошког и нумизматичког материјала који је објавио Кепески у поменутом чланку, предложио идентификацију утврђења код стене под именом Баба код Прилепа са Прокопијевим утврђењем Βάβας⁵ Прихватајући као вероватно раније датирање Прокопијевог списка *De aedificiis*, он подизање ове тврђаве смешта у раздобље између 532 и 545 године. Осим тога, Ковачевић је на основу стања у којем се налазе монете пронађене у остави претпоставио да је ово утврђење разрушено крајем VI и почетком VII века.

Сматрамо да је идентификација Прокопијевог топонима Βάβας са поменутом локалитетом *Баба* код Прилепа коју је предложио Ковачевић врло вероватна, пре свега због неспорних материјалних доказа. Истовремено напомињемо да је његово лингвистичко објашњење за ову идентификацију проблематично. Наиме, он у истом чланку излаже своје мишљење да су словенски Верзити, које при том неосновано поистовећује са Брсјацима⁶ који су насељавали троугао Велес-Прилеп-Битола, сасвим сигурно име утврђења Бабас (Βάβας) заменили познатим словенским топонимом Баба, који је употребљаван за означавање планинских врхова, чука, стена и самих планина.⁷ Подупирујући своје становиште мишљењем Константина Јиречека да су Словени имали обичај да неразумљиве називе географских појмова замењују сличним по звучности словенским називима, а различитим по смислу,⁸ поистовећује име Прокопијеве тврђаве Бабас са познатим словенским називом Баба.

Према нашем мишљењу идентификација Прокопијевог утврђења Βάβας са именом *Баба* није спорна. Наиме, познати су и други примери да се име *Баба* давало планинама, узвишењима, брдима и сл.⁹ У овом случају је нејасна етимологија топонима који се налази у Прокопијевом списку. Владимир Георгиев име овог Проко-

⁴ Упореди и: Α. ΚΟΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορική γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, (4ος-6ος αἰώνες)*, Διδακτορική διατριβή, Γιάννενα 1984, 235.

⁵ J. KOVAČEVIĆ, „Βάβας“, *Зборник посветен на Бошко Бабиќ*, Прилеп 1986, 119-121, 119.; у даљем тексту: J. KOVAČEVIĆ, „Βάβας“. Ову идентификацију прихвата као вероватну и историчар Ађиевски: К. АЦИЈЕВСКИ, *Пелагонија во средниот век (од доаѓањето на Словените до паѓањето под турска власт)*, ИНИ, Скопје 1994, 15.

⁶ Тезу којом се Верзити изједначавају са Брсјацима одбацио је и Б. КОНЕСКИ, „Берзити – Брсјаци“, *Прилози на МАНУ*, Одделение за лингвистички и литературни науки, XIV/1, Скопје 1989.

⁷ J. KOVAČEVIĆ, *Βάβας*, 120.

⁸ К. ЈИРЕЧЕК, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, 106.

⁹ Упореди и М. ВЈЕЛЕТИЋ, J. ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, М. ВУЧКОВИЋ, М. ЂОКИЋ, А. ЛОМА, S. PETROVIĆ, *Etimološki rečnik srpskog jezika 2: Va-Bd*, Beograd 2006, под одредницом Баба, 27.

пијевог утврђења (поред вероватних које такође бележи) наводи као један од *сигурних примера имена словенског порекла код овог аутора* и веже га за корен *бāбā*: Βάβας = БАБА, пbug. баба.¹⁰ Сматрамо да је етимологија овог утврђења везана за предсловенску традицију и да је треба тражити у предгрчком супстрату, у основи *баба “камен, стена литица”. Према мишљењу Наде Проеве, Македонија представља посебно ономастичко подручје са становништвом у чијој је етногенези бригијски супстрат играо главну улогу.¹¹ Имамо више разлога да верујемо да је и топоним Бабас једно од имена која се могу назавати епихорским. Топоним се према идентификацији на терену налази у Пелагонији, западно од реке Аксиј, где су, према Тукидидовом сведочанству, били настањени Бриги на европском тлу. Лично име војног команданта Βάβας, које се такође помиње код Прокопија, није епиграфски посведочено у Македонији, а аутор о њему каже да је *био из Тракије*, али ова констатација не значи да је он био етнички Трачанин. Аркрајт каже да тешко може бити сумње да је лично име Βούβρα као и Βάβας једно од имена која су заједничка Фрижанима и Трачанима.¹² Уважавамо мишљење Фануле Папазоглу да данас лингвисти све већом сигурношћу утврђују да се пеонски и фригијски/бригијски језици морају одвојити од трачког као посебни индоевропски језици, што потврђује и овај пример.¹³ Милан Будимир у свом веома познатом спису *Са балканских источника* говори о проблему Бабуна спомиње и култ Бабе, главног божанства плодности код старобалканских и староанадолских Брига.¹⁴ Он сматра да је основа Баба веома раширен антропоним тефорског порекла код старих Брига, одакле је прешао и у грчки као назив мушких и женских особа.¹⁵ Будимир сматра да реч потиче од култног термина из индоевропске епохе, који је гласио *баба. Поред тога, имена као *Babyllos* и *Babylon*, са неспорном основом *Баб-* посведочена су на територији Македоније, у

¹⁰ В. ГЕОРГИЕВ, „Най-старите славянски местни имена на Балканския полуостров и тяхното значение занашия език и нашата история“, *Балканско езикознание* VIII, 4-5, 1958, 321-342; 323.

¹¹ Н. ПРОЕВА, „Епихорски имиња во Горна Македонија“, *Јазичите на почвата во Македонија*, МАНУ, Скопје 1996, 83-93, 93; у daljem tekstu: ПРОЕВА, *Епихорски имиња*.

¹² W.G. ARKWRIGHT, „Lycian and Phrygian names“, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. XXXVIII, 1918, 45-73, 58.

¹³ F. PAPAZOGLU, „Etnička struktura Antičke Makedonije u svetlosti novijih onomastičkih istraživanja“, *Balkanica* VIII, 1977, 65-82, 134. У истом чланку Папазоглу указује на цложеност односа читавог низа епихорских имена у Македонији с трачким именима због традиционалног третирања „трако-фригијског“ простора као јединственог језичког подручја.

¹⁴ М. BUDIMIR, *Sa balkanskih istočnika*, Srpska književna zadruga, Beograd 1969, 144.

¹⁵ Овоме можемо надовезати и мишљење антрополога Катје Хробат у њеној анализи антропоморфних мегалита и топонима под именом Баба. К. ХРОБАТ, „Stones called Baba as a continuous symbol of the female divine principle : folklore, mythology and archaeology“. *V: Abstracts book*. Valletta: University of Malta, 2008, 131. “It is interesting to note that Babas are frequently positioned in the immediate vicinity of archaeological settlements, from prehistory on njards. Despite the fact that the tradition about Babas has a strong presence in the Slavic njorld, Babas —as anthropomorphic monoliths—are often found at those places njhich bear traces of even older traditions. Even the very stories about Babas can be linked njith pre-Slavic traditions, among others Greek and Egyptian traditions also.”

селу Раштани (код Велеса), односно у Еордаји.¹⁶ Ороними *Бабоње*, *Бабова* посведочени су на тле Албаније. Имена са истим кореном су честа и у Фригији, Лакаонији и другим деловима Мале Азије. Осим тога, на територији Јерменије је посведочен неидентификовани топоним *Баба*.¹⁷ Аналогије топонима као и личних имена на територији Македоније са онима у Малој Азији несумњиво доказују да су они по свом пореклу веома стари, односно упућују на њихово заједничко бригијско/фригијско порекло.¹⁸

И поред чињенице да Прокопије даје поуздана сведочанства о Словенима на Дунавском лимесу, ипак је суд о могућем присуству словенских топонима у његовим списковима Јустинијанових грађевина негативан. Топонимија је, наиме, поред оронимије и хидронимије, најконзервативнији део вокабулара сваког језика. Стога сматрамо да је теза о предгрчком пореклу речи прихватљивија.

Дакле, у конкретном примеру Прокопијевог утврђења ради се о старој, предгрчкој основи (епихорском имену), семантички везаној са физичким/географским карактеристикама подручја, са наставком *-ας*, који је уобичајен у каснијем развоју грчког језика у номинативу јединице.

¹⁶ Α. ΡΙΖΑΚΙΣ - Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Επιγραφές Ἀνω Μακεδονίας*, том Α', Αθήνα, 1985, 136; Б. ЈОСИФОВСКА, „Неколку неиздадени грешки и латински натписи од Македонија“, *Živa Antika*, III/ I-II, 1953, 222-244. Види и: ПРОЕВА, *Епихорски имиња*, 90.

¹⁷ *Barrington Atlas, Map 89 Armenia*, 1282. К. MILLER, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, 771; L. DILLEMAN, *Haute Mésopotamie orientale et pays adjacentes. Contribution à la géographie historiljue de la region, du Ve s. avant l'ère chrétienne au VIe s. de cette ère*, ВАН, Paris 1962, 137, 141;

¹⁸ Упореди и: ПРОЕВА, *Епихорски имиња*, 89.

Jasminka KUZMANOVSKA

ONE TOPONYM FROM PROCOPIUS' LIST OF FORTIFICATIONS
IN MACEDONIA

Summary

The etymology of the name of the fortification *Babas* registered by the Byzantine historian Procopius in the 6th century AD is discussed. Jovan Kovacevic was first who identified the name of the fortification *Babas* with the Slavic oronym *Baba*. Vladimir Georgiev also claimed its Slavic origin. According to our opinion, due to the many registered analogies, the name of the fortification *Babas* is epichoric, from the root **Baba* "stone, rock, cliff" and belongs to the old, Pre-Greek linguistic stratum, probably Phrygian.

УДК: 930.1:94(497.7),,16“

ПРЕТСТАВИТЕ ЗА ЕДНО МИНАТО: *SEYAHATNÁME*
ВО МАКЕДОНСКАТА ИСТОРИОГРАФИЈА*

Петар Тодоров

Асистент-истражувач во Институтот за национална историја – Скопје

Оваа статија ги анализира претставите за една епизода од историјата на Македонија, односно претставите кои се градат или кои се градени врз основа на патоците од патописот на Евлија Челеби. Главно станува збор за рефлексивната на описите на Челеби во некои дела од македонската историографија, како и за начинот на нивното толкување, со што директно и/или индиректно во историографската продукција се создава еден наратив кој, меѓу другото, има митотворен карактер. Истовремено овој наратив е во спротивност и со негативната претстава за османлискиот период.

Историските текстови анализирани во оваа статија се поделени во две групи: академски текстови и текстови кои се наменети за поширока читателска публика. Од корпусот на академските историски текстови ги издвојуваме репрезентативното издание на Институтот за национална историја, поточно вториот том од *Историја на македонскиот народ* за османлискиот период, како и неколку историски трудови кои, меѓу другото, се однесуваат и на XVII век.¹ Во втората група се опфатени текстови наменети за поширока читателска публика: историски учебници, дневни и неделни весници, како и популарни изданија.

Во современата историографија патописите се третираат како мошне сериозна, но и специфична изворна литература. Патописните често нудат подетален и пожив опис на луѓе, места и сцени од секојдневниот живот, кои се од драгоцено значење, особено во ситуација кога недостигаат други видови историски извори. Сепак, нивното толкувања од истражувачот бара голема доза на внимателност и критичност,

* Оваа статија е дополнета верзија на текстот кој беше презентирани на меѓународната конференција „Балканот на Евлија Челебија“ која се одржа во Скопје од 16 до 20 април 2012 година.

¹ *Историја на македонскиот народ*, кн. 2 (*Македонија под турска власт од XIV до крајот на XVIII век*), Редактор Александар СТОЈАНОВСКИ, Скопје 1998; *Охрид и Охридско низ историјата*, кн. 2, редактор Крсте БИТОСКИ, Скопје 1978; *Штип и Штипско*, кн. 1, редакција Михаило АПОСТОЛСКИ et alii, Скопје 1986; Киро ДОЉЧИНОВСКИ, *Занаетите и еснафите во Скопје*, Скопје 1996. Главно, во македонската историографија нема голема продукција на академски историски текстови кои се однесуваат на XVII век.

затоа што патописците со себе ги носат своите погледи, претстави, предрасуди и стереотипи за светот со кој доаѓаат во контакт и го опишуваат. Тие перспективи се одраз на социо-културниот и политички контекст во кој се формирале и живееле. Во таа смисла, и делото на Евлија Челеби е мошне комплексен историски извор. Несомнено, тој нуди повеќеслојни описи за животот во османлиска Македонија, се разбира, прекршени низ неговиот светоглед. Меѓутоа, истражувачите се согласуваат дека значителен дел од податоците на Евлија Челеби во неговата *Книга за патување* или *Патонус (Seyahatnâme)* се измислени, претерани, дека се фантазија на авторот итн.² Слични мислења за податоците на Челеби веќе постојат и во македонската историографија. Сепак, и покрај тоа, честопати се воочуваат контрадикторности во пристапот. Академските историчари, главно, се свесни за карактерот на податоците на Челеби. Така, тој е опишан, меѓу другото, како личност која понекогаш и измислува, додава или преувеличува, дека фантазира и слично. Меѓутоа, во исто време тој е квалификуван и како „славниот Евлија Челебија“, „неодминливиот патописец Евлија Челебија“, чии податоци биле „автентични“. Накусо, од една страна, некои историчари ја посочуваат претераноста на некои негови податоци, но од друга страна истите тие податоци ги користат како релевантни.

Причините за оваа недоследност можат да бидат повеќе. Достапните извори, можеби, се главниот проблем. Често, во недостиг на официјални документи, историчарите се потпираат на податоците и описите на патописците (османлиски и/или европски). Уште еден проблем е малиот број историчари кои го проучуваат класичниот период од османлиската историја во Македонија, одвај тројца.

Недоследност постои и во именувањето на Евлија Челеби. Иако во современиот турски јазик, како и во османлискиот, тој се именува како Евлија Челеби (Evliya Çelebi), во некои од историските текстови тој на македонски е именуван и како „Евлија Челебија“. Според правилата на зборообразувањето во современиот македонски јазик, на личните именки не им се додава суфиксот *-ија*. Ова именување е повеќе присутно во популарната литература како и во еден учебник по историја за втора година гимназиско образование. Сепак, оваа недоследност е присутна и во академските текстови. Можеме да претпоставуваме кои се причините поради кои „презимето“ на Евлија го добил суфиксот *-ија*. Една од нив може да е и наследството од некои постари ориентолози. На пример, познатиот српски ориентолог од првата половина на XX век, Глиша Елезовиќ, речиси секогаш османлискиот патописец го именувал како Евлија Челебија.

Во изданието на ИНИ, *Историја на македонскиот народ*, податоците на Челеби се употребени главно во делот за стопанскиот живот (сточарство, експлоатацијата на рудното и шумското богатство и градското стопанство).³ Еден опис е искористен и во аргументирањето на, како што се вели, „верската индолентност“ на исламизираното население, во случајот ромското.⁴ Во традиционалната дескриптивна нарација на ова дело, сликата за стопанството во XVII век авторот во најголем дел ја гради со

² За Евлија Челеби и неговото дело, види повеќе кај Robert DANKOFF, *An Ottoman Mentality. The World of Evliya Çelebi*, Leiden: E.J. Brill, 2004.

³ Делот којшто се однесува на селското стопанство воопшто не се осврнува на состојбите во XVII век, а главен извор се податоците од османлиските дефтери од XVI век.

⁴ Според Челеби, Ромите „со христијаните го слават Велигден, со муслиманите Курбанбајрам, а со Евреите Шума-бајрам“. *Историја...*, стр. 118.

вметнување на извадоци од описите, при што општ впечаток е отсуството на целосна анализа на патописните белешки на Челеби. На тој начин, афирмативните описи на Челеби во еден добар дел се пресликуваат во општата претстава за стопанскиот живот во XVII век. Исто така, податоците од Патописот на Челеби на неколку места се дополнуваат со оние на Хаџи Калфа⁵, а покрај него за истиот период и проблем се користат и информациите на англискиот патописец Едвард Браун⁶ и некои други помалку познати патописци. Ретко кога некој опис на Челеби е спореден со друг извор.

Описите и информациите на Челеби, искористени во овој труд, главно се сметаат за најопширни, најинтересни, а понекогаш и за автентични. Еден таков пример е описот на Струшкиот панаѓур. Еве како авторот ги претставил податоците на Челеби:

„...И овој пат патописецот оставил интересни, изгледа доста автентични податоци за панаѓуриштето, опишувајќи го како големо собиралиште со 'триста панаѓурски дуќани' и со 'илјадници провизорни дуќани и сергии' вон градот“.⁷

Уште еден пример, каде што „најинтересните и најопширните“ информации на Челеби се искористени во градењето на сликата за економската активност, се наоѓа во описот на панаѓурот кај село Долјани (Петрич, Република Бугарија). Така, според авторот:

„...најинтересниот и најопширен опис на големото собиралиште, панаѓурот Долјани, го дава неодминливиот патописец Евлија Челеби“.

Според овие податоци, на овој панаѓур се собирале по сто илјади луѓе. Како и во описот на Струшкиот панаѓур така и за овој панаѓур авторот сметал дека Челеби „ќе да е блиску до реалноста“. Заклучокот за „реалниот“ опис на Челеби авторот го извлекол од еден друг опис, кој се однесува на Солунскиот панаѓур:

„Склон кон претерувања, овој пат Челеби ќе да е блиску до реалноста, бидејќи сличен впечаток остава и сублимираниот опис на Солунскиот панаѓур што го оставил непознатиот автор од XVII век, како и англискиот патописец Едвард Браун (1669 г.), кој за панаѓурите на овие балкански простори запишал...“.⁸

⁵ Катип Челеби или Мустафа бин Абдулах, Хаџи Калифа или Калфа (Kâtip Çelebi, Mustafa bin Abdullah, Hâjî Khalifa – Kalfa) бил османлиски научник роден 1609 година во Истанбул, каде и починал во 1657 година. Напишал многу трудови, меѓу кои и *Sihan Numa*, каде што се наоѓаат деловите кои се однесуваат на Македонија.

⁶ Едвард Браун (Edward Braun) бил англиски патописец, роден 1644 година во Норич. Студирал медицина на „Кембриџ“. Во 1668 и 1669 година патувал по Балканскиот Полуостров при што водел дневник.

⁷ *Историја на македонскиот народ*, стр. 339. Овие податоци на Челеби говорат дека на Струшкиот панаѓур се собирале 40 000 – 50 000 луѓе.

⁸ *Ibidem*, 337-338.

На идентичен начин се употребени описите и во делот посветен на занаетчиството во градовите на османлиска Македонија. Всушност, состојбата со занаетчиството во Македонија во XVII век е објаснета единствено преку патописните белешки на Челеби. Така, според авторот:

„...и во наредниот период градското занаетчиство продолжило да се развива, за што говорат и патописните белешки на Евлија Челеби од шеесеттите години на XVII век...“⁹

Меѓудругото, во тие белешки може да се прочита дека во Скопје имало 2 150 дуќани, во Солун 4 400 итн.¹⁰ Ако се земаат предвид податоците од пописот за Скопје од 1568/69, кога биле попишани околу 400 дуќани, како и падот на економската активност во Империјата во текот на XVII век, бројката од 2 150 дуќани, петпати зголемена, изгледа нереална. Секако, Челеби е искористен во уште многу други примери, меѓу кои и во описот на сточарството, односно во делот каде што тој ги фали биволите одгледувани во Сер, какви што, според него, немало никаде во Османлиската Империја.¹¹

Слични примери можат да се најдат и во други академски историски текстови. Во монографиите *Охрид и Охридско низ историјата* и *Штип низ вековите*¹² иако станува збор за истиот автор, овој пат, се забележува поголема доза на критичност и компаративност, а Челеби е опишан како „малку несигурен, второстепен извор“. Сепак, и во овие трудови, особено во монографијата која се однесува на Охрид и Охридско, наративот и градењето на аргументацијата се прави преку препишување на податоците на Челеби кои се однесуваат на овој град.

Освен во пишувањето на економската историја, податоците на Челеби се искористени и во описот на османлиско Скопје. Имено, во монографијата *Занаетите и еснафите во Скопје* претставата за економската активност, изгледот и големината на Скопје во XVII век е изградена единствено преку податоците на Челеби, односно со нивно препишување. Во воведниот дел од монографијата, во делот за занаетчиството во Скопје за време на „турскиот“ период даден е „опширниот опис“ на Скопје од „познатиот турски патописец“, според кого во Скопје имало „70 маала со околу 10 060 убави куќи, високи и ниски, градени од тврд материјал, 120 џамии и чешми, а Скопската чаршија 2 150 дуќани“.¹³ Секако, овие бројки воопшто не соодветствувале со реалната состојба.¹⁴

Општ впечаток е дека патописот на Челеби во голема мера е употребен во градењето на сликата за состојбата на стопанството во османлиска Македонија и за изгледот на некои од градовите во Македонија, особено за Скопје. Така, како и кај Челеби, во гореспомнатите историски текстови може да се прочита за развиен стопан-

⁹ Ibid., 308.

¹⁰ Ib., 308.

¹¹ Ib., 264.

¹² *Охрид...*, стр. 22-24; *Штип...*, стр. 207-210.

¹³ Киро ДОЈЧИНОВСКИ, *Занаетите...*, Скопје 1996, стр. 15

¹⁴ За бројот на куќите или жителите, економската активност и изгледот на Скопје во втората половина на XVII век, види кај Драги ЃОРЃИЕВ, *Скопје од турското освојување до крајот на XVII век*, Скопје 1997.

ски живот во XVII век. Како што ќе видиме, оваа претстава е во спротивност со општата слика за османлискиот период кога станува збор за положбата на рајата, односно македонското население.

Легитимитетот на податоците на Челеби, стекнат во академските текстови, сосема логично се одразил на втората група на анализирани текстови. Еден дел од авторите на овие текстови се академски историчари, чиј интерес на проучување не е историјата на XVII век.

Учебникот за втора година гимназиско образование е еден од примерите каде што легитимитетот на изворот стекнат во академските историски текстови се пресликал во историските читанки.¹⁵ Авторите на овој учебник искористиле два извадока од Патописот на Челеби. Првиот извадок е сместен во наставната единица „Отпорот против османлиската власт“ во делот којшто се однесува на „вооружен отпор – Ајдутство“. Описот што е даден го опишува нападот на ајдутите на Битола во 1668 година, при што податоците на Челеби се искористени во градењето на нарацијата во наставната единица во која се објаснува оружениот отпор на „македонскиот народ“.¹⁶ На крајот од лекцијата следува задачата за ученикот „Размисли“: „Зошто ајдутите го нападнале безистенот во Битола? Зошто никој не им се спротивставил?“. Вториот извадок е сместен во наставната единица „Културата на балканските земји и Македонија од XV до XVIII век“ во поднасловот „Исламска култура“. Во тој дел се дадени два описа на Челеби едниот за Скопје, а другиот за Охрид. Учениците, преку претходните познавања за културата во Македонија од предосманлискиот период и приложените описи, треба да објаснат какви промени настанале во македонските градови. На овој начин ученикот, меѓу другото, ја гради и претставата за изгледот на градовите во османлискиот период. Претстава што, во случајот на Скопје, не соодветствува на реалната, односно е преувеличена. Меѓутоа, главна цел на оваа задача за ученикот е да му се објасни ориенталниот изглед на градот, како дел од промените настанати во Македонија. На тој начин тој треба да го разбере и сочуваното османлиско наследство во овие два града.

Уште еден пример од втората група на текстови, каде што автор повторно е академски историчар, е еден фељтон за Евлија Челеби во весникот „Нова Македонија“ од 2011 година.¹⁷ Истиот фељтон бил преземен од неделникот на македонската дијаспора во Австралија, „Australian Macedonian Weekly“. Во неделникот, на чијашто насловна страница централно место заземаат сонцето од Вергина и земскиот лав (грбот на Македонија според грбовниците од XVIII век), се наоѓа текст на еден османлиски патописец, преку кој читателот се запознава со османлискиот период од историјата на Македонија. Станува збор за период којшто националистите сè уште го сметаат за главен виновник за денешните политички и економски проблеми. Фељтонот ги содржи извадоците од Патописот на Челеби коишто се однесуваат на географска Македонија, односно според авторот „етничко-географска Македонија“.

¹⁵ Коста АЦИЕВСКИ, Виолета АЧКОВСКА и Ванчо ЃОРЃИЕВ, *Историја за втора година реформирано гимназиско образование*, Скопје 2002, стр. 64 и 81-82. Овој учебник е повлечен од употреба, а новите учебници воопшто не ги користат податоците на Челеби.

¹⁶ *Ibidem*, 62-64.

¹⁷ Фељтонот во дневниот весник „Нова Македонија“ излегувал секој ден од 4.1.2011 до 12.12.2011. Автор на фељтонот е Милка Здравева.

Причината за објавувањето на фељтонот била 400 години од раѓањето на Евлија Челеби и 350 години од првото поминување низ Македонија на, како што го именува авторот, „познатиот турски патописец“. Фељтонот во целина пренесува дел од описите на Челеби за географска Македонија, без нивно анализирање, односно објаснување за да може читателот подобро да ги разбере времето и менталитетот на авторот. Притоа, на читателот му е оставено сам да расудува за описите на градовите во османлиска Македонија, за предрасудите кон немуслиманите и друго.

Најромантичниот наратив наменет за пошироката читателска публика може да се прочита во двете популарни изданија на Данило Коцевски. Станува збор за книгите *Го сакам Скопје* и *Белешки на осамениот шетач*.¹⁸ Во нив авторот ги користи, покрај другите, и податоците на Челеби за да ја претстави историјата на градот, поточно историјата на одредени историски споменици во Скопје. Притоа тој прави споредба меѓу старото и современото Скопје, односно се обидува да го лоцира старото Скопје во современото Скопје. Општ впечаток е дека во барањето на „старото“ Скопје се даваат само „незаборавните“ и „најимпресивните“ описи на Челеби. Толкувани на овој начин, описите на Челеби се искористени во деловите од книгите коишто се однесуваат на скопското Кале, Камениот мост, бројот на скопските маала и друго. Повеќето од описите можат да се најдат во книгата *Го сакам Скопје*.

Според авторот, Челеби, кого често го означува како „славниот Евлија Челебија“, ги дал:

„...незаборавните описи за Скопје, споредувајќи го, по сјајот, убавината и богатството со Багдад, Халеп и други градови.“¹⁹

Еден од таквите описи е и оној на скопското Кале. Така, според авторот:

„...еден од најимпресивните описи на Скопската тврдина дава Евлија Челебија во 1661 година.“

Според тој опис, односно извадоци од описот:

„...скопската тврдина била необично цврста и убава... портите и сидовите се направени од мазен камен. Ниту една друга тврдина не е сосидана со толкаво чувство за уметност како што е оваа...“²⁰

Токму овој опис е демантиран од Пиколомини (австрискиот генерал) дваесет години подоцна, но и со археолошките истражувања од 2007 година кои, всушност, го потврдија Пиколомини.²¹ Освен овие описи во оваа книга се наредени еден по друг

¹⁸ Данило КОЦЕВСКИ, *Го сакам Скопје*, Скопје 1999, и *Белешки на осамениот шетач*, Скопје 2002. Данило Коцевски е автор и на други писанија во кои тој ги користи описите на Челеби.

¹⁹ Данило КОЦЕВСКИ, *Го сакам Скопје*, стр. 56.

²⁰ Ibidem, 21.

²¹ За изгледот на скопското Кале и демантот на описот на Челеби пишува и во изданието на дневниот весник „Вечер“ од 8.1.2008 година.

делови од други патописи во кои се зборува само за „убавините“ на Скопје. На тој начин спомнатите примери сочинуваат дел од една претстава за старото Скопје како голем и убав град, при што се создава еден од низата митови за славното минато на денешната македонска метропола.

Во гореспоменатите текстови се истакнуваат два главни проблема. Првиот проблем е спротивставеноста на историските текстови во кои се користени податоците на Челеби со негативната претстава за османлискиот период. Вториот проблем е начинот на толкувањето на податоците на Челеби, при што директно и/или индиректно се гради еден историски мит. Станува збор за претставата на едно романтично и славно минато. Исто така, податоците на Челеби, како што видовме, се искористени и во градењето на нарацијата за оружениот отпор на „македонскиот народ“ против османлиската доминација (учебникот за втора го-дина гимназиско образование). Митотворноста е покарактеристична за втората група текстови, додека контрадикторноста е заедничка за двете групи.

Описот на Скопје од XVII век како убав и богат град, потоа богатите панаѓури и развиеното занаетчиство со големиот број дуќани во некои од градовите е во спротивност со негативната претстава за османлискиот период присутна како кај јавноста така и во академските историографски трудови. Ако делот, во кој како извор е искористен Патописот, е афирмативен и зборува за развиена економска активност, делот во кој станува збор за политичката историја или, пак, за економско-социјалната положба на рајата („македонскиот народ“) е негативен. Односно, од една страна стои претставата за развиен стопански живот, а од друга лошата економско-социјална положба на рајата (делот на чифлигарството) и нејзиниот постојан отпор против „турската власт“. Така, промените и кризата на „класичниот феудален систем“²² најтешко ги погодиле долните слоеви на населението во Турското Царство, во прв ред селанството.²³ Спротивставеноста во наративите е најочувлива кога станува збор за отпорот на „рајата“.²⁴ Секое спротивставување на обврските спрема државата се смета како отпор против „феудалната експлоатација и турската власт“, односно како „неоружен отпор“! Покрај „неоружениот“ стои „оружениот отпор“, кој главно подразбира ајдутство, буни и востанијата на „македонското население“. Што се однесува до ајдутството, може да се прочита дека тоа претставувало: „бунт против неправдите, против класната експлоатација, против верската и народносна дискриминација“, а „благодарение на ајдутските акции народот станувал поопитен за оружена борба и повоинствен“. Преку текстовите кои се однесуваат на „неоружениот“ или на „оружениот“ отпор се добива впечаток дека македонското население, пасивно или активно, постојано ѝ се спротивставувало на османлиската власт поради неговата експлоатација и лоша положба.

²² Авторот (Александар Стојановски) мислел на тимаро-спахискиот систем, кој често во македонската историографија се поистоветува со феудализмот, кој пак во неколку сегменти се разликува од османлискиот систем на воено-економско и општествено уредување.

²³ *Историја...*, стр.132.

²⁴ Автор на делот во изданието на ИНИ, *Историја на македонскиот народ*, кн. 2., кој се однесува на отпорот против османлиската власт е Александар Матковски. Поради тоа една од причините за спротивставеноста во претставите можеби треба да се бара и во различните ставови на двајцата историчари.

Што се однесува до митотворноста, претставата за Скопје е една од оние што остава најсилен впечаток. Имено, станува збор за едно замислено Скопје, за неговото славно минато.

Меѓу мноштвото историски митови е и *митот за славното минато*, кој ѝ упатува порака на нацијата или одредена целна група за нејзиното славно минато за времето кога нивната држава или групата била поголема, помоќна и слично.²⁵ Во нашиот случај дел од спомнатите примери можат да влезат во дефиницијата на овој мит, меѓутоа во него не се препознаваат националните елементи. Имено, во овој случај станува збор за малку поинаков карактер. Овие романтични претстави влегуваат во една општа претстава за историјата на Скопје како убав, голем и значаен град. Слично како и кај митовите за Јустинијана Прима, за големото Скопје запалено од Пиколомини, старото Скопје од пред земјотресот и други. Сите овие митови упатуваат порака дека денешното Скопје во минатото било голем, убав и значаен центар. Значителен дел од овие претстави се создадени по 90-тите години од минатиот век, т.е. од моментот кога Скопје од главен град на Македонија како федерална република во рамките на Југославија стана главен град на Македонија како независна и суверена држава. Се добива впечаток дека во потрага по легитимитетот Скопје да биде метропола, некои интелектуалци и писатели (свесно или несвесно) решиле тој легитимитет да го побараат во минатото. На ист начин како што националните историчари легитимитетот за постоење на современите национални држави често го бараат во минатото (блиско или далечно). Не треба да се изостави и градењето на чувството на локален патриотизам спрема родниот град.

Интересно е да се види како податоците на Челеби се употребуваат во современиот политички контекст. Имено, претседателот на Република Македонија, Ѓорѓе Иванов, во својот говор по повод отворањето на меѓународната конференција „Балканот на Евлија Челебија“ неколку пати користи извадоци од описите како од Челеби така и од австрискиот генерал Пиколомини, со цел да ги претстави убавините на османлиското Скопје.²⁶

Притоа, претседателот констатирал дека „славниот патописец [османлијата]... ..Скопје го остави во надеж...“, додека „познатиот војсководец [Австриецот] градот зад себе го остави во пепел“. Останува дилемата дали поделбата на улогите на доб-

²⁵ За типовите и улогата на историските митови види кај Pål KOLSTØ, „Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima“, во *Historijski mitovi na Balkanu*, зборник на трудови, Sarajevo 2003, стр. 11-37; George SCHÖPFLIN, *Nations Identity Power: The New Politics of Europe*, London 2000, стр. 79-98; Athony D. SMITH, „Nationalism and the Historians“, во *International Journal of Comparative Sociology* XXXIII, 1-2, 1992, pp. 58-80.

²⁶ Меѓународната конференција „Балканот на Евлија Челебија“, која се одржа во Скопје од 16 до 20 април 2012 година, беше дел од одбележувањето на 400 години од раѓањето на Евлија Челеби. Конференцијата беше организирана под покровителство на претседателот на Република Македонија, а финансиски подржана од МЕДАМ – Универзитет „Бахчешехир“ - Центар за цивилизациски истражувања Истанбул (MEDAM - Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyetler Araştırma Merkezi Istanbul). Интегралниот говор на претседателот на Република Македонија Ѓорѓе Иванов на отворањето на конференцијата „Балканот на Евлија Челебија“ може да се прочита на официјалниот интернет-порталот на претседателот: <http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-07-19-10-40-39/1293-012-04-17-14-20-29.html/>.

риот и лошиот Друг имаат повеќе врска со историјата или, пак, со современата констелација на политичките односи, која ги креира политичкиот и јавниот дискурс.

Понатаму, претседателот во говорот вели дека иако погледите на Челеби „...по-некогаш се обременети со предрасуди, сепак ни овозможуваат да го спознаеме неговиот и, воопшто, османлискиот поглед на Балканот во 17 век. Евлија Челеби за време на своите патувања, неминовно се среќавал и со немуслимански и неосманлиски вредности и концепти, идеи и обичаи, кои делумно ги пренесувал во своите записи. На тој начин, патописецот придонесе кон градењето разбирање меѓу народите, културите и цивилизациите.“ Ако е познато дека Челеби со предрасуди пишувал за немуслиманите, тогаш останува нејасно како тој придонел во градењето на разбирање меѓу народите, културите и цивилизациите и зошто патописите на Челеби во говорот на претседателот се споредуваат со извештаите на Европската комисија, на Фридом Хаус и на ОБСЕ, та дури Челеби се поистоветува и со интернетот.

Petar TODOROV

IMAGES OF A PAST: *SEYAHATNÂME*
IN MACEDONIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

This text depicts images of the Macedonian past. The images of the Macedonian past have been being built based on the data found in the travelogue written by the writer of travel books Evliya Celebi (*SEYAHATNÂME*). Therefore, an analysis of the academic historical texts, historical texts intended for a wider audience and an instance of the contemporary political context has been made. The questions I am trying to give answers to refer to the character of the narratives in the analyzed texts. One can notice that in the interpretation of Celebi's data, there is a direct or indirect building of a narrative that has a mythological character (Myth of a Glorious Past). There is also an absence of a full analysis of Celebi's data, whilst argumentation in texts is built up throughout their rewriting.

УДК: 323.1(=135.1),1878/98“

ИЗГУБЕНАТА ВЛАХИЈА

Никола Минов

Помлад асистент во Институтот за историја на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ – Скопје

Берлинскиот мировен договор од 1878 година ја прекроил картата на југоисточна Европа. Со ревизијата на Санстефанскиот договор било создадено Кнежевството Бугарија, а Романија, Србија и Црна Гора се стекнале со политичка независност и со извесно територијално проширување. Австро-Унгарија добила право да ја окупира Босна и Херцеговина, како и право на воен гарнизон и на воено-трговски патишта во Новопазарскиот санџак.

Берлинскиот конгрес сепак оставил повеќе отворени прашања. Притоа, дел од прашањата коишто Европа сметала дека ги решила во Берлин, продуцирале нови проблеми и дополнителни тензии во односите меѓу балканските држави. Македонското и албанското прашање останале отворени. Источна Румелија и понатаму останала под османлискиот суверенитет. Грција отворено ги истакнувала своите претензии наспрема Тесалија, Епир и Македонија. Романија изгубила дел од својата територија во полза на Русија, а за возврат ја добила Северна Добруца, кон која претендирала и Бугарија. Покрај значителното територијално проширување на југ, Србија останала незадоволна од статусот на Босна и Херцеговина. Така, доколку до 1878 година источното прашање се однесувало само за Османлиската Империја како целина, „по 1878 година во него беа инволвирани половина дузина манијаџи, бидејќи Берлинскиот конгрес ги доведе Балканците до лудило“.¹

Едно од отворените прашања по Берлинскиот конгрес било прашањето за прецизирање на новата грчко-турска граница. Според членот 24 од Берлинскиот мировен договор, Атина и Цариград биле повикани да се договорат за корекција на заедничката граница, при што во случај на неуспех би следувало посредништво од големите сили. Граничното прашање ја раздвижило политичката елита во Османлиската Империја и во Кралството Грција – првите во обид да ги лимитираат натамошните загуби, а вторите со намера да издејствуваат анексија на поголема територија. Во неколкуте рунди преговори и по низа политички надмудрувања, властите во Цариград и во Атина воопшто не се колебале во своите политички игри да ги активираат

¹ Carlton J. H. HAYES, „A generation of materialism 1871-1900“, *The rise of modern Europe*, New York 1941, 33.

негрчкото и нетурското локално население. Притоа, и едните и другите, излегувале со дијаметрално спротивни гледишта и прикази за етничкото потекло и желбите на населението во односните територии. Во тој контекст, прашањето за новата грчко-турска граница директно ги засегаало влашкото и албанското население во Тесалија и во Епир.

1. Не би биле далеку од вистината доколку констатираме дека од исходот на османлиско-грчките преговори за границата во Тесалија зависело и решавањето на влашкото национално прашање. Тесалија, средновековната Голема Влахија, чии граници во XIII век се протегаале на југ до Парнас и на север до Серфице,² за влашките дејци претставувала историска основа врз која ги темелеле барањата за влашка држава на Балканот. Европа сепак немала слух за влашките претензии при прекројувањето на балканските граници. Како последица на планираното вклучување на териториите населени со Власи во рамките на проектираната Голема Бугарија, Власите биле само попатно спомнати во алинејата 4 од членот 7 на Санстефанскиот мировен договор (19.2./3.3.1878), во која се вели дека „во местата каде што Бугарите се мешаат со Турци, Грци, Власи (Куџо-Власи) и со други, правично ќе бидат земен предвид правата и интересите на овие народи...“.³ Во Берлин, просторот отстапен за Власите бил дополнително намален. Власите на Берлинскиот конгрес биле спомнати само на 7-та седница (14.6./26.6.1878), кога при ревизијата на договорот од Сан Стефано баронот Хајмерле прифатил задржување на алинејата 4 од членот 7, со изоставување на зборот „Куџо-Власи“.⁴ Во конечната верзија од Берлинскиот мировен договор нема ниту збор за Власите. Имињата „Власи“ и „Куџо-Власи“ од членот 7 од Договорот во Сан Стефано, во членот 4 од мировниот договор во Берлин биле заменети со зборот „Романци“.⁵ Една група влашки дејци упатила и свој мемоар до Конгресот со којшто, во името на историското право, се изјасниле против припојувањето на Тесалија и Епир кон Грција. Во мемоарот, наменет пред сè за конгресните сили од „сродно римско потекло“, Франција и Италија, тие побарале при создавањето на новите држави да се земат предвид и Власите распрскани низ Епир, Тесалија, Албанија и Македонија, за истите да не бидат апсорбирани од страна на грчкиот и словенскиот елемент.⁶ Барањето не било прочитано.⁷

Влашката интелигенција била свесна дека евентуалното приклучување на Тесалија кон Грчкото Кралство би значело крај на сонот за формирање влашка држава на Пинд и во Тесалија. Од таа причина, оние Власи што се отргнале од грчката преградка и ја прифатиле романската пропаганда, започнале целесообразна активност за

² Јон АРГИНТЕАНУ, *Историја на Арми Македонците (Власите)*, s. 1., 1998, 114; Библиографија и повеќе податоци за Голема Влахија можат да се најдат кај Asterios I. KOUKLOUDIS, *The Vlachs, Metropolis and diaspora*, Thessaloniki 2003, 83-88, 139-140 (белешка 27).

³ *Documents diplomatiques, Affaires d'Orient, Congrès de Berlin, 1878*, Paris 1878, 25.

⁴ Исто, 126.

⁵ Исто, 277.

⁶ *Memoratum petrecutu de Romanili din Turchia câtră congresul de la Berlin*, Frăția întru Dreptate, I/11, București 1880, 86-88; Исто, I/16, 127-128.

⁷ Nicolae GEORGESCU, *Un om pentru istorie: Apostol Mărgărit*, Perenitatea vlahilor în Balcani, V-a, Constanța 1999, 109.

неутрализирање на грчките обиди за анексија на Тесалија. Токму во овие идеолошки рамки била сместена и агитацијата на Апостол Маргарит⁸ и на Јоан Карацани⁹ среде влашкото и албанското население во Тесалија и во Епир. Во периодот од 1877 до 1881 година, Маргарит, Карацани и учителите од романските училишта во Македонија, Ѓорѓи Даути и Ѓорѓи Пердиќи, неколкупати минале низ влашките и албанските села во Епир и во Тесалија. Притоа, локалните жители биле поттикнувани да им се спротивстават на грчките барања, прикажувајќи им ги сите зла што би произлегле за нивната егзистенција доколку овие територии ѝ припаднат на Грција.¹⁰ Во 1880 година неуморниот Маргарит отпувал во Цариград од каде што, по подолги разговори со претставници на Портата, се вратил во Трикала и во Мецово и успеал да привлече еден дел од влашките челници.¹¹ По долго советување, следбениците на Маргарит решиле да се здружат со Албанците. На таен собир со албанските лидери во Превеза, по еден „прекрасен говор“ со којшто ги поттикнал Албанците и Власите со оружје да им се спротивстават на грчките амбиции, Маргарит бил прогласен за водач на т.н. влашко-албанско зближување.¹² Истата 1880 година, во потрага по сојузници, Карацани отишол во Италија за кон каузата да го придобие поранешниот италијански министер за внатрешни работи, идниот италијански премиер, со албанско потекло, Франческо Криспи. Не успевајќи во таа намера, Карацани сепак успеал да го убеди внукот на Франческо, адвокатот Антон Криспи, да започнат пропаганда низ италијанскиот печат. Написи во кои авторите се залагале за влашко-албанска држава на Балканот и кои биле насочени против грчката анексија на Тесалија биле објавувани во официјалниот весник „Реформи“, потоа во весникот „Италија“, печатен на француски јазик, како и во провинциските весници. По лична интервенција на Франческо Криспи кампањата набргу била прекината.¹³ И самиот Маргарит започнал силна медиумска кампања против грчката анексија на „влашко-албанските земји“. Во една брошура од 1879 година, целосно посветена на побивање на тезите за грчкиот колорит на Епир, Маргарит пишува дека „Грчкото население од гореспоменатите населби (села во Епир, во Загори и во Гревенско, б.н.) во споредба со влашкото население од големите градови и влашките села (бидејќи најмалото влашко село има најмалку 200 куќи) е онака како што се фелахите (селани земјоделци, б.н.) од Египет во споредба со христијаните и Арапите од градовите. Покрај тоа, Власите ја поседуваат земјата – нивната татковина – додека грчките селани од руралните области се земјоделци кои живеат на земја што им припаѓа на Турците... На погоре кажаното за влашкото население од Епир мора да се додаде и постоењето на 40 просперитетни влашки села, ситуирани на источните падини на Пинд, од Мецово

⁸ Апостол Маргарит (Влашка Блаца, 1832 – Битола, 1903) – Влав од Македонија. Генерален инспектор на романските училишта во Османлиската Империја и главен експонент на романската пропаганда во империјата.

⁹ Јоан Карацани (Авдела, 1841 – Јаш, 1921) – Влав од Македонија. Член-основач на Романската академија на науките.

¹⁰ Ioan CARAGIANI, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, (фото-типно издание), București 2000, VII; Sterie DIAMANDI, *Oameni și aspecte din istoria Aromânilor*, București 1940, 336.

¹¹ *Familia*, XVI/55, Oradea-Mare, 24.7.1880, 356.

¹² I. CARAGIANI, *цит. дело*, VII.

¹³ Исто.

до границата со Грчкото Кралство. Овие села се познати како влашки села во Ас-пропотамос и тие ѝ припаѓаат на Трикалската каза. Грците од Епир се малцинство во споредба со влашкиот елемент; но ако ги додадеме албанскиот елемент и муслиманите од Јанина, Арта, Парга, Парамитиа, Филатес, Аргирокастро, Корча итн., прекрасното 'целосно грчко' население во Епир не е ништо друго освен имажинација на креативните писатели и на грчката публицистика¹⁴.

Како последица на агитацијата на Маргарит се активирале и влашките арматоли. Според Јорџи Ѓицеа, под водство на Гогу Мишу¹⁵ од Периволи, во 1877 година бил изготвен план за востание и за создавање независна влашка држава, која требало да ги опфаќа пределите Пинд, Загори, Малакаши, Олимп, Еласона, Хаша, Гревена, Костур и Бер.¹⁶ Всушност, се работи за територии што го сочинувале централното јадро на земјите населени со Власи. Во подготовката на востанието активно учество зеле капиданите Гарелја, Пуљу, Макри, Чукадана, Ѓулека, Гогу, Пала, Џумерка и браќата Беи, кои воделе сметка за регрутирањето и за обуката на борците. Било собрано големо количество оружје и складирано во камуфлирани и добро чувани места.¹⁷ Атина со тревога дознала за целите на подготвуваното востание. Со знаење на грчката Влада и на цариградската Патријаршија, локалните власти биле известени за дејноста на Гогу Мишу и на востаниците.¹⁸ Османлиската војска на препад навлегла во Периволи. Дobar дел од влашките челници, на чело со Мишу, биле затворени и прогонети во Мала Азија. Складиштата со оружје паднале во рацете на Османлиите. Следувале репресии во Периволи и во околните влашки села. Дел од востаниците биле уапсени и обесени. Најголемиот дел од нив сепак успеале да се спасат и започнале борба со турско-албанските војски. Познавајќи го добро теренот на Пинд и помагани од локалното население, востаниците успеале да се одржат и да им нанесат неколку порази на албанските потери. Ваквата состојба ги принудила Османлиите да прифатат преговори со востаниците и да дадат општа амнестија. Со исклучок на Гогу Мишу, чијашто судбина по апсењето останува непозната,¹⁹ на протераните водачи им било дозволено да се вратат од Мала Азија во Македонија.²⁰

¹⁴ UN VALAQUE EPIROTE, *Refutation d'une brochure grecque*, Extrait du Courrier d'Orient, s. 1, 1879, 12.

¹⁵ Гогу Мишу бил долгогодишен советник на министерот за полиција во Цариград и активен учесник во задушвањето на Критското востание во 1869 година, каде што за својата храброст добил три ордени од османлиската Влада (I. VOLOAGĂ, *Comuna Perivole, Lumina – Revistă poporană a Românilor din Imperiul Otoman* (Bitolia), V/3, București, 1907, 88).

¹⁶ Јорџи ЃИЦЕА, *Од минатото на Ароманците, Јуначки дела и ликови на арматоли*, Скопје 2002, 36.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Георги ДАСКАЛОВ, *Армъните в Гърция, История на един непризнат народ*, София 2005, 63.

¹⁹ Според една теорија, Мишу бил протеран во Бодрум, Мала Азија. Според друга теорија, бил протеран во Берат, а според трета, Англичаните го зеле под нивна заштита и му дале висока функција на Кипар (Anastase HĂCIU, *Aromâni, Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație*, Ediția a II-a, Constanța, 2003, 98, белешка 9).

²⁰ J. ЃИЦЕА, *цит. дело*, 37.

Тешко е да се утврди вистинитоста во тезата на Ѓицеа за влашкиот карактер на востанието на Мишу и желбата на востаниците да извојуваат создавање на независна влашка држава. Факт е дека востаничките акции во југозападна Македонија во овој период биле спонзорирани и координирани од Атина и некои автори, меѓу кои и букурешките воспитаници Димитри Абелеану и Анастасе Х'чу, сметаат дека Мишу работел за грчките интереси, со договор и знаење на Патријаршијата.²¹ За жал, во достапната документација од грчка провениенција што го разгледува учеството на Власите во востаничките дејства во југозападна Македонија, не успеавме да најдеме потврда за која било од двете тези. Гогу Мишу и востанието во Периволи воопшто не се спомнати.²² Дополнителна конфузија внесува мислењето на одредени грчки автори дека Гогу Мишу живеел и дејствувал во последната четвртина на XVIII век и бил убиен од Али-паша Јанински околу 1788 година.²³ Спротивставените и непотврдени тези ги оневозможуваат сите обиди да се направи прецизна реконструкција на настаните и да се утврди дали е Гогу Мишу митски или реален лик. Затоа и прашањето за карактерот на востанието во Периволи го оставаме отворено.

2. Влашкиот протест против приклучувањето на Тесалија кон Грција финиширал на дипломатски терен. Во февруари 1881 година во Цариград започнала нова рунда во грчко-турските преговори за границата. На 25 март до амбасадорите на големите сили во османлиската престолнина била испратена статистика во која било посочено дека во реонот на Пинд, од Самарина до турско-грчката граница, во 70 села живееле 150 000 Власи, чиј општ број во Епир и во Тесалија достигнувал до 200 000 души.²⁴ На 8 јуни бил испратен и меморандум подготвен од Апостол Маргарит, насловен „Меморандум од претставниците на влашките делегати од Македонија, Епир и Тесалија до амбасадорите во Константинопол“, во кој, меѓу другото, пишува:

„...Власите од Тесалија, Епир и Македонија, обединети со муслиманите од овие региони, се во огромно мнозинство во однос на Грците. Но тоа што Власите и муслиманите ги прави супериорни над Грците е фактот што тие се единствените сопственици на земјата и местата во коишто живеат, а тоа значи дека се вистинските жители, вистинските граѓани на земјата... Па сепак Европа, доведена во заблуда, сака на нејзините вековни и легитимни сопственици да им одземе еден дел од оваа земја за да ја даде на еден туѓ народ... Сега тие се загрозувани од целосна национална катастрофа, преку анексијата од страна на Грција на 40 села во регионот на Трикала, каде што Грците се во безначајно малцинство во однос на Власите и муслиманите, како и во градовите Трново, Лариса, Велестино, Кардица итн., пазарите во Зарку, Сиготи и Дамаши, каде што Власите во зимскиот период се помногубројни и супериорни над Грците во секој поглед... Една од главните причини

²¹ Dem. ABELEANU, *Neamul Aromânesc din Macedonia*, București, 1916, 15; A. HÂCIU, *цит. дело*, 97-98, белешка 9.

²² Εύαγγελου ΚΩΦΟΥ, *Η Επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878, Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επίσκοπήσεως*, Θεσσαλονίκη 1969, 187-194.

²³ Θεόδωρος Κ. Π. ΣΑΡΑΝΤΗΣ, *Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών*, Αθήνα 1977, 96-98; A. I. KOUKOUDIS, *цит. дело*, 241-242.

²⁴ *Româniile de la sud de Dunare – Documente* – (Coordonată de Stelian BREZEANU și Gheorghe ZBUCHEA), București 1997, 165.

за зачувување на јазикот и националноста на влашкиот народ беше османлиската доминација, бидејќи османлиските власти уште од почетокот им дозволија на Властите да си ги зачуваат специфичностите на својата раса, додека пак Грците се трудеа и сè уште се трудат да ги погрчат Власите... Што ли ќе се случи кога Власите ќе бидат дел од грчката држава и целосно ќе зависат од Грците? ...Во таков случај очајниот влашки народ би бил поведен од инстинктот за опстанок и би се свртел кон сите можни средства што се во негова моќ, со цел да се заштити и... да го спаси своето битисување... Во иста положба ќе се најдат и Албанците... кои ќе се солидаризираат со Власите... и ќе бидат принудени да формираат банди за да се спротивстават на анексијата, а во случај на неуспех ќе се препуштат на разбојништво...“²⁵

Овој Меморандум воопшто не бил земен предвид.²⁶ Напротив, делегатите наишле на студен прием кај европските амбасадори. Германскиот амбасадор не ги ни примил претставниците на влашкиот народ и тие биле принудени својата мака да ја изложат пред аташето на Германската амбасада во Цариград. Делегацијата не била примена на аудиенција ниту во Британската амбасада, бидејќи „амбасадорот не бил дома“. Истата судбина ја имал и обидот на делегатите да се сретнат со францускиот амбасадор.²⁷ Рускиот амбасадор индиректно ѝ се заканил на влашката делегација. Откако му било речено дека Власите се соочени со две зла од коишто помалото е останувањето во рамките на Османлиската Империја, амбасадорот одговорил: „Внимавајте, вие земате голема одговорност. Вашите земји не се населени само од Власи, таму има и Грци, Албанци и муслимани. Европа не може да води сметка за сите тие индивидуални интереси. Требаат жртви. Со оглед на тоа што Грција е најблизу, ние мислиме дека вашите територии можеме да ги приклучиме кон неа. Вие сега се спротивставувате на европско решение и со тоа врз вашите плеќи ги земате последиците од сè што може да се случи!“²⁸ За разлика од своите колеги, австроунгарскиот амбасадор покажал жив интерес кон прашањето, но бил немоќен да им излезе во пресрет на влашките барања. Најголемото разочарување пристигнало од човекот од кого најмногу се очекувало – италијанскиот амбасадор Де Корти. Иако делегатите играле на картата „заедничко потекло на влашкиот и италијанскиот народ“, Де Корти ги игнорирал главните поенти во влашкото барање и инсистирал на поправка во дел од текстот на Меморандумот, во којшто пишувало дека „Европа, доведена во заблуда, сака на нејзините вековни и легитимни сопственици да им одземе еден дел од оваа земја за да ја даде на туѓ народ“. Видно налутен, италијанскиот амбасадор

²⁵ Државен архив на Република Македонија (натаму: ДАРМ), fond Casa Regală, мф. 1509, dosar 46/1881, *Mémoire présenté par les délégués Valaques de Macédoine, d'Épire et de Thessalie aux ambassadeurs a Constantinople*, 1-4.

²⁶ Според поранешниот италијански в.д конзул во Битола, Михаил Пинета, при конечното решавање на граничното прашање решавачка улога одиграл германскиот канцелар Бизмарк, кој во пријателска форма го советувал султанот да се откаже од едно парче земја што често би му предизвикувало главоболка (Mihail PINETTA, *Apostol Margarit*, Iași 1940, 11).

²⁷ ВЃСТИТЕЛЕВЪ, *Бългължски върху кознитъ и домогванията на елинизма въ Македония отъ най ново врѣме*, София 1904, 21-23.

²⁸ Исто, 20-21.

остро им одговорил на делегатите дека Европа не им краде земја на Власите туку, напротив, им ја гарантира сопственоста врз неа.²⁹

На 2 јули 1881 година била потврдена новата грчко-турска граница, со која пого-лемиот дел од Тесалија и регионот Арта во Епир ѝ биле дадени на Грција. На 18 јули влашките делегати доставиле втора петиција против отстапувањето на Тесалија поради „очајот и загриженоста што беа предизвикани кај влашкиот народ поради веќе потпишаната конвенција“. Во неа на амбасадорите на големите сили во Цариград по вторпат им била образложена критичната положба во која ќе се најдат влашките интереси доколку на Грција ѝ се отстапи „толку значаен дел од територијата на која со векови живее влашкиот народ“.³⁰ Како што и можело да се очекува, петицијата немала никаков ефект. Во очај, од влашка страна, биле упатени закани дека заедно со 15 000 Албанци, Власите ќе се спротивстават на грчкото навлегување во Тесалија, како и дека околу 300 – 400 вооружени Албанци и Власи ќе ги киднапираат грчкиот крал Георгиос и неговите министри во моментот кога тие за првпат ќе ја посетат новата провинција.³¹

Протестите и заканите биле залудни. Сонот за Голема Влахија – срушен.

3. Несомнено, главна улога во сите овие настани играл Апостол Маргарит. Тој лично одел од село до село и ги собрал потребните потписи, ги избрал локалните лидери и ги предводел во Цариград, иако официјално не бил дел од влашката делегација. Се поставува прашањето: За кого во случајот работел Маргарит? За грчката историографија не постои сомнение дека делото на влашкиот лидер било режирано во Букурешт и помагано од Австро-Унгарија.³² Сепак, односот на официјален Букурешт ни од далеку не ги поддржува ваквите тврдења. Во септември 1876 година Романија ѝ понудила сојуз на Грција, а романскиот министер за надворешни работи, Николае Јонеску, изложил детален план пред грчкиот амбасадор во Букурешт, Клеон Рангавис, во којшто целосно ги жртвува влашките интереси. Индикативни се првите две точки од понудениот договор:

1. Романија изјавува дека не посакува територијално проширување (во Османлиската Империја, б.н.) и не бара посебна заштита за своите сонародници во Турција.

2. Таа искрено признава дека Грција има право да бара територијално проширување (кон север, во Тесалија, во Епир и во Македонија, б.н.) и да ги заштити своите сонародници дури и во земјите на коишто живеат Романи. Уиите повеќе, Романија е подготвена со сите сили да ѝ помогне на Грција за да ги оствари овие две цели.³³

²⁹ Исто, 22.

³⁰ Драги ГОРГИЕВ, „Петиции на Власите против присоединувањето на Тесалија кон Грција од јуни – јули 1881 година“, Зб. *Власите на Балканот*, Скопје 2005, 54.

³¹ ВЪСТИТЕЛЕВЪ, *цит. дело*, 17.

³² Ελευθερία Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Η στάση της ρουμανικής προπαγάνδας στην προσάρτηση της Ήπειρο-Θεσσαλίας στην Ελλάδα, Αντιδράσεις και Επιπτώσεις*, Ιωάννινα 1984, 332-333.

³³ Evangelos KOFOS, *Greece & the eastern crisis, 1875-1878*, Thessaloniki 1975, 68-69.

Очигледно, во пресрет на една Руско-турска војна во којашто Романија гледала шанса да извојува независност и територијално проширување кон Добруца, во Букурешт биле подготвени да ги жртвуваат Власите и лесно да му ги препуштат на Грчкото Кралство во замена за грчката помош во војната со Османлиите.

Дволичноста на Романија била уште повеќе изразена во пресрет и за време на Берлинскиот конгрес. Додека, од една страна, романските државници истакнувале дека се грижат за влашките интереси и истите ги покровителстуваат, од друга страна, делата на политичарите оставале сосема поинаков впечаток. Во пресрет на конгресот во Берлин, романскиот министер за образование, Георге Кицу, го информира својот колега од министерството за надворешни работи на Романија, Михаил Когалничану, дека Апостол Маргарит подготвува меморандум за влашките аспирации, кој што планирал да го испрати во Берлин. Притоа, романските политичари се согласиле дека моментот не е погоден за авантури од таков тип.³⁴ На Берлинскиот конгрес Романија се борела против приклучувањето на Бесарабија кон Русија и воопшто не била заинтересирана да ги брани влашките интереси во Тесалија.³⁵ Романскиот премиер, Јон Братиану, изјавувал дека Романија нема никаков интерес да се скара со Грција заради Власите во Тесалија и дека „било сосема природно Грција да го земе тој дел од Европска Турција и на тој начин да ги ослободи тамошните Власи од османлиска власт“.³⁶ При финалните етапи од преговорите за грчко-турската граница во 1881 година, романското министерство за надворешни работи му дало јасни инструкции на својот амбасадор во Цариград да се воздржи од секакви дејствија што би можеле да го оддолжат завршувањето на преговорите.³⁷

Маргарит останал глув за ваквите барања со што дополнително ја комплицирал позицијата на Букурешт и убедливо ги демантира грчките тези за романска режија на неговото дело.

Ни Османлиите немале голема доверба во генералниот инспектор. Иако дел од активностите на Маргарит биле насочувани од Портата и биле директно спротивставени на грчките интереси, тој се спротивставувал и на османлиските барања да ја задржат Тесалија. Во разговор со австроунгарскиот конзул во Солун, фон Монтлонг, Маргарит си допуштил слобода да конструира една автономна Албанија под османлиски протекторат, со којашто, кога „болниот од Босфорот“ ќе биде истеран во Азија, би се поврзале и Власите.³⁸ Всушност, Маргарит ја прифатил линијата на Албанската лига за независност на Албанија и застапувал автономија на Голема Влахија, населена со Власи и Албанци.³⁹

³⁴ Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Arhiva Istorică, *fond Kogălniceanu*, dosar 408, pachet XXIII/21, f.1-2.

³⁵ J. АРГИНТЕАНУ, *цит. дело*, 192.

³⁶ Според: Г. БАРБОЛОВ, *цит. дело*, 106.

³⁷ Max Demeter PEYFUSS, *Chestiunea aromânească, Evolutia ei de la origini până la pacea de la București 1913 și poziția Austro-Ungariei*, București 1994, 57, белешка 27.

³⁸ *Македо-Романско друштво за култура* (Под редакција на Катерина ТОДОРСКА), Скопје 2002, 64.

³⁹ Кирил Патриарх БЪЛГАРСКИ, *Принос към униатството в Македония след освободителната война (1879-1895), Доклади на френските консули в Солун*, София 1968, 226.

Веројатна и прифатлива изгледа теоријата дека Маргарит работел самоиницијативно и соработувал со другите влашки дејци во правец на остварување на конечната цел – формирање на автономна влашка држава. За таа цел територијалната база врз којашто би се изградила оваа држава, Епир и Тесалија, не смеела да ѝ припадне на Грција.⁴⁰ Очигледно, Маргарит бил доволно мудар да не дозволи да биде престолен во оружје во туѓи раце. Тој тактички соработувал со секој што во случајот можел да биде полезен за остварување на идеалот, исто како што одредени политички фактори ја користеле неговата дејност за остварување на сопствената цел. Но кога интересите на Романија и Османлиите не соодветствувале со влашките национални интереси, тој не се колебал да откаже послушност и да продолжи по зацртаниот пат.

Што се однесува до локалните Власи, дел од нив му се придружиле на Маргарит и решиле да се спротивстават на грчката анексија на Тесалија. Според поранешниот претседател на Романската академија, Константин Истрати, 130 000 Власи се потпишале на протестот против грчката анексија на Тесалија.⁴¹ Иако бројката е преувеличена, Маргарит успеал да анимира голем број сонародници да го изразат својот револт кон решението за поделба на териториите населени со Власи. Истовремено, не бил мал бројот на Власите што претпочитале Тесалија да ѝ припадне на Грција и се потпишувале на грчките петиции со коишто се докажувало правото што Грција го полагала на Епир и на Тесалија.⁴² Особено популарен бил Манифестот упатен до Власите од Пинд, подготвен од управникот на божигропските имоти, архимандритот Григориј Агиотафитис, во којшто пишувало дека „Власите се нерастопливо соединети кон грчката нација“ и дека сè што било публикувано во Европа за нивната позиција кон грчко-турското прашање е имагинарно и лажно. Манифестот завршувал со зборовите: „Ние сме Елини по срце и сакаме да бидеме Елини на дело“.⁴³ Иако подоцна се покажало дека добар дел од потписите биле собрани со закани и заплашувања,⁴⁴ многу Власи своеволно се потпишале на петицијата. Значаен дел од Власите, како впрочем и другите христијански народи, го сметале за несреќа останувањето под османлиска власт, а Меморандумот на Маргарит, колку и да содржел аргументи што изгледале оправдани, како алтернатива нудел останување под власта на другOVERЦИТЕ. Чувствата на најголемиот дел Власи што во 1881 година го претпочитале Грчкото Кралство пред Османлиската Империја убаво ги доловил Валентајн Чирол при разговорот со влашките првенци во Еласона – „Ние сме мала нација и одвај можеме да се надеваме на независност. Затоа, подобро да зависиме од Грците, чијшто јазик го разбираме и чијашто вера ја споделуваме, отколку од Турците. Но ние засекогаш ќе останеме Власи“.⁴⁵

⁴⁰ M.D. PEYFUSS, *цит. дело*, 56.

⁴¹ C.I. ISTRATI, *Calătorie la Românii din Macedonia*, Calendarul Aromânesc pe anul 1912, București 1912, 32.

⁴² *Француски документи за историјата на македонскиот народ*, Серија VI, том I (1878-1879), Под редакција на Андрија ЛАИНОВИЌ, Иван КАТАРЦИЈЕВ и Љубомир ГЕРАСИМОВ, Скопје 1969, 100-102.

⁴³ ВЪСТИТЕЛЕВЪ, *цит. дело*, 18-21, белешка 1.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ M. Valentine CHIROL, *Twixt Greek and Turk or Jottings during a journey through Thessaly, Macedonia and Epirus in the autumn of 1880*, Edinburgh & London 1881, 42-43.

Сепак, се чини, на мнозинството Власи и не им било важно кому ќе му припадне Тесалија, туку како ќе биде поделена. Околу 14 000 потписници, Власи од Пинд, од Епир и од Тесалија, упатиле барање до големите сили со кое побарале на Грција да ѝ припадне или што поголема или што помала територија, со што, без оглед на крајното решение, тие не би биле поделени меѓу две држави.⁴⁶ Причините за ваквото размислување биле од егзистенцијална природа. Исцртувањето на новата граница ги поделило летните и зимските влашки живеалишта меѓу две држави. Влашките сточари биле принудени двапати годишно да ја поминуваат границата, да плаќаат царини и двојни даноци и, конечно, да се откажат од традиционалниот начин на живеење и од традиционалните професии со коишто ја обезбедувале егзистенцијата.⁴⁷

4. Кон крајот на XIX век, тесалиското прашање било повторно актуализирано. Во првата половина на 1896 година се засилиле револуционерните пулсации на островот Крит. Тајни комитети, потпомогнати со оружје и со борци од Грција, подготвувале масовно востание за отфрлање на османлиската власт и за обединување со Грција.⁴⁸ Незадоволни од статусот на својот остров, во мај 1896 година критските револуционери ги блокирале османлиските војски во градот Вамос. Одговорот на војската бил жесток. Тоа било сигнал за востание.⁴⁹

Задлабочувањето на критската криза го поставило на преден план прашањето за османлиското наследство. Евентуалното обединување на Крит со Грција и нарушувањето на воспоставеното статус кво отворало простор за политички калкулации кај другите балкански држави. Во фокусот на овие активности, пресметки и преговори се наоѓало македонското прашање. Во тој дух, летото 1896 година, започнале сондажи меѓу балканските држави и се разгледувала идејата за политички договор насочен против Османлиската Империја. Не мирувал ни Цариград. Тамошните политичари продолжиле да лавираат по прашањето за реформи во Македонија и задоволувањето на бугарските, српските и романските црковно-училишни аспирации. При тоа, од османлиската престолнина не забораваале да нагласат дека исполнувањето на барањата можело да стане реален факт само под услов балканските држави да влезат во воено-политички сојуз со империјата или, во најмала рака, да не влегуваат во меѓусебни антиосманлиски сојузи. Во овој контекст, султанот им предложил на Романија и Бугарија склучување на воена алијанса, но предлогот бил одбиен.⁵⁰ Во долгорочните планови на Османлиската Империја биле вклучени и Власите. Соочена со негативни одговори од сите балкански престолнини и свесна дека евентуалната грчко-турска војна би се одвивала на територија населена со влашко население, Портата започнала директни преговори со Апостол Маргарит. Во јули 1896 година големиот

⁴⁶ A.J.B. WACE and M.S. THOMPSON, *The nomads of the Balkans, An account of life and customs among the Vlachs of Northern Pindus*, London 1914, 167.

⁴⁷ N. PAPULI, *Aromânii din Caria (Tesalia)*, Graiu Bun, I/4-5, București 1906, 109.

⁴⁸ Жеко ПОПОВ, *Българският национален въпрос в българо-румънските отношения 1878-1902*, София 1994, 366.

⁴⁹ Ванчо ГОРГИЕВ, *Слобода или смрт. Македонското револуционерно национално-ослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903 година*, Скопје 2003, 222.

⁵⁰ Trandafir. G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques, Belgrade-Sofia-Constantinople-Galatz-Bruxelles-Le Havre-Luxembourg-Athenes, 1887-1925*, Paris, 1930, 26-27; Радослав ПОПОВ, *Балканската политика на България 1894-1898*, София 1984, 188-190.

везир се обидел да го сондира мислењето на генералниот инспектор за однесувањето на Власите од Пинд и пограничните региони во случај на војна со Грција. Маргарит истакнал дека Власите му се верни на султанот и ветил дека влашките овчари ќе соработуваат со Турците.⁵¹

5. Неколку дена пред официјалниот почеток на Грчко-турската војна, околу 3 000 грчки доброволци навлегле на османлиска територија.⁵² Во договор со грчката Влада, доброволците требало да навлезат во југозападна Македонија и да го нападнаат десното крило на османлиската армија.⁵³ Ноќта на 27 март/8 април 1897 година четите ја преминале грчко-турската граница и започнале да крстосуваат низ околните села. До локалното население бил упатен апел масовно да се дигне на востание и да се бори за слободата на нивната грчка земја.⁵⁴ Во првите три дена доброволците успеале да ги заземат главните патишта до Гревена, но веќе на 31 март биле целосно поразени и се повлекле на грчка територија. Андартската провокација била неуспешна и на Османлиите им дала одличен повод за започнување војна со Грција.⁵⁵

За нас од посебен интерес е односот на локалното влашко население спрема грчките доброволци. Според странските набљудувачи, грчките чети се надевале на помош од пограничното христијанско население, но таа не им била укажана. Дописникот на „Ројтерс“, којшто ги придружувал доброволечките чети, В. К. Роус, ја наведува индиферентноста на локалното население како главна причина за брзиот пораз на доброволците.⁵⁶ Посебно силен отпор покажало влашкото население. Додека, од една страна, грчките села Кипурио, Пигадица, Залово, Ситово, Критадес и Плисија биле освоени без поголеми тешкотии,⁵⁷ влашките села дале оружен отпор. Селаните од Балтино се затвориле во своите куќи и одбивале да им се придружат на доброволците.⁵⁸ Според грчкиот весник „То Асти“, група од триесетина Власи, предводени од Стерју Милбор, Даука и Михаил Тегујани, ја протерале четата што го нападнала Балтино и убиле $\frac{3}{4}$ од грчките четници, а уште 100 Власи побарале оружје за да се борат од османлиската страна.⁵⁹ Учителот во романското училиште во Турја, Димитри Чикма, организирал 110 борци и вооружено им се спротивставил на четите што се обиделе да навлезат во пиндското село.⁶⁰ И Апостол Маргарит го исполнил ветувањето дадено на големиот везир. Влашките сточари соработувале со Османлиите. Британецот Клив Бигам известува дека грчкото погранично население било тивко и преплашено, а Власите изгледале многу среќно и работеле на изградба и

⁵¹ ДАРМ, М.А.Е., *fond 21 – Constantinopol*, мф. 1714, Vol. 34/1896, Therapia, 22.07/03.08.1896, 214.

⁵² W. Kinnaird ROSE, *With the Greeks in Thessaly*, s. 1, 1898, 50.

⁵³ *Ιστορία ελληνικού έθνους, Τόμος ΙΔ', Νεώτερος ελληνισμός, από το 1881 ως το 1913*, Αθήνα 1977, 127.

⁵⁴ W. K. ROSE, *цит. дело*, 52-53.

⁵⁵ *Ιστορία ελληνικού έθνους...*, 127.

⁵⁶ W. K. ROSE, *цит. дело*, 54.

⁵⁷ Исто, 53-54.

⁵⁸ Исто, 53.

⁵⁹ Според *Gazeta Macedoniei*, I/12, 20.4.1897, 1, 3.

⁶⁰ А. НЌИУ, *цит. дело*, 102, белешка 4.

поправка на патиштата низ коишто требала да мине турската војска.⁶¹ Власите од Берско го вршеле преносот на прехранбени продукти за војската.⁶² Сето снабдување со храна за Османлиите било во влашки раце. Непосредно по започнувањето на Грчко-турската војна, 10 000 Власи од Македонија потпишале меморандум испратен до султанот и амбасадорите на големите сили во Цариград, со кој побарале оружје и се понудиле да се борат против Грција.⁶³ Сите овие активности биле координирани од Апостол Маргарит. Неговата куќа во Битола „беше постојано место за аџилак на христијанските челници, пред сè Власи, повикувани да известуваат за локалните услови и да добијат совет како да се однесуваат со грчките банди“.⁶⁴ Дека Маргарит одлично си ја извршил работата ни потврдува Британецот Елис Бартлет: „Транспортот на турската армија беше вистинско чудо. Како таа огромна маса од 100 000 луѓе мина низ тие ужасни патишта, одвај проодни, и стигна во Тесалија, а притоа беше редовно снабдувана со храна и оружје, беше предмет на восхит и зачуденост кај странците“.⁶⁵

По само тринаесетина дена од започнувањето на воените дејства, османлиската армија успеала да го порази својот противник. Брзиот и понижувачки пораз ја прикажал во вистинска светлина несразмерноста меѓу скромните воени можности на грчката држава и нејзините иредентистички желби. Сепак, мировниот договор меѓу двете земји не бил на голема штета на Грчкото Кралство. Крит добил автономија под османлиски суверенитет. Грција била принудена да плати воени репарации и била воспоставена Меѓународна комисија за контрола врз отплаќањето на грчкиот надворешен долг. Меѓу другото, Грција се обврзала на Османлиите да им отстапи мал дел од Тесалија.⁶⁶ Токму ова последново ги раздвижило дипломатите на двете земји. Како и во периодот од 1878 до 1881 година, започнале серија дипломатски надмудрувања и битки за прикажување на грчките, т.е негрчките чувства на влашкото население во Тесалија. Како последица на овие активности, Власите од тесалиските села испратиле бројни петиции до европските сили, со дијаметрално спротивна содржина. Во петиција од 8 јули 1897 година, 107 потписници од влашкото село Малакаши се закачиле дека „доколку нашите села ѝ се дадат на Турција... ние сме подготвени наместо да го толерираме јаремот на тиранинот, да го запалиме нашиот имот, да ги запалиме нашите домови и да побегнеме во Грција“.⁶⁷ Кога во 1898 година Комисијата за одбележување на грчко-турската граница решила селото Куцофлијани да ѝ припадне на Османлиската Империја поради тоа што било влашко, сите жители емигрирале на грчка територија, откако претходно ги откопале и со себе ги зеле коските на своите предци.⁶⁸ Бројни биле и Власите што барале да не бидат вратени под

⁶¹ Clive BIGHAM, *With the turkish army in Thessaly*, London 1897, 14-15.

⁶² *Британски документи за историјата на Македонија. Том V, 1886-1900* (Редакција Драги ЃОРЃИЕВ), Скопје 2005, 518

⁶³ *Gazeta Macedoniei*, I/13, 27.4.1897, 3.

⁶⁴ M. PINETTA, *цит. дело*, 12.

⁶⁵ Ellis Ashmead BARTLETT, *The battlefields of Thessaly, With personal experiences in Turkey and Greece*, London 1897, 77-78.

⁶⁶ Ричард КЛОГ, *Историја грчке новог доба*, Београд 2000, 73.

⁶⁷ *Archives diplomatiques*, serie 2, Tome LXVI, Paris 1898, 217-218.

⁶⁸ Michel S. KEBEDGY, *La question Macédonienne*, Revue de droit international et de législation comparée, XXXVI, Serie 2, Tome VI, Bruxelles 1904, 11.

грчка власт.⁶⁹ Дел од нив испратиле петиции до француското Министерство за надворешни работи и барале цела Тесалија да ѝ биде вратена на Османлиската Империја.⁷⁰ Петиција со слична содржина била упатена и до италијанското Министерство за надворешни работи. Во неа Власите од Тесалија тврделе дека никогаш нема да прифатат враќање на Тесалија кон Грција и дека тие, доколку е потребно, на тоа ќе се спротивстават со оружје.⁷¹ Околу 11 000 потписници на меморандум подготвен од Власите од Армиро и Трикала побарале Тесалија да биде окупирана од Турција а Крит од Грција.⁷² Меѓу другото, овие Власи тврделе дека откако санџакот Трикала бил припоен кон Грција, тие го изгубиле сиот свој имот. Притоа, тие биле изложени на постојани грабежи и вандализми од страна на грчки банди. „Доколку Европа ѝ го даде Трикалскиот санџак на Грција... таа ќе ја запечати нашата пропаст“ – заклучиле потписниците на меморандумот.⁷³

Како и во 1881 година, забележлива е силната поделеност во влашките редови. Истата во најголема мера се должела на егзистенцијалните причини. На Балканот немало влашки институции низ коишто Власите самостојно би се организирале и, без разлика дали тие ќе ја избереле Грција или Османлиската Империја, сепак останувале под туѓа власт. Дел од влашкото население, особено оној слој што живеел во градовите или слојот што се занимавал со земјоделство, ја претпочитал православна Грција поради можностите што им ги нудела на своите христијански државјани. Бројното сточарско население сепак ги претпочитало условите што му ги нудела Османлиската Империја и покажувало силен револт кон одземањето на нивните пасишта и тешките царини наметнати од грчките власти. Во 1881 година странските патописци ги забележале зборовите на влашките полуномади коишто се спротивставувале на грчката анексија на нивните територии: „Бог лете ни ги дава планинските пасишта за нашите стада, а зиме (османлиската, б.н.) Владата ни ги дава низините. Што повеќе може да ни даде грчкиот крал?“⁷⁴ Две децении подоцна, друг влашки сточар од Тесалија ја потврдил оправданоста на стравувањата на своите сонародници: „Ме боли кога ќе се сетам на животот во минатото и на овој денес! Едно време Господ одеше по земја. Каде се сега стадата со овци, каде се карваните? Од кога им паднавме в раце на Грците, изгубивме сè“.⁷⁵

Епилогот на грчко-турскиот граничен спор од 1878-1881 година директно влијал врз еволуцијата на македонското и влашкото национално прашање. Со територијалното проширување во Епир и во Тесалија, Грција стигнала до границите на Македонија и јасно ги истакнала своите претензии спрема најбогатата османлиска европска провинција. Истовремено, грчката анексија на Тесалија ги неутрализирала сите влашки обиди за зачувување на влашкото јадро во рамките на една држава. Значаен дел од влашкото население се нашол во рамките на Грчкото Кралство. Новата граница ги отежнала сезонските миграции на влашките сточари и многумина решиле

⁶⁹ E. A. BARTLETT, *цит. дело*, 333.

⁷⁰ *Archives diplomatiques...*, 168-169.

⁷¹ Исто, 171.

⁷² *Gazeta Macedoniei*, I/15, 11.5.1897, 3; I/18, 1.6.1897, 3.

⁷³ Исто, I/20, 22.6.1897, 2-3.

⁷⁴ M. V. CHIROL, *цит. дело*, 43-44.

⁷⁵ N. PAPULI, *цит. дело*, 109.

постојано да се населат во своите зимски престојувалишта во Тесалија. На тој начин драстично се намалил бројот на влашкото население во Македонија. Поради својата малобројност во Османлиската Империја, Власите веќе не можеле да се надеваат на дел од колачот при распределбата на османлиското наследство во Европа, а влашкото прашање добило само периферна улога во рамките на македонското прашање.

Nikola MINOV

THE LOST WALLACHIA

Summary

This study examines the “*Aromanian question*” during the protracted negotiations between Greece and the Ottoman Empire for the new border in Thessaly (1878-1881), as well as the behavior of certain Aromanian groups during the Greco-Turkish war (1897). The medieval “Great Wallachia”, or Thessaly Wallachia, was the historical foundation on which some Aromanian circles based their claims for an autonomous Aromanian state in the Balkans. The vague call of the Congress of Berlin (1878) for a border rectification between Greece and the Ottoman Empire immediately prompted a strong reaction from the above mentioned circles. Faced with the possibility to lose Thessaly to Greece, Apostol Margarit and his collaborators started a series of diplomatic and field activities to prove the Aromanian, or at least the non-Greek character of the region. All their attempts proved futile. In 1881 most of Thessaly was transferred to Greece, so the “Aromanian question” was destined to play a peripheral role within the “Macedonian question”.

УДК: 373.3/.5.091.12(497.7),,1897/1913“

ПОЛОЖБАТА НА ЕГЗАРХИСКИТЕ УЧИТЕЛИ ВО МАКЕДОНИЈА
(ОД КРАЈОТ НА 19 ВЕК ДО ПОЧЕТОКОТ НА ИЛИНДЕНСКОТО
ВОСТАНИЕ)

Силвана Сидоровска-Чуповска

Виш научен соработник во Институтот за национална историја – Скопје

Внатрешната и надворешната политичка криза, актуелна во рамките на Османлиската Империја, кулминација достигнала кон крајот на 19 век, кога реализирањето на донесените реформи и понатаму немало влијание врз подобрувањето на општата состојба на христијанското население. Хаотичната положба во Империјата ја искористиле соседните држави Кралството Грција, Кнежевството Бугарија и Кралството Србија и кои на почетокот, дејствувајќи преку верските и просветните институции, започнале со реализирање на своите хегемонистички цели спрема Македонија.

Тоа е периодот кога на просветен план, наспроти присутните патријаршиски, католички, протестантски и српски училишта, сè повеќе доминирале егзархиските основни училишта и гимназии. Поддржани од бугарската Влада, егзархиските училишта ја имале улогата на реализатор на нејзината политика. Успешно дејствувајќи преку училиштата, кои од година во година сè повеќе се зголемувале, на Егзархијата ѝ тргнало од рака да се наложи во сите пори од религиозниот, просветниот и културниот живот во Македонија. Од друга страна, како туѓа верска институција имала и одврзани раце да врши притисок врз македонската интелигенција, која не се согласувала со нејзината дискриминаторска политика. Наспроти ваквиот притисок, и османлиската власт, за смирување на сè почестите немири во земјата, ја користела можноста да се пресмета со најопасните елементи во Империјата, „учителите и свештениците“.¹ Македонските интелектуалци, од ден на ден, станувале „непогодни“ за својата околина. На османлиската власт ѝ било јасно дека егзархиските училиштата и во нив учителскиот кадар биле „полигон за школување на бунтовници“.²

Со Виничката афера од крајот на 1897 година, од страна на војската и полицијата биле спроведени сите учители во Кочанската каза, на број приближно дваесетина,

¹ Михајло МИНОВСКИ, „Прилог кон прашањето за положбата на македонските револуционери Петар Поп Арсов, Мише Развигоров и Ал. Коцев во злогласниот турски затвор Подрум – Кале“, *Гласник на Институтот за национална историја*, бр. 2, Скопје 1976, 115.

² Данкан ПЕРИ, *Политиката на теророт. Македонското револуционерно движење 1893-1903*, Скопје 2001, 32.

и биле донесени во Скопскиот затвор. Истовремено, по заповед на скопскиот валија Хавиз-паша, биле затворени а подоцна и ослободени директорите на Педагошкото и Женското училиште во Скопје, Христо Матов и Панајот Манов.³ За што побрзо ликвидирање на аферата, Високата порта започнала да спроведува мерки за смирување на населението и во почетокот на 1898 година бил формиран Специјален суд со Иследничка комисија, составена од Енвер-паша, Саадедин-паша и уште тројца полковници. Вкупната бројка на осудените од Виничката афера од почетокот на 1898 година изнесувала приближно 400 лица, од кои 146 се наоѓале во затворот Куршумлиан, а другите во други затвори. Во списокот на затворените не се наоѓале и 28 сомнителни градски и селски учители (меѓу кои и тројца главни учители) и 11 свештеници и калуѓери (еден архирејски намесник и еден игумен), кои успеале да пребегаат во Бугарија.⁴

Во март истата година Специјалниот суд објавил дека „најопасните елементи“ се учителите и свештениците и, без да води опстојна истрага, десетина политички затвореници прво ги осудил на смрт, а потоа на доживотна робија. Како политички престапници на доживотна робија во Подрум Кале биле осудени учителите: Мише Спиоров Развигоров – учител во Штип, Јосиф Даскалов – учител во Кратово, Петар Поп Арсов – главен учител во Штип, Димитар Мирасчиев – главен учител во Паланка, Александар Икономов од Штип – учител во селото Митрашинци (Пехчевско), Александар Беличев од Штип – учител во селото Спанчево и Даниел Дограмачиев, роден во Кичево и учител во истиот град. Меѓу осудените бил и отецот Козма, игумен во Лесновскиот манастир, со обвинение дека криел оружје и „бунтовници“ во манастирот.⁵

Македонските интелектуални сили имале голем непријател и во лицето на Егзархијата. Во чекор со превземените мерки од османлиските власти, Егзархијата се обидуvalа на разни начини да го предизвикува и понижува македонскиот просветен кадар, а посебно оние просветни работници кои се пројавиле како активисти на МРО. Во револуционерната активност Егзархијата не гледала ништо друго освен едно опасно вовлекување на младите „учителчиња“. Оттука и нејзиното јавно залагање за пацификација на каква и да е револуционерна појава и наметнување на „културно-просветната преродба“ само преку бугарските институции. Најдрастична мерка била отпуштањето од служба. Членовите на МРО остро се спротивставиле на таквата егзархиска политика, наметнувајќи ја, во одредени моменти, иако не и целосно, својата волја на Егзархијата. Од крајот на 19 век до почетокот на Илинденското востание, смените од работното место и назначувањата на несоодветни места, како и материјални малтретирања на просветните работници станале вообичена појава.

Во ова време односите помеѓу повеќе членови на МРО со Егзархијата биле крајно затегнати. Ваквата сосотојба била карактеристична за цела Македонија, но по својот опсег незадоволството особено било видливо во Битолската неполна гимназија. За тоа придонела и „активноста“ на тројцата егзархиски митрополити во Битолскиот вилает: Григориј, Мелетиј и Козма, кои се пројавиле како доследни спроводници на

³ „Македонија“ - *Работнически весник*, Казанлък, I, бр. 14, 6.12. 1897, 3.

⁴ ДАРМ, ф. 331 „Бугарски конзулат во Битола“, м-ф 4297, оп. 1, а.е. 11.

⁵ Воин БОЖИНОВ, *Българската просвета во Македонија и Одринска Тракија 1878-1913*, София 1982, 100.

егзархиската политика.⁶ Затоа и не било ништо чудно кога од 24-те матуранти во учебната 1899/1900 година (б.м., се мисли на Битолската машка гимназија) „само 3-4 заминале за Бугарија за да го продолжат своето образование. Сите останати следната година се примерни работници, раководители на реони, затвореници и заточеници...“⁷

Революционерниот бран ги зафатил и училиштата во Солунскиот вилает, а будно бил следен од османлиската Вилатска управа. Помагана од своите доушници, Вилатската управа често ги следела и вршеле апсења на сомнителни професори и ученици. За нив пишувал и бугарскиот трговски агент во Солун, Шопов, кој во повеќе наврати за овие и слични на нив настани го известувал дипломатскиот агент во Цариград. Во едно од повеќето соопштенија изнесува и податоци за масовните апсења на интелектуалци што се случиле во градот со почетокот на 1901 година. Апсењата започнале во јануари, зачестиле кон крајот на месецот, а во едно од своите соопштенија тој напишал дека: „...На 23 јануари 1901 година полицијата во Солун затворила двајца млади, меѓу кои бил и ученикот од 7 клас од Машката гимназија, Милан Ризов, родум од Велес. При претресот биле најдени конспиративни книги, револвери и ками... М. Ризов успеал да побегне откако видел дека не е добро чуван од полицијата. Тоа предизвикало нови претреси по куќите во кои се мислело дека се крие избеганиот ученик. Најпрвин била претресена куќата на неговиот најдобар пријател Коце Лазаров, исто ученик во 7 клас. Во собата на ученикот биле најдени 50 револвери, патрони и друго. Освен тоа, сомнителни биле и куќите на д-р Христо Татарчев и на трговците Никола Попев, Диме Палашев и Христо Пиперков.“⁸ Акцијата на полицијата не престанала, бидејќи два дена подоцна биле фатени учителот во Машката гимназија, Христо Матов и инспекторот на училиштата во Солунскиот вилает, Пере Тошев.⁹

На 31 јануари, во Солунскиот затвор, врзан бил донесен главниот учител во Кукуш, Туше Делииванов...“⁶. На 3 февруари 1901 година Т. Делииванов бил ослободен и од властите било соопштено дека не го барале него, ами некојси Киро Иванов. На почетокот од февруари полицијата ги уапсила Христо Татарчев и учителот во Женската гимназија Самарџиев. Со рацијата била опфатена и претересувана аптеката на солунскиот аптекар Иван Крајничанец. Во извештаите се пишува за суровиот однос на полицијата спрема затворениците. Од полициските претреси не била тргната настрана ниту Хируршката клиника. Болните што се наоѓале во Клиниката биле распрашувани за историјата на нивната болест. Затворањата во Солун продолжиле и кон средината на февруари, кога со полициската истрага биле опфатени речиси сите егзархиски училишта во градот. На 19 февруари полицијата барала скриено оружје во дворот на Основното училиште. Во Солунскиот затвор бил приведен главниот учител на Основното училиште во Гевгелија, Костов, со обвинение дека ѝ давал насоки

⁶ Димитар ДИМЕСКИ, *Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903)*, второ издание, Студентски збор, Скопје 1982, 294-295.

⁷ Христо СИЛЯНОВЌ, *Ослободителнит ѓ борби на Македонија*, т. I, Софија 1933, 110-111.

⁸ ДАРМ, ф. 331 „Бугарски конзулат во Битола“, м-ф 4297, оп. I, а.е. 38.

⁹ Ibidem.

на дејствување на четата која имала судир со војската и жандармеријата во близина на село Бајалци.¹⁰

Власта направила и многу затворања на граѓани од Кукуш и на блиските села во Кукушката каза. Биле затворени повеќе од 30 души во градот. Меѓу затворените бил и претседателот на Црковната општина. Причината била судирот на четата со војската и полицијата. Дел од четниците пребегале во чифликот на еден богат трговец од Кукуш. Четниците биле предадени од еден заробен курир, кој носел писмо од кукушкиот главен учител Туше Делииванов.¹¹

Во текот на февруари следењата и апсењата од Солун се префрлаат на Гевгелиската и Кукушката каза. Со полициската рација биле опфатени и селата Мачуково, Стојаково, Конско, Негорци и Бајалци. Од споменативе села затворени биле вкупно 64 селани, меѓу затворените биле и селските учители Ј. Илиев од Мачуково, Т. Мицев од Стојаково, потоа учителите од Конско и од Бајалци.¹² На жестока тортура биле подложени свештениците и учителите од Кукушката каза. Од нив се барало да признаат каде имало скриени пушки.¹³

На 27 февруари 1901 година во Солун започнало судењето на 19-ната „фатени“. Во почетокот од судењето, од страна на судијата Неџмедим Зен, било прочитано обвинението и било соопштено дека најголемиот дел од затворените признале дека биле членови на Комитетот и организирани од „Софискиот револуционерен комитет“. Тие биле обвинети за државно предавство и дека имале за цел да „образуваат самостојна македонска држава од Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает“ или да ги присоединат вилаетите кон Кнежевството Бугарија. Во исказите што биле земено од обвинетите сите признале дека земале пари од „Софискиот комитет“. Според членовите 56 и 58 од Кривичниот закон, сите обвинети биле осудени со казна затвор.¹⁴ Судењата продолжиле во текот на целиот месец февруари.

На 21 и 22 април Апелациониот суд од 30-те лица осудил 16, меѓу кои: свештеникот Христо од Бајалци, Јанаки Илиев, учител од Мачуково, Георги Каракапаков, учител од с. Бајалци и учителот од Гевгелија, Андон Костов, на 7 години затвор во окови. Следниот ден Судот осудил уште тројца, меѓу кои бил и учителот Никола Мицев од Кукуш, кој бил осуден на 3 години затвор во окови. На 24 април Судот го осудил Илија Константинов од Гевгелија, учител во с. Смоквица, на 7 години затвор во окови. На 25 април Судот го разгледувал делото на кукушката група и осудил седуммина од нејзините членови: свештеникот Григориј Алексиев – претседател на Кукушката општина, свештеникот Стојко Трајков од Кукуш, учителот во Кукуш Стефан Димитров, Никола Минцев од Дојран, учител во Кукуш и Манол Георгиев од село Калиново. Сите биле осудени на седум години затвор во окови. Најголем дел од осудените биле затворени поради одржување врски со организационите чети, собирање пари по селата за купување оружје и слични на нив активности. Во текот на мај биле осудени и книжарот Иван Хаџи Николов на доживотен затвор, ученикот Диме Темков од Прилеп (една година), учителот Иван Бинов од Воден (бил учител

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

во Дојранско) и други. До крајот на судењето биле осудени вкупно 138 лица од кои: двајца биле архерејски намесници; 6 лица биле свештеници; 24 – учители; 4 – ученици; 5 – членови на општински меџлиси; две лица – мухтари; двајца биле книжари; еден бил доктор и 92 – трговци, занаетчии и земјоделци.¹⁵

На 6 јули 1901 година, од затворот Еди Куле, тргнале со брод за да го продолжат заточението во затворот Подрум Кале осудените: 24 учители, двајца ученици, еден книжар, еден доктор, еден трговец и 11 свештеници. Меѓу осудените биле: Пере Тошев, член на ЦК на Организацијата, учител и училиштен инспектор или, како што го оцениле османлиските власти, „тој бил инспектор не на училиштата, туку на револуционерните комитети“; Христо Матов од Струга, инспектор и професор по литература во Солунската гимназија; Христо Татарчев од Ресен, лекар по професија; Иван Хаци Николов, книжар во Солун; свештеникот Д. Стаматов, осуден дека „сокривал комити“; Димитар Палашев од Велес, трговец од Солун и други. Сите биле осудени на заточение по 101 година од страна на османлискиот суд.¹⁶

Во почетокот на 1901 година се продолжило со нови апсења на учители, овој пат во Скопје. Така, во една дописка од градот до весникот „Реформи“ од почетокот на март 1901 година се вели дека: „Во Скопскиот затвор се дотерани 20 учители и свештеници. Тие биле обвинети дека работеле против државната власт...“¹⁷

Во текот на месец мај 1901 година, осудени како „комити“ по т.н. „Кумановска афера“ и затворени во Скопскиот затвор биле вкупно 19 лица. Од нив најголемиот број ја добиле казната „доживотен затвор во окови“. Меѓу осудените биле и четворицата учители: Авксентиј Георгиев, главен учител во Куманово, Атанас Кралев, учител во село Бејловци, Јосиф Поп Михајлов, учител во село Павлишевци и Ангел Голомехов, учител во село Д’лбочица. Од осудените учители „поблага“ казна (б.м., пет години затвор) единствено добил Димитар Ничов, учител во Карпинскиот манастир, со обвинение дека кај него биле најдени книги со револуционерна содржина.¹⁸

Кон средината на 1901 година повторно зачестиле затворањата во Битолскиот вилает. Во Струга биле собрани сите учители и затворени во Охридскиот затвор. Најголемиот дел од нив биле осудени по поплаките на валијата и на грчкиот митрополит дека го „подбужнувале“ струшкото население.¹⁹ Истовремено се случиле и две крупни провали, Нурединовата и Иванчовата, а како главни протагонисти во нивното организирање биле осудени голем број учители. За убиството на Нуредин-бег од селото Св. Недела, Костурско, во затворот во Корча биле однесени учителот во Костур, Павле Христов, учителот Кузо Стефанов, Христо Бабулов од с. Хрупишта и Кузо Воденичарот²⁰.

Со многу потешки последици била Иванчовата провала за која во подробности известувал и трговскиот агент во Битола, Михајлов. Во едно писмо од 4 август до дипломатскиот агент во Цариград, Гешов, трговскиот агент известил за следново: „... некојси Ванче од Охридско, кој минатата зима бил во Костурската чета, водена од

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Воин БОЖИНОВ, *Българската просвета во Македонија и Одринска Тракија...*, 100.

¹⁷ „Реформи“, София, бр. 9, 17. 3. 1901, 2

¹⁸ „Реформи“, София, бр. 20, 14. 6. 1901, 2-3.

¹⁹ ДАРМ, ф. 331 „Бугарски конзулат во Битола“, м-ф 4297, оп.1, а.е. 39.

²⁰ ДАРМ, ф. 331 „Бугарски конзулат во Битола“, м-ф 4297, оп.1, а.е. 40.

некојси Петров, пред неколку дена отишол со уште двајца другари во Грција за пушки. На патот за враќање дома, пред околу три седмици, биле пресретнати на границата од турски војници. Тогаш Ванчо бил фатен, а двајцата негови другари убиени. Ванчо бил однесен во Корча. Оттаму корчанскиот командант на полицијата заедно со него тргнал да ги обиколува и да ги бара виновници по костурските села. Со рацијата биле зафатени селата Смрдеш, Косинец и Д'мбени, каде што по „укажувањата“ на Ванчо биле уапсени околу 30-на души. Потоа биле обиколени и селата Дреновени, Поздивишта, Црновишта, Кономлади и Статица, кои биле наоѓани речиси празни, бидејќи повеќето од учителите избегале со пушки во планината.²¹ Во планината побегнале и учителите од неколку села во Леринската каза, кога дознале за приближувањето на споменатиот Ванчо. По минувањето на опасноста, учителите се вратиле по своите домови. Меѓутоа, во овој период, опасноста само навидум изгледала смирена. Во едно писмо од 5 септември што бугарскиот трговски агент во Битола го испратил до дипломатскиот претставник во Цариград пишувало: „...Според последните настани, затворањата продолжиле и биле затворени вкупно 70-80 души, од нив 17-на биле однесени во Корчанскиот затвор. Меѓу затворените имало тројца свештеници... Учителите од селата Шестово, Божишта, Смрдеш и други, избегале и најголем дел од училиштата во Косторско биле затворени...“²²

Насетувајќи дека во земјата се вршат подготовки за една поголема организирана активност, османлиските власти, под изговор дека ги ловат приврзаниците на Револуционерната организација, вршеле најразновидни репресии по градовите и селата во Македонија. Биле измислувани секакви причини за да се обиколуваат селата и да се мачат селаните за да кажат дали чуваат пушки и за нивните врски со Организацијата. Од многубројните настрадани како пример може да се земе селото Барешани. Во февруари 1902 година селаните биле ставени на големи маки од страна на чуварот на Грчкиот манастир во истото село. Од сите нив најмногу биле измачувани мухтаринот Ристо и селаните Никола Котев, Петар Георгиев и Васил Томев. Подоцна првите тројца биле донесени во Битолскиот затвор. Од селото успеале да побегнат учителот Ѓорѓи Сугарев и двајца селани. Кон крајот на месецот претресите продолжиле и во Битола. Тогаш биле затворени Никола Робев и двајцата учители Лукаров и Николов од Лерин.²³

На 20 март, од страна на војската бил фатен (во планина) Богој Неделков од с. Буф. Кај него биле најдени една пушка „Гра“ и 50 куршуми. По испитувањето признал дека уште четворица од село Трсје (Леринско) ја донеле пушката од Грција. Кога војската отишла во селото да ги спроведе, двајца од нив побегнале, а другите двајца започнале да пукаат по војската. Едниот од нив бил убиен а другиот ранет и заробен. По ова започнала голема рација во Прилепската каза. Само на 21 и 22 март биле затворени повеќе од 25 души од селата Витолишта, Селце, Горно Дупјачани, Беловодица и др. Биле затворени учителот Бине Антонов и петмина граѓани од Прилеп.²⁴

Во мај, османлиската полиција продолжила со апсења на учителите во Прилеп. По бегството на учителот Кирил Прличев (родум од Охрид), пред да биде фатен, од

²¹ Ibidem.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

полицијата бил направен претрес во куќата на учителот Христо Сенокозлиев. Кај неговата сестра Цветанка Сенокозлиева, учителка во градот и управителка на Женското училиште, било најдено писмо за ресенскиот учител Атанас Иванов, кој лежел во Битолскиот затвор. Следниот ден, на 21 мај, учителката Ц. Сенокозлиева и учителот Димитар Поп Пандов биле ослободени. Настанот што имал директна врска со Кадиноселската провала и со убиството на учителот Милан Чорбев во с. Мажучиште, Прилепско, од страна на Месниот револуционерен прилепски комитет ѝ дал повод на османлиската власт да започне со апсења на сомнителни лица во селото Мажучиште и во Прилеп. Од страна на османлиската полиција биле затворени 18 лица од селото и градот и дополнително биле сослушани уште петмина учители и граѓани, како и четири учителки.²⁵

Затворањата во Битолскиот вилает продолжило до крајот на годината. Меѓу затворените се наоѓале и учителот во Ресен, Иван Групчев и учителот Атанас Христов од Прилеп. Во селото Јанковец бил фатен и затворен учителот Љубомир Стефанов од Охрид. Од обвинетите само Групчев бил осуден на пет години затвор, а другите биле ослободени. На 3 декември, во Битолскиот суд им било судено и на свештеникот Тома Николов од Крушево, на учителите Константин Бичев, родум од Цапари, Битолско и Ристо Гинев од село Дивјаци, Крушевска нахија. Судот го ослободил Тома Николов, а ги осудил само учителите на три години затвор.²⁶

Нараснатата организациона активност во текот на зимата 1902-1903 година ја принудиле османлиската власт својата активност уште повеќе да ја насочи против учителите. Уште пред училишниот распуст најголем дел од училиштата во Македонија биле затворени под ударите на теророт, кој во овој период опфатил големи размери. За многумина од обвинетите учители им бил подготвен пат за Мала Азија, а другите што имале „повеќе среќа“ биле враќани во родните места.

Положбата на учителскиот кадар во овој период најдобро ја илустрираат зборовите на англискиот патописец и археолог Артур Еванс, кој во своето писмо испратено до весникот *Тајмс* од 30 септември 1903 година пишува: „...Во Македонија треба да имаш дух на маченик за да бидеш учител. Учителите се обележани луѓе. Тоа било сосема природно за турското управување, во оние што го просветуваат населението да ги имаат своите најголеми непријатели.“

Репресиите и постојаните мерки на присила не го скршиле духот на македонските учители. За тоа говори и бројниот документиран материјал во кој е забележано дека до почетокот на Илинденското востание бројот на учителите во четите на Револуционерната организација постојано се зголемувал.

²⁵ Димитар ДИМЕСКИ, *Аферите во Битолскиот вилает 1895-1903*, Скопје 1993, 67-69.

²⁶ ДАРМ, ф. 331 „Бугарски конзулат во Битола“, м-ф 4297, оп.1, а.е. 40.

Silvana SIDOROVSKA-CHUPOVSKA

THE STATUS OF EXARCHATE TEACHERS IN MACEDONIA
(FROM THE END OF THE 19TH CENTURY TO BEGINNING
OF THE ILINDEN UPRISING)

Summary

The works present the position of the exarchate intelligence of the end 19th century to beginning Ilinden uprising. This is a period when the situation in educational terms was complicated. Many of the teachers lost their jobs in exarchate schools or were imprisoned by the Turkish authorities. The schools, churches etc, suffered terribly consequence. Before the start Ilinden uprising many of the teachers entered the ranks of the Internal Organization. The teachers were represented the largest and the most consistent carriers of the political separatism who leading to national liberation.

УДК: 329(=163.3) ТМОРО„1901“

СОЛУНСКАТА ПРОВАЛА НА ТМОРО ВО 1901 ГОДИНА (ПОВОД: 110 ГОДИНИ ОД НАСТАНОТ)

Ванчо Ѓорѓиев

Редовен професор во Институтот за историја на Филозофскиот факултет
при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ – Скопје

Брзиот развој на македонското револуционерно движење кон крајот на XIX век сериозно им го свртел вниманието на османлиските власти. Тоа е време кога ТМОРО интензивно го градела четничкиот институт и забрзано се вооружувала. Раздвиженоста на четите, зачестеното изнудување пари и бројните егзекуции, неминовно воделе кон афери и провали. Илегалната активност на ТМОРО веќе не претставувала непознаница ниту за османлиските власти ниту за надворешниот свет. За пробивање на мистериозноста на македонското движење придонел и ВМОК со својата динамична активност на територијата на Бугарија. Во овој период меѓу ТМОРО и ВМОК имало прилично конструктивна соработка. Тоа со интерес било следено од османлиските власти и од другите надворешни фактори.

Летото 1900 година, османлиското Воено министерство ја задолжило Управата на III армиски корпус во Солун строго да внимава на секое раздвижување, бидејќи во Македонија се внесувале оружје и друга воена опрема од Бугарија.¹ Поради тоа на воените, цивилните и на административните власти им било наредно да го следат и претресуваат секој побуден граѓанин при преминот на границата и секаде каде што ќе се укажela потреба. Во врска со тоа властите во Солун ги усложниле процедурите при издавањето пасоши за Бугарија. Затоа бугарското Трговско агентство во Солун направило официјални постапки пред османлиските власти.²

Во исто време против македонското движење отворено истапиле и некои од големите сили и некои балкански држави. Така, рускиот дипломатски застапник во Софија, Бахматиев, во јануари 1901 година, откако не успеал да го натера Борис Срафов да поднесе оставка на претседателската функција во ВМОК, отворено се заканил дека ВМОК во Софија и ЦК на ТМОРО во Солун ќе бидат разгромени.³ Од друга страна, рускиот претставник во Цариград, Зиновјев, на султанот Абдул Хамид II му препорачал власта да преземе строги мерки против македонското револуци-

¹ Државен архив на Република Македонија, Скопје (натаму ДАРМ), фонд: Бугарски генерален конзулат (натаму, БГК) – Солун, мф. 4276, №. 440, 19. VII 1900.

² Исто, №. 637, 18. XI 1900, Солун.

³ Румен ПАСКОВ, *Борис Сарафов 1872-1907. Биографија*, София 1996, 105.

онерно движење. Истовремено, Зиновјев на бугарскиот дипломатски агент во Цариград, Ив. С. Гешов, му порачал да ги информира бугарските власти дека е неопходно да преземат мерки против ВМОК за да се зачува мирот на Балканот. Нешто подоцна, рускиот претставник во Софија, Бахматиев, го информирал кнезот Фердинанд за апсењето на членовите на ЦК на ТМОРО во Солун и препорачал бугарските власти да преземат слични мерки против ВМОК во Бугарија. Во април 1901 година султанот Абдул Хамид II лично му се заблагодарил на Бахматиев за неговото поведење во Софија.⁴ Овие информации упатуваат на размислата за тоа дека имало синхронизирана акција против македонското револуционерно движење, како во Македонија под водство на ТМОРО така и во Бугарија под водство на ВМОК.

На 23. I (ст. стил) 1900 година бугарскиот трговски агент во Солун, Атанас Шопов, го известил Министерството за надворешни работи на Бугарија дека во Солун пристигнала наредба од Истанбул со која се барало сите мутесарифи и кајмаками во вилаетот сериозно да внимаваат бидејќи, според сознанијата на власта, „од Бугарија за Македонија се подготвувале да заминат неколку илјади комити“.⁵ Истовремено, за борба против четите во Солунскиот вилает, биле испратени 150 заптии од Истанбул. Според генералот Сејфула-паша, постојните заптии во вилаетот биле доволни, но недостигале соодветни офицери, а коренот на проблемот лежел во неспособноста на валијата.⁶

Османлиските превентивни мерки брзо резултирале со силен ефект за власта и со катастрофални последици за ТМОРО. Ноќта на 23. I (ст. стил) 1901 година избила Солунската провала. Таа ноќ полицијата во Солун привела три лица за кои изјавила дека го нарушиле редот во јавните објекти кај Вардарската капија. Станува збор за Милан Михајлов, Александар Ников и Кочо Георгиев.⁷ Милан Михајлов од Прилеп бил прислужник во ВМОК на Б. Сарафов и по негова препорака бил испратен како таков при ЦК на ТМОРО во Солун. Тој во почетокот на јануари престојувал во четата на Христо Чернопеев. Кочо Георгиев, родум од Карлово – Бугарија, бил четник кај Х. Чернопеев. Александар Ников од Битола бил секретар на ЦК на ТМОРО. М. Михајлов и К. Георгиев, во почетокот на јануари 1901 г., ја напуштиле четата на Чернопеев и дошле во Солун на лекување.⁸ Тројцата отишле на вечера во една грчка гостилница каде што, во опуштена атмосфера, зборувале на висок тон и со големи емоции. Едниот од нив на масата дури распослал некакви тајни хартии.⁹ Тоа му го привлекло вниманието на гостилничарот, кој ја известил полицијата. Во меѓувреме, тројцата побегнале, но набрзо тајната полиција ги опколила во една слепа улица и ги привела.¹⁰

⁴ Исто.

⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4277, №. 53, 23. I. 1901.

⁶ ДАРМ, f. Foreign Office (FO). mf. 333, 195/2111, №. 12. 31. I. 1901.

⁷ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre (Roman de la Maceodnie actuelle)“, *Македонија, политическо и научно литературно списание*, г. I, кн. VII, Софија, 1922, 36.

⁸ Александар Ников во изворите и литературата често се меша со Христо Ников од Гевгелија, додека Кочо Георгиев Карловалијата се меша со ранетиот четник Кочо Флоренлијата (Лерински).

⁹ Ванчо ГОРЃИЕВ, *Слобода или смрт. Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903)*, Скопје, 2003, 320.

¹⁰ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 36.

При претресот кај М. Михајлов полицијата пронашла револвер и кама, а кај другите, освен оружјето, биле пронајдени компромитирачки хартии, меѓу кои и една покана за последното заседание на Комитетот. На камата од Кочо бил изгравирани натписот „Слобода или смрт“.¹¹ Додека биле спроведувани низ ходниците, А. Ников го искористил невниманието на стражарот и побегнал. По половина час низ градот се дознало за случката, а полицијата се пуштила во потрага по бегалецот. По поткажување на М. Михајлов, полицијата веднаш се нашла во станот на А. Ников кој го споделувал со Милан Розов и со споменатиов М. Михајлов. Полицијата таму нашла неколку колони комитетски сметки и оружје.¹² Меѓутоа, А. Ников и М. Ризов побегнале и се засолниле во една куќа каде што престојувал ранетиот четник Кочо Флоренлијата. Во потрага по бегалците полицијата брзо се нашла и во овој стан. А. Ников и М. Ризов повторно успеале да побегнат, меѓутоа, ранетиот Кочо бил приведен.¹³ Во потрага по А. Ников и М. Ризов полицијата започнала да ги пребарува сите куќи каде што се претпоставувало дека се кријат, патем собирајќи компромитирачки материјали. Прв на удар бил станот на ученикот Коце Лазаров од Штип, другар на М. Ризов. Кај него биле пронајдени 50 куршуми, поради што бил приведен.¹⁴ Покрај тоа, таму бил пронајден и еден шифриран извештај за подземниот канал до Отоманската банка во Истанбул. Овие материјали на К. Лазаров му биле доверени од Пере Тошев. Приведениот К. Лазаров под присила предал уште неколку тајни.¹⁵ Така мрежата на ТМОРО брзо почнала да се расплетува. Набрзо полицијата извршила претрес во становите на Христо Татарчев, Никола Попев, Диме Палошев и на Христо Пиперков.¹⁶

Ноќта на 25. I (ст. стил) 1901 г. полицијата ги уапсила Христо Матов и Пере Тошев, и двајцата членови на ЦК на ТМОРО. Истата ноќ бил извршен претрес и кај поп Стамат, кој живеел кај црквата Св. Димитрија. Истовремено бил извршен претрес во црквата Св. Димитрија и во пансионот на основното училиште при неа. Претрес бил извршен и во црквата Св. Кирил и Методиј и во околните куќи.¹⁷ Набрзо потоа бил уапсен и претседателот на ЦК на ТМОРО, д-р Христо Татарчев. Тој имал време да се скрие, а на тоа бил поттикнуван од Тодор Хаџимишев, драгоман при Руското конзулство. Меѓутоа, Татарчев не сакал да дезертира од својот пост.¹⁸ Како берлински воспитаник, Татарчев бил член на Германскиот клуб во Солун и бил во блиски односи со германскиот конзул Третман. По првиот претрес во домот на Татарчев, неговата сопруга се обратила за помош кај германскиот и рускиот конзул. Последниот директно ја одбил. Во германскиот конзулат ветиле дека

¹¹ Исто, 37.

¹² Исто, 38.

¹³ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 88, 29. I. 1901; Pierre d' Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 37; *Материјали за историтатајта на македонското освободително движение*, кн. V, Софија 1927, 131; Д-р Христо ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација како митологична и реална същност*, Софија 1995, 101; Христо МАТОВ, *Мълчаливецот от Струга*, Софија 1993, 53.

¹⁴ ДАРМ, ф. БГК я Солун, мф. 4299, №. 63, 25. I 1901.

¹⁵ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација...*, 101.

¹⁶ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.63, 25. I 1901.

¹⁷ Исто, №. 65. 26. I 1901.

¹⁸ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација...*, 101.

тие, доколку Татарчев се засолни во Конзултатот, нема да го предадат, туку ќе побараат совет од Амбасадата во Истанбул.¹⁹

Во меѓувреме, полицијата ја продолжила потрагата по А. Ников и М. Ризов. Тие извесно време се криеле кај Еврејските гробишта, а потоа решиле да го напуштат градот и да пристапат во некоја чета.²⁰ Ним им се придружил и Тодор Серменичето. На 28. I (ст. стил) 1901 г., тие се обиделе да го напуштат Солун со специјално подготвена кола²¹ од Анго Арабаџијата. Со него бил и мајсторот Андон. Меѓутоа, на излезот од Солун тие биле пресретнати од османлиска потера. Во тој момент А. Ников се самоубил, а другите биле приведени.²²

Успехот на османлиските власти се должел на слабиот карактер на М. Михајлов, кој по апсењето почнал да предава сè што знаел. Тој зборувал за своите крстарања по Македонија и за обврските кон Комитетот. Признал дека добивал наредби од Пере Тошев и слично. Власта ја сетила неговата суетност и ја поскокоткала оваа негова карактеристика. Така, ефендијата Љутфи му рекол: „– Ајде де! Вие сакате да ме уверите дека Комитетот... Ве натоварил со доверливи, тајни мисии...! Едно детиште на Ваша возраст...! – Детиште ли?!“, рекол М. Михајлов и почнал да зборува.²³ Него, преоблечен како жандар, го разведувале по Солун за да ги посочува местата каде што престојувале неговите познајници. Така ја покажал и куќата на мајстор Андон каде што се криел ранетиот Кочо, кој бил лекуван од Х. Татарчев.²⁴

Истрагата добила широки размери, а бројот на приведените постојно растел. Повеќето од приведените не ја издржале тортурата и почнале да поткажуват. Кон крајот на јануари во Солунскиот притвор од Кукуш биле доведени Туше Делииванов и трговецот Д. Дупков.²⁵ По неколку дена Т. Делииванов бил ослободен, бидејќи се барал некој Кара Иванов, а не Делииванов.²⁶ Делииванов сфатил дека власта е во заблуда, бидејќи не станувало збор за друга личност туку за грешка во презимето, па затоа веднаш по ослободувањето заминал во четата на Х. Чернопеев. Кон крајот на јануари бил извршен втор претрес во куќата на поп Стамат и во пансионот на основното училиште. Полицијата и овој пат излегла со празни раце.²⁷ На 1. II (ст. стил) 1901 г., биле приведени закупниците на Бошњак ан, браќата Васил и Михаил Мончеви, учителот од с. Мурарци со двајца селани и епитропот на Вардарската црква, Атанас Ангелов.²⁸ Последниов бил претседател на Солунскиот окружен комитет на

¹⁹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 117, 7. I 1901.

²⁰ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 39.

²¹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.88, 29. I 1901.

²² Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација...*, 101; *Материали за историтата...*, кн. V, 131; ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.88, 29. I 1901.

²³ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 40.

²⁴ Исто.

²⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 90, 1. II 1901.

²⁶ Исто, №. 108, 3. II 1901.

²⁷ В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 323.

²⁸ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 102, 2. II 1901.

ТМОРО, а неговото предавство било извршено од страна на М. Ризов.²⁹ До 3. II 1901 г., во Солунскиот затвор биле притворени 34 души.³⁰

Додека во Солун и во Кукуш се расплетувала мрежата на ТМОРО, на 4. II (ст. стил) 1901 г., четата на Х. Чернопеев имала судир со една османлиска потера кај с. Бајалци, меѓу Кукуш и Гевгелија.³¹ За време на претресите во Солун повеќе активисти на ТМОРО побегнале и привремено се засолниле во четата на Х. Чернопеев во Кукушко. Така четата се зголемила на 30 души и била принудена да премине во Гевгелиско. Таму се ослободила од повеќето илегалци, а нејзиниот број се свел на 13 души. На 2. II (ст. стил) 1901 четата престојувала во с. Мачуково каде што го разгледувала поведението на Гоно Рибаров.³² Од таму заминала за с. Бајалци. Меѓутоа, Г. Рибаров веднаш ја предал четата на власта. Овчарот што бил задолжен со стадото да помине по четата за да ги прикрие нивните траги во снегот тоа не го сторил. Леонид Јанков, раководител на ТМОРО во Мачуково, откако забележал дека трагите на четата не се покриени, сигнализирал во Бајалци да го предупредат Чернопеев. Но овој одбил да го напушти селото по цена и „султанот да дојде да го моли“.³³ На 4. II (ст. стил) 1901 г. четата била опколена во Бајалци. Немајќи избор, четата решила да си пробие пат со атак. Притоа, во судирот загинале 7 души, а 2 биле ранети. Преостанатите се вкопале во снегот и заврзале битка, која траела 14 часа.³⁴ Вечерта четата побегнала кон с. Калиново. Со себе го повлекла ранетот Стефан Стојчев од Карлово, кој бил во бесознание, но набрзо го оставила. Тој бил фатен, но по неколку дена починал во Гевгелија. Претходно намерно изјавил дека се вика Александар и дека е од Пловдив, за да ги заведе на погрешна трага.³⁵ Дури третиот ден по судирот потерата ги загубила трагите на четата.

При увидот на убиените четници власта констатирала дека повеќемината од нив потекнувале од Кукуш и околината. Нивните имиња веќе им биле познати од претходните заплени документи или, пак, биле посочени од М. Михајлов. Меѓу убиените четници бил и Мицо, брат на Гоце Делчев.³⁶ Овој судир, всушност, ги потврдил сознанијата на власта дека станувало збор за масовно оружено движење, а тоа дало повод за проширување на истрагата. Така, по судирот кај Бајалци, во Солун биле одведени 15 селани, а претресите во Кукуш и во Гевгелија биле проширени.³⁷ Поради тоа, повеќето мажи од Бајалци се разбегале, а по околните села се распрснале потери. Во меѓувреме, во Негорци бил убиен еден бег, поради што биле приведени

²⁹ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација ...*, 101.

³⁰ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.108, 3. II 1901.

³¹ *Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ, По спомени на Яне Сандаски, Черньо Пъевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гъчето, Хр. Юруковъ и Никола Пушкарровъ*, соопштава: Л. МИЛЕТИЧ, Софија 1927, 57.

³² Ангел ДИНЕВ, *Илинденската епопеја*, т. 1, (приредил: Владимир КАРТОВ), Скопје 1978, 137.

³³ *Исто*, 138.

³⁴ *Спомени на Черньо Пъевъ...*, 57. За споменатава битка види: ДАРМ ф. ФО, мф. 332, 78/5120, №. 76; ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 126 и № 128.

³⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 128.

³⁶ А. ДИНЕВ, *Илинденската епопеја...*, т. 1, 139.

³⁷ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 126, 10. II 1901.

15 селани од Негорци и од Кованец. Во с. Петрово биле заклани четворица Турци, поради што биле приведени 8 селани.³⁸

Напоредно со тоа течела и истрагата во Солун. Поп Стамат, кој и по двата претреса останал на слобода, на 12. II (ст. стил) 1901 г. бил приведен. Во меѓувреме биле дешифрирани заплнетите материјали.³⁹ Претрес бил извршен и во хотелот „Манастир Хан“, како и во куќата на Иван Жабата. Двајцата сопственици биле приведени. Истовремено во Солун бил доведен Иван Манолев од Кукуш, главниот учител во Гевгелија. Бил уапсен и кукушкиот трговец Текедиев, чијшто син полицијата одамна го барала. Приведувањата биле извршени врз основа на изјавите на претходно приведените.⁴⁰ Била претресена и Хируршката клиника на М. Христовиќ, при што подробно биле проверени сите болни. На 16. II (ст. стил) 1901 г. во Солун биле доведени 30 христијани од Гевгелиско и осум Турци. Деветнаесет од приведените биле третирали како „јатаци на комитите“.⁴¹ Во врска со судирот кај Бајалци бил приведен главниот учител во трикласното егзархиско училиште во Гевгелија, кој наводно ѝ издавал наредби на четата. Заради врска со четата биле доведени и двајца селани од Моноспитово и од Попчево (Струмичко). Истрагата особено се проширила кон Кукуш и во селата Калиново и Гавалјанци.⁴² Од Кукушко биле приведени 30 селани. Поради тоа речиси сите учители од кукушките и гевгелиските села се разбегале.⁴³

Крстосувачките потери по селата спроведувале невиден терор за да извлечат признанија. Затегнатата ситуација настојувале да ја искористат разни декласирани елементи за да извлечат рушвет од населението. Така, кога селаните од дојранското село Аканцали го раскопувале гробот на еден свештеник што починал пред осум години, биле забележани од арамијата Мехмед, кој пријавил на власта дека во селото има комити. Набрзо селото било опколено. Полицијата го притиснала клисарот да ги каже комитите. Клисарот го посочил попот Мито, но тој ништо не признал. Тогаш арамијата Мехмед го повикал клисарот и му рекол: „Тебе ќе те повика мулезимот, ќе те праша, а ти ќе кажеш дека овде се дојдени комити и ќе ги посочиш селските чорбаџии... Ако тоа не го кажеш, ќе ве убијам тебе и твоите синови, куќата ќе ти ја изгорам, ќе те сторам прав и пепел“.⁴⁴ Посочените лица, иако биле приведени, ништо не признале. Во потрага по оружје бил прекопан црковниот двор, но ништо не било најдено. Во исто време селскиот поп, сосема гол, бил разведуван низ селото. Истата ноќ во селото бил доведен минатогодишниот учител К. Иванов од Кукуш за да го покаже складот со оружје, но и тој ништо не кажал. На крај, десетина селани биле одведени кон Дојран, а другите биле ослободени откако дале 18 лири рушвет. Низ слични тортури поминале селата: Николич, Дурбали, Попово, Сурлево, Патрос, Владија, Фурка, Валандово и други.⁴⁵ Во селото Крецово – Кукушко, по спроведената постапка, власта собрала осум пушки од типот „Гра“. И таму во потрага по оружје биле прекопани

³⁸ Исто, № 128.

³⁹ Исто, № 134, 13. II 1901.

⁴⁰ Исто, № 137, 15. II 1901.

⁴¹ Исто, № 144, 17. II 1901.

⁴² Право, II/4 (12), Софија, 18. II 1901.

⁴³ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 153, 21. II 1901.

⁴⁴ „Дојранско“, Право, II/5 (13), Софија, 23. IV 1901, 3.

⁴⁵ Исто.

дворот на црквата и дворовите на неколку куќи, но не било најдено ништо. Од ова село тројца жители полуделе од котекот и заплашувањето.⁴⁶

При масовните приведувања, последен на слобода од членовите на ЦК на ТМОРО останал Иван Хаџи Николов. Тој, очекувајќи го своето приведување, оптоварен со помислата дека пропаѓа целата организациска структура, ги повикал Иван Гарванов и Спас Мартинов и им го соопштил начинот за врска со внатрешноста, со Задграничното претставништво и со ВМОК. При втората средба решиле од името на ЦК на ТМОРО да издадат пет бланко полномоштва за ВМОК, кои требало да бидат искористени во случај на востание. Полномоштвата му биле предадени на пратеникот на ВМОК, Софрониј Стојанов, кој веднаш заминал за Софија.⁴⁷ Подоцна Хаџи Николов признал пред Х. Татарчев дека тој им ги дал печатот на ЦК и шифрите за комуникација на Иван Гарванов, Спас Мартинов и Димитар Мирчев и дека го замоллил С. Мартинов да му напише на Ѓорче Петров во Софија за тој и Делчев од таму да ја преземат ситуацијата во своите раце.⁴⁸ Хаџи Николов брзо ја сфатил грешката што ја направил. Веројатно поради гризење на совеста, веднаш по притворањето, посетил по сопствениот живот, пресекувајќи си ја радијалната артерија.⁴⁹

Приведените најпрво биле сместени во Истражниот затвор во Солун. Таму смислено биле држани во одделни простории со цел преку ветувања и заплашувања од нив да се извлечат дополнителни признанија. По неколку дена биле преместени во Централниот вилаетски затвор „Еди Куле“. Условите во овој затвор биле катастрофално лоши. Главен проблем биле пренатрупаноста, хигиенските услови и лошите меѓучовечки односи меѓу разните категории затвореници. Поради тоа македонските затвореници поднеле жалба до странските дипломатски претставништва во Солун. Во неа, покрај другото, ги изнеле и методите на власта при истрагата. Притоа потенцирале дека во врска со случајот биле тепани 237 лица, 11 биле мачени, 23 умреле од повредите при тепањето, двајца биле убиени на место, биле силувани пет жени и сите други на едно село, тројца полуделе, а со пари биле уценети шест села.⁵⁰ Оваа жалба ја потпишале 103 лица. Со друга жалба се пожалиле на условите во затворот: пренатрупаност, лоши хигиенски услови, нехуман третман на болните затвореници, лош однос на муслиманските затвореници спрема христијаните и слично.⁵¹ Последнава жалба ја потпишале 48 души, меѓу кои и Х. Татарчев и П. Тошев.⁵² Во врска со тоа англискиот дипломатски претставник во Солун зборувал со солунскиот валија. Последниов признал дека повеќето од наводите во жалбата биле точни, особено проблемот со пренатрупаноста. Затоа ветил дека лично ќе се заложува „Беаскуле“ да се преуреди како затвор и да се отстранат и другите недостатоци.⁵³

Додека истражните органи ја проширувале активноста низ целиот Солунски вилает, правосудните органи, во текот на февруари 1901 година, изненадувачки брзо го

⁴⁶ *Право*, II/4 (12), Софија, 18. II 1901.

⁴⁷ *Материали за историтата...*, кн. V, 129-132.

⁴⁸ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътреината македоно-одринска револуционна организација ...*, 121.

⁴⁹ *Исто*, 114.

⁵⁰ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 63-64.

⁵¹ *Исто*, мф. 332 78/3123, №. 77.

⁵² *Исто*, мф. 333, 195/2111.

⁵³ *Исто*.

подготвиле обвинителниот акт за првоприведените 19 души. Обвинителната комисија на 19. I 1901 г. го доставила обвинението. Со него биле обвинети: Милан Михајлов, Кочо Георгиев, Димитар Палџов, Христо Ников, Коце Лазаров, Милан Ризов, Пере Тошев, Анго Иванов, Тодор Карапетков, Кочо Христов Чонка, Васил Мончев, Атанас Ангелов, Нако Поп Неделков, Христо Иванов, Андон Ангелов, Христо Татарчев, Христо Матов, Поп Стамат Дончев и Иван Колев Жабата.⁵⁴ Споменативе биле обвинети за престап спрема државата и за извршени дела и постапки против целостта на Османлиската Империја со цел „да основат самостојна македонска држава од Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает“, или барем присоединување на трите вилаети кон Бугарија.⁵⁵ Според документи од англиско потекло, тие биле обвинети за организирање револуционерна сила против османлиската власт, со цел „воспоставување во Македонија автономна власт“ или нејзино присоединување кон Бугарија⁵⁶ или, како што уште се вели, за „воспоставување нова форма на власт (влада) во Македонија“.⁵⁷ Таквото дело било казниво според чл. 56 и 58 од османлискиот Кривичен закон. Членот 56 се однесувал на недозволено поседување оружје, граѓанска војна, масакри и грабежи, а членот 58 се однесувал на формирање здруженија и организации поради оружен бунт.⁵⁸

Во обвинението, меѓу другото, било наведено дека А. Ников, М. Михајлов и Кочо Георгиев биле фатени при обиколката на јавните домови, при што полицијата не знаела дека тие биле членови на Комитетот. По бегството на А. Ников и по претресите на куќите, според признанието на М. Михајлов, се потврдило дека двајцата биле во четите, дека оделе по вилаетите да проповедаат, а во Солун дошле за да обмислат некои работи за четите, потоа дека „четите имале потврди за собирање пари од населението, кои ќе се врателе по ослободувањето на Македонија“. Таква потврда била најдена кај А. Ников. М. Михајлов признал дека печатот на Комитетот го видел кај П. Тошев.⁵⁹ Кочо Георгиев бил обвинет за прикривање на А. Ников. Тој признал дека бил со чета, каде што бил и ранет, поради што дошол во Солун да се лекува. Подоцна го сменил исказот и тврдел дека бил ранет во Бугарија, дека побегнал од тамошните власти и дошол во Солун. Во продолжение биле наведени обвиненијата за сите поединечно. Тие претежно биле обвинети за врски со Комитетот, собирање пари, поседување компромитирачки материјали, врски со четите, пренесување оружје, прикривање лица и слично, а претседателот на ЦК на ТМОРО, Х. Татарчев, бил обвинет за бесплатно лекување на М. Михајлов, Кочо и Стојан Стојчев и за издавање рецепти.⁶⁰ Генерално, обвинението било засновано врз основа на признанијата на приведените и на заплнетата кореспонденција и други компромитирачки материјали. Бидејќи голем дел од признанијата на М. Михајлов биле потврдени по судирот

⁵⁴ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија во борба за слобода (крајот на XIX и почетокот на XX век)*, Софија 1995, 44; ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 24, 21. I 1901.

⁵⁵ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија во борба за слобода...*, 44 и 48.

⁵⁶ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 24.

⁵⁷ *Исто*, №. 119, 19. IX 1901.

⁵⁸ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 24. 21. III 1901.

⁵⁹ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија во борба за слобода...*, 44.

⁶⁰ *Исто*, 44-47.

кај Бајалци, во обвинителниот акт било констатирано дека сите обвинети биле во врска со четата и со внатрешноста.

Претресот по делото на деветнаесетте обвинети започнал на 26. II (ст. стил) 1901 г. во Апелациониот суд, под претседателство на ефендијата Сами и со поддршка на прокуророт Наџмедин-бег.⁶¹ Тој го прочитал обвинението и истакнал дека некои од приведените за време на истражната постапка признале дека биле членови на Комитетот или во четите, дека примале пари од Солунскиот револуционерен комитет, дека контактирале со него и дека тој ги испратил во земјата. Притоа нагласил дека Комитетот организирал и испратил повеќе чети во земјата. А за обвинетите предложил смртна казна или доживотен затвор, врз основа на чл. 56 и 58 од Кривичниот закон. Првата седница на Судот ја следеле сите конзули преку своите драгомани, додека францускиот и германскиот конзул присуствувале лично. Најпрво било разгледано делото на М. Михајлов, при што биле прочитани сите негови искази за време на истражната постапка. Меѓутоа, овој пат, М. Михајлов истакнал дека сите негови искази биле изнудени под присила и му биле диктирани од главниот полицаец. За време на официјалниот претрес тој негирал дека бил во чета, дека знае имиња на главатари и дека го познава Х. Татарчев.⁶² Слично на него се однесувале и другите обвинети, кои за време на истрагата признале многу работи. Христо Матов на судскиот претрес истакнал: „Јас го обвинувам обвинителот, бидејќи се послужи со насилство преку луѓе кои сега се во салата и така ги принуди обвинетите да зборуваат нешто што никогаш не било“.⁶³ Христо Татарчев одрекувал сè. Тој истакнал дека од обвинетите ги познава само Х. Матов, П. Тошев и Поп Стамат. Што се однесува за другите, истакнал дека кај него, како лекар, доаѓале многу луѓе за помош и дека тоа не може да се смета за вина. Кога му било посочено дека М. Михајлов претходно признал оти го познава, Татарчев одговорил дека тој може да зборува што сака, но самиот не знае ништо. Притоа одрекол дека ги лекувал К. Георгиев, К. Лерински и Папанов. При директното соочување на Татарчев со К. Георгиев, последниот ги одрекол исказите дадени за време на истрагата. На крај, на Татарчев му биле предочени рецептите што им ги издавал на болните четници. Тој признал дека рецептите се издадени од него, но додал дека тој како лекар одговара само за содржината на рецептите.⁶⁴

Последната седница на Солунскиот апелационен суд против деветнаесетмината обвинети се одржала на 14. III (ст. стил) 1901 година. Тогаш биле изречени следните пресуди: смртна казна за Милан Михајлов, Кочо Георгиев и за Кочо Христо Чонка. Доживотен затвор во тврдина за: Христо Матов, Христо Ников, Коце Арсов (Лазаров), Милан Ризов, Димитар Палошев, Пере Тошев и за Тодор Карапетков. Петгодишен темничен затвор во пранги за: Христо Татарчев, Поп Стамат и Анго Арабаџијата. Две години обичен затвор за Христо Иванов. Од обвинението биле ослободени: Христо Иванов, Васил Мончев, Атанас Ангелов, Нако Поп Неделков, Андон Ангелов и Иван Колев Жабата.⁶⁵

⁶¹ Исто, 47.

⁶² Исто, 48.

⁶³ Христо МАТОВ, *Мълчаливецот от Струга...*, 55.

⁶⁴ Д-р Христо ТАТАРЧЕВ, *Спомени, Документи, Материали*, София 1989, 213.

⁶⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 221, 15. III 1901.

Според еден извештај на Англиското претставништво во Солун, судскиот процес не бил на задоволително ниво, поради отсуство на искусни судии. Во извештајот се вели дека обвинетите за време на истрагата ги држеле одделно, поради што не можеле да воспостават заеднички систем на одбрана. За Судот биле поважни исказите од истрагата од дадените при јавниот претрес. Помалку образованите за време на судскиот претрес негирале сè, додека поинтелигентните изјавиле дека биле осудени уште при апсењето, врз основа на сомнение. Татарчев истакнал дека доколку власта сакала да ги осуди, тогаш истрагата требало да собере релевантни докази. Според истиот извештај, малото количество пронајдено оружје „во оваа земја не значи ништо, бидејќи секој може да го има“.⁶⁶ Германскиот конзул овој процес го нарекол „пародија на правдата“.⁶⁷

Во сличен стил продолжила работата и на Апелациониот и Окружниот солунски суд во наредните месеци. Притоа, во двата суда, биле разгледани дела на многумина обвинети во врска со Солунската провала.⁶⁸ Така, до крајот на мај 1901 година, биле изречени пресуди на вкупно 138 лица. Од нив двајца биле архиерејски намесници, шест лица биле свештеници, имало 24 учители, 4 ученици, 5 членови на општини и меџлиси, двајца мухтари, тројца книжари, еден лекар и 92 трговци, занаетчии и земјоделци.⁶⁹ Затворот во Солун веќе бил пренатрупан. Поради тоа, ненадејно, ноќта на 6 јули (ст. стил) 1901 година, 38 затвореници, во придружба на 30 жандари, под команда на еден поручник, биле спроведени до парабродот „Марија“ на компанијата „Хаџи Даут“ за да бидат однесени во Подрум Кале.⁷⁰ Осудените до парабродот биле одведени пешки. Од оваа група 24 лица биле учители и професори, 7 свештеници, еден книжар, а другите со разни занимања. Од нив 11 лица биле осудени на доживотен затвор, 17 по 7 години затвор, 5 души по 5 години затвор и 5 души по 3 години.⁷¹ Во оваа група се наоѓале и членовите на ЦК на ТМОРО: Х. Татарчев, Х. Матов, И. Х. Николов и П. Тошев. По патот до пристаништето тие ја пееле „Жив е тој, жив!“ При качувањето во парабродот, Х. Матов извикал неколку збора, а по него сите заедно извикале: „Да живее револуцијата!“⁷²

Напоредно со тоа подготвувале и друга група од 40 души за Родос, а трета за Акија.⁷³ Според достапната документација, групата од 40 души, на 9. VIII 1901 г., со парабродот „Селјаник“ била испратена во Сен Жан Дакар во Сирија.⁷⁴ Набрзо потоа Апелациониот суд во Солун го разгледал делото на 15 селани од Крцово, кои биле обвинети за давање пари на „Македонскиот револуционерен комитет“. Но поради

⁶⁶ ДАРМ ф. ФО, мф. 332, 78/5121, №. 80. 1. IV 1901.

⁶⁷ А. В. АМФИТЕТАРОВ. *Земја на раздорот*, (избор, превод, редакција: Цветан СТАНОЕВСКИ), Скопје, 1990, 79.

⁶⁸ За работата на двата суда и изречените пресуди за Солунската провала на ТМОРО види: ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 326, 28. IV 1901 и № 415, 25. V 1901.

⁶⁹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 415, 25. V 1901.

⁷⁰ Исто, № 5000, 7. VII 1901; ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №.84, 23. VII 11901.

⁷¹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 500.

⁷² Исто.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Исто, № 566 11. VIII 1901.

отсуство на докази, за 12 души делото било укинато, а само тројца биле осудени.⁷⁵ Очигледно, солунските судови веќе биле заморени.

Според податоците во Мемоарот на Внатрешната организација, за време на Солунската провала биле измачувани 217 души, 188 биле притворени, а 101 од нив биле осудени. Од нив 9 лица биле осудени на смрт, 13 на доживотен затвор во пранги, 20 на 7 години затвор, 18 на по 5 години, 36 по 3 години затвор, едно лице на 2 години, две лица по 1,5 година и две по 1 година.⁷⁶ Според еден документ од британско потекло, во врска со Солунската провала биле приведени 204 лица. Од нив 66 биле ослободени, 20 лица биле осудени во отсуство, а 117 биле затворени во Солунскиот затвор.⁷⁷ Според петицијата на затворениците во Солунскиот затвор, во текот на истрагата биле претепани 237 лица, 11 биле мачени на разни начини, 23 умреле од тепање, на место биле убиени две лица, биле силувани пет жени и сите други во едно село, од котек полуделе три лица, а со пари биле уценети пет села.⁷⁸

Според нашите анализи, врз основа на претресените дела на седниците на Апелациониот и Окружниот суд во Солун, во врска со оваа провала до крајот на мај 1901 година биле разгледани делата на 202 лица. Оваа бројка е поблиску до податоците од извештајот на Англискиот конзулат, според кој биле приведени 204 лица, отколку до бројките во Мемоарот на Организацијата, каде што се наведуваат 188 лица. Анализирајќи ги податоците утврдивме дека во ниеден од извештаите не се вклучени делата на обвинетите надвор од Солунскиот вилает. Според Х. Татарчев, само од Радовишко во врска со оваа провала биле приведени 88 лица.⁷⁹ Ако се земаат предвид и овие дела, изгледа дека бројот на приведените и осудените бил многу поголем.

Солунската провала зад себе оставила катастрофални последици во секој поглед. Членовите на ЦК на ТМОРО се нашле во затвор. Организационата мрежа максимално била разнишана во Солунско, Кукушко, Гевгелиско, Дојранско, Воденско и во Тиквешко. На индиректен начин биле засегнати и соседните реони. Од друга страна, Солунската провала на површина го исфрлила Иван Гарванов, некогашен претседател на Бугарското револуционерно братство и противник на ТМОРО. Неговите визији за македонското прашање секогаш се прекршувале низ бугарска призма. Според Ѓорче Петров, Гарванов „секогаш се чувствувал како човек на Бугарија“.⁸⁰

Од каде дошло предавството?

Според Иван Гарванов, како предавници во провалата се покажале М. Михајлов, М. Ризов и до некаде Коце Лазаров.⁸¹ Овој став го акцептирал и понатаму во историската литература го пласирал Х. Силјанов.⁸² Навистина, споменатите лица за време на истражната постапка признале многу работи, особено недостиген бил М.

⁷⁵ Исто, № 364, 24. I 1901.

⁷⁶ *Македонија и Одринско (1893-1903), Мемоар на Внатрешната организација*, Софија 1904, 55.

⁷⁷ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 63. 27. VII 1901.

⁷⁸ Исто, №. 64.

⁷⁹ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Внатрешната македоно-одринска револуционна организација* ..., 102.

⁸⁰ Ѓорче ПЕТРОВ. *Спомени. Кореспонденција* (вовед, коментар и редакција: Љубен ЈАПЕ), Скопје, 1971, 151.

⁸¹ *Материали за историтатаята...*, кн. V, 131.

⁸² Види: Христо СИЛЈАНОВ, *Освободителните на Македонија*, т. 1, Софија, 1933, 112.

Михајлов. Меѓутоа, треба да се има предвид дека нивните признанија биле извлечени за време на истрагата со методи на принуда. Од друга страна, од обвинителниот акт се гледа дека многумина од приведените признале значајни работи. Сите тие во текот на судскиот процес ги негирале исказите дадени за време на истрагата, тврдејќи дека биле изнудени со присила.

Според Антон Страшимиров, во Солун бил фатен „човек испратен од Софија, којшто на Турците им ги предаде сите функционери, целиот ЦК“.⁸³ Кој бил пратениот човек?! Загадочна е улогата на Софрониј Стојанов, делегиран офицер од ВМК при ЦК на ТМОРО. Веднаш по добивањето на петте бланко полномоштва, тој го напуштил Солун. Притоа задоволно изјавувал дека „си го уредил прашањето“.⁸⁴ Таквото негово однесување го почувствувал и Гоце Делчев. На 4. III 1901 г. Делчев му пишува на Никола Малешевски: „...несовесноста стигнала дотаму што со демонска насмевка се радуваат на жестоките удари нанесени од турската власт на Организацијата, зашто им се дало можност да заземат положба“.⁸⁵ Дали злосреќната радост на С. Стојанов и во ВМК била последица на добиените полномоштва, поради што сметале дека ќе ја завладеат Организацијата или, пак, поради реализираното предавство, сторено од истите побуди?!⁸⁶ С. Стојанов не бил единствениот човек на ВМК што за време на провалата престојувал во Солун. Од ВМК произлегува и М. Михајлов, човекот што за време на истрагата предал најмногу информации.

Заслужува внимание и тоа што никој од поранешните членови на Бугарското братство, кои по неговото самораспуштање станале функционери на ТМОРО (Ј. Кондов во ЦК, а И. Гарванов во Солунскиот окружен комитет) не биле приведени.

Според А. Динев, Солунската провала не дошла преку М. Михајлов туку преку Кочо Георгиев, кој на власта ѝ бил предаден од Мито Петров од Мурарци. К. Георгиев, од своја страна, го предал М. Михајлов, од каде што започнала да се расплетува провалата.⁸⁷ Кочо Георгиев е посочен како предавник и во еден документ од Англискиот конзулат во Солун од 19. IX 1901 година.⁸⁸ Во него се вели дека осудениот на смрт К. Георгиев „минатата недела е ослободен“. Непосредно пред ослободувањето тој бил повикан од управникот на затворот, кој му сугерирал да ја напушти Турција. Веднаш потоа К. Георгиев заминал за Грција, каде што се појавил во Бугарското претставништво во Атина од кое побарал пари. Во врска со тоа А. Шопов истакнал дека К. Георгиев бил единствениот засегнат од провалата којшто не потекнува од Македонија туку од Бугарија и дека тој им се придружил на четите како „платен шпион на Турскиот комесаријат во Софија“. Меѓутоа, за да се одбегнат сомневањата во него, „тој бил третиран исто како и другите, а сега, за да не привлече внимание, бил ослободен на тивок начин“.⁸⁹ Дали можеби поради тоа во обвинителниот акт и во другата документација од заседанијата на Апелациониот суд за признанијата на К.

⁸³ Х. А. ПОЛЈАНСКИ, *Гоце Делчев*, т. III, Скопје, 1972, 220.

⁸⁴ *Материали за историтатајата...*, кн. V, 129.

⁸⁵ *Гоце Делчев. Писма и други материали*, издирил и подготвил за печат Дино КЃОСЕВ, Софија 1967, 215.

⁸⁶ Димитар ДИМЕСКИ, *Гоце Делчев*, Скопје 1994, 111-112.

⁸⁷ А. ДИНЕВ, *Илинденската епопеја...*, т. 1, 135-136.

⁸⁸ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №.119, IV 1901.

⁸⁹ Исто.

Георгиев малку се говори? Интересно е што за време на судскиот процес, кога и тој по примерот на другите почнал да ги негира исказите дадени за време на истрагата, процесот бил прекинат.

Vancho GJORGJIEV

THE SALONIKA AFFAIR OF IMRO FROM 1901
(ON OCCASION OF THE 110TH ANNIVERSARY)

Summary

By the end of the 19 century the Macedonian revolutionary movement has seen substantial growth under the leadership of the IMRO. In this period IMRO started to arm itself. These activities attracted the attention of the Ottoman authorities, which took serious measures to eliminate the Macedonian revolutionary movement. As a result of these measures, in January 1901 the Ottomans found certain illegal activists of the IMRO. The authorities started series of investigations which eventually resulted with a trial. Even the members of the IMRO Central Committee were convicted. The defendants were sentenced for actions against the integrity of the Ottoman Empire, with a final goal: “establishment of an independent Macedonian state” or “setting up an autonomous authority in Macedonia”. This event, named “The Saloniki Affair”, left long term consequences on the future development of the Macedonian revolutionary movement.

УДК: 929.Ston, E. : 070(100),,1901/02“
325.83(497.7),,1901/02“

ГРАБНУВАЊЕТО НА МИС СТОН КАКО МЕДИУМСКИ НАСТАН*

Нада Бошковска

Редовен професор по историја на Универзитетот во Цирих

Во септември 1901 година, недалеку од Банско, четата на Јане Сандански ја грабнала американската мисионерка Елен Стон со нејзината придружничка Катерина Цилка, со цел да се добие висока откупнина. Но парите биле собрани дури по неколку месеци, а жените биле ослободени при крајот на февруари 1902. Настанот силно ја возбудил јавноста во Европа и во Америка, а судбината на двете жени и на бебето што се родило за време на мачното беганье и криење низ планините наишла на голем одек во тогашните медиуми. Таканаречената „афера Мис Стон“ го побудила интересот и на македонските и странските историчари. Издадени се научни трудови и зборници на документи¹, така што случувањата се доста добро проучени. Во оваа статија тој случај сакам да го анализирам како медиумски настан, со посебен осврт на прашањето какво влијание имале аферата и пишувањето за неа во западниот печат врз сликата што се создавала за Балканот.

Јане Сандански, кој во 1900 година, кога започнала борбата со Врховниот комитет во Софија, се ставил на страната на Внатрешната организација, добил задача да собира пари од населението за купување пушки. Меѓутоа, тој набрзо сфатил дека поради големата сиромаштија можело малку да се собере и заедно со Христо Чернопеев направиле план за доходно грабнување.² Идејата секако била прифатлива, бидејќи грабнувањата поради уцена со откупнина тогаш биле проширени на Балканот. Од

* Овој материјал е објавен во германското периодично списание *Historische Anthropologie: Kultur – Gesellschaft – Alltag* 16 (2008) 420-442.

¹ На пример: Hristo ANDONOV-POLJANSKI, „Miss Ellen Stone and the American diplomatic papers“, во: *Macedonian Review* 8 (1978) 42-52; Манол ПАНДЕВСКИ, *Јане Сандански и Мис Стон*, Скопје 1992; *Турски документи за аферата Мис Стон*. Ред. и вовед Драги ЃОРГИЕВ, Скопје 2008; *Аферата 'Мис Стоун'. Спомени, документи и материјали*. Съст. Константин ПАНДЕВ, Маја ВАПЦАРОВА, Софија 1983; Laura Beth SHERMAN, „Fires on the mountain“. *The Macedonian revolutionary movement and the kidnapping of Ellen Stone*, Boulder 1980; Teresa CARPENTER, *The Miss Stone affair. America's first modern hostage crisis*, New York 2003.

² *Спомени*. И. Х. НИКОЛОВ, Д. ГРУЕВ, Б. САРАФОВ, Ј. САНДАНСКИ, М. ГЕРЦИКОВ, д-р Х. ТАТАРЧЕВ. Превод од бугарски Цветко МАРТИНОВСКИ. Вовед Иван КАТАРЦИЕВ, Скопје 1995, 201–206.

една страна, на ова подрачје биле активни разбојнички банди од различно етничко потекло,³ а од друга страна, на овој начин неколку албански племиња остварувале еден дел од својот приход.⁴

Не е познато колку често ВМРО се служела со оваа метода на набавување пари. Гоце Делчев, иконата на македонското ослободително движење, еднаш имал грабнато еден Турчин а другпат еден Грк, но тие, поради занемареното чување, успеале да побегнат.⁵ Сандански и неговата чета, според нивни податоци, за првпат се впуштиле во таква акција.⁶

По испитувањето на различни алтернативи, нивниот избор паднал на Елен Стон, бидејќи таа, како што дознале, била значајна претставничка на Американскиот одбор на комесари за странски мисии (American Board of Commissioners for Foreign Missions) и за кратко време ја очекувале во подрачјето. Сандански грижливо се зафатил за работа и добил согласност од локалниот комитет на Внатрешната организација, а исто така и од нејзините протестантски членови, чија помош била неопходна.⁷ Значајни раководители на движењето, како Даме Груев, сепак остро ја осудиле таа акција кога дознале за неа.⁸ Веројатно сфатиле какви опасности за имицот на Организацијата биле поврзани со тоа.

Двете жени и нивните грабнувачи, чиј почетен број од околу дваесет со текот на времето се намалил многу, заедно поминале речиси половина година, полна со маки и со огромни напори, но која конечно сите зачудувачки добро ја пребродиле. Можно е, притоа, да играло улога тоа што при поблиско набљудување се покажуваат доста сличности меѓу грабнувачите и грабнатите. Решавачки за физичката издржливост и психичката сила на едните и другите треба да бил фактот што и двете страни биле исполнети со вербата дека исполнуваат значајна мисија. Елен Стон сакала на православните христијани да им го пренесе вистинското разбирање на Евангелието, да им овозможи подобар живот и да ги придобие за протестантизмот. Дури и за време на грабнувањето таа работела на тоа и со комитите водела разговори за Библијата.⁹ Физичките напори и општењето со месното население ѝ биле познати. Во нејзиното опишување на настаните за американската јавност таа себеси се покажува како многу воздржана жена, која и при голем страв надворешно останува смирена и верува во Бога.¹⁰

Во потешка ситуација била Катерина Цилка, која поради бременоста физички била многу оптоварена и морала да го трпи стравот поради бебето – особено затоа

³ Неколку примери: За ослободувањето на еден Евреин, една банда барала 5000 фунти (*New York Times*, 29 јуни 1891); една група грабнати Германци била откупена за 500 турски фунти (*New York Times*, 28 јуни 1891); а за ослободувањето на две Французинки биле платени 10.000 фунти (*New York Times*, 12 јули 1896).

⁴ Henry N. BRAILSFORD, *Macedonia. Its races and their future*, London 1906, 48–49.

⁵ Mercia MACDERMOTT, *For freedom and perfection. The life of Yané Sandansky*, London 1988, 67.

⁶ Алберт СОНИКСЕН, *Исповед на еден македонски четник*, Скопје 1997, 227.

⁷ *Спомени*, 206–208.

⁸ СОНИКСЕН, *Исповед*, 231.

⁹ Ellen M. STONE, „Six months among brigands“, во: *McClure's Magazine* 19 (1902), 2-14, 99-109, 222-223, 464-471, 562-570, овде 102.

¹⁰ На пример, STONE, „Six months“, 7–8.

што три недели пред да отпатува ѝ умрело нејзиното единствено дете.¹¹ Во нејзиниот извештај таа, од една страна, се претставува како исполнета со страв и исцрпена, меѓутоа, од друга страна, и како стабилна и самосвесна.

И Јане Сандански, исто така како Елен Стон, ја исполнувал својата мисија, имено, ослободувањето на Македонија од турското владеење. За тоа тој морал во даден момент да го обезбеди преживувањето на неговата организација и да собере финансиски средства. Акцијата за набавка на пари, која добила целосно ненасетувани димензии, тој ја спроводувал со претпазливост, доследност и со железна волја. Последново, на пример, се покажува и низ еден детаљ, имено, иако Сандански уште вториот ден од грабнувањето си го повредил зглобот и три месеци одвај можел да стапне на ногата, акцијата ја раководел од почеток до крај.¹²

Истрајност, железна волја и голема самоувереност покажала исто така и Елен Стон. Со овие свои карактерни црти таа им го отежнувала животот на своите грабнувачи. Според Алберт Сониксен, Христо Чернопеев се жалел на мисионерка што ги укорувала: „Да бевте постар и долго време женет – патем, дали некогаш би сте се нашле во ситуација да ѝ се противставите силно на некоја средовечна жена со решителна волја и која сака сè да биде по нејзино? И уште смета дека сте брутален, а вие го чувствувате тоа? Цврстото противење, без физичко насилство; тоа би било олеснување, час по час, ден по ден...“ Еден ден тој дури имал и впечаток дека таа сака да го тепа: „Еднаш таа направи едно ненадејно движење со својот чадор – таа секогаш го носеше тој чадор – и својата Библија и својата стара шапка – ех, може да било вообразување од моја страна тоа движење со чадорот, но јас се повлекох назад низ вратата на колибата за да го спасам моето достоинство. Но не спасив многу од него.“

Постојана тема било пушењето, кое Елен Стон не го одобрувала: „Таа не нè оставаше да пушиме. Не го забрануваше пушењето со изрична заповед, знаете, ами вака: 'Имате ли вие човечки срца, или немате никакво уважување спрема беспомошни жени?' Кажано со писклив глас, знаете. Не можете да пушите во нејзино присуство по таква сцена.“¹³ Без сомнение дека Сониксен ги прикажал искажувањата на Чернопеев во свој стил, но содржината е во согласност со извештаите од Стон и од Сандански.

Лошо биле сфатени постојаните обиди на Елен Стон да им ги доближи Библијата и протестантизмот. Тоа, очигледно, уште тогаш пробило во јавноста, затоа што во „Њу Јорк Тајмс“ на 13 декември 1901 година можело да се прочита: „Изгледа, дека разбојниците сега се жалат дека Мис Стон се обидува да ги конвертира.“¹⁴ Овде станува видливо колку добро се одвивала комуникацијата со надворешниот свет, кога тоа го сакале грабнувачите. Воопшто „Аферата“ покажува колку пространа и добро функционална мрежа имала на располагање ВМРО.

Грабнувачите, кои во печатот делумно биле претставувани како приглупи селани, покажале дека се во состојба за целото време под конспиративни околности да набават сè што е неопходно за преживување, да се грижат за сместувањето, при што

¹¹ STONE, “Six months”, 4.

¹² *Спомени*, 208.

¹³ СОНИКСЕН, *Исповед*, 225, 229.

¹⁴ *The New York Times*, 13.12.1901.

колибите во шумите делумно дури и однапред биле градени¹⁵, да организираат доаѓање на бабица, да воспоставуваат контакт со надлежните личности во Османлиското Царство и во Бугарија, да предаваат писма и на крај, при предавањето на откупнината, да ги надитрат османлиските безбедносни сили.

Сето тоа упатува на многу помошници и симпатизери кај локалното население. Сониксен, којшто половина година бил на пат со една група комити, забележува дека селаните немале никаков страв да праќаат и млади девојки кај четниците во шумата, бидејќи овие секогаш биле коректни кон жените. Од дневникот на еден војвода може да се заклучи дека особено за курирски служби многу често биле ангажирани жени¹⁶, кои од османлиските власти секако биле помалку контролирани.

Според Сониксен, Чернопеев огорчено говорел за тоа дека светот ги гледа како разбојници и го прекорувал западниот печат со остри зборови за двојниот морал: „Тие дозволуваат нашите жени и деца да бидат малтретирани и масакрирани, а кога ќе побараме помош од нив само за да го запрат тоа, во името на Христа, тие ни даваат мали, лажни зборови. А тогаш, кога на една нивна жена, од нивната средина, ќе ѝ зададеме неколкумесечни грижи и неудобност, кои и ние ќе ги споделуваме со неа, само за да добиеме средства со кои ќе спасиме еден милион жени од смрт или од нешто уште полошо, тогаш сме разбојници... Бидејќи станува збор за жена од нивната средина, тие не се загрижија за кутрата госпоѓа Цилка, туку само за Мис Стон. Поради тоа ние сме разбојници, илегалци, криминалци. Не, по ѓвалите со таквата цивилизација! Таа не е вистинската.“¹⁷ И навистина, странските весници во нивните извештаи пишуваале обично само за Мис Стон.

И од самата Мис Стон знаеме дека легитимноста на грабнувањето била тема во групата. Според нејзиниот извештај, кога уште еднаш изостанала откупнината се распламтел силен спор, но Стон мислела дека тие не можат да убијат две жени кои ништо не им направиле. Јане Сандански, којшто инаку се опишува како добродушен раководител, од Стон и од Цилка наречен „добриот човек“, го опфатил голем бес и ѝ одговорил со слични зборови како и Чернопеев: „Зошто да се срамиме и да се прекоруваче ако им го земеме животот на две жени, кога безброј жени и деца страдаат во Турција од незнајни злосторства и секојдневно се изложени на смрт!“¹⁸

Стравот на жените дека тие или бебето можеле да бидат убиени не бил без основа. Меѓу Сандански и Чернопеев дошло до остри расправи во врска со ова прашање. Последниов се плашел дека плачот на доенчето би им го свртело вниманието на потерата врз групата или дека жените по ослободувањето би можеле многу да откријат. Тој бил склон да оди до крајност. Но Сандански го застапувал мислењето дека едно такво убиство не е споиво со нивното етичко разбирање како револуционери и дека само би се направила штета на добриот глас на Организацијата.¹⁹

Во Европа, како и во САД, грабнувањето станало голем медиумски настан.²⁰

¹⁵ STONE, „Six months“, 108.

¹⁶ СОНИКСЕН, *Исповед*, 139; *Дневникот на војводата Васил Чакаларов*, Скопје 2007.

¹⁷ СОНИКСЕН, *Исповед*, 234.

¹⁸ STONE, „Six months“, 104.

¹⁹ MACDERMOTT, *For freedom*, 87–88.

²⁰ Според ДАЈАН/КАЦ, само планирани и најавени настани и нивното директно и со почит пренесување се „медиумски настани“ („media events“); наспроти ова, непредвидете-

Австрискиот весник „Илустрирtes Винер Екстраблат“ на насловната страница во вечерното издание од 7.2.1902 година забележал дека работата во врска со Мис Стон се одвивала „како бескрајна змија преку колоните на светскиот печат“. За САД тоа било првата заложничка криза во странство и соодветно висок бил публицитетот, посебно затоа што биле инволвирани жени и настанот се одвивал во еден малку познат, зафрлен регион на Европа. Јавниот интерес го буделе и во весниците печатените драматични повиси за прилози од семејството на Елен Стон и од пријатели „до христијанска Америка“, во кои се нагласувала заканата со смрт на „американска христијанска патриотка“. ²¹ Ако откупнината веднаш се ставела на располагање, ова грабнување веројатно – како и многубројни други – ќе било малку забележано од јавноста. Но во овој случај на лице место биле упатени повеќе дописници на весници за да откријат некоја трага на грабнувачите, да стапат во допир со нивни посредници и при крајот да ја следат откупнината. Кога за настанот немало да се известува ништо ново, ниту факти ниту гласови, се известувало за населението и пределот.

Неколку весници имале цртачи на лице место кои прилагале илустрации; исто така биле употребувани и фотографии, а пак поштенски картички кои ги покажувале жените со грабнувачите биле печатени како сувенири. ²² Широката јавност во Европа и во САД, која за Балканот имала само неодредени претстави, за првпат доживеала опширно и континуирано да биде известувана за овој крај во текот на еден подолг период. Следствено, сликата што ја пренесувал печатот имала темелен карактер. Таа, како прво, покажувала еден туѓ, заостанат и див регион: во природниот пејзаж на илустрациите доминирале длабоки клисури и брзи потоци, ²³ изгледало дека немало патишта или тие биле претставени како мочуриште во кое пропаѓа кола влечена од бивол, додека грабнувачите, во егзотична носија, биле претставени како мрачни фигури. ²⁴

На 25 јануари 1902 година „Њу Јорк Тајмс“, со повикување на лондонскиот „Дејли График“, чиј дописник наводно водел интервју со Катерина Цилка, иако жените биле ослободени дури на 23 февруари, го опишал убиството на еден „Турчин“ при грабнувањето како бесмислено брутален акт: „[Тие] го тепаа со краевите од кундаците на нивните пушки, го застрелаа, а потоа го прободуваа со нивните ками по

ните случувања се означуваат како вести-настани („news events“) (на пр. убиството на Џон Ф. Кенеди). Daniel DAYAN/Elihu KATZ, *Media events. The live broadcasting of history*, Cambridge/Ma., London 1992, 9. Оттогаш овој поим е сепак забележливо проширен. Гисенски колеџ на дипломци, *Транснационалните медиумски настани од раниот нов век до сегашноста (Transnationale Medienereignisse von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart)*, на пр., го дефинира својот истражувачки предмет општо како настани, кои се „карактеризираат со висок степен на медиумско внимание и осетно интензивирање на комуникативните процеси“. <http://www.unigiessen.de/gkmedienergebnisse?home/gk-forschungsprogramm.php//> (достапна на 15.6.2008).

²¹ Така на пример во *New York Times* од 5.10.1901.

²² STONE, „Six months“, 103–104.

²³ Види, на пример: *The Graphic* (Лондон), 15.12.1901; *The Daily Graphic* (Лондон), 31.1.1902.

²⁴ Според *Illustriertes Wiener Extrablatt* (Вена) од 13.10.1901 и од 3.11.1901.

телото.²⁵ Наводната суровост на жителите и непрегледната мешавина на народи и религии во подрачјето на настанот корелираат со сликовитата дивина на Пирин Планина којашто, според еден дописник, „низ времињата била среќно ловно земјиште на разбојници од највонредна мешавина на раси“.²⁶

Гласовите што се раздвижиле во врска со судбината на двете жени и го нашле патот до медиумите го засилувале егзотичниот мирис на сторијата и ја илустрирале наводната нецивизилираност на регионот. Еднаш се проширило дека Цилка умрела при неуспешно породување,²⁷ другпат дека жените се наоѓале во харемот на некој турски бег кај Неврокоп.²⁸ Со укажувањето дека придружничката на Стон е „убава бугарска девојка“, „Илустриртес Винер Екстраблат“ алудирал на опасноста од сексуални напади од страна на мажите.²⁹

Едно американско илустрирано списание ѝ укажало на својата читателска публика дека кај разбојниците било обичај на роднините да им се испраќа по едно уво од грабнатата жртва со опомена дека главата ќе дојде подоцна доколку не се плати откупнина. Списанието тврдело дека „балканските одметници верски ги следат овие обичаи“.³⁰ Повеќепати било соопштено за смртта на двете жени и потоа демантирано, исто така и наводното ослободување.³¹

Комисијата, која се грижела за предавањето на откупнината, била следена на секој чекор од лондонскиот весник „Дејли График“. Тој имал еден од своите стручни соработници на лице место, Вилијам Т. Мод, кој како „уметник-дописник“ исто така и цртал. Нему му успеало одново да го распали ослабениот интерес на јавноста за аферата, која многу се развлекла во времето. Меѓутоа, кога жените веќе биле ослободени, тој го извлекол подебелиот крај. Сопственикот на американското илустрирано списание „Мек Клурс Магазин“, Сам С. Меклур (Sam S. McClure) лично допатувал на Балканот за да склучи ексклузивен договор во износ од 5 000 долари за отпечатување на сензационалната сторија. Елен Стон, при патувањето дома веќе била земена под закрила од еден претставник на списанието со којшто таа започнала да работи на својот извештај.³² Многубројните покани за држење предавања во врска со нејзините доживувања што ги добила во Англија ги одбила, наводно, од здравствени причини,³³ но сигурно поради исполнување на нејзиниот ексклузивен договор со Меклур.

²⁵ *New York Times*, 25.1.1902.

²⁶ *The St. James's Gazette* (Лондон), 21.11.1901.

²⁷ *Daily News*, 29.11.1901; *Standard* (Лондон), 29.11.1901; *Allgemeine Zeitung* (Минхен) од 29.11.1901.

²⁸ Eugene P. LYLE, Jr., „An American woman captured by brigands“, во: *Everybody's Magazine* 6 (1902), 44-54. <http://library.ferris.edu/~cochrannr/stone/stone2b1.htm> (состојба на 25.1.2008).

²⁹ *Illustriertes Wiener Extrablatt*, Nr. 281, 13.10.1901.

³⁰ LYLE, „An American woman“, 44-54.

³¹ Види: *Neue Zürcher Zeitung* (Цирих), 20.10.1901/1 (*Вечерен лист*); 29.11.1901 (*Утрински лист*). Демант истиот ден во првиот *Вечерен лист*. Види исто така и во *Daily News*, 29.11.1901, *Neue Zürcher Zeitung*, 8.1.1902/1 *Вечерен лист*.

³² CARPENTER, *The Miss Stone affair*, 151-152, 185-189. Извештаите излегувале од мај до октомври 1903 во месечен редослед.

³³ *New York Times*, 4.5.1902.

На железничките станици помеѓу Солун и Виена славната патничка насекаде ја чекале големи маси луѓе, а кога бродот на 10 април 1902 година пристанал во Њу Џерси, Стон ја очекувале голема група репортери. Јавниот интерес бил толку голем што, освен Меклур, исто така и познатиот агент, мајорот Џ. Б. Понд, очекувал комерцијален успех и ја обврзал Елен Стон, за хонорар од 29 000 долари, да одржи 54 предавања.³⁴

Својот прв настап таа го имала веќе на 15 април 1902 година во нејзиното родно место. Меѓутоа, серијата предавања, на општо изненадување, доживеала неуспех, бидејќи Елен Стон во никој случај не ги исполнила од печатот побудените очекувања и претстави кај публиката. Таа не раскажувала за варварски и свирепи поединости од заробеништвото ниту ги обвинувала своите грабнувачи, напротив, таа известувала за турските злосторства во Македонија и барала ослободување на провинцијата. Американскиот одбор на комесари (American Board of Commissioners) на крајот ѝ се закачил дека ќе ја отпушти доколку таа продолжи со своите антитурски и промакедонски предавања. Стон ги исполнила своите обврски до крај, но морала многу да го одмерува својот тон.³⁵

Симпатијата на грабнатите за политичките цели на грабнувачите ја објаснува грижливата конструираност на извештаите од страна на Стон и на Цилка. Раскажувањата претставуваат одење по работ меѓу неопходноста да се раскаже една примамлива сторија, која ќе излезе во пресрет на очекувањето на публиката – таа требала да најде колку што е можно повеќе читателки и читатели – и грижата да се претстават во поволна светлина оние што за јавноста важат како разбојници. Истовремено требало да се предадат што помалку информации.

Веќе при испитувањето од страна на османлиските власти Цилка и Стон се однесувале така што при тоа ги избегнувале одговорите. Тие, наводно, не ги знаеле имињата на грабнувачите, не биле во состојба да го опишат нивниот изглед, со нив не воделе разговори и исто така, наводно, не знаеле низ кое подрачје патувале. Тие тврделе дека не виделе куќи и населби.³⁶ Од турските власти поради тоа дури им било подметнато и соучество при нивното грабнување, за што секако дека не можеле да се дадат докази.³⁷

Во својот извештај Стон и Цилка произведуваат впечаток дека секогаш престојувале во дивината. Со тоа било избегнато насочување на сомневање кон селата кои соработувале со грабнувачите. Имено, од сеќавањата на Сандански може да се заклучи дека групата секогаш многу добро наоѓала засолништа во селата, меѓу другото, и за породувањето на Цилка. Освен тоа, во искажувањата на грабнувачите јасно се гледа дека тие се префрлале и преку границата во Бугарија.³⁸

³⁴ Што се случило со приходите на Стон, не е познато. Најверојатно таа со нив ги обештетила роднините и пријателите, кои придонесле за откупнината. CARPENTER, *The Miss Stone affair*, 205.

³⁵ SHERMAN, *Fires on the mountain*, 89–90, 98; CARPENTER, *The Miss Stone affair*, 191–197.

³⁶ *Турски документи за аферата Мис Стон*, Бр. 129: Телеграма од валијата од Солун до кабинетот на Големиот везир, 23.2.1902; Бр. 131: Искажувања од Стон и Цилка на 23.2.1902.

³⁷ CARPENTER, *The Miss Stone affair*, 183, 188.

³⁸ *Спомени*, 209–210; СОНИКСЕН, *Исповед*, 232.

Воочливо во извештаите на жените понатаму е што клишето во врска со Балканот се употребува само на неколку места, при што останува отворено во колкава мера овие пасуси биле напишани под влијание на уредникот на списанието, бидејќи публиката имала одредени очекувања кои стануваат јасни во една констатација на издавачот на „Еврибадис Магазин“: „Тоа е извонредно интересна сторија – бескрајно оддалечена од западната цивилизација во дваесеттиот век.“³⁹ Во текот на грабнувањето во медиумите можеле да се прочитаат авантуристички шпекулации во врска со судбината на двете жени – и сега за тоа публиката сакала да дознае повеќе. Меѓутоа, наместо бессовесни разбојници, нејзе ѝ биле претставени очајни, добри христијани, кои поради свирепоста на турскиот режим биле приморани на таква постапка.

По нејзината остра критика на османлиските власти, Елен Стон не можела да помисли на тоа да се врати во Македонија. Останала во САД, при што за нејзината натамошна дејност одвај е познато нешто, освен тоа дека им се посветила на борбата против алкохолот и пишувањето мемоари коишто, за жал, биле уништени во 1908 година по опожарувањето на нејзината куќа.

Елен Стон умрела на 13 декември 1927 година.⁴⁰ Катерина Цилка се вратила со своето семејство во Албанија и умрела во 1952 година во Тирана. Стон и Цилка далеку ги надживеале своите грабнувачи, млади луѓе родени во 80-тите години на 19 век. Тие или изгинале во борбите против Османлиите или подоцна во Првата светска војна.⁴¹

Грабнувањето на Елен Стон е во почетокот на еден развој во којшто револуционерните движења со потекло од 19 век, било тоа да се националистички, комунистички или анархистички, се поврзуваат со масмедиумскиот потенцијал на 20 век. Брзото меѓународно поврзување на вестите дури им дава смисла на спектакуларните киднапирања или атентати. На масмедиумскиот систем, од друга страна, му требаат стории, кои трогнуваат или шокираат и кои овозможуваат да се поедностават комплексните состојби на работите и да се разликува доброто и злото.

По правило, местата на дејството, од видикот на западните индустриски нации, претставувале периферни подрачја, во кои слабите и за промена малку способни политички системи, како што било Османлиското Царство, ги угнетувале реформските движења и не дозволувале легална опозиција, така што преостанувала само силата. Честопати тоа биле млади елити, насочени кон западните политички претстави

³⁹ Издавачот на *Everybody's Magazine*, 6/1 (1902), 44–54, сподед <http://library.ferris.edu/~cochran/stone/2bl.htm> (состојба на 25.1.2008).

⁴⁰ CARPENTER, *The Miss Stone affair*, 207.

⁴¹ Крсто Асенов загинал во првите денови на Илинденското востание. Чернопеев паднал во 1915 година во Првата светска војна; Сава Михајлов загинал во 1905 година во броба против османлиски трупи. Сандански во април 1915 година бил убиен веројатно по наредба на бугарскиот цар. ПАНДЕВСКИ, *Јане Сандански и Мис Стон*, 32–36.

Нема сигурни податоци во врска со тоа, ниту за што биле употребени парите од купнината, во Организацијата наречени „Мис Стонки“. Еден добар дел очигледно бил вложен во Бугарија, во кампањата против Врховниот комитет, помал дел бил употребен при вооружувањето и подготовката за Илинденското востание. ПАНДЕВСКИ, *Јане Сандански и Мис Стон*, 165–169, 172–173; Randall B. WOODS, „Terrorism in the Age of Roosevelt. The Miss Stone Affair“, 1901–1902, во: *American Quarterly* 31 (1979), 478–495, овде 493; Frederick MOORE, *The Balkan trail*, [New York 1906] New York 1971, 47.

или образовани на Запад, кои станувале носители на насилствени движења на отпор. Токму живеенето во егзил, од една страна, придонесувало за нивната радикализација, а од друга страна, тоа им овозможило да ги запознаат медиумските и политичките механизми. Во западната перцепција се мешале сликите за една болна, корумпирана и насилничка држава со акциите на подземните движења насочени против неа и се создавал целосен впечаток за диво и брутално општество и култура, како што станало тоа и во случајот на Балканот. На почетокот од 20 век имало неколку настани што кај широката западна јавност, благодареејќи на медиумските и комуникациските можности на времето, добиле голем публицитет и ја зацврстиле сликата за еден заостанат, нецивилизиран и насилствен регион. Грабнувањето на Мис Стон, без сомнение, бил еден од овие настани. Не сменило ништо тоа што настанот имал исход без крв и што жртвите покажале разбирање за причините на грабнувачите. Многу повпечатливо било тоа што интензивното известување се одвивало во еден јасен негативен контекст: во една нецивилизирана земја, со неспитомена природа и со необични луѓе, била грабната една Американка, која со децении се ангажирала за доброто на месното население, а нејзе ѝ се заканувале со смрт. Исто така, и турската држава се појавила во лоша светлина, наводно, како неспособна да гарантира безбедност. Лошо се пишувало и за Бугарија, бидејќи таа, наводно, не се однесувала кооперативно.⁴²

Во поволна светлина единствено се појавувала дејноста на протестантите. Со тоа се создала дихотомија меѓу позитивните вредности коишто се поврзувале со Западот и негативните квалификации за Балканот. Бидејќи Балканот им бил непознат и не бил вообичаено подрачје за патување, негативните слики не биле пополнети или коригирани со други впечатоци. Со тоа, известувањето за грабнувањето станало значаен дел на оној дискурс којшто придонесувал за зацврстување на една негативна слика за овој регион на духовната карта на Западот.

Ваквиот дискурс Марија Тодорова го означува како балканизам и го согледува во традицијата на ориентализмот, при што балканизмот не конструира, како ориентализмот, нешто целосно поинакво – Балканот сепак јасно географски спаѓа во Европа – туку создава внатрешен туѓ дел, едно „алтер его“, врз кое се проицираат негативните својства, така што Западот во оваа матрица може да се појави како цивилизирана, модерна и рационална, „вистинска“, Европа.⁴³

Решавачки во овој процес не биле фактите, туку силата на дефиницијата и силата на објаснувањето: политички моќен, стопански и медиумски посилен Запад донесувал суд за тоа што е морално правилно а што погрешно, кои војни имаат смисла а кои претставуваат само „балкански“ колеж. На карактеристичен начин во аферата Мис Стон медиумите и јавноста во САД го изгубиле интересот штом произлегло дека замислите на протагонистите, кои ја познавале Македонија како одвај не-

⁴² ПАНДЕВСКИ, *Јане Сандански и Мис Стон*, 82, 87, 99.

⁴³ Maria TODOROVA, *Imagining the Balkans*, New York 1997. Други претставители на тезата: Vesna GOLDSWORTHY, *Inventing Ruritania. The imperialism of the imagination*, New Haven 1998; Andrew HAMMOND, *The debated lands. British and American representations of the Balkans*, Cardiff 2007. Имаше и други позиции, види на пр. Holm SUNDHAUSSEN, „Europa balcanica. Der Balkan als historischer Raum“, во: *Geschichte und Gesellschaft* 25 (1999), 626–653. Според ЗУНДХАУСЕН, Балканот не се конструира како нешто поинакво – тој навистина се разликува.

кој друг во САД, не биле во согласност со сликата што ја создавал печатот. Против силата на сугестијата на медиумски конструираната слика, сведоштвото на непосредните учесници се покажало како малку ефикасно.⁴⁴

Грабнувањето на Елен Стон се наоѓа на почетокот од масовните медиумски пренесувања на претставувањата на Балканот (поранешните носачи на информации располагале со далеку помал дијапазон), а исто така и на почетокот на симбиозата на револуционерните движења и медиумите. Тоа не било планирано, имено, целта на грабнувачите била да добијат висока сума пари и тие воопшто не го предвиделе размерот на медиумскиот интерес, а исто така сè уште не можеле да го користат за своите политички цели. Медиумите, од своја страна, во ова време ја предавале, во прва линија, сликата на еден туѓ и нецивилизиран Балкан, меѓутоа, нивното однесување спрема него сè уште не изгледа вистински непријателско.

Во следната важна епизода веќе се покажува извајана свест кај востаниците за значењето на јавноста, секако и како поука од ефикасноста на медиумите во врска со грабнувањето на Стон. На 27 април 1903 година македонските анархисти во Солун го опожариле францускиот параброд Гвадалкивир и ја кренале во воздух Отоманската банка, зад која во прва линија стоеле француски и италијански капитал. Во неколку кафулиња во градот експлодирале бомби. Сосема младите атентатори биле повлијаени од идеите на руските револуционери, а неколкумина од нив ги запознале во Женева. Македонците создале план, преку нанесување удари против „европскиот капитал“, да го насочат вниманието на светската јавност врз состојбите во нивната татковина. При тоа, младите луѓе се помириле со сопствената смрт за да ја зголемат ефикасноста на акцијата – една рана варијанта на атентати со самоубиство.⁴⁵ Меѓутоа, сепак, се покажало дека е малку полезно за целта да се напаѓаат токму силите на чиишто симпатии и поддршка револуционерите биле принудени да сметаат. Атентатите имале ужасни последици за сликата на регионот во Европа и им нанесувале голема штета на македонските автономистички настојувања.⁴⁶

Натамошните етапи на патот на зацврстувањето на негативната слика за Балканот биле: убиствата на српската кралска двојка од страна на офицери во 1903 година, кои низ цела Европа предизвикале големо гнасење, Балканските војни од 1912/13 година, кои биле претставени како бесмислен варварски колеж⁴⁷ и истрелите во Сараево од 1914 година, кои ѝ овозможиле на пропагандата на Централните сили Србија да ја обвинат за војната.

⁴⁴ Штефан Требст го преценува промакедонското влијание од предавањата на Елен Стон врз англискојазичната јавност. Види: Stefan TROEBST, „Von den Fanarioten zur UÇK: Nationalrevolutionäre Bewegungen auf dem Balkan und die 'Ressource Weltöffentlichkeit'“, во: Jörg REQUATE, Martin SCHULZE WESSEL (изд.), Europäische Öffentlichkeit. Transnationale Kommunikation seit dem 18. Jahrhundert, Frankfurt a. M. 2002, 231–249, овде 236.

⁴⁵ Павел ШАТЕВ, *Солунскиот атентат и заточениците од Фезан*, Скопје 1994, 32, 39, 48–50, 61–64.

⁴⁶ Fikret ADANIR, *Die makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Frankfurt a.M. 1979, 173.

⁴⁷ Види кон тоа на пр. *Simplicissimus* (Минхен), 24.2.1913, 16. За своите војни силите, наспротив, сметаат дека се раководени од рационални интереси.

Со тоа биле поставени темелите на стереотипната слика на Балканот, како што е онаа што се среќава во еден роман на Агата Кристи од 1925 година. Таму двајца Англичани разговараат на следниов начин во врска со една држава по име „Херцословакија“: „Што знаеш во врска со оваа земја? - Само она што го знае секој човек. Една балканска држава, нели? Големите реки – непознати, важните планини – непознати, но ги има прилично многу. Главен град, Екарест. Населението, повеќето разбојници. Нивна омилена занимација: убивање кралеви и кревање револуции. Последниот крал, Никола IV, убиен пред околу седум години. Оттогаш Република. Сè на сè, многу мирно подрачје.“⁴⁸

Превод на македонски:
д-р Ѓорѓи Стојчевски

⁴⁸ Agatha CHRISTIE, *Die Memoiren des Grafen*, Frankfurt a.M. 2004, 8. Англиски наслов: *The secret of chimneys*. Весна Голсворди упатува во нејзината книга *Inventing Ruritania* на овој пасус.

Nada BOSHKOVSKA

THE KIDNAPPING OF MISS STONE AS A MEDIA EVENT

Summary

In September 1901 the American Methodist missionary Ellen Stone and her companion Katerina Cilka were kidnapped in Ottoman Macedonia by the rebel group of Jane Sandanski and released in February 1902 after a high ransom had been paid. This incident, at that time widely known as the „Miss Stone Affair“, turned into a major transnational media event which, by the sensationalist covering, contributed to the consolidation of a rather negative image of the Balkans in the Western public.

УДК: 329.5(436+439?496.02),,1911/13“

THE TRADE EXCHANGE OF AUSTRIA-HUNGARY WITH
THE EUROPEAN PART OF TURKEY DURING THE TURKISH-
ITALIAN WAR AND THE FIRST BALKAN WAR¹

Vera Gosheva

Scientific adviser senior at the Institute for National History – Skopje

Natasha Kotlar-Trajkova

Senior research fellow at the Institute for National History – Skopje

Although Austria-Hungary was one of the great European forces, it was not a colonial state and hence the geographically close Balkans, and especially the European part of the Ottoman Empire, was a significant destination of its economic interest. This part of the Empire provided great opportunities for placing the Austrian goods and capital, as well as for using its wealth of resources.

The first trade agreement that was signed between the two states in 1617 provided the Austrian merchants with free trading in the Ottoman Empire. In the period that followed, every new agreement not only strengthened their privileges, but made them significantly greater as well. These favourable conditions that were provided for the Habsburg Monarchy were the basis for its growing influence in the European part of the Ottoman Empire. The establishment of the ocean shipping company “Austrian Lloyd” in 1836 in Trieste contributed to the enlarging of the Austrian trade that was conducted via seaports in the Adriatic Sea and the Mediterranean Sea.²

With the encouragement of free trade within the Ottoman Empire (the Gulhan Hatt-i Sherif in 1839), a more organised communication between the merchants from the two empires, started.³ Their common interest brought about the opening of numerous trade offices and branches, and the increased scope of exchange contributed to an

¹ This paper has been presented on International Symposium „TURKISH-ITALIAN WAR (1911–1912) AND BALKAN WARS IN THE DISINTEGRATION PROCESS OF THE OTTO-MAN EMPIRE“ held in May 2011 in Izmir (Turkey).

² Alfred Francis PRIBAM, *Austro-Hungary and Great Britain 1908 – 1914*, London, 1951, 163.

³ It was achieved despite the fact that at the same time period Great Britain and France, by using the military, political and economic turmoil of the Ottoman Empire, managed to acquire specific economic privileges from it.

increased transport of goods in both directions. The intensifying of the trade between them was also encouraged with the Trade Agreement of 1849 which provided higher guarantees for free trading and safety of assets within the Ottoman Empire.

With the Treaty of Paris of 1856, the participation of Great Britain and France in the foreign trade of the Ottoman Empire increased, making them a real competition for the Austrian trade in this market. The Habsburg political elite intensified its foreign policy towards its neighbouring south, while at the same time putting its internal-political relations in order and introducing dualism (1867).⁴

It is a general opinion that Austria-Hungary was constantly battling France and Great Britain for a long period of time for the leading role in the trade exchange with the Empire. Regardless of the competition by these two European states, the participation of the Austro-Hungarian trade exchange in the European part of Turkey was large. It was mostly led via the seaports in Salonica and Kavala.⁵ As an illustration of this, one could examine the statistical data of Great Britain, its competition, which points out that in the years 1910 and 1911 the total import of Austrian goods to the Salonica seaport alone was in the amount of £ 900.000 i.e. £ 975.200⁶ and was approximately the same as the British import.⁷ However, when the import realised via land routes is added to this, it puts Austria-Hungary in a continuously leading role in the trade exchange with the European part of Turkey. In the period just before the beginning of the Balkan War (8th October, 1912 – 30th May, 1913), the Dual Monarchy covered almost 1/4 of the total import⁸ in this part of the Ottoman Empire. According to the report of the Austrian Consul in Salonica in 1912, 23 % of the naval import of the city was Austrian in origin.⁹

Austria-Hungary exported colonial goods to the European part of Turkey, as well as products from its industrial infrastructure. The long-term orientation of the export trade of the Monarchy was consumer goods such as: sugar, cotton fabric, cotton yarn, leather, woollen goods, fezzes, paper, metal products, medicines, furniture, wax, soap, matches, ethyl alcohol, etc.¹⁰

This content is also present in the document “*Economic Reactions to the Balkan War*” coming from the Court and State Archives in Vienna, or more specifically from

⁴ Ђорђе МИКИЋ, *Аустро-Угарска и Младотурци 1908–1912*, Бања Лука 1983, 15.

⁵ The highest value of the Austro-Hungarian import via the Salonica seaport was recorded in 1874 and was in the amount of 13.872.040 francs. (Михајло МИНОСКИ, *Политиката на Австро-Унгарија спрема Македонија и македонското прашање (1878–1903)*, Скопје 1982, 157.)

⁶ *Велика Британија и Македонија*. Превод и редакција д-р Тодор ЧЕПРЕГАНОВ, д-р Лилјана ПАНОВСКА, Скопје 2006, 23.

⁷ The British import in 1910 was in the amount of £ 886.960, and in 1911 it was £ 992.774. - Ibidem.

⁸ *Народна привреда у присаједињеним областима*, Београд 1914, 14; Österreichisches statistisches Handbuch (1900), 222, (1913), 232-233.

⁹ The import from Great Britain was 17 %, from Germany 13 %, and from France 12.7 %. (*Велика Британија и Македонија...*, 14-15.)

¹⁰ Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), МФ 91/31; *Македонија през погледа на австриски консули 1851-1877/78*, т. I (1851-1865), Софија 1994, 52, 97, 283.

its Trade and Industrial Department.¹¹ This archive material pertains to the Austro-Hungarian tendency to build appropriate positions towards the consequences of the political conditions that arose in the Balkans which were caused by the First Balkan War. Having that in mind, the document can be used to view the position held by Austria-Hungary towards the newly established state borders in the Balkans, that is to say the once European part of the Ottoman Empire.

Generally speaking, according to the data from this source, the Turkish-Italian War (29th September, 1911 – 18th October, 1912) had no serious repercussions on the foreign trade exchange between the two countries. The war only contributed to putting the Austro-Hungarian government in a rather unfavourable political situation. The parties in war were its allies (Italy) and friends (the Ottoman Empire), which made it maintain a neutral position throughout the war.

In contrast to the said war, the boycott of Austro-Hungarian goods in the Ottoman Empire, which was a reaction to the Dual Monarchy annexing Bosnia and Herzegovina, had a much greater impact on the trade exchange between the two countries. The boycott that started on 8th October 1908 and lasted until 26th February 1909 was widespread and had a negative effect on the Austro-Hungarian export due to the cancellation of orders during these five months. How large the scale of the boycott was can be seen in the fact that the red fez, that is to say the Turkish national hat, which was mostly imported from Austria-Hungary, was declared to be an Austrian product and consequently was used as an object to express the public revolt towards the Austrian politics.¹²

It is a general opinion that the First Balkan War caused a decline in the Austrian import to the European part of Turkey. A large number of items from different industrial branches faced serious limitations in the newly developed circumstances. Losses, the value of which was worth millions of crowns, were expected in the export of the leading industrial goods. There was only a small number of items for which a positive tendency was expected, as well as the ones for which no change in their placement was anticipated.

There was an anticipation of decline in the export of sugar. This item had been one of the most important export items of Austria-Hungary in the Ottoman Empire for a long time. The reason for its large export to the Empire was the monopoly established on the Salonica market at the beginning of the 90s of the 19th century for the sale of sugar,¹³ and the improvement of the railroad infrastructure within the European part of the country. According to the above mentioned document, the quantity of the total import of sugar (refined and raw) was greatest in 1906-1907, and it was in the amount of 1.041.309 quintals.¹⁴ During the boycott of Austrian goods (1908-1909) the import

¹¹ Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien. Administrative Registratur 37/88, Zl. 107/13. Wirtschaftliche Rückwirkungen des Balkankrieges, Europäische Türkei, Handels-und-Gewerbekammer-in Wien.

¹² Instead of the red fez, people started wearing a white fez or a hat made of black astrakhan. "The clerks from various ministries and other state offices in Tsarigrad decided not to wear fezzes until the opening of the National Assembly, but to wear fur-lined leather caps instead." (Б. МИКИЋ, 103-104.)

¹³ М. МИНОСКИ, *Политиката...*, 173.

¹⁴ An old French measure of weight with 1 quintal equalling to 100 kilograms.

decreased to 666.725 q., and the same happened in 1911-1912 when it amounted to 602.566 q. Much of this import was done via the Salonica seaport. The British data can be taken as a complement to the above said, which record that the total import of sugar via Salonica in 1911 was in the value of £ 324.000.¹⁵

Other important centres of commerce in the European part of the country for importing sugar were: Istanbul (Constantinople), Odrin, Alexandropolis (Dede-Agach), Skopje, Bitola, Prizren, Gjakovica, Mitrovica, Drach, Valona, Janina, Skadar. The largest export was done via Istanbul, which amounted to about 277 q. in 1911 and in effect covered the demand in the city.¹⁶

The new change of the political borders in the Balkans as a result of the war, presented a danger to the Austrian export of sugar. The broadened state lines of the Balkan countries of Serbia and Bulgaria were perceived by the Austro-Hungarian economy as an obstacle to its export. Because of that, the authors of the document suggest acquiring certain privileges first and foremost with the neighbouring Serbia and Monte Negro, and later on with Bulgaria as well, in getting customs-tariff concessions. As regards Greece, which was also supplied with Austrian sugar, no losses in exporting were foreseen there.

With the new conditions on the Balkans, i.e. in what used to be the European part of the Ottoman Empire, the import of sugar was expected to be conducted via the sea-route to Istanbul, Salonica or Alexandropolis, and the railroad and river transport via the already established routes, which suited the interests of Austria-Hungary.

As a consequence of the territorial changes, a decline in the demand of woollen goods, the import of which was large in 1911 and was in the amount of 9.800.000 crowns, was expected.¹⁷ Particular significance was given to the competitive Bulgarian wool industry due to its high quality.

A non-optimistic prognosis was also present regarding the import of fashion accessories made of cotton, wool and silk, which in 1911 was 700.000 crowns. "Albania, Old Serbia and Macedonia" were mainly supplied via Salonica. The concerns about the possible drop of demand for these goods came from the increased customs charges in Serbia and Bulgaria.¹⁸

The Austrian import of products from the ready-to-wear clothes industry for men in the European part of Turkey was very big, and in 1911 it was in the amount of 4.700.000 crowns. But the new political borders were seen as an obstacle to continuing the positive trend in this type of commerce, first and foremost because of the local industrial competition and because of the possibility of protective customs duties being imposed by the Balkan countries. Because of that, those Austrian businesses that had their own warehouses in the larger urban centres (Salonica, Istanbul, Skopje, Bitola)

¹⁵ *Velika Britanija i Makedonija...*, 26.

¹⁶ Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 2.

¹⁷ According to the British data, the import of woollen products from Austria-Hungary via the Salonica seaport in 1911 was in the amount of £ 36.500. (*Велика Британија и Македонија...*, 26.)

¹⁸ The consumption of these articles intended for women was particularly high in Albania, Kosovo and Macedonia. The latter did not import fashion accessories made of wool for men since the demand for them was met by the local production.

were facing the danger of suffering economic losses, and even of completely cancelling the warehouses.

The total amount of the Austrian import of fezzes in 1911 was 5.8 million crowns, 2.440.000 crowns of which came from the European part of Turkey. This production provided work engagement for about 7.000 people in Bohemia and Silesia only.¹⁹ The decline in the Austrian export was expected to be a consequence of the possible customs barriers of the Balkan countries and due to the Belgian and the Italian competition.

Big changes were expected in the import of the paper industry which in Turkey reached the high value of 5 million crowns (88.059 q.) in 1911.²⁰ It was concluded that the consumption of this industrial article was decreased in the European part of Turkey due to the military actions in Macedonia. It was believed that the Austrian export would not suffer any changes as regards Albanian districts, and that it would suffer great losses in Bulgaria, Serbia and Greece. In certain cases it would be a consequence of high customs duties (Greece), in others of a greater competition by other European countries (Bulgaria), and in some because of political reasons (Serbia). The import of cardboard in the European part of Turkey in 1911 was 22.693 q. There were no changes expected as regards Serbia and Greece as they did not have their own national industry, while there were no optimistic prognoses as regards Bulgaria due to the high protective customs duties protecting their national industry.

Positive results were not expected in the export of cigarette paper either, which up until the beginning of the First Balkan War was quite high. As a confirmation for that, there is the information about the export of the Austrian cigarette paper being in the amount of 2 million crowns, and that is just from the city of Bogen to the European Turkey. The representatives from this industry from Austria-Hungary turned to the government in Vienna asking it to carry out all the necessary measures for protecting their economic interests.

As regards the leather industry (leather soles, shoes, and leather fashion accessories), negative results were expected there as well. The problem there was also seen as being the different customs norms.

The total import of glass products in European Turkey in 1911 was 2.074.902 crowns.²¹ Austria-Hungary met half of the total demand of glass products in Istanbul which was comprised of water bottles, flower vases and the like. The Austrian export of decorative and ground glass, as well as of glass pearls was the leading one with respect to the competition. In the newly established circumstances, the Austro-Hungarian transport of this type of goods by railroad transportation via Serbia (Zemun) was given a priority.

The Turkish market was significantly smaller as regards the placement of Austro-Hungarian metal industry products. An exception to this was only the import of nails in

¹⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, p. 24.

²⁰ The import of Austrian paper for that same year via the Salonica seaport only, was in the amount of £ 35.000. (*Velika Britanija i Makedonija ...*, 25.)

²¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, p. 33. In 1911, glass and china products in the amount of £ 18.000 were imported from Austria-Hungary via the Salonica seaport. (*Velika Britanija i Makedonija...*, 25.)

the European Turkey, which in the years prior to the First Balkan War was somewhere between 485.000 and 570.000 crowns.²² The changes in this branch too were characterised as being unfavourable for the Austrian export as well. The same was expected for the sheet metal and the enamelled products, even though up until the beginning of the war the import had been rather high. Thus, the import of sheet metal products in 1911 was 123.000 crowns, and of the enamelled sheet metal equipment was 1.467.000 crowns. In this case, the reason for the non-optimistic prognosis was the low purchasing power of the population included in the new political borders on the Balkans.

A decline was also expected in the import of finely crafted metal, gold-plated and silver-plated goods, the import of which was large in 1911 and was in the amount of 949.000 crowns. That too was a consequence of the territorial enlargement of the Balkan countries, the high customs duties, and the competition from the national Industries.

The authors of the document did not anticipate any great threats for the Austro-Hungarian interests regarding the second largest group of export articles in the European Turkey,²³ a group covering the cotton and woollen items. In the newly established political relations, in order to enlarging of Serbia, the main supply centre would be Belgrade. That, on the other hand, suited the Austrian cotton and wool industry. A similar situation was foreseen for Bulgaria too, and Sofia and Ruse (Ruschuk) were pointed out as the main destinations of commerce. All of that pointed out to the significance of Salonica as the duty free seaport being in decline, as was the significance of Istanbul for that matter.

As regards the silk and goods made in part of silk, the influence of the competition (Switzerland, Italy, France and Germany) was stressed, as well as the failure of the Austrian export to compete with them. As was the case with the aforementioned items, the decrease in significance of Salonica as opposed to Belgrade and Sofia, which were considered by Austria-Hungary to be its sphere of influence, was anticipated here as well.

A decline in the import of files, which in 1911 was 53.000 crowns, was not expected. The reason for this were the relatively low customs duties imposed by Serbia and Bulgaria, which were approximately the same as the Turkish duties used to be. As regards the Austrian import of metal buckles, buttons, thimbles and the like, which was significant (it was 132.000 crowns in 1911), no decrease was expected in that area either.²⁴

The information about the large import of wine vinegar, as an article of the chemical industry, in the European part of Turkey, is also interesting. It amounted to 50 railway carriages in the value of 1 million crowns (1911).²⁵ The authors of the document expressed concerns about the possible increase in the Bulgarian customs duties.

²² Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 37.

²³ One of a number of Austrian statistical data from 1911 maintains that the export of this type of goods from Austria-Hungary to Turkey was in the amount from 10 to 15 million crowns. (Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 12.)

²⁴ Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 39, 40.

²⁵ Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 45.

As regards Serbia and Romania, they did not expect any changes there. The same was the case with the import of small metal products (needles, hooks, buttons for belts and the like), the import of which was 501.000 crowns in 1911 (double of what it was in the previous year).

Positive changes were expected as regards several articles from various industrial branches. Such an example was the jute industry, the import of which from Austria-Hungary to the Ottoman Empire was in the amount of 500.000 crowns.²⁶ It was concluded that the enlargement of Serbia and Bulgaria and their economic development would, in the near future, provide an attractive market for the placement of these industrial goods.

The Austrian statisticians recognised the competitiveness of the national (Turkish) industry as far as the knitwear and scarves made of wool and cotton were concerned. Salonica with its 5 knitwear factories and Bitola with its 13 smaller concerns, were pointed out as important centres for the production of this type of manufactured goods. The discontinuance of military operations and the enlargement of the state borders of Serbia and Bulgaria at the expense of the Empire were interpreted by them as being favourable since, according to them, their strengthening would bring about higher sales of the Austrian quality goods. In spite of this optimism, they did expect some competition from the industries in Serbia, Bulgaria and Romania.

The import of Austrian goods made of wood in the European Turkey was significant. Its value in 1911 was in the amount of approximately 1.355.000 crowns. The political changes were deemed favourable for this type of industry since the “annexed countries” were large consumers of this type of products and were expected to continue to be dependant regarding these products on foreign, and with it on Austrian, import for a long time in future.²⁷

In 1911, a significant increase in the import of scythes and sickles from Austria-Hungary into Turkey (202.000 crowns), as well as of pocket knives and other types of small knives (137.000 crowns), was noticeable. What was expected was an increase in the export of machines for agriculture (the export of which was 202.000 crowns in 1911), as well as in the field of electric power industry. Their optimism was based on the assumption that power stations and tram factories would be built.²⁸

From all of the above said, it can be concluded that Austria-Hungary was trying to find a way to cushion the impact that the decimated Ottoman economic integrity on the Balkans had on its economy. In the said circumstances, it foresaw the rise of new economic centres and the decline in the significance of the traditionally attractive ones in the European part of the Ottoman Empire. Seen in general, it did not have a realistic view of the newly established political situation in the Balkans. That was due to a number of reasons one of which was, of course, it being unprepared to fully comprehend the true nature of the Balkan alliance. Not even its experience from the customs war with Serbia (1906–1911) was used as a lesson to the Monarchy for it to build and apply

²⁶ Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 15. According to the British data, the import of jute products from Austria-Hungary via the Salonica seaport in 1911 was in the amount of £ 20.000. (*Велика Британија и Македонија...*, 25.)

²⁷ Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 30-31.

²⁸ Haus-, Hof-und Staatsarchiv Wien, p. 38-39.

a suitable political and economic programme that could deal with the new challenges on the Balkans. Because of that, it favoured the idea of establishing a customs union of the countries in the Balkans and their possible future union with Austria-Hungary.

What is surprising is the knowledge about how the Habsburg Monarchy, at those times of turmoil and dynamic developments concerning the political map of the Balkans, reacted in highly anachronous and, at times, utopian visions for the future. Not only was the idea of a customs union realistically impossible, but the countries in the Balkans even declared wars amongst each other thus starting the Second Balkan War. Austria-Hungary did not perceive the process of disintegration of the Ottoman Empire, which began as a consequence of the said wars, as a warning sign for its own doom as a state as well.

*Вера ГОШЕВА
Наташа КОТЛАР-ТРАЈКОВА*

ТРГОВСКАТА РАЗМЕНА НА АВСТРО-УНГАРИЈА
СО ЕВРОПСКИОТ ДЕЛ НА ТУРЦИЈА ЗА ВРЕМЕ
НА ТУРСКО-ИТАЛИЈАНСКАТА ВОЈНА И
ПРВАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА

Резиме

Турско-италијанската војна и Балканските војни предизвикале големи промени во политичките, економските, социјалните и културните услови на Османлиската Империја. Тие поттикнале интерес кај оние европски држави кои традиционално одржувале трговски врски со Империјата.

Една од нив била Австро-Унгарија, која се обидела да изгради стратегија за не-утрализирање на негативните ефекти од овие војни. Во тој контекст, таа тековно ги анализираше сите аспекти на трговската размена со европскиот дел на Турција. Следејќи ја изворната документација, констатираме дека размената меѓу овие две држави, пред сè, се состоела во извоз на австриска стока во вид на полуготови и готови производи. Интересот на Двојната Монархија бил посебно голем за стопанските гранки што би-ле атрактивни за неа: прехранбената, текстилната и хемиската индустрија.

Во услови на разбиена економска целина, голем дел од економските центри во Османлиската Империја го загубиле своето значење, а почнале да се издигнуваат нови. Архивскиот материјал врз кој се темели трудот, третира најмногу податоци токму за периодот на споменатите војни, со што можеме да добиеме подобра претстава за меѓусебните економски релации на двете империи.

УДК: 342.8:352(497.7),,1933“

ОПШТИНСКИТЕ ИЗБОРИ ВО ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО 1933 ГОДИНА

Надежда Цветковска

Научен советник во Институтот за национална историја – Скопје

Политичките состојби во Кралството Југославија, а во тој контекст и во вардарскиот дел на Македонија, со донесувањето на Уставот на 3 септември 1931 година и со спроведувањето на парламентарните избори на 8 ноември истата година, упатуваат на заклучокот дека тактизирањето на југословенските владеачки кругови за „напуштање на диктатурата“ не го предизвикале ниту во земјата ниту во странство оној ефект како што од страна на иницијаторите на таа политика се сакало и се очекувало. Сето тоа покажува дека спроведените парламентарни избори во такви политички околности биле обична фарса и провидна демагогија и не воделе кон вистинска ликвидација на диктатурата и сукцесивно демократизирање на земјата.

За да се избегне политичката криза во земјата што била предизвикана од незадоволството и барањето на народните маси за позитивни измени во општествено-политичкиот живот во Кралството Југославија, од една, а од друга страна, за да се претстави како поборник за управување на земјата со помош на избрани претставници и органи, т.е. за враќање на парламентарната демократија, владата на Никола Узуновиќ пристапила кон подготовка за одржување на општинските избори во државата, во втората половина на 1933 година. Согласно со новиот Закон за општините (од 14 март 1933 година), изборите требало да се спроведат по бановини, а во тој контекст и во Вардарска бановина, во чии територијални рамки се наоѓал вардарскиот дел на Македонија. За спроведување на општинските избори Бановинскиот совет на Вардарска бановина, на својата вонредна седница одржана на 19 јуни 1933 година, со Одлука на заменикот на банот Јанакије М. Краснојевиќ, со бр. 13-466 од 11 јуни 1933 година, а врз основа на член 51 од Законот на општините, ја разгледува и ја донесува Уредбата за составот на кандидатските листи, за составот и работата на избирачките одбори и за постапката при гласањето за избор на општинските одбори во Вардарска бановина.¹ Со оваа уредба, која се состои од 22 члена, биле предвидени извесни технички работи и предуслови што морале да се извршат за да може правилно да се спроведе изборната постапка.²

¹ *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, бр. 189, Скопје, 25 јуни 1933, 1.

² Во текстот на секоја кандидатска листа се внесувале основните лични податоци за одборничките кандидати. Кандидатската листа требало да ја потпишат предлагачите и

Заменикот на банот Ј. М. Красојевиќ, со актот II бр. 21.340 од 12 септември 1933 година, издал наредба со која редовните избори за општински одборници во Вардарска бановина, а во тој контекст и во вардарскиот дел на Македонија, за кои важел Законот за општини од 14 март 1933 година, да се извршат на 15 октомври 1933 година. Со оваа наредба биле запознаени сите околиски началници, општинските првостепени и околиски судови на оваа територија поради натамошна постапка по Законот.³

Распишувањето на изборите и предизборната агитација го оживеале политичкиот живот во Кралството Југославија, а во тој контекст и во вардарскиот дел на Македонија. Во одржувањето на предизборни конференции и собири предначеле организациите на Југословенската радикално-селска демократија (ЈРСД),⁴ творба и

тоа: во општините до 4 000 жители кандидатската листа морало да ја потпишат најмалку 40 предлагачи, а преку 4 000 жители – најмалку 60 предлагачи. Предлагачите морале да бидат заведени во избирачкиот список на односната општина. Писмените предлагачи сами ја потпишувале листата, а за неписмените предлагачи листата ја потпишувале други по нивно овластување, што се забележувало во самата листа. Во ниеден случај едно лице не можело да потпише повеќе од 10 неписмени предлагачи (чл. 1). За секое гласачко место се формирал избирачки одбор, кој се состоел од еден писмен избирач на односната општина, што го одредувал околинскиот началник, најмалку пет дена пред изборите и од двајца општински одборници што ги избирал општинскиот одбор во истиот рок. За секој член на избирачкиот одбор истовремено се одредувал и заменик. Одредениот писмен избирач бил претседател на избирачкиот одбор и тој на можел да биде и кандидат на кандидатската листа (чл. 4). Во општините каде што се гласало на повеќе места имало и главен избирачки одбор, кој се состоел од сите претседатели на поедините гласачки места и еден општински одборник или негов заменик, што го избирал општинскиот одбор и го известувал како и другите членови на другите избирачки одбори (чл. 5). Понатаму во Уредбата се наведува начинот на работа на избирачките одбори (чл. 8, 11, 12). Гласањето се изведувало јавно, и тоа на следниов начин: кога избирачот ќе влезел во собата за гласање, морал пред гласањето, прво, за да слушнат сите членови на избирачкиот одбор, гласно да го каже своето фамилијарно и родено име и занимање, а во местата каде што имало повеќе гласачки места, да ја каже и адресата на живеење. Претседателот на избирачкиот одбор, откако ќе се уверел дека избирачот бил внесен во избирачкиот список и ако никој во избирачкиот одбор не го познавал, го прашувал уште еднаш дали е токму тој тоа лице. Потоа претседателот на избирачкиот одбор на секој избирач му ги покажувал сите кандидатски листи по име на носителот на листата и го прашувал за која листа гласа. Избирачот гласал јавно, именувајќи го носителот на кандидатската листа за која гласа и тоа се запишува во посебен список којшто се водел посебно за секоја кандидатска листа (чл. 13). Види повеќе: „Уредба о саставу кандидатских листа, о саставу и раду бирачких одбора и о поступању код гласања за избор општинских одбора у Вардарској бановини“, *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, бр. 189, Скопље, 25 јуна 1933, 1.

³ *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, бр. 189, Скопље, 14 септембар 1933, 1.

⁴ Иако непосредната одлука за формирањето на ЈРСД датира уште од почетокот на јули 1931 година, работата и постоењето на оваа партија, врз основа на Законот за здруженија, собири и договори, биле одобрени со акт издаден од министерот за внатрешни работи, Жика Лазик, на 15 октомври 1932 година. При определувањето име на ЈРСД се тргнувало од уверувањето дека тоа би требало да потсетува на имињата на старите големи партии, бидејќи се сметало дека новата партија требало да ги замени сите важни стари партии и дека таквото име ќе биде најдобро за да го привлече членството од старите

комбинација на „демократскиот“ режим, чиј претседател во Вардарска бановина бил Василије Трбиќ, познат четнички војвода и спроводник на големо-српската политика во вардарскиот дел на Македонија. Со цел да ја истакне „националната“ програма и ориентација наспроти барањата на опозиционите партии и лидери за федеративно уредување на Кралството Југославија, владата ја преименувала ЈРСД во Југословенска национална странка (ЈНС).⁵ Приврзаниците на Владата, предвидени за соодветни функции во општините, се кандидирале на листите на ЈНС. Всушност, и во вардарскиот дел на Македонија во предизборната кампања водечко место имала ЈНС, чија активност во 1932 и во 1933 година се карактеризирала само со работа на создавање свои организациони клубови, главно за обезбедување гласачи на изборите. За предизборната активност на ЈНС за општинските избори во вардарскиот дел на Македонија мошне сериозно зборуваат написите објавени во дневниот печат. Така, на пример, во еден од нив се констатира дека во Вардарска бановина, а во тој контекст и во вардарскиот дел на Македонија, пред општинските избори, сите законски работи се завршени во најдобар ред во сите општини. Притоа, се истакнува дека „во одделни општини има не само две туку и повеќе кандидатски листи, што му овозможува на народот да избира по свое определување и да ги избере оние што најдобро ќе одговараат на нивните интереси.“ Исто така, се наведува дека изборната агитација била многу интензивна во сите околии, во сите села и во сите слоеви на граѓанството. Се наведува дека „многу граѓани од разни мали општини на 15 октомври ќе се враќаат во своето село, доаѓајќи дури од Белград и од други места од печалба, со цел да гласаат за својот кандидат. Тоа покажува колку се развила граѓанската свест кај Вардарците (се однесува на македонскиот народ, б.м.). Никогаш народот не покажувал толку интерес за својата локална управа, за својата општина.“ Тоа покажува дека интересот за избор на новите општински управи бил голем и учеството на избирачите на гласачките места ќе биде големо. Се констатира дека „скоро сите кандидати на сите истакнати листи, со исклучок на неколку, се припадници на ЈНС, така да тоа ќе донесе голема и сигурна победа во Вардарска

партии. Исто така и привремениот Главен одбор на ЈРСД бил составен по клуч на некогашната партиска припадност. Главен збор во него воделе (како и во Владата) прваците на старите партии, пред сè на Радикалната и на Демократската (Никола Узуновиќ, Милан Сршкиќ, Божидар Максимовиќ, Воислав Маринковиќ, Коста Кумануди). Како политичка партија, ЈРСД се залагал да работи врз изградувањето на народното единство; врз зачувувањето на државната целина; врз издигнувањето на духовните и моралните вредности на народот; врз водењето социјално-економска програма во духот на народната солидарност и на тоа Кралството Југославија да биде столб на редот, мирот и постојаниот меѓународен правен поредок на југоисток на Европа. Надежда ЦВЕТКОВСКА, *Граѓанските партии во вардарскиот дел на Македонија (1935-1941)*, Скопје, 1996, 13.

⁵ На 20 јули 1933 година во Белград бил одржан Земскиот конгрес на ЈРСД, на кој било сменето името на партијата во Југословенска национална странка (ЈНС); биле усвоени Програмата и Статутот на ЈНС, а за претседател бил избран Никола Узуновиќ. ЈНС во јавниот политички живот во вардарскиот дел на Македонија била најактивна и самата се претставувала како единствен „чувар на државното и народното единство“, што било истакнато и на нејзиниот конгрес одржан во Белград на 25 ноември 1934 година, во присуство на 2 919 делегати од целата земја. На него биле усвоени Извештајот за едногодишната работа на ЈНС, Статутот и Програмата за работа. За претседател бил избран Светислав Хоџера, народен пратеник од Белград. *Истото*, 14, 15.

бановина.⁶ Ваквите и слични написи и многуте извештаи ја покажуваат самоувереноста и сигурноста на ЈНС за победа на општинските избори.

Периодот од 1932 до 1933 година се карактеризира со политичка криза што произлегувала од незадоволството на граѓанските партии и политичари што биле во опозиција и истапувале против режимот и неговата партија ЈРСД (подоцна ЈНС). Овој период во вардарскиот дел на Македонија се карактеризира и со настојувањето на граѓанските партии во опозиција (првенствено српските) само на создавање свои организациони клубови, главно за обезбедување гласачи на изборите. Инаку, во вардарскиот дел на Македонија, за општинските избори опозиционите партии (особено српските: Радикалната, Демократската, Земјоделската) немале некоја интензивна предизборна активност, што ќе покажат и изборните ре-зултати.

Комунистичката партија на Југославија (КПЈ) решила да ги бојкотира општинските избори во Кралството Југославија. Врз таа основа и ставот на Обласниот комитет на КПЈ за Македонија бил да се бојкотираат овие избори, а тоа го прифатиле и месните комитети на Партијата, кои во овој период веќе почнале да ги консолидираат своите редови и имале засилена политичка активност. Причината за ваквиот став била тоа што било оневозможено под која било форма да се истакне свој кандидат. Врз основа на тоа решение била мобилизирана целата партиска, младинска и синдикална организација за бојкот на изборите. За таа цел биле преземени повеќе активности на целата територија на вардарскиот дел на Македонија преку усна агитација, разни прогласи и растурање на летоци. Така, на пример, пред самите избори, во Велес бил растурен леток во кој се осудувале диктаторскиот режим и буржоазијата како виновници за исфрлање на многу работници на улица, за пропаѓањето на селото и банкротирањето на сиромашните занаетчии и ситните трговци, како и за незадоволството на масите поради насилствата и пљачкањата во вардарскиот дел на Македонија. Во духот на тогашната линија на КП, народните маси се повикувале за бојкотирање на изборите: „Работници, сиромашни селани и сиромашни занаетчии од Македонија, КП ве повикува на борба. Бојкотирајте ги изборите. Комунисти младинци, застанете на чело на работинците, сиромашните селани и потиснатите маси на Македонија, во борба за леб и работа, за слобода и независност на Македонија! Бојкотирајте ги изборите, симнете им ја маската од образот на лажните демократи и добротвори на македонскиот народ, на црнечкиот терор спротивставете му го фронтот на револуционерните работници и селани од Македонија.“⁷ Напорите на КП биле крунисани со успех, бидејќи и покрај тоа што изборите се вршеле со јавно гласање, излезноста на населението не ги оправдала очекувањата на режимот, што ќе го покажат и изборните резултати.

Резултатите на општинските избори во Кралството Југославија биле следните: изборите биле извршени во 3 858 општини во кои биле истакнати 7 850 кандидатски листи од кои: 6 964 на ЈНС, 160 за договорните, 31 на неопределените и 695 на опозицијата. Запишани избирачи биле 3 214 305 од кои гласале 2 139 881 или 66,57%. Од овој број за ЈНС гласале 1 940 926 или 90,60%; за договорните 28 411 или 1,19%; за неопределените 2 895 или 0,28% и за опозицијата 167 648 или 7,83%. ЈНС ги добила општинските управи во 3 616 општини или 93,73%; договорните во 56 оп-

⁶ „Пред општинским изборима“, *Вардар*, год. II, бр. 129, Скопје, 14 октобар 1933, 4.

⁷ *Историја на македонскиот народ*, Кн. III, Скопје, 1969, 76.

штини или 1,45%; неопределените во 6 општини или 0,15% и опозицијата во 180 општини или 4,68%.⁸

Резултатите на општинските избори во Вардарска бановина, спроведени на 15 октомври 1933 година, биле следните: изборите биле извршени во 440 општини во кои биле истакнати 1 113 кандидатски листи од кои 1 084 на ЈНС, 23 неопределени и 6 на опозицијата. Запишани избирачи биле 354 242 од кои гласале 246 976 или 69,72%. Од овој број за ЈНС гласале 240 463 или 97,36%; за неопределените гласале 4 705 или 1,91% и за опозицијата гласале 1 808 или 0,37%. ЈНС ги добила општинските управи во 433 општини или 98,4%; неопределените во 5 општини или 1,1% и опозицијата во 2 општини или 0,5%.⁹

Во вардарскиот дел на Македонија на овие општински избори биле постигнати следните резултати: изборите биле извршени во 263 општини во кои биле истакнати на кандидатските листи 697 кандидати, од кои 695 на ЈНС, а 2 неопределени, а од нив биле избрани 263 кандидати сите од ЈНС, а еден од неопределените. Запишани избирачи биле 214 753 од кои гласале 141 597. Во сите општини во 29 околии во вардарскиот дел на Македонија резултатите од општинските избори биле следните:

1. Околија Битолска

- **Општина Ѓаватска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Бендевиќ Панде¹⁰ со 309 гласа. Од 750 избирачи гласале 521 или 69%.

- **Општина Цапарска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Илијевиќ В. Митар со 322 гласа. Од 936 избирачи гласале 479 или 51%.

- **Општина Секиранска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Јовановиќ Д. Митар со 207 гласа. Од 725 избирачи гласале 509 или 70%.

- **Општина Велушинска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Нездельковиќ Ѓ. Перикли со 339 гласа. Од 1.091 избирач гласале 822 или 75%.

- **Општина Логовардска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Марковиќ Л. Тале со 155 гласа. Од 273 избирачи гласале 245 или 89%.

- **Општина Могилска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Божиновиќ Андон со 370 гласа. Од 958 избирачи гласале 761 или 79%.

- **Општина Струговска:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Николиќ И. Веле со 469 гласа. Од 862 избирачи гласале 582 или 67%.

- **Општина Ивањевска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Чочовиќ Н. Атанас со 716 гласа. Од 1 006 избирачи гласале 878 или 86%.

⁸ „Табеларни преглед извршених општинских избора у 1933 години“, *Вардар*, год. II, бр. 140, Скопље, 9 новембар 1933, 4; *Политика*, год. XXX, Београд, 26 октобар 1933, 4.

⁹ *Истото*.

¹⁰ Напомена: Имињата на кандидатите, избрани на општинските избори, се наведени според тоа како се водени од српската администрација со задолжителното “иќ” на крајот од презимето, така што и тие што се Македонци, поради неможноста да се декларираат како Македонци, по сила на законот, морале да ги променат презимињата. Воедно, и личните имиња на Македонците се оставени во оригинал, така како што се запишани во списоците (Ставро, Јевто, Војин, Васил...), како и имињата на областите (Бајловачка, Бањичка, Ду-мановачка, Сојекларска, Томисављевска...), кои српската администрација ги преправала со јасна намера за асимилација на населението. Во оригинал се оставени и личните имиња и презимиња и на српските службени лица.

- **Општина Барешанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Божиновиќ Ѓорѓе со 176 гласа. Од вкупно 373 избирачи гласале 277 или 71%.
 - **Општина Трновска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Петровиќ Р. Павле со 220 гласа. Од вкупно 325 избирачи гласале 220 или 62%.
 - **Општина Брусничка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ванковиќ Трифун со 336 гласа. Од вкупно 972 избирачи гласале 588 или 60%.
 - **Општина Буковска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Мандаровиќ И. Тале со 330 гласа. Од вкупно 995 избирачи гласале 547 или 55%.
- Во Околија Битолска од вкупно 9.280 избирачи гласале 6.420 или 69%. Сите кандидати се од ЈНС, освен кандидатот Фотевиќ Н. Благоја (општина Буковска), кој им припаѓал на неопределените.

2. Околија Велешка

- **Општина Башиноселска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Ѓорѓевиќ Мандил со 123 гласа. Од вкупно 275 избирачи гласале 177 или 57%.
- **Општина Богомилска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Штерјовиќ Лазар со 400 гласа. Од вкупно 1.038 избирачи гласале 588 или 57%.
- **Општина Велешка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Живковиќ Тодор со 1.475 гласа. Од вкупно 3.788 избирачи гласале 2.177 или 57%.
- **Општина Изворска:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Димитријевиќ Јанаќије со 187 гласа. Од вкупно 768 избирачи гласале 572 или 74%.
- **Општина Војничка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Андовиќ Димитрије со 169 гласа. Од вкупно 416 избирачи гласале 319 или 74%.
- **Општина Водовратска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Медовиќ Шабан со 159 гласа. Од вкупно 240 избирачи гласале 159 или 69%.
- **Општина Горноврановска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Зејнуловиќ Исеина Имер со 230 гласа. Од вкупно 588 избирачи гласале 310 или 52%.
- **Општина Иванковачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Беќировиќ Карима Мустафа со 127 гласа. Од вкупно 311 избирачи гласале 237 или 76%.
- **Општина Јаболчишка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Имековиќ А.Фета со 104 гласа. Од вкупно 283 избирачи гласале 225 или 78%.
- **Општина Кочиларска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Јовановиќ Данило со 128 гласа. Од вкупно 249 избирачи гласале 224 или 90%.
- **Општина Лисичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Трајковиќ Милан со 89 гласа. Од вкупно 210 избирачи гласале 167 или 79%.
- **Општина Мелничка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Јашаревиќ Ибраимов Асан со 133 гласа. Од вкупно 289 избирачи гласале 243 или 84%.
- **Општина Оризарска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Рецеровиќ Асан со 105 гласа. Од вкупно 206 избирачи гласале 185 или 89%.
- **Општина Подлешка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ристиќ Коста со 125 гласа. Од вкупно 288 избирачи гласале 243 или 85%.
- **Општина Рудничка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Бурчевиќ М. Јордан со 98 гласа. Од вкупно 168 избирачи гласале 98 или 58%.

- **Општина Раштанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Тодоровиќ А. Панта со 150 гласа. Од вкупно 286 избирачи гласале 224 или 78%.

- **Општина Слпска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Мишовиќ Анастас со 88 гласа. Од вкупно 164 избирачи гласале 125 или 77%.

- **Општина Скачинска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Ѓошевиќ Дано со 106 гласа. Од вкупно 148 избирачи гласале 106 или 70%.

- **Општина Сојекларска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Фазлијевиќ Асан со 103 гласа. Од вкупно 195 избирачи гласале 152 или 77%.

- **Општина Томисављевска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Асановиќ Д. Риза со 143 гласа. Од вкупно 153 избирачи гласале 143 или 93%.

- **Општина Теовска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Арсиќ Јован со 223 гласа. Од вкупно 456 избирачи гласале 382 или 83%.

- **Општина Чашка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Андрејевиќ Трајко со 86 гласа. Од вкупно 198 избирачи гласале 170 или 86%.

- **Општина Чичевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Лазаревиќ И. Ѓеле со 107 гласа. Од вкупно 198 избирачи гласале 165 или 83%.

- **Општина Црквинска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Лазовиќ Игњат со 87 гласа. Од вкупно 168 избирачи гласале 134 или 79%.

Во Околија Велешка од вкупно 11.083 избирачи гласале 7.532 или 68%. Сите кандидати биле од ЈНС.

3. Околија Горнополошка

- **Општина Бањичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Апостоловиќ К. Симо со 437 гласа. Од вкупно 875 избирачи гласале 519 или 59,3%.

- **Општина Врпчишка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Исламовиќ Беќир со 266 гласа. Од вкупно 687 избирачи гласале 484 или 74%.

- **Општина Вруточка:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Анѓелковиќ М. Душан со 263 гласа. Од вкупно 1.058 избирачи гласале 596 или 66,3%.

- **Општина Велурчанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Емровиќ Ф. Исаин со 126 гласа. Од вкупно 452 избирачи гласале 249 или 50,05%.

- **Општина Гостиварска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Јоксимовиќ Угрин со 542 гласа. Од вкупно 1.619 избирачи гласале 938 или 57%.

- **Општина Желречка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Фејзулевиќ Ф. Зеќир со 318 гласа. Од вкупно 760 избирачи гласале 478 или 62%.

- **Општина Зубовачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Максимовиќ Ј. Лазар со 252 гласа. Од вкупно 1.022 избирачи гласале 536 или 50%.

- **Општина Мавровска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Диниќ Ристо со 128 гласа. Од вкупно 508 избирачи гласале 228 или 44%.

- **Општина Пожаранска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Сеарафимовиќ Јеврем со 390 гласа. Од вкупно 717 избирачи гласале 390 или 54,3%.

- **Општина Тајмишка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Антиќ Ј. Стојко со 40 гласа. Од вкупно 113 избирачи гласале 40 или 35,04%.

- **Општина Чајланска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Елмезовиќ Мемет со 416 гласа. Од вкупно 1.138 избирачи гласале 716 или 62,8%.

Во Околија Горнополошка од вкупно 8.949 избирачи гласале 5.174 или 57%. Сите кандидати биле од ЈНС.

4. Околија Галичка

- **Општина Ростушка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Митровиќ-Китановиќ Алексо со 633 гласа. Од вкупно 1.205 избирачи гласале 633 или 53%.

- **Општина Галичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Пантовиќ Т. Илија со 279 гласа. Од вкупно 812 избирачи гласале 431 или 53%.

- **Општина Лазарополска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Стаматовиќ М. Стамат со 226 гласа. Од вкупно 949 избирачи гласале 354 или 37%.

- **Општина Жировничка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Беќировиќ Мустафа Аљуш со 258 гласа. Од вкупно 656 избирачи гласале 415 или 65%.

- **Општина Ностровска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Игњатовиќ Т.Игњат со 121 глас. Од вкупно 220 избирачи гласале 121 или 55%.

- **Општина Ничпурска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Пандиловиќ Ј. Илија со 103 гласа. Од вкупно 254 избирачи гласале 103 или 40%.

- **Општина Белчичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ивковиќ Алексије со 52 гласа. Од вкупно 204 избирачи гласале 96 или 47%.

Во Околија Галичка од вкупно 4.269 избирачи гласале 2.153 или 50%. Сите кандидати биле од ЈНС.

5. Околија Гевгелиска

- **Општина Гевгелиска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Тараљаковиќ Р. Коста со 664 гласа. Од вкупно 1.357 избирачи гласале 1.079 или 79%.

- **Општина Богданачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Петрушевиќ Ѓ. Томо со 465 гласа. Од вкупно 945 избирачи гласале 771 или 81%.

- **Општина Стојаковачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Јанчиќ Г. Ѓорѓе со 183 гласа. Од вкупно 537 избирачи гласале 495 или 92%.

- **Општина Митровачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Танчевиќ Т. Јован со 190 гласа. Од вкупно 506 избирачи гласале 429 или 84%.

- **Општина Коњска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Трајковиќ Р. Атанасије со 191 глас. Од вкупно 415 избирачи гласале 356 или 84%.

- **Општина Негорачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Андоновиќ П. Ѓорѓе со 251 глас. Од вкупно 355 избирачи гласале 312 или 87%.

Во Околија Гевгелиска од вкупно 4.115 избирачи гласале 3.436 или 83%. Сите кандидати биле од ЈНС.

6. Околија Дебарска

- **Општина Дебарска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Бајрам Мухамед со 822 гласа. Од вкупно 1.640 избирачи гласале 1.091 или 60%.

- **Општина Косовратска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Тодоровиќ Трајко со 185 гласа. Од вкупно 1.013 избирачи гласале 495 или 48%.

- **Општина Долножупска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Симоновиќ Р. Спасо со 231 глас. Од вкупно 638 избирачи гласале 401 или 62%.

- **Општина Горножупска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Али Рустем со 275 гласа. Од вкупно 715 избирачи гласале 400 или 55%.

- **Општина Манастирачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Лековиќ Г. Дамњан со 187 гласа. Од вкупно 509 избирачи гласале 262 или 51%.

Во Околија Дебарска од вкупно 4.515 избирачи гласале 2.651 или 58%. Сите кандидати биле од ЈНС.

7. Околија Дојранска

- **Општина Валандовска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Ѓурчиловиќ Дине со 350 гласа. Од вкупно 1.196 избирачи гласале 888 или 73%.

- **Општина Дојранска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Димчевиќ Ристо со 434 гласа. Од вкупно 961 избирач гласале 773 или 80%.

- **Општина Удовска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Радовиќ Петко со 282 гласа. Од вкупно 544 избирачи гласале 460 или 89%.

Во Околија Дојранска од вкупно 2.670 избирачи гласале 2.121 или 79%. Сите кандидати биле од ЈНС.

8. Околија Долнополошка

- **Општина Брвеничка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Дервишовиќ А. Ибиш со 444 гласа. Од вкупно 945 избирачи гласале 657 или 70%.

- **Општина Вратничка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Костадиновиќ П. Трпко со 368 гласа. Од вкупно 1.041 избирач гласале 708 или 62%.

- **Општина Волковијска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Наумовиќ Нуфре со 147 гласа. Од вкупно 580 избирачи гласале 295 или 50,86%.

- **Општина Групчинска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Сејфуловиќ А. Осман со 343 гласа. Од вкупно 1.040 избирачи гласале 770 или 75%.

- **Општина Долнопалчишка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Јовановиќ Димитрије со 721 глас. Од вкупно 1.933 избирачи гласале 1.065 или 58,71%.

- **Општина Жељинска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Изаировиќ Исљам со 431 глас. Од вкупно 705 избирачи гласале 431 или 61,13%.

- **Општина Лешочка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Јовановиќ С. Глигорије со 794 гласа. Од вкупно 1.641 избирач гласале 949 или 57,33%.

- **Општина Милетинска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Илиќ С. Коста со 296 гласа. Од вкупно 929 избирачи гласале 586 или 52,37%.

- **Општина Сенокоска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Сејфуловиќ А. Шаип со 740 гласа. Од вкупно 1.432 избирачи гласале 959 или 66,96%.

- **Општина Седларевска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Бељуловиќ К. Садик со 130 гласа. Од вкупно 359 избирачи гласале 298 или 61%.

- **Општина Селачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Садиковиќ В. Рамиз со 614 гласа. Од вкупно 1.430 избирачи гласале 760 или 53,11%.

- **Општина Теаречка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Ѓорѓевиќ Б. Ристо со 377 гласа. Од вкупно 1.600 избирачи гласале 1.116 или 69,75%.

- **Општина Шемшевачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Стаменковиќ Н. Илија со 530 гласа. Од вкупно 1.279 избирачи гласале 851 или 66,55%.

Во Околија Долнополошка од вкупно 15.014 избирачи гласале 9.455 или 63%. Сите кандидати биле од ЈНС.

9. Околија Жеглиговска

- **Општина Романовачка:** Предложени биле 6 кандидати, а бил избран Ѓорѓевиќ Т. Коста со 220 гласа. Од вкупно 907 избирачи гласале 697 или 77%.
 - **Општина Режановачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Влајковиќ Н. Душан со 273 гласа. Од вкупно 868 избирачи гласале 567 или 85%.
 - **Општина Клечевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Бајдиќ Илија со 230 гласа. Од вкупно 432 избирачи гласале 372 или 86%.
 - **Општина Отљанска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Сулејмановиќ А. Сулејман со 453 гласа. Од вкупно 1.260 избирачи гласале 974 или 78%.
 - **Општина Думановачка:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Аматовиќ Вебија со 296 гласа. Од вкупно 847 избирачи гласале 602 или 71%.
 - **Општина Четирска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Јаневиќ Тодор со 251 глас. Од вкупно 582 избирачи гласале 511 или 88%.
 - **Општина Старонагоричка:** Предложени биле 7 кандидати, а бил избран Додиќ Т. Станоје со 216 гласа. Од вкупно 571 избирач гласале 401 или 70%.
 - **Општина Младонагоричка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Вељановиќ С. Андон со 255 гласа. Од вкупно 805 избирачи гласале 564 или 70%.
 - **Општина Жегњанска:** Предложени биле 6 кандидати, а бил избран Ристиќ С. Димитрије со 128 гласа. Од вкупно 371 избирач гласале 260 или 73%.
 - **Општина Бајловачка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Петковиќ Ј. Александар со 150 гласа. Од вкупно 625 избирачи гласале 318 или 51%.
 - **Општина Ораховачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Крстиќ Р. Јордан со 208 гласа. Од вкупно 475 избирачи гласале 367 или 77%.
 - **Општина Равњанска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Младеновиќ Спасо со 211 гласа. Од вкупно 654 избирачи гласале 400 или 61%.
 - **Општина Довезенска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Петковиќ Д. Величко со 145 гласа. Од вкупно 496 избирачи гласале 350 или 70%.
 - **Општина Мургашка:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Ристиќ Ј. Наце со 161 глас. Од вкупно 364 избирачи гласале 257 или 70%.
 - **Општина Градишка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Јовановиќ К. Стеван со 196 гласа. Од вкупно 395 избирачи гласале 237 или 60%.
 - **Општина Малинска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Пауновиќ Ѓ. Никола со 186 гласа. Од вкупно 446 избирачи гласале 304 или 68%.
 - **Општина Орашачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Перовиќ Лазар со 327 гласа. Од вкупно 615 избирачи гласале 358 или 58%.
 - **Општина Пелинска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Спасиќ Т. Ѓуро со 178 гласа. Од вкупно 405 избирачи гласале 219 или 54%.
 - **Општина Табановачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Сулејмановиќ И. Салија со 284 гласа. Од вкупно 721 избирач гласале 526 или 73%.
- Во Околија Жеглиговска од вкупно 11.839 избирачи гласале 8.294 или 70%. Сите кандидати биле од ЈНС.

10. Околија Кавадаречка

- **Општина Кавадарска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Бошковиќ Ќирило Тасе со 654 гласа. Од вкупно 1.508 избирачи гласале 1.058 или 70%.

- **Општина Градска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Паниќ Д. Јордан со 229 гласа. Од вкупно 526 избирачи гласале 455 или 86%.

- **Општина Маренска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Давчевиќ Дано со 104 гласа. Од вкупно 223 избирачи гласале 180 или 76%.

- **Општина Строговска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Веловиќ Т. Димитрије со 362 гласа. Од вкупно 846 избирачи гласале 402 или 47%.

- **Општина Бојанчишка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Оцковиќ П. Ѓело со 195 гласа. Од вкупно 575 избирачи гласале 423 или 72%.

- **Општина Бегнишка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Петровиќ Ристо со 222 гласа. Од вкупно 532 избирачи гласале 446 или 83%.

- **Општина Дреновска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Поповиќ Ј. Илија со 611 гласа. Од вкупно 961 избирач гласале 710 или 73%.

- **Општина Рожденска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Богевиќ А. Боге со 141 глас. Од вкупно 380 избирачи гласале 273 или 71%.

- **Општина Мрзенораовачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Манчиќ Вељо со 199 гласа. Од вкупно 441 избирач гласале 391 или 88%.

- **Општина Ваташка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Пашацијевиќ Васиљ со 185 гласа. Од вкупно 359 избирачи гласале 284 или 76%.

Во Околија Кавадаречка од вкупно 6.353 избирачи гласале 4.622 или 76%. Сите кандидати биле од ЈНС.

11. Околија Кичевска

- **Општина Кичевска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Стојановиќ Владо со 636 гласа. Од вкупно 1.660 избирачи гласале 1.169 или 70%.

- **Општина Раштанска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Коруновиќ Н. Милентије со 232 гласа. Од вкупно 602 избирачи гласале 342 или 56%.

- **Општина Орланачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Крстиќ Владимир со 196 гласа. Од вкупно 646 избирачи гласале 358 или 55%.

- **Општина Церска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Робевиќ А. Стојко со 76 гласа. Од вкупно 292 избирачи гласале 139 или 47%.

- **Општина Световрачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ѓорѓевиќ Живко со 82 гласа. Од вкупно 318 избирачи гласале 139 или 43%.

- **Општина Бржданска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Костиќ Д. Богдан со 290 гласа. Од вкупно 643 избирачи гласале 328 или 51 %.

- **Општина Доленачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Аврамовиќ Милосим со 341 глас. Од вкупно 690 избирачи гласале 433 или 62%.

- **Општина Мидиначка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Лимановиќ Л. Реџеп со 519 гласа. Од вкупно 814 избирачи гласале 519 или 63%.

- **Општина Премљанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Лаззиќ Г. Светомир со 262 гласа. Од вкупно 872 избирачи гласале 491 или 56%.

- **Општина Карбуничка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Дамјановиќ Димитрије со 195 гласа. Од вкупно 670 избирачи гласале 341 или 50%.

- **Општина Кленовачка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Никодиновиќ Блажо со 565 гласа. Од вкупно 738 избирачи гласале 565 или 74%.

- **Општина Малоцерска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Божиновиќ В. Божин со 270 гласа. Од вкупно 820 избирачи гласале 357 или 43%.

- **Општина Осломејска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Николиќ Крсто со 167 гласа. Од вкупно 477 избирачи гласале 312 или 63%.

Во Околија Кичевска од вкупно 9.242 избирачи гласале 5.483 или 59%. Сите кандидати биле од ЈНС.

12. Околија Кочанска

- **Општина Кочанска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Двојковиќ С. Јован со 697 гласа. Од вкупно 1.290 избирачи гласале 994 или 78%.

- **Општина Јужновиничка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Богдановиќ Герасим со со 736 гласа. Од вкупно 1.534 избирачи гласале 1.032 или 67%.

- **Општина Блатачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Дамњановиќ Симеон со 538 гласа. Од вкупно 1.129 избирачи гласале 819 или 74%.

- **Општина Зрновска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Глигоровиќ Јован со 296 гласа. Од вкупно 737 избирачи гласале 585 или 79%.

- **Општина Соколарска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Гацовиќ Тодор со 250 гласа. Од вкупно 659 избирачи гласале 567 или 86%.

- **Општина Облешевска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Зашиќ Трипун со 210 гласа. Од вкупно 506 избирачи гласале 446 или 88%.

- **Општина Поларска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Заовиќ С. Краљ со 90 гласа. Од вкупно 467 избирачи гласале 90 или 19%.

- **Општина Оризарска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Трајчовиќ С. Петар со 222 гласа. Од вкупно 773 избирачи гласале 571 или 73%.

- **Општина Нивичанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Јосифовиќ А. Стојко со 198 гласа. Од вкупно 401 избирач гласале 304 или 75%.

Во Околија Кочанска од вкупно 7.496 избирачи гласале 4.408 или 72%. Сите кандидати биле од ЈНС.

13. Околија Кратовска

- **Општина Кратовска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Дишишковиќ С. Глигор со 851 глас. Од вкупно 1.232 избирачи гласале 851 или 69%.

- **Општина Злетовска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Ѓорѓевиќ С. Андон со 1.037 гласа. Од вкупно 1.785 избирачи гласале 1.037 или 58,1%.

- **Општина Шлеговска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Трајчевиќ Н. Харалампие со 157 гласа. Од вкупно 205 избирачи гласале 157 или 73,83%.

- **Општина Страцинска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Илиќ Ц. Васиљко со 249 гласа. Од вкупно 633 избирачи гласале 466 или 73,61%.

- **Општина Рударска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Радевиќ Тодор со 216 гласа. Од вкупно 623 избирачи гласале 443 или 71,11%.

- **Општина Опшилска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Давидовиќ А. Серафим со 175 гласа. Од вкупно 554 избирачи гласале 333 или 60,11%.

Во Околија Кратовска од вкупно 5.042 избирачи гласале 3.287 или 65,85%. Сите кандидати биле од ЈНС.

14. Околија Кривопаланечка

- **Општина Подржиќовска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Младеновиќ Ѓ. Димитрије со 369 гласа. Од вкупно 1.059 избирачи гласале 723 или 68%.

- **Општина Петраљичка:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Трајковиќ Љ. Ставро со 231 глас. Од вкупно 772 избирачи гласале 443 или 57%.
 - **Општина Жидиловска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Спасиќ Стевчо со 651 глас. Од вкупно 1.065 избирачи гласале 702 или 68%.
 - **Општина Мождивњачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Алексиќ Трајко со 321 глас. Од вкупно 902 избирачи гласале 491 или 54%.
 - **Општина Радовничка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Крстиќ Т. Димчо со 216 гласа. Од вкупно 704 избирачи гласале 405 или 57%.
 - **Општина Трговишка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Митиќ А. Здравко со 463 гласа. Од вкупно 1.246 избирачи гласале 809 или 64%.
 - **Општина Германска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ангелковиќ Т. Маринко со 204 гласа. Од вкупно 621 избирач гласале 393 или 64%.
 - **Општина Стајевачка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Спасиќ Владимир со 214 гласа. Од вкупно 909 избирачи гласале 408 или 45%.
 - **Општина Ранковачка:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Рис-тиќ А. Тодор со 212 гласа. Од вкупно 857 избирачи гласале 563 или 66%.
 - **Општина Кривопаланечка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Тасиќ Петруш со 727 гласа. Од вкупно 2.144 избирачи гласале 1.130 или 52%.
- Во Околија Кривопаланечка од вкупно 10.270 избирачи гласале 6.067 или 59%. Сите кандидати биле од ЈНС.

15. Околија Крушевска

- **Општина Белоцрквенска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Недаровиќ Н. Лазар со 277 гласа. Од вкупно 783 избирачи гласале 632 или 83%.
- **Општина Жванска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Пејковиќ Пејко со 479 гласа. Од вкупно 1.563 избирачи гласале 1.019 или 65%.
- **Општина Кривогаштанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Пашиќ Цветко со 448 гласа. Од вкупно 747 избирачи гласале 565 или 75%.
- **Општина Крушевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Спасиќ Коста со 451 глас. Од вкупно 1.224 избирачи гласале 863 или 70%.
- **Општина Ристовичка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Стевановиќ Никола со 181 глас. Од вкупно 670 избирачи гласале 332 или 49%.
- **Општина Селачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Ристиќ Боровоје со 171 глас. Од вкупно 338 избирачи гласале 270 или 79%.
- **Општина Црноречка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Гроздановиќ Стојан со 321 глас. Од вкупно 939 избирачи гласале 727 или 77%.

Во Околија Крушевска од вкупно 6.264 избирачи гласале 4.428 или 70%. Сите кандидати биле од ЈНС.

16. Околија Малешка

- **Општина Беровска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Рајковиќ Рангел со 437 гласа. Од вкупно 1.263 избирачи гласале 902 или 70,10%.
- **Општина Пехчевска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Енглезовиќ Јован со 308 гласа. Од вкупно 786 избирачи гласале 617 или 81,66%.
- **Општина Митрашинска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Су-праковиќ Илија со 237 гласа. Од вкупно 602 избирачи гласале 438 или 72,44%.

- **Општина Владимирска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Ханциќ А. Јован со 460 гласа. Од вкупно 960 избирачи гласале 719 или 74,40%.

Во Околија Малешка од вкупно 3.611 избирачи гласале 2.676 или 74,60%. Сите кандидати биле од ЈНС.

17. Околија Мариовска

- **Општина Новачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Стевановиќ Р. Вељан со 491 глас. Од вкупно 975 иабирачи гласале 734 или 74%.

- **Општина Добрушевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Поповиќ Т. Мирче со 327 гласа. Од вкупно 663 избирачи гласале 570 или 85%.

- **Општина Старавинска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Ѓорѓевиќ Б. Стојко со 324 гласа. Од вкупно 985 избирачи гласале 622 или 63%.

- **Општина Бачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Константиновиќ Ѓорѓе со 402 гласа. Од вкупно 998 избирачи гласале 711 или 71%.

- **Општина Кременичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Беќировиќ М. Шабан со 280 гласа. Од вкупно 603 избирачи гласале 480 или 79%.

Во Околија Мариовска од вкупно 4.224 избирачи гласале 3.117 или 73%. Сите кандидати биле од ЈНС.

18. Околија Неготинска

- **Општина Неготинска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Бошковиќ Ѓорѓе со 357 гласа. Од вкупно 654 избирачи гласале 573 или 87%.

- **Општина Криволачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Весковиќ Јордан со 103 гласа. Од вкупно 326 избирачи гласале 140 или 42%.

- **Општина Тремничка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ожевиќ Атанас со 248 гласа (неопределен). Од вкупно 634 избирачи гласале 473 или 74%.

- **Општина Бистреничка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Антиќ Урош со 91 глас. Од вкупно 340 избирачи гласале 115 или 43%.

- **Општина Куријска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ристиќ Љубинко со со 115 гласа. Од вкупно 174 избирачи гласале 167 или 96%.

- **Општина Демиркаписка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Договиќ Ѓорѓе со 213 гласа. Од вкупно 505 избирачи гласале 391 или 77%.

- **Општина Тимјаничка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Коледин Светозар со 72 гласа. Од вкупно 93 избирачи гласале 72 или 77%.

Во Околија Неготинска од вкупно 2.726 избирачи гласале 1931 или 70%. Сите кандидати биле од ЈНС, освен еден во општина Тремничка, кој припаѓал на неопределените.

19. Околија Овчеполска

- **Општина Светиниколска:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Гавриловиќ Илија со 395 гласа. Од вкупно 1.313 избирачи гласале 928 или 71%.

- **Општина Павлешенска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Паневиќ Доне со 169 гласа. Од вкупно 394 избирачи гласале 312 или 80%.

- **Општина Цумалиска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Ибраимовиќ Рамадан со 408 гласа. Од вкупно 1.019 избирачи гласале 750 или 73%.

- **Општина Тројска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Арсиќ С. Тодор со 180 гласа. Од вкупно 423 избирачи гласале 326 или 77%.

- **Општина Овчеполска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Лазовиќ Доне со 338 гласа. Од вкупно 639 избирачи гласале 425 или 66%.

- **Општина Барбаревска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Димковиќ Никола со 226 гласа. Од вкупно 390 избирачи гласале 268 или 69%.

- **Општина Мечкуевачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Гочевиќ Стојан со 233 гласа. Од вкупно 466 избирачи гласале 343 или 73%.

- **Општина Немањиќска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Здравковиќ Пане со 215 гласа. Од вкупно 420 избирачи гласале 371 или 88%.

- **Општина Горнобалванска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Гошевиќ Арсен со 139 гласа. Од вкупно 391 избирач гласале 272 или 70%.

Во Околија Овчеполска од вкупно 5.455 избирачи гласале 3.994 или 73%. Сите кандидати биле од ЈНС.

20. Околија Охридска

- **Општина Охридска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Аврамовиќ Никола со 940 гласа. Од вкупно 2.624 избирачи гласале 1.840 или 70%.

- **Општина Галичичка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Латковиќ Л. Ташко со 326 гласа. Од вкупно 1.354 избирачи гласале 823 или 61%.

- **Општина Горнокоселска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Цветковиќ Д. Јаков со 338 гласа. Од вкупно 1.144 избирачи гласале 806 или 71%.

- **Општина Мешеишка:** Предложени биле 3 кандидати. А бил избран Чорбевиќ К. Наум со 267 гласа. Од вкупно 798 избирачи гласале 598 или 75%.

- **Општина Белчишка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Костиќ Смиле со 231 глас. Од вкупно 659 избирачи гласале 473 или 68%.

- **Општина Велмејска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Милошевиќ Ѓ. Војин со 253 гласа. Од вкупно 638 избирачи гласале 484 или 76%.

- **Општина Слатинска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Спасевиќ Јордан. Од вкупно 550 избирачи гласале 386 или 76%.

- **Општина Сливовска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Најдовиќ Трајан со 262 гласа. Од вкупно 984 избирачи гласале 593 или 60%.

Во Околија Охридска од вкупно 8.752 избирачи гласале 6.203 или 71%. Сите кандидати биле од ЈНС.

21. Околија Прилепска

- **Општина Прилепска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Петровиќ Цветко со 2.387 гласа. Од вкупно 7.752 избирачи гласале 2.387 или 31%.

- **Општина Витолишка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Петровиќ М. Стојко со 120 гласа. Од вкупно 536 избирачи гласале 305 или 57%.

- **Општина Марковска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Стојановиќ Ѓорѓе со 147 гласа. Од вкупно 392 избирачи гласале 267 или 68%.

- **Општина Топличка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Темелковиќ Пане со 209 гласа. Од вкупно 555 избирачи гласале 370 или 70%.

- **Општина Дуњска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Петровиќ М. Спасе со 267 гласа. Од вкупно 683 избирачи гласале 358 или 52%.

- **Општина Плетварска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Оцовиќ А. Петар со 233 гласа. Од вкупно 528 избирачи гласале 338 или 64%.

- **Општина Прилепачка:** Предложени биле 7 кандидати, а бил избран Николиќ Јордан со 160 гласа. Од вкупно 593 избирачи гласале 430 или 73%.
 - **Општина Тополчанска:** Предложени бе 2 кандидати, а бил избран Мицковик М. Тодор со 469 гласа. Од вкупно 1.090 избирачи гласале 887 или 80%.
 - **Општина Дољанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Котевиќ Ј. Милан со 549 гласа. Од вкупно 846 избирачи гласале 562 или 65%.
 - **Општина Врбјанска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Пацановиќ Б. Милан со 271 глас. Од вкупно 835 избирачи гласале 581 или 70%.
 - **Општина Небреговска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Столевиќ Аризанка Алексо со 303 гласа. Од вкупно 870 избирачи гласале 606 или 70%.
 - **Општина Костиначка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Стојчевик Милан со 422 гласа. Од вкупно 1.045 избирачи гласале 920 или 65%.
- Во Околија Прилепска од вкупно 16.105 избирачи гласале 8.011 или 49%. Сите кандидати биле од ЈНС.

22. Околија Преспанска

- **Општина Ресенска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Грнчаревик Атанас со 756 гласа. Од вкупно 1.343 избирачи гласале 756 или 76%.
 - **Општина Љубојска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Туцаревик Алексо со 876 гласа. Од вкупно 1.240 избирачи гласале 876 или 70%.
 - **Општина Јанковачка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Љабачевик Јевтим со 600 гласа. Од вкупно 1.493 избирачи гласале 600 или 40%.
 - **Општина Цареводворска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Николиќ Крсто со 569 гласа. Од вкупно 1.279 избирачи гласале 753 или 58%.
 - **Општина Подмочанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Талевиќ Тале со 405 гласа. Од вкупно 839 избирачи гласале 600 или 71%.
 - **Општина Гопешка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Даскаловиќ Ристо со 167 гласа. Од вкупно 523 избирачи гласале 314 или 60%.
- Во Околија Преспанска од вкупно 5.717 избирачи гласале 3.899 или 58%. Сите кандидати биле од ЈНС.

23. Околија Поречка

- **Општина Бродска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Димовиќ Д. Михаило со 225 гласа. Од вкупно 420 избирачи гласале 270 или 64%.
- **Општина Долнорабетинска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Бајрамовиќ Алија со 217 гласа. Од вкупно 709 избирачи гласале 383 или 54%.
- **Општина Дебрешка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Дамиќ Д. Божин со 604 гласа. Од вкупно 1.151 избирач гласале 847 или 73%.
- **Општина Растешка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Сиљановиќ Никола со 265 гласа. Од вкупно 495 избирачи гласале 308 или 64,4%.
- **Општина Локвичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Митановиќ Цветан со 214 гласа. Од вкупно 640 избирачи гласале 374 или 58,4%.
- **Општина Манастирачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ѓорѓевиќ Ѓорѓе со 198 гласа. Од вкупно 655 избирачи гласале 364 или 55,5%.

- **Општина Самоковска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Јовиќ С. Бранко со 216 гласа. Од вкупно 446 избирачи гласале 421 или 65%.

Во Околија Поречка од вкупно 4.716 избирачи гласале 2.978 или 55%. Сите кандидати биле од ЈНС.

24. Околија Радовишка

- **Општина Радовишка:** Единствен предложен и избран кандидат бил Дацевиќ М. Наце со 1.194 гласа. Од вкупно 1.744 избирачи гласале 1.194 или 68%.

- **Општина Подарешка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Асановиќ А. Исмаил со 640 гласа. Од вкупно 1.355 избирачи гласале 1.119 или 83%.

- **Општина Кончанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Димовиќ П. Атанас со 179 гласа. Од вкупно 712 избирачи гласале 305 или 42%.

- **Општина Ињевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Јовановиќ Тасо со 593 гласа. Од вкупно 794 избирачи гласале 650 или 82%.

Во Околија Радовишка од вкупно 4.605 избирачи гласале 3.268 или 72%. Сите кандидати биле од ЈНС.

25. Околија Скопска

- **Општина Бардовачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Сајковиќ Синадин со 138 гласа. Од вкупно 256 избирачи гласале 226 или 88%.

- **Општина Булачанска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Урошевиќ Милан со 239 гласа. Од вкупно 634 избирачи гласале 473 или 74%.

- **Општина Бунарциска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Мишиќ Ж. Војислав со 212 гласа. Од вкупно 608 избирачи гласале 500 или 82%.

- **Општина Бродачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Џемаиловиќ А. Шабан со 161 глас. Од вкупно 481 избирач гласале 196 или 40%.

- **Општина Брњарска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Шаиновиќ Расим со 188 гласа. Од вкупно 360 избирачи гласале 292 или 81%.

- **Општина Градовачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Маневиќ Јордан со 443 гласа. Од вкупно 900 избирачи гласале 719 или 79%.

- **Општина Горноколичанска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Зиберовиш М. Аким со 425 гласа. Од вкупно 845 избирачи гласале 758 или 87%.

- **Општина Говрљевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Атанасковиќ Коста со 328 гласа. Од вкупно 689 избирачи гласале 396 или 57%.

- **Општина Синѓеличка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Соколовиќ А. Коста со 166 гласа. Од вкупно 299 избирачи гласале 255 или 85%.

- **Општина Сушичка:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Цветковиќ Ј. Трифун со 237 гласа. Од вкупно 990 избирачи гласале 581 или 58%.

- **Општина Чајланска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Етимовиќ М. Афет со 332 гласа. Од вкупно 740 избирачи гласале 591 или 79%.

- **Општина Шишевачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Ѓорѓевиќ С. Ѓорѓе со 306 гласа. Од вкупно 560 избирачи гласале 477 или 85%.

- **Општина Драчевска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Ациќ А.Пане со 699 гласа. Од вкупно 1.488 избирачи гласале 1.272 или 85%.

- **Општина Долноводњанска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Недељковиќ Спасе со 40 гласа. Од вкупно 72 избирачи гласале 40 или 55%.

- **Општина Држиловска:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Таировиќ Адем со 501 глас. Од вкупно 797 избирачи гласале 615 или 78%.
 - **Општина Катлановска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Алексиќ Тодор со 236 гласа. Од вкупно 510 избирачи гласале 436 или 85%.
 - **Општина Кучевишка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Глушкиќ С. Стевко со 194 гласа. Од вкупно 408 избирачи гласале 324 или 79%.
 - **Општина Кучковска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Китановиќ Здравко со 227 гласа. Од вкупно 559 избирачи гласале 472 или 84%.
 - **Општина Љубаначка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Андасаровиќ Тодор со 361 глас. Од вкупно 740 избирачи гласале 591 или 79%.
 - **Општина Мирковачка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Калемциќ С. Вељко со 165 гласа. Од вкупно 285 избирачи гласале 244 или 85%.
 - **Општина Петровачка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Рачиќ Јован со 169 гласа. Од вкупно 465 избирачи гласале 372 или 80%.
 - **Општина Ракотиначка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Нешиќ С. Недељко со 339 гласа. Од вкупно 736 избирачи гласале 566 или 76%.
 - **Општина Рашчанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Исмаиловиќ А. Исен со 302 гласа. Од вкупно 734 избирачи гласале 382 или 52%.
 - **Општина Светиникитска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Кајевиќ Д. Крсто со 521 глас. Од вкупно 1.012 избирачи гласале 806 или 79%.
- Во Околија Скопска од вкупно 15.168 избирачи гласале 11.584 или 76%. Сите кандидати биле од ЈНС.

26. Околија Струмичка

- **Општина Струмичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Карчевиќ А. Васиљ со 1.381 глас. Од вкупно 2.451 избирач гласале 1.657 или 67%.
- **Општина Новоселска:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Љумовиќ Никола со 668 гласа. Од вкупно 2.881 избирач гласале 1.629 или 78,2%.
- **Општина Босилевска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Кацаревиќ П. Илија со 687 гласа. Од вкупно 1.487 избирачи гласале 1.210 или 82,5%.
- **Општина Василевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Хацијевиќ Мане со 932 гласа. Од вкупно 1.526 избирачи гласале 1.107 или 72,5%.
- **Општина Муртинска:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Зајевиќ Глигор со 371 глас. Од вкупно 1.233 избирачи гласале 1.015 или 83%.
- **Општина Попчевска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Гоцевиќ Јануш со 283 гласа. Од вкупно 606 избирачи гласале 394 или 65%.

Во Околија Струмичка од вкупно 9.365 избирачи гласале 7.012 или 74,5%. Сите кандидати биле од ЈНС.

27. Околија Струшка

- **Општина Струшка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Шуменовиќ Т. Матија со 428 гласа. Од вкупно 1.001 избирач гласале 726 или 72,5%.
- **Општина Вевчанска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Парталовиќ С. Коста со 229 гласа. Од вкупно 1300 избирачи гласале 438 или 33,70%.
- **Општина Радолишка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Несоровиќ С. Милан со 340 гласа. Од вкупно 1.026 избирачи гласале 534 или 52%.

- **Општина Лабуниска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Петровиќ Ј. Стојан со 266 гласа. Од вкупно 991 избирач гласале 507 или 51%.

- **Општина Велешта:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Ѓуровиќ Р. Рамиз со 342 гласа. Од вкупно 909 избирачи гласале 610 или 67%.

- **Општина Драславичка:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Атанасовиќ Ламбре со 201 глас. Од вкупно 581 избирач гласале 469 или 80,7%.

- **Општина Дримколска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Лескаревиќ Ц. Вељо со 141 глас. Од вкупно 706 избирачи гласале 328 или 46,05%.

- **Општина Караорманска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Ангелковиќ К. Стојан со 521 глас. Од вкупно 709 избирачи гласале 521 или 73%.

- **Општина Делагошка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Нурединовиќ Касим со 335 гласа. Од вкупно 851 избирач гласале 644 или 75,70%.

Во Околија Струшка од вкупно 8.074 избирачи гласале 4.777 или 59%. Сите кандидати биле од ЈНС.

28. Околија Царевоселска

- **Општина Царевоселска:** Предложени биле 3 кандидати, а бил избран Чипевиќ Петар со 685 гласа. Од вкупно 1.696 избирачи гласале 1.419 или 82,6%.

- **Општина Каменичка:** Предложени биле 4 кандидати, а бил избран Ивановиќ Никола со 278 гласа. Од вкупно 861 избирач гласале 716 или 86%.

- **Општина Трабатовишка:** Предложени биле 5 кандидати, а бил избран Радуловиќ В. Нове со 361 глас. Од вкупно 3.010 избирачи гласале 2.203 или 73,18%.

Во Околија Царевоселска од вкупно 5.567 избирачи гласале 5.338 или 82,6%. Сите кандидати биле од ЈНС.

29. Околија Штипска

- **Општина Штипска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Хаџи Пецовиќ Трајко со 2.203 гласа. Од вкупно 3.010 избирачи гласале 2.203 или 73,18%.

- **Општина Радањска:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Балабановиќ Стојан со 875 гласа. Од вкупно 1.250 избирачи гласале 892 или 71,56%.

- **Општина Лесновичка:** Предложени биле 2 кандидати, а бил избран Арсиќ Р. Лазар со 284 гласа. Од вкупно 577 избирачи гласале 396 или 69,63%.

- **Општина Драговска:** Единствен предложен и избран кандидат бил Пановиќ Тодор со 326 гласа. Од вкупно 380 избирачи гласале 326 или 85,78%.

Во Околија Штипска, од вкупно 5 217 избирачи, гласале 3 817 или 73,16%. Сите кандидати биле од ЈНС.¹¹

За да се залаже јавноста за божезното запазување на законитоста, во втората половина на декември 1933 година биле спроведени повторни избори во неколи општини во вардарскиот дел на Македонија. Така, на 14 декември 1933 година, општинските избори биле повторени во општините: Иванковачка (околија Велешка); Жванска (околија Крушевска)¹²; Градска (околија Кавадаречка); Четир-

¹¹ *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, бр. 210, Скопље, 17 октобар 1933, 1-6; *Политика*, год. XXX, Београд, 18 октобар 1933, 3-4.

¹² Заменик банот на Вардарска бановина Ј. М. Красојевиќ, со акт II. бр. 12.126 и бр. 28.881 наредува да се повтори целата изборна постапка. „Поновни избори у Вар-

ска (околија Жеглиговска); Прилепачка, Небреговска (околија Прилепска; Лабунишка (околија Струшка); Милетинска (околија Долнополошка)¹³; на 31 декември 1933 година општинските избори биле повторени во општините: Чашка, Велешка, Војничка, Богомилска и Изворска (околија Велешка)¹⁴; Брњарска, Ракотиначка и Катлановска (околија Скопска)¹⁵; Дојранска (околија Дојранска); Секиранска (околија Битолска); Осломејска (околија Кичевска) и Кременичка (околија Мариовска)¹⁶. Резултатите на овие повторени општински избори биле исти како и на претходните.

Треба да се истакне дека одржувањето на општинските избори во Кралството Југославија, а во тој контекст и во вардарскиот дел на Македонија, не ги исполниле очекувањата на народот за либерализација и демократизација на режимот и на локално ниво. Политиката на обесправеност, национален притисок и експлоатација и понатаму сè повеќе ја продлабочувала кризата.

дарској бановини“, *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, бр. 226, Скопље, 9 децембар 1933, 1.

¹³ „Поновни општински избори у Вардарској бановини“, *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, бр. 281, Скопље, 23 новембар 1933, 1.

¹⁴ Заменик банот на Вардарска бановина Ј.М. Красојевиќ, со акт II. бр. 28.012 и бр. 28.441 наредува да се извршат повторни општински избори. „Поновни општински избори у Вардарској бановини“, *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, Бр. 221, 222, 224, Скопље, 23, 25 и 30 новембар 1933, 1, 1, 1.

¹⁵ „Поновно општински избори у Вардарској бановини“, *Службени лист Вардарске бановине*, год. IV, бр. 221, Скопље, 23 новембар 1933, 1.

¹⁶ *Истото*.

Nadezda CVETKOVSKA

MUNICIPAL ELECTIONS IN THE VARDAR PART
OF MACEDONIA IN 1933

Summary

The municipal elections in Vardar Banovina, in whose territorial framework was the Vardar part of Macedonia, were held on 15 October 1933. They were held in 263 municipalities in 29 districts. 697 candidate lists were confirmed, 295 of which belonged to the Yugoslav National Party (YNP), and 2 were undecided. 263 councilors were elected and 262 of which were from YNP and one was undecided. Due to some irregularities and improprieties, on 14th and 31st December 1933 the elections were repeated in several municipalities in some districts in order to mislead the public about the legitimacy of the elections. The results of the repeated municipal elections were the same as the previous ones.

УДК: 329.15(497.7),1939/41“

СОСТОЈБАТА НА ПК НА КПЈ ЗА МАКЕДОНИЈА ВО ВРЕМЕТО НА МЕТОДИЈА ШАТОРОВ-ШАРЛО

Соња Николова

Магистер по историски науки

1. СОСТОЈБАТА НА ПК НА КПЈ ЗА МАКЕДОНИЈА ВО 1939 Г.

Променетите услови во ЦК на КПЈ и доаѓањето на Јосип Броз Тито¹ на чело на КПЈ се рефлектирале и на партиското организирање во делот од Македонија што влегувал во рамките на Кралството Југославија. Разбиената партиска организација во Македонија по провалата во 1937 г.² и нејзиното обно-

¹ Веднаш по излегувањето од затвор во 1934 г. Јосип Броз Тито бил вклучен во работата на партиското раководство на Хрватска, а наскоро и во ЦК на КПЈ. Со одлуката во 1936 г. Организациониот секретаријат на ЦК на КПЈ, на чие чело бил самиот тој, се вратил во земјата и го започнал процесот на консолидирање и реорганизирање на Партијата. Во 1937 г. комунистичкиот блок го потресуваат познатите Сталинови „чистки“, и бил доведен во прашање опстанокот на КПЈ сè до есента 1938 г. Во тие моменти, упорноста на Јосип Броз Тито особено доаѓа до израз, поставувајќи барање до Коминтерната за назначување генерален секретар на ЦК на КПЈ. Во средината на 1937 г., по смената на тогашниот генерален секретар на КПЈ, Милан Горкиќ, Тито без потврда и мандат од Коминтерната ја презема водечката улога. Ваквото негово залагање ќе наметне формирање на ново привремено партиско раководство во мај 1938 г. Иако неколкупати се обраќа до Коминтерната, со барање за окончување на кризата, конечна разрешница прашањето ќе добие по неговото заминување во Москва во август 1938 г. и по средбата со генералниот секретар на Извршниот комитет на Коминтерната, Георги Димитров. По исцрпното излагање и доставените детални информации за состојбата на Партијата во Југославија, тој ја добива поддршката од Коминтерната. Во почетокот на 1939 г., по враќањето од Москва, претходно формираното привремено раководство Тито го конституира во ЦК на КПЈ. Перо МОРАЧА, *Комунисти Југославије 1919-1969*, НИП „Младост“, Београд 1969, 93-99.

² Во однос на прашањето за провалата од 1937 г. со која биле опфатени повеќе партиски организации од Македонија, проф. Славка Фиданова, во својот реферат „КПЈ во Македонија во времето од 1929 година до Априлската војна“, во зборникот „Основањето и развојот на Комунистичката партија на Македонија“, на стр. 116, ќе истакне: „...Партиските активисти во Македонија за почетокот на 1937 г. подготвуваа покраинска партиска конференција што требаше да се одржи во с. Чашка, Велешко. Но, за жал, таа не беше одржана зошто полицијата беше ги открила подготовките, по што

вување неколкупати било актуелизирано од страна на Јосип Броз Тито. Воден од ставот и залагањето партиските организации од сите краеве на територијата на Кралството Југославија да се обединат „под таборот на единствена КПЈ“, ќе прави усилби за консолидирање на партиските редови и за формирање покраински раководства на териториите каде што не постоеле.³ Аналогно на тоа, ќе се залага за обновување на партиската организација и за формирање активно Покраинско раководство и на делот од територијата на Македонија која влегувала во рамките на Кралството Југославија. За таа цел, во доставениот извештај до Коминтерната, тој со заварената состојба го запознава генералниот секретар на Коминтерната, Георги Димитров,⁴ барајќи можни

настана голема провала во партиската организација во Македонија, што ги зафати партиските организации во Велес, Куманово, Штип, Гевгелија, Кавадарци, Прилеп и делум во Скопје. Тоа беше една од најголемите провали во Македонија, во која беа затворени и близу 150 лица – партиски активисти. Со провалата партиската организација во Македонија беше сериозно потресена“.

³ Едно од прашањата што биле разгледувани на Земското советување одржано на 9-10 јуни 1939 г. во Љубљана било и прашањето поврзно со недостигот од раководни и стручни кадри кој се чувствувал во целата земја, особено во некои одделни подрачја, во кои секако се препознавал и делот од Македонија што влегувал во Кралството Југославија. Интересот за активирање и консолидирање на партиската организација во Македонија бил зголемен и поради фактот што во овој период развојот на меѓународните односи и нивниот одраз на внатрешната и надворешната политика на Кралството Југославија, зголемувањето на можностите за војна на границите на Југославија и зголемениот интерес на разни надворешни сили за Југославија, особено за Македонија, наметнувале потреба од брзо решавање на проблемот со партиската организација и нејзино поставување на здрави, организациски и идејно-политички основи. Д-р Велимир БРЕЗОСКИ, *Комунистичката партија на Македонија 1941-1944*, ИНИ, Скопје 2003, 11.

⁴ Проблемот со партиската организација во Македонија и барањето можни решенија Јосип Броз Тито го поставил уште во 1938 г. Во извештајот од 8 август 1938 г., доставен од страна на Јосип Броз Тито до Георги Димитров се истакнувало следното: „Сега во сите покраини на Југославија постојат партиски организации кои се поврзани со раководството. Само во Македонија оваа работа уште не е средена, иако постојат многу месни организации кои не се поврзани ниту меѓусебно, ниту со Покраинското раководство. Условите таму се добри, но нема раководен кадар од самата Македонија. Неопходно е ова прашање што побргу да се реши“. Ваквата констатација Тито ја повторил и во друг извештај од почетокот на септември 1939 г. пишуван во Москва (Извештај за партијата од Валтер, Југославија), во кој, меѓудругото, се вели: „Во Македонија во неколку места постојат организации, но нема Покраинско раководство. Другарите од Македонија непрекинато молат да им испратиме неколку способни другари што ќе ја раководат партиската работа во Македонија. Ова прашање е многу тешко да се реши, зошто кај нас се чувствува недостиг од раководни кадри од редовите на самите Македонци. Но бидејќи оваа покраина е многу важна и бидејќи во неа условите се поволни, ние ќе мораме да повлечеме од Шпанија еден или двајца другари за работа во Македонија“. Во таа смисла биле и размислувањата за можното повлекување на Алекса Демниевски-Бауман од Републиканската армија во Шпанија и неговото испраќање на партиска работа во Македонија. Проф. Славка ФИДАНОВА, „КПЈ во Македонија во времето од 1929 година до Априлската војна“, *Основањето и развојот на Комунистичката партија на Македонија*. Материјали од Научниот собир одржан 1, 2 и 3 164

решенија за консолидирање на партиското раководство во Македонија и за негово поврнување со централното партиско раководство во земјата.

Сметајќи дека еден од клучните проблеми со партиската организација во Македонија е отсуството на револуционерно издигнати кадри кои ќе бидат способни да одговорат на поставените партиски задачи, решението за консолидирање на партиската организација во Македонија и поставувањето искусен партиски револуционер ќе биде понудено со именувањето на Методија Шаторов-Шарло за политички секретар на Покраинскиот комитет.⁵

2. МЕТОДИЈА ШАТОРОВ-ШАРЛО – ПОЛИТИЧКИ СЕКРЕТАР НА ПК НА КПМ

Во февруари 1940 г. во Скопје било одржано покраинско партиско советување со партиски активисти од неколку градови од Македонија, на кое била разгледана состојбата во Партијата и биле донесени одлуки за распуштање на постојниот и недоволно активен Покраински комитет и решенија за обновување на работата на КП во Македонија.⁶ Веднаш по советувањето настапил

ноември 1979 г., Прва книга, Скопје, 1980, 119/120; *Документи и материјали 1921-1941*, Том I, Книга 2, редакција, превод и коментари: Иван КАТАРЦИЈЕВ, *Извори на историјата на СКМ*, „Комунист“, Скопје 1985, 303.

⁵ Во македонската историографија, по однос на прашањето за пристигнувањето на Методија Шаторов-Шарло и неговото поставување на македонската политичка сцена, постојат повеќе различни мислења: според првото, тој е поставен за секретар по сугестија на Сретен Жујовиќ, со кого Методија Шаторов-Шарло се знаел уште од времето поминато во Париз; според второто мислење, Методија Шаторов-Шарло е поставен за секретар на ПК на КПЈ за Македонија со одлука на Јосип Броз Тито а по препорака на Коминтерната; според третото, Методија Шаторов-Шарло во Македонија пристигнува по откажаното гостопримство од страна на француската влада која во 1939 г. поради војната решила да ги истера странците, па Шаторов и предложил на Коминтерната да се врати во Македонија. Види поопширно: Вера АЦЕВА, *Писмо до Светозар Вукмановиќ-Темпо (8 април 1988 година, Скопје)*, Култура 1991, 91-98; Архив на ИНИ „Велимир Брезовски“, ф. Вера Ацева, Сл. IV 1128/1, 13-15; Ристо ШУПЛИНОСКИ, *Шарло (монографски прикази и полемики)*, необјавен материјал, 69-79; Светозар ВУКМАНОВИЌ-ТЕМПО, *Револуција која тече*, кн. I, Београд 1971, 121-138; Перо ИВАНОВСКИ-ТИКВАР, „Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)“, *Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)*, ИНИ, Скопје 2007, 170; Ванчо НИКОЛОВСКИ, „Нов без догми 1941-1942“, *Критички осврт на досегаината историографија*, НИП „Глобус“, Скопје 1997, 74-83

⁶ Обиди за обновување на партиската организација во Македонија имало уште пролетта 1939 г., кога Јосип Броз Тито донесува одлука за испраќање на Милован Ѓилас во Македонија, со цел да се формира покраински комитет. По неговото пристигнување бил избран привремен Покраински комитет, во состав: Блажо Орландиќ - секретар и членови: Страхил Гигов, Орце Николов и Кочо Попов. Врз основа на податоците што ги добива за состојбата на партиската организација во Македонија, Јосип Броз Тито, во извештајот за состојбата со покраинските раководства доставен до Коминтерната, ќе истакне дека партиската организација во Македонија не е целосно згасната и дека бројната состојба на Партијата во Македонија е околу 140 членови. ЦК на КПЈ ќе го продолжи помагањето на КП во Македонија со испраќањето на инструкторите Светозар Вукмановиќ-Темпо и Сретен Жујовиќ во декември 1939 г. Со помош на нивното политичко и организационо искуство, како и по теренската активност, во

период на средовање на партиските редови, зголемување на бројноста на членството со нови млади кадри, црпени од редовите на работниците. Поврзувањето со Партијата се одвивало преку синдикалните организации, младинските кружоци и разните организации и месни собири на населението. Активностите преземени во овој период, збогатени со поддршката на инструкторот Сретен Жујовиќ и на Светозар Вукмановиќ-Темпо, ќе доведат до постепено напуштање на стариот начин на работење и до поставување на Партијата на ново рамниште.⁷

Во април 1940 г. се формирал Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија во состав: Методија Шаторов-Шарло политички секретар, Петар Ивановски-Тиквар организационен секретар, Коце Стојановски-Металец, Добривоје Видиќ и Орце Николов – членови. Интензивната активност и деноноќната работа, раководени од новиот Покраински комитет, довеле до масовно обновување на партиските ограноци во повеќе градови во Македонија. Градовите Скопје, Велес, Куманово, Прилеп, Битола, Гевгелија и Штип ги обновиле своите месни комитети, а во Кавадарци, Тетово, Крушево, Охрид и Гостивар биле формирани нови. На просторот на Македонија, пролетта 1940 г., дејствувале 16 партиски организации.⁸

Обновата на комунистичката организација се рефлектирала и врз другите организации, Скоевската организација и организацијата на Народната помош. Пролетта 1940 г. дошло до обновување на младинската организација и до формирање Покраински комитет на СКОЈ, а во средината на 1940 г. биле формирани одбори за Народна помош како и Покраински одбор за Народна помош.⁹

Со засилена динамика во работата, со прочистени редови и со пополнет состав со нови млади кадри, КП во Македонија, кадровски и идејно-политички стабилизирани, проширена и зацврстена, на 8 септември 1940 г. одржала Покраинска партиска конференција во Скопје.¹⁰

февруари 1940 г. во Скопје било одржано покраинско партиско советување во присуство на партиски активисти од земјата, на кое се разгледале можностите за обнова на организацијата во Македонија. проф. Славка ФИДАНОВА, „КПЈ во Македонија во времето од 1929 година...“, 126-128;

⁷ Рагледувајќи ја состојбата со Партијата во Македонија, по посетите на партиските ќелии во Скопје, Куманово, Битола, Велес и Прилеп во периодот 1939/1940, Светозар Вукмановиќ-Темпо во своите извештаи доставени до членовите на ЦК на КПЈ, Александар Ранковиќ и Милован Ѓилас, дава мислење за слабата, речиси непостојна партиска организираност во Македонија. Особено критички став произнесува по однос на старите членови во месните ограноци и нивниот начин на работење, оценувајќи го како застарен и штетен. Позитивно мислење дава во однос на работењето на младите партиски активисти, посочувајќи ги Орце Николов, Перо Ивановски-Тиквар и др., кои ги планирал за новото Покраинско раководство. Светозар ВУКМАНОВИЌ-ТЕМПО, *Револуција која тече*, кн. I, Београд, 1971, 121-138.

⁸ Проф. Славка ФИДАНОВА, цитираниот труд, 127/128.

⁹ Исто таму.

¹⁰ Покраинската конференција на КП во Македонија се одржала на 8 септември 1940 г. во Скопје (на Водно). За бројот на присутните на Конференцијата во македонската историографија располагаме со следните податоци. Во својот реферат „Политичките состојби во вардарскиот дел на Македонија и активноста на Методија Ша-

На конференцијата биле разгледани сите клучни прашања од општествениот, меѓународен и внатрешнополитички карактер, содржани во борбата на македонскиот народ за подобар живот, демократизација и национално ослободување. Покрај изборот на ПК на КПЈ за Македонија,¹¹ биле избрани и делегати за Петтата земска конференција на КПЈ¹² и била донесена Резолуција,¹³ која имала програмски карактер за комунистите од делот од Македо-

отов-Шарло од 1939-1941¹⁴, во зборникот „Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)“ Надежда ЦВЕТКОВСКА, на стр. 15, наведува дека според сеќавањата на Вера Ацева, на Конференцијата учествувале 18 луѓе од кои 12 делегати од месни партиски организации од земјата, 4 членови на привремениот ПК и двајца инструктори на ЦК на КПЈ Светозар Вукмановиќ-Темпо и Сретен Жујовиќ.

Според Ристе Ристески-Бунте, на Конференцијата присуствувале 25 делегати од месните партиски организации.

Во сеќавањата на Перо Иваноски Тиквар изложени во рефератот „Методија Шаторов-Шарло и неговото време...“, на стр. 168 се вели следново: „На конференцијата беа присутни 18 делегати-учесници. Голем хендикеп беше што два дена пред нејзиното одржување беа провалени и уапсени членови на Месниот комитет на Битола (Киро Дандаро и Богоја Фотев). Поради тоа не можеа да дојдат и делегатите од Ресен и Кичево. Поради слични причини не дојдоа и делегатите од Струмица, Гостивар и Гевгелија. Сепак тоа беше импресивен собир, спореден со слични во нелегални услови. Сите делегати беа избрани од своите комитети, а на самата Конференција за прв пат ПКМ не беше именуван туку избран со тајно гласање, како и неговото Биро, кое во идниот период ќе раководи со Партијата“.

¹¹ Во составот на Покраинскиот комитет биле избрани: Методија Шаторов-Шарло од Прилеп - политички секретар, Перо Иваноски од Прилеп - организационен секретар, Орце Николов од Скопје, Коце Стојановски од Скопје, Добривоје Видиќ од Србија, Гојчо Стевков(ски) од Куманово, Борис Гонев од Велес, Кузман Јосифовски од Прилеп и Вера Ацева од Прилеп. Надежда ЦВЕТКОВСКА, „Политичката состојба во вардарскиот дел на Македонија и активност на Методија Шаторов-Шарло од 1939 до 1941 г.“, *Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)*, 15.

¹² За делегати за Петтата земска конференција биле избрани: Методија Шаторов-Шарло, Перо Иваноски, Коце Стојановски, Гојчо Стевков(ски), Борис Гонев и Сретен Жујовиќ. Исто таму.

¹³ За историското значење на оваа Покраинска конференција, Перо Иваноски-Тиквар ќе истакне: „...Но, важно и најважно, на конференцијата беше донесена Резолуција што стана наша национална програма во која беа содржани две важни компоненти. Првата е: 'Една од основните и најважни задачи на организациите од партијата во Македонија е тактиката за создавање ОПШТ МАКЕДОНСКИ НАЦИОНАЛ-РЕВОЛУЦИОНЕРЕН ФРОНТ, кој треба да биде дел од општата борба на пролетерјатот во Југославија. Само Сојузот на работниците во Југославија со македонското национално-ослободително движење може да стави крај на српскиот империјализам и може да донесе слобода на сите народи на Југославија. Потребата од тактика за обединување на сите групи и елементи, кои сеп готови да водат борба за слобода против големо-српскиот империјализам, али сеп туѓи и непријатели на разните имеријалистички и фашистички пропаганди, бугарска, грчка, германска, италијанска и други, ете што треба да биди раководно начело на комунистичките организации во секојдневната борба. Тука и во врска со тоа развивање активности и работа за придобивање на македонските селани, кои преставуваат основен елемент на национал-револуционерното движење.' За значењето на националното прашање во Резолуцијата натаму се вели: 'До сега не е било поставено во партијните организации на Македонија прашањето... до колку и

нија што влегувал во составот на Кралството Југославија по прашањата што биле опфатени и ставовите што биле заземени.

Со усвоените ставови од Резолуцијата, чиј автор бил Методија Шаторов-Шарло, тој како делегат на шесточлената македонска делегација на Петтата земска конференција, одржана од 19-ти до 23 октомври 1940 г. во Дубрава кај Загреб, истапил со своја дискусија,¹⁴ која предизвикала жестока полемика ме-

било поставено, било само формално без да се разбере во суштина... во резолуцијата на конференцијата се потцрта колосалното значење за комунистичките организации разбирањето и спроведувањето на дело револуционерната политика и тактика на националното прашање над сите прашања. Ако до сега не се постигнати осетливи успеси за револуцијата во Македонија, то е било затоа што тоа прашање испаѓало од погледот на комунистите... Наместо комунистичките организации да се зафатат со тоа прашање, тие го оставиле да го реши социјалистичката револуција... Во рамките на селското прашање беше покренато и прашањето за колонистите како следи 'Паролата и барањето земјата во Македонија од чифликсајбиите, големосрпските шовинисти и герои, таја на колонистите, манастирите, црквата, круната и вакафите треба да премине во рацете на македонските селани произвоѓачи'..."; за на крај, за значењето на Конференцијата, Перо Ивановски-Тиквар да резимира: „...Но, од сè најважно беше: Прво, определување стратегија за решавање на националното прашање и создавање на широк антифашистички фронт на сите што се готови да се борат: работници, селани, интелегенција и граѓани, сите освен одредени шпиуни и фашисти. Зошто конечно нема да има социјална слобода без национална слобода. И второ: решавањето на селското прашање кое беше слаба точка во работата на партијата. Во врска со тоа пред комунистите беше поставена како важна задача навлегувањето во селото и создавање партијски организации како и мрежа на други масовни легални организации“. Перо ИВАНОВСКИ-ТИКВАР, „Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)“, *Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)*, ИНИ, Скопје 2007, 168/169.

¹⁴ На Петтата земска конференција, одржана во Загреб во октомври 1940 г. од страна на Методија Шаторов-Шарло била предизвикана жестока дискусија, по изнесениот реферат од страна на Милован Ѓилас, во врска со националното прашање. Како говорник за оваа проблематика најпрвин бил одреден Моша Пијаде, кој изработил „Тези“ по однос на прашањето. Со тезите на Моша Пијаде, непосредно пред конференцијата, се запознал Милован Ѓилас и ги оценил како неподобни за Конференцијата. Потоа, им го изложил своето мислење на Едвард Кардел и на Јосип Броз Тито, по што тие прифатиле заеднички став, реферирањето на Конференцијата по националното прашање да го преземе Милован Ѓилас. По изнесениот реферат од страна на М. Ѓилас, Методија Шаторов-Шарло започнал дискусија во која го критикувал Милован Ѓилас за апстрактноста на рефератот и за изложениот „шовинистичкиот став“ во него, сметајќи дека формалното поставување на едно од најзначајните прашање за македонскиот народ нема да доведе и до негово суштинско решавање. Суштината на македонскиот прашање го чинеле две есенцијални проблематики: 1. Македонскиот национално-револуционерен фронт и 2. Односот спрема српските колонисти во Македонија. Во однос на првата проблематика, М. Ѓилас застапувал теза дека национално-револуционерниот фронт треба да биде составен од работници и селани, наведувајќи дека нивна суштинска цел ќе биде класната борба на силите што го сочинуваат фронтот. Ставот на Шарло, кој воедно бил и став од претходно донесената Резолуција, бил далеку поопфатен. Во рамките на македонскиот национално-револуционерен фронт, тој сметал дека во него би требало да се вклучат сите македонски сили, вклучувајќи ги работниците, селаните, средните слоеви и либералната буржуазија, поточно сите сили со исклучок на предавниците и империјалистичките агенти. Според него, селаните биле

ѓу делегатите. На оваа конференција Методија Шаторов-Шарло бил избран за единствен член на ЦК на КПЈ од Македонија.

Покраинското партиско раководство, на чело со Методија Шаторов-Шарло, за кратко време успеало да ги мобилизира партиските организации во Македонија и да го зголеми своето членство, развивајќи широка пропаганда дејност преку издавање повици, прогласи и апели.¹⁵ Важноста на овие документи, покрај содржината која ги третираа најзначајните прашања од животот на македонскиот народ, се согледувала во тоа што биле пишувани на македонски јазик, а од јуни 1940 г. како нивен потписник стои ПК на КПМ и речиси сите завршувале со слоганите „Да живее слободна Македонија“ и „Да живее слободна Македонска република“, што довело до нов квалитет во поглед на нејзината автономија и за доближување до широките народни маси.¹⁶

Започнатиот процес на обнова и зацврстување на партиската организација во Македонија ќе се заокружи со одржувањето на проширениот Пленум на ПК на КПЈ за Македонија во јануари 1941 г. И покрај тоа што во овој период Покраинскиот комитет целосно ја следел линијата на КПЈ, дискусиите и одлуките донесени на Пленумот, содржани во т.н. „Решение“, кое едногласно било усвоено, покажале нов квалитет во однос на решавањето на две важни прашања: 1. Автономноста на партиската организација во Македонија, која се

основната маса во националниот фронт - 90%, но решавањето на прашањата за јазикот, културата итн. биле од интерес на целата нација, вклучувајќи ја тука и либералната буржуазија. Затоа ова прашање требало да се реши веднаш, обединувајќи ги сите споменати сили за негово решавање, а не да се чека на револуција. Во врска со втората проблематика, прашањето со српските колонисти и ставот за нивно иселување Методија Шаторов-Шарло бил јасен, напоменувајќи: „Не можеме да одиме кај македонскиот селанец и да му кажеме оти колонистите му се браќа на македонските селани. Оти генералите, цандарите, шпиуните не се браќа. Ако би оделе во сојуз со колонистите, тие (македонските селани) би нè пречекале со своите лопати. Сите тие се угнетувачи на македонскиот народ и со нив не можеме да имаме добри односи... На колонистите им е дадена најубавата и најдобрата земја. Пасиштата и шумите им се одземени на селаните. Во Македонија има малку земја, затоа бараме да се иселат колонистите во Србија. Земјата има да им се даде на македонските селани, а доколку има повеќе тогаш да им се даде на другите нации“. Ставот на Шарло за овие прашања подоцна ќе биде искористен од страна на Јосип Броз Тито за етикетирање на Шарло како опортунист и предавник и е една од причините за неговото отстранување од редовите на КПЈ. Спасе ШУПЛИНОВСКИ, „Методија Шаторов: документи и сведоштва“, *Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)*, ИНИ, Скопје 2007, 237-240.

¹⁵ За спроведување на линијата на Партијата, уште во 1939 г. започнало издавањето на неделниот весник „Наша реч“ како легален орган на Партијата. Веднаш по формирањето на Покраинскиот комитет почнале да излегуваат и илегалните весници „Билтен“ и „Искра“ во кои, покрај директивните статии, се обработувале и други прашања како аграрното, националното, прашањето за положбата на работничката класа и други актуелности, што довело до подигање на идејно-политичката свест кај партиското и во скоевското членство. Проф. Славка ФИДАНОВА, цитираниот труд, 129.

¹⁶ *Документи и материјали 1921-1941*, Том I, Книга 2, редакција, превод и коментари: Иван КАТАРЦИЈЕВ, *Извори на историјата на СКМ*, „Комунист“ – Скопје, 1985, 313-318, 322-323, 324-343, 361-363 366-370, 375-379, 381-382.

согледувала во преименувањето на ПК во ПК на КПМ¹⁷ и 2. Заклучокот дека крајна цел на борбата на македонскиот народ е „потполно ослободување и рамноправност на Македонија – дури до барање за отцепување за самостојна држава“.¹⁸ Ваквиот став заземен на советувањето, чиј идеен творец и промо-

¹⁷ Во 1934 г. на IV-та Партиска конференција, КПЈ донесува одлука за реорганизација на партијата и за формирање посебни КП за Словенија и за Хрватска, а во иднина, кога ќе се создадат поволни услови, и за Македонија, во составот, односно како делови на КПЈ. Во Словенија и во Хрватска таа одлука била спроведена во 1937 г. За разлика од нив, партиското раководство во Македонија било на ниво на обласно, под раководство на ПК на КПЈ за Србија. Во тој однос вардарскиот дел на Македонија бил третиран како српска област, а партиската организација, на ниво на другите области во Србија: Областен комитет и Областен секретаријат назначен од страна на ПК на КПЈ за Србија. Ставовите содржани во Резолуцијата донесена на Покраинската партиска конференција на 8 септември 1940 г. и Решението од одржаниот проширен Пленум во јануари 1941 г. ќе го заокружат процесот на стекнување политичка автономија на Покраинското партиско раководство на македонската партиска организација. *Основањето и развојот на Комунистичката партија на Македонија*. Материјали од научниот собир одржан 1, 2 и 3 ноември 1979 г., Прва книга, Скопје 1980, 227; Надежда ЦВЕТКОВСКА, цитираниот труд, 18.

¹⁸ Во дискусијата водена на Научниот собир одржан на 1, 2 и 3 ноември 1979 г. „Основањето и развојот на Комунистичката партија на Македонија“, по однос на ова прашање д-р Иван Катарциев истакнува: „...Неодамна при подготвување на еден зборник на документи, дојдов до еден записник, или поточно до едно **решение** од проширениот пленум на ПК на Македонија од јануари 1941 г. во кое се спомнува името **ПКМ...** Решението е напишано на српски јазик...Читам така како што е во оригиналот со кој располагаам:

'Решење.

Проширени пленум Покраинског комитета Комунистичке партије Македоније после саслушавања реферата делегата Пете земаљске конференције КП Југославије решио је: примај еднодушно решење Пете конференције политичку линију, тактику, као и све мере које су подузете ради форсирања масовног рада и његовог утицаја и проширење истог меѓу широке масе у Македонији... Задачи које су постављени од стране Пленума као резултат конференције и донетих решења ЦК партије јесу: борба против антипартијација, троцкиста, опортунистичких елемента који су још активни у Македонији. Рад на организационом зацврштивању организације, организационо постављање ћелија на производном принципу за здраве закаење кадрове, за конспирацију кадрова. Као нарочити задатак политички пред комунистичком партијом Македоније проширени пленум поставља стварање македонског демократског фронта са свим антиимперијалистички уклучујучи (испуштени редови) групацијама и елементима за улазак у општо демократски фронт Југославије на бази Савеза за узајамну помоћ и пријатељство са СССР, за мир, за демократију, за народну власт у Југославији. Пленум, исто тако потцртава да Комунистичка партија **Македоније ни за момент се није одрекла (подвлекујем) свог крајнег циља, пуно ослобођење и рамноправност Македоније, чак до захтева отцепљење у самосталну државну заједницу. Проширени пленум КП Македоније заветује ЦК КПЈ да ће бацити све своје силе за стварање горњих задатака**“.

На истото советување Вера Ацева ќе истакне: „...Јас го викам советување затоа што ние живите сведоци на тој собир се сеќаваме дека тоа беше наречено советување, а не проширен пленум на ПК како што стои во прочитаниот документ... Впрочем, во војната некои собири се нарекуваа и вака и така па дури и денеска ние учесниците за 170

тор бил политичкиот секретар Методија Шаторов-Шарло, го претставувал фундаментот на националната обединителна државотворна програма на македонското народноослободително движење на македонскиот народ. Ова становиште на ПК на КПМ за чиста националнообединителна програма, со право на отцепување, во политичката ситуација се разминувало со општата југословенската линија што ја застапувале Јосип Броз Тито и КПЈ.

3. ОДНОСОТ НА КПЈ И БРП СПРЕМА МАКЕДОНСКАТА ПАРТИСКА ОРГАНИЗАЦИЈА

Со потпишувањето на договорот Рибентроп-Молотов, била напуштена првичната линија за антифашистичкиот карактер на војната, која до тој момент била застапувана од страна на комунистичките партии и Коминтерната. Во новосоздадените услови по потпишувањето на договорот, комунистичките партии се нашле во состојба на конфузност и во меѓусебна дезориентираност, без заеднички антифашистички фронт и без стратегија за водење заедничка оружана борба, следејќи ја претпоставката на Коминтерната дека војната ќе се води помеѓу империјалистичките држави и земјите на Тројниот пакт. Партиската организација во Македонија, соочена со новонастанатите услови, нацистичко-фашистичкиот напад врз Кралството Југославија од 6 април 1941 г., како и бугарската окупација во Македонија, чекала насоки од повисоките инстанции за натамошно дејствување.¹⁹

Следејќи ги директивите на Коминтерната и на нејзиниот генерален секретар Георги Димитров, Методија Шаторов-Шарло, на повик на ЦК на БРП, во мај 1941 г. заминал за Бугарија. На состанокот во Софија тој поднел извештај за состојбата во Македонија и ги примил насоките за натамошното дејствување. Само неколку дена по заминувањето на Методија Шаторов Шар-

некои собири имаме различни имиња... Што се однесува за последното прашање во документот, за она – 'дури до отцепување'... познат е фактот дека сè до Уставотворната скупштина, 1945 г., ние комунистите, без оглед на тоа што беше јасно дека се бориме за Нова Југославија, секаде го прокламиравме ставот за самоопределување до отцепување на народите и народностите“.

¹⁹ Периодот непосредно пред окупацијата на Македонија и можната нова ситуација, неизбежно претставувал тема за анализирање на повисоките форуми, односно на ЦК на КПЈ. Согласно со ова биле разгледувани и можностите и начините за натамошното дејствување на партиската организација на Македонија во услови на евентуален прекин на врските со КПЈ. Во врска со ова прашање, Перо Иваноски-Тиквар, ќе истакне: „...Бевме во исчекување што ќе стане со нас во новосоздадените околности. На 16 март 1941 г. јас имав разговор со членот на Бирото на ЦКЈ Иван Милутиновиќ во Загреб каде што се наоѓав на политички курс при ЦКЈ. Разговаравме јас и Вуко Кнежеввиќ дојден од Македонија и Милан Поповиќ дојден од Косово. Тој ме предупреди дека наскоро е можна војна и дека може да се случи нашата територија да биде окупирана, во тој случај да се врските со ЦКЈ отежнати. 'Во таков случај вие ќе треба да се поврзете со ЦК на Бугарија, но за сето тоа да нè известите нас'. Јас таа порака ја сфатив само како практична потреба. Таа порака му ја пренесов на Шаторов по моето враќање. Сега кога тоа предвидување со војната и окупацијата се случи, Шаторов не покажуваше брз интерес за да се поврзе по своја иницијатива, туку чекаше да бидеме повикани“.

Перо Иваноски-Тиквар, цитираниот труд, 172.

ло во Бугарија, до ПК на КПЈ за Македонија бил упатен повик од ЦК на КПЈ во кој се барало од Шаторов да замине за Белград. Меѓутоа, поради неговото отсуство, членовите од Покраинскиот комитет решиле на разговор во Белград да замине Коце Стојановски-Металец, како член од ПК на КПЈ на Македонија.²⁰

По враќањето на Методија Шаторов-Шарло и на Коце Стојановски-Металец во Македонија, дошло до заеднички состанок на којшто ги соопштиле разговорите водени на средбите со централните комитети на двете партии. Во таа пригода, Шаторов го известил ПК на Македонија за одлуката со која македонската организација се поврзала со БРП.

По состанокот, откако Лазар Колишевски дознал за поврзувањето на македонската организација со БРП, на 23 јуни 1941 г. заминал во Белград во вре-

²⁰ За заминувањето на Методија Шаторов Шарло на средба со ЦК на БРП и неговото место и улога во поврзувањето на партиската организација на Македонија со БРП, во македонската историографија сè уште постојат различни и контрадикторни мислења и најверојатно сè до достапноста и анализата на документите кои се наоѓаат во архивите на БРП и на Коминтерната не може да се оствари целосен и објективен увид во состојбата со поврзувањето со БРП. Она со што располага македонската историографија укажува на контрадикторности во датумите, како и околу поврзувањето и улогата на Методија Шаторов-Шарло. Едно од најзначајните прашања врз основа на кое Методија Шаторов-Шарло е политички елиминиран од Македонија во септември 1941 г., а со заклучоците од Првиот конгрес на КПМ во 1948 г. улогата на Методија Шаторов-Шарло во периодот на неговото раководење со ПК на Македонија за долги години ќе биде запечатена како предавничка и саботерска, е токму прашањето за неговото заминување во Бугарија и поврзувањето на македонската партиска организација со БРП.

Во самиот извештај на Шаторов, испратен до Коминтерната од 16 септември 1941 г., покрај другото, дава објаснување и за две важни прашања поврзани со оваа проблематика, прво, за осудата дека не се отповикува на поканите во Белград и второ, за својата улога во поврзувањето со БРП. По однос на овие прашања Шарло во извештајот вели: „... И покрај сето тоа ние не се поврзавме со ЦКБ сè додека ЦКЈ не ни даде одобрување така да ние стварно го прашавме ЦКЈ за поврзувањето на ЦКБ и тоа го разгледувавме повеќе пати во ПК на Македонија во месец август, но тој (ЦКЈ) мислеше дека поврзувањето со ЦКБ ќе ги активира партиските организации. На другарите од ЦКЈ им напоменувам дека ние баравме од нив дозвола за поврзувањето со ЦКБ, тие нам ни порачаа дека ќе ни испратат јавка помеѓу два-та централни комитети т.е. да и ние воспоставиме врски заради што отидов во Софија на 24.05 а се вратив до 1.06. До овој датум ние бевме поврзани организационо и акционо со ЦКЈ, а потоа настанаа недоразбирањата и тогаш стаса порака да се јавам во Белград заради добивање на нови директиви. Другарите во ПК решиле да отиде еден член на ПК кој истовремено беше и член на воената комисија и тој се јави во ЦК и им дал информации за положбата на партијата во Македонија и моето отсуство, дека во тој момент се наоѓам во Софија“. Понатаму во точка седум ќе напише: “Македонскиот ПК немаше врски со ЦКЈ и ве уверувам вас во тоа дека ние бевме повикани, а не дека ние баравме поврзување со ЦКБ, затоа се неприфатливи обвинувањата на моја адреса и на адресата на моите другари во ПК на Македонија“. Цитирано според: Миле МИХАЈЛОВ, „Извештајот на Методија Шаторов-Шарло до Извршниот комитет на Комунистичката интернационала од 16.09.1941 година“, *Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897-1944)*, ИНИ, Скопје 2007, 187/188.

ме кога, при неговото напуштање на Македонија, настанала сосема нова воено-политичка ситуација, односно, нападот врз Советскиот Сојуз на 22 јуни 1941 г. Веднаш по пристигнувањето во Белград, Колишевски до ЦК на КПЈ поднел извештај за состојбата што ја видел во Македонија.

Алармиран од неотповикувањето на Шаторов на поканите на ЦК на КПЈ, земајќи ги предвид извештајот и согледувањата на Лазар Колишевски, Јосип Броз Тито, немајќи сопствен увид во состојбата на партиската организација во Македонија, на 24 јули 1941 г. донел одлука за сменување на Методија Шаторов-Шарло од должноста секретар на ПК на КПЈ и за негово исклучување од редовите на КПЈ. Одлуката на ЦК на КПЈ во писмена форма била доставена до ПК на Македонија од страна на инструкторот на ЦК на КПЈ, Драган Павловиќ-Шиљо. По неколку дена, Драган Павловиќ и Лазар Колишевски пристигнале во Македонија. На 3 август во Скопје, по барање на Драган Павловиќ-Шиљо, се одржал состанок со членовите од Покраинскиот комитет, меѓу кои и Шарло, и ги запознал со одлуката на генералниот секретар на ЦК на КПЈ, Јосип Б. Тито.²¹

Со цел БРП да се запознае со одлуката на ЦК на КПЈ за исклучувањето на Методија Шаторов-Шарло, веднаш по состанокот во Скопје, со одлука од Павловиќ, Лазар Колишевски бил испратен во Софија на средба со претставници од ЦК на БРП.²² Не прифаќајќи и одбивајќи ја ваквата одлука, ЦК на

²¹ На состанокот одржан на 3 август во Скопје на кој учествувале членовите на ПК на Македонија, делегатот на ЦК на КПЈ, Драган Павловиќ-Шиљо, го доставил писмото на Јосип Броз Тито од 24 јули 1941 г. упатено до ПК за Македонија. На присутните им ја соопштил одлуката за исклучување на Шаторов од раководството и од партијата; за суспензија на ПК, како и директивата за започнување на оружена борба. Не согласувајќи се со одлуките на ЦК на КПЈ и не прифаќајќи ги истите, на состанокот, ПК на Македонија донесува контраодлуки со кои фракционерското крило во партијата, застапувано од Лазар Колишевски и Страшо Пинџур, ги исклучуваат од партијата, а Мара Нацева ја суспендираат од членство во Партијата. Јосип БРОЗ ТИТО, *Собрани дела*, Т. VII..., 268.

²² На средбата меѓу членот на ЦК на БРП, Цола Драгојчева и Лазар Колишевски, во средината на август 1941 г. во Софија, биле доставени одлуката на ЦК на КПЈ за исклучување на Методија Шаторов-Шарло и санкциите што следувале за неговото однесување, кои наишле на силно негодување и неприфаќање од страна на бугарската комунистичка партија.

„Другарот Лазар Колишевски во Софија во средината на август писмото на другарот Тито го предаде на Цола Драгојчева. Во разговорот со неа таа ги одбиваше сите наводи на ЦК на КПЈ во однос на Шарло наведувајќи да е стар и опробан револуционер и да е невозможно да прави такви грешки. Стоеше цврсто на став партиската организација да треба да биде во составот на бугарската партија. Да чекаат за тоа одлука од Коминтерната и се уверени дека таа ќе го потврди нивното гледиште“. Велимир БРЕЗОВСКИ, *КПМ 1941-1944*, ИНИ, Скопје 2003, 71.

Ваквиот став и искажување на претставниците на ЦК на БРП, оди во прилог и претставува потврда на изјавата на Методија Шаторов-Шарло дека поврзувањето на македонската организација со БРП настанува со одлука и знаење на Коминтерната. Кај Ванчо НИКОЛОВСКИ, *НОВ без догми 1941-1942*, на стр. 57, за ова се вели: „За нас беше важно дека Колишевски се вратил од Софија и таму му било речено дека поврзувањето на КП во Македонија со БРП е направено со одобрение на Коминтерната“.

БРП го испраќа својот претставник Петар Богданов за средување на состојбата во Македонија. На 17 август 1941 г. во Скопје била одржана покраинска конференција на која П. Богданов истапил со одбранбен став за активноста на Шаторов,²³ кон кого БРП и Коминтерната имале полна доверба, и потсетил дека поврзувањето на македонската партиска организација станало со одобрение на Георги Димитров. Во таа смисла, решението на КПЈ било оценето како премногу остро и без какви било проверки.

Во услови на спротивставени ставови меѓу двата Централни комитети, разгорено нетрпение и борба за стекнување официјално „туторство“ врз македонската партиска организација, за конечната разрешница на случајот Методија Шаторов Шарло и „припадноста на македонската партиска организација“ ќе бидат пресудни повисоките цели и интереси на комунистичкиот хегемон СССР.

4. ВОЕНАТА ДЕЛНОСТ И АКТИВНОСТИ НА МЕТОДИЈА ШАТОРОВ-ШАРЛО И НА ПК НА КПЈ ЗА МАКЕДОНИЈА

Напоредно со политичките случувања и спорот меѓу комунистичките партии на Југославија и Бугарија, партиската организација во Македонија започнала посериозни подготовки коишто предвидувале организирање оружени активности против окупаторот. Соочени со Априлската војна и разгромот на Кралството Југославија, повеќе месни партиски организации свикале состаноци на кои ја анализирале новосоздадената ситуација.²⁴

²³ На покраинското партиско советување (конференција), одржано на 17 август 1941 г. во Скопје, на кое присуствувал и претставникот на БРП, Петар Богданов, биле поставени и дискутирани неколку основни прашања: политичката положба, поврзувањето на организацијата со БРП, прашањето за оружана борба и за паролата за „советска Македонија“. За сите овие прашања претставникот на ЦК на БРП дал поддршка на ставовите и мерките на Шарло, освен за паролата за „советска Македонија“, за која се обврзал дека треба да се дадат дополнителни објаснувања. Велимир БРЕЗОВСКИ, цитираниот труд..., 76.

Перо Иваноски-Гиквар, во зборникот „Методија Шаторов Шарло и неговото време...“, на стр. 177, за оваа конференција, ќе истакне: „Беше свикана конференција на партискиот актив на 17 август, на која дојде делегатот на ЦКБ Петар Богданов. Тој разјасни дека решението за поврзување на нашата организација со нив е по налог на Коминтерната и Димитров и за тоа што тој тука го тврди се надева дека најмногу за две недели ќе добиеме писмен одговор (телеграма). Тој имаше средба и со делегатот Павловик на кого истото му го разјасни. Затоа делегатот Павловик во својот извештај до ЦКЈ пишува: **'Тој (Богданов) прво ми рече дека постои одобрение од другарот Димитров за приклучување на македонската организација кон бугарската партија. Потоа на мое големо изненадување ми рече дека немало грешки и неактивности... поради ваквиот негов став бев принуден да се согласам да се прекине борбата на теренот и решението на целиот случај да се пренесе на 'татковците' и 'дедото' (ЦКЈ, ЦКБ, КИ). Под такви околности решив да ја напуштам Македонија..'**“.

²⁴ За преземените активности на поедни месни комитети а во согласност со новонастанатата ситуација, д-р Горѓи ЧАКАРЈАНЕВСКИ во „Главниот штаб и државноста на Македонија (1941-1945)“ на стр. 44, ќе истакне: „...Така, на 7 април 1941 г. МК на 174

На иницијатива на ПК, уште во почетокот на јануари 1941 г., била извршена реорганизација на Месниот комитет на КПЈ во Скопје. Било избрано партиско раководство во чиј состав влегол и Коце Стојановски-Металец, кој воедно бил и член на ПК на КПЈ за Македонија.²⁵ Новосоздадената ситуација, предизвикана од окупацијата во земјата, се рефлектирала и во активностите на месните партиски организации, кои стекнале нова воена димензија. Согласно со ваквата ситуација, во периодот април-јуни биле изведени и првите диверзантски акции во Скопје и околината од страна на млади партиски кадри, организирани од Месниот воен штаб на Скопје. Една од позабележливите акции извршена од група младинци била акцијата за палење на германскиот авион ЈУ-52, паднат во с. Лисиче на 2 јуни 1941 г.²⁶

Нов квалитет во активностите на ПК во времето на Методија Шаторов-Шарло, којшто подразбирал преземање подготовки за воено организирање на Партиската организација во Македонија, настанал по нападот врз Советскиот Сојуз од 22 јуни 1941 г. Овој историски момент во суштина ќе ја промени регионалната балканска и локална ситуација, која се рефлектирала и во военополитичкото дејствување на ПК во Македонија. На 22 јуни 1941 г. информацијата за нападот над Советскиот Сојуз се проширила и по месните партиски организации. Месниот комитет на Скопје ја добил во текот на одржувањето на една од своите редовни седници. Соочени со сериозноста на настаните, претходно усвоениот дневен ред бил прекинат, а седницата продолжила со разгледување и донесување заклучоци за војната, која добила антифашистички и народноослободителен карактер, согласно со новосоздадената ситуација.²⁷

КП за Прилеп свика состанок на кој беше разгледана општата новонастаната ситуација со војната а формира и две комисии кои имаа чисто воен карактер. Во тие први денови на војната и месното партиско раководство на Куманово, одржа значајни состаноци. На 11 април 1941 г. МК на КП за Куманово ги прифати определбите за преземањето акции за уништување на судските и полициските книги, собирање на оружје, муниција и санитарски материјал, негово складирање и други активности поврзани со подготовките за давање на отпор и неприфаќање на окупаторската власт. И битолската организација на КП презема слични чекори. На 11 април, на одржаниот состанок на МК на КП за Битола беа иницирани бројни активности меѓу кои собирање на оружје и секаква друга воена опрема, воспоставување на прекинатите врски со ПК на КП за Македонија, разобличување на окупаторот и др. И на територијата на Западна Македонија во тој однос беа преземени извесни активности...“

²⁵ Во раководството на МК на град Скопје влегувале: Боге Кузмановски, Периша Савелиќ, Благоја Давков, Илија Јакимовски, Коце Златев и Коце Стојановски-Металец како секретар на МК, кој воедно бил член и на ПК. Ванче СТОЈЧЕВ, „Воената дејност на Методија Шаторов-Шарло“, *Методија Шаторов-Шарло и неговото време...*, 141.

²⁶ Месниот воен штаб на град Скопје ги организирал и ги извршил првите диверзантски акции по окупацијата во Македонија. Во април, една група младинци успеале да разбијат еден воен склад со воен материјал и храна. Храната била поделена на народот, а воениот материјал складиран во одредените складишни места. Истата група извршила уште неколку диверзантски акции меѓу кои најзабележителна диверзантска акција организирана од Месниот воен штаб било палењето на германскиот авион ЈУ-52 кај селото Лисиче на 2 јуни 1941 г. Исто таму, 141-143.

²⁷ Перо Ивановски-Тиквар, во рефератот „Методија Шаторов Шарло...“, на стр. 174, секавајќи се на овој настан, вели: „...Нас партиската организација во Скопје... веста

И покрај политичка криза во која се наоѓал ПК на Македонија, на 28 јуни 1941 г. била формирана Воена комисија, како посебен орган на Покраинскиот комитет, истовремено вршејќи функција и на Воен комитет при Месниот комитет на КП за Скопје. Воената комисија ќе одржи три состаноци во времето кога Методија Шаторов Шарло се наоѓа на чело на ПК, на кои биле донесени значајни одлуки во согласност со подготовките за оружено востание. На првиот состанок на Воената комисија била донесена одлука за формирање диверзантски групи. Набргу потоа одлуката била спроведена. Во периодот од 3 јули до 22 август, особено по илинденските демонстрации во Скопје, од групата партиски членови кои се повлекле во илегалата биле формирани пет диверзантски групи. Тоа, всушност, претставувал и првиот чекор во реализирањето на определбата за подготовки на оружен отпор. Воената комисија, која била под директни ингеренции на ПК и Методија Шаторов-Шарло, на својот трет состанок одржан во втората половина на август усвоила одлука за формирање посебни борбени единици, партизански одреди, со што започнала да ја спроведува концепциската определба на ПК на КП за Македонија за оружено востание како програмска ориентација.²⁸

На 22 август 1941 г., во месноста Чифлик, со одлука на Воената комисија, бил формиран Скопскиот партизански одред. Овој одред е првата оружена единица во Македонија, а оперирала на просторот меѓу планините Водно, Жеден и Скопска Црна Гора.²⁹

5. ПОЛИТИЧКАТА КРИЗА ВО ПК

Од летото 1941 г. па сè до средината на октомври, Лазар Колишевски, со помош на Страшо Пинџур, го поминал партискиот терен во Македонија и се

за нападот од Германија врз СССР нè затече на состанок на проширениот актив на Месниот комитет со секретарите на партиските ќелии и со СКОЈ. За настанот разбравме од задочнетиот учесник на состанокот – Мустафа Карахасан. Свесни за силината на таа вест ние за час занемевме, бевме затечени, но прибрано го изменивме дневниот ред и се договоривме и од тој момент војната добива друг карактер. Војната станува антифашистичка и народноослободителна. Во новосоздадената ситуација ќе треба да се бориме со сите средства и со оружје в рака, за помош на СССР и на Црвената армија... Следниот ден ПК на КП во Македонија (Методија Шаторов, Коце Металец, Мара Нацева и Јас) одржа состанок и издадовме леток, всушност проглас. За само шест дена подоцна, на 28 јуни, формирана е воена комисија на чело со Шаторов “.

²⁸ Исто таму.

²⁹ На 22 август 1941 г. во месноста Чифик бил формиран Скопскиот партизански одред. Уште од месец јули МК на Скопје, одредил лица со задача да собираат и складираат оружје и муниција. Истакнати партиски членови веќе ѝ биле познати на полицијата, посебно по илинденските демонстрации, и се наоѓале во илегалата и полуилегалата. Од нив биле формирани петте диверзантските групи-тројки, од кои се формирал Скопскиот партизански одред. Во неговиот состав на почетокот влегле 12 или 13 борци со командант Чедомир Миленковиќ и Дамјан Крапчев-Стари како политички секретар. Во текот на неговото краткотрајно дејствување, кон одредот се приклучиле четириесетина борци. Првиот Македонски одред учествувал во неколку оружени акции сè до неговото расформирање на 30 октомври 1941 г. Симо МЛАДЕНОВСКИ, „Шарло и шарловизмот“. *Методија Шаторов Шарло...*, 224/225.

залагал за отстранување на Шаторов од раководната улога во Покраинскиот комитет.³⁰ Тој одржувал состаноци со некои месни комитети низ земјата, наметнувајќи ја пројугословенската линија во редовите на месните партиските организации, со што ја извршува зададената задача од страна на Јосип Б. Тито и на ЦК на КПЈ за враќање на македонската организација под раководството на ЦК на КПЈ. Напоредно со спроведувањето на Титовата директива, било негирано и оспорувано сето она што дотогаш било постигнато во Партиската организација на Македонија.³¹ Конечно било пласирано и обвинување за наводното Шаторово саботерство и предавство, не водејќи сметка за опасноста од партиска криза во моменти на сложена општествено-политичка и воена ситуација.

Во услови кога претходното раководство на ПК на КПЈ за Македонија и секретарот Шаторов веќе издале директиви за партиски активности и за подготовки за оружена борба, што и било спроведувано на теренот, новото Покраинско раководство³² започнало процес на прочистување на редовите на

³⁰ Перо Ивановски-Тиквар, во цитираниот труд, на стр. 176 истакнува: „...Во првите денови на август пристигна кај мене дома Лазар Колишевски и ми го претстави делегатот на ЦК КПЈ Драган Павловиќ, кој јас лично го познавав од Петтата земска конференција... Тие со себе донесоа писмо, решение, одлука за симнувањето на Шаторов од должноста секретар и неговото исклучување од Партијата со датум 24 јули и потпис од Тито. Ова неочекувано решение беше шок за мене, големо изненадување... Мене од тие двајца, ми беше предложен нов состав на ПК без Шаторов, со што по нивно мислење би се решила положбата...“.

³¹ Во однос на ова Перо Ивановски-Тиквар, истакнува: „...По оваа фатална средба, делегатот Павловиќ и неговите приврзаници не сакаа да се запознаат со сè што веќе беше преземено и сторено: беа организирани диверзантски групи и изведени акции, беше донесено решение за партизански одред во Скопје и набавено оружје, беа подготвени и некои други одреди, а тоа беше всушност и наведената причина во решението за донесување на таа висока казна (за наводното неприземање на активности од страна на Шаторов)... Но тие не чекајќи никакво разјаснување, го умножија Решението на ЦКЈ и Тито за суспензија и исклучување и тргнаа по партиските организации секаде каде што можеа со цел да го запознаат членството со него и побараат почитување на Решението...“.

³² Во однос на прашањето кога е формиран новиот ПК и кои членови влегувале во неговиот состав, не постојат во целост прецизни податоци во македонската историографија. Кај д-р Велимир Брезовски, во монографијата „КПМ 1941-1944“, на стр. 83/84, среќаваме: „...Делегатот на ЦК на КПЈ Драган Павловиќ, кој во почетокот на септември 1941 г. повторно пристигна во Македонија, пристапи кон формирање на нов Покраински комитет на КПЈ за Македонија. Не располагаме со прецизни податоци кога беше формиран и каков беше составот на новиот ПК. Првпат за тоа се споменува во извештајот на делегатот на ЦК од 29 октомври 1941 г. во кој се нагласува дека создавањето на новото раководство 'одеше многу бавно и тешко' поради немање на способни и искусни раководители. Според изјавата на Страшо Пинџур од првата половина на август 1942 г. се изнесува дека новото покраинско раководство е избрано во средината на септември 1941 г. По сè изгледа дека ПК е формиран во средината на септември во Скопје и дека во него влегле 'три работника и два интелектуалци'. Од овој податок, а и од други од подоцнежниот период и од сеќавањата на некои раководни лица од тоа време, недвосмислено произлегува дека ПК го сочинуваат: Лазар Колишевски, Бане Андреев, Мара Нацева, Борка Талески и Благоја Јанков...“.

Комунистичката партија во Вардарска Македонија од опортунистички елементи во месните раководства кои биле на партиска комуникација и линија со Шарловиот комитет.³³ При обиколката на месните комитети тие вршеле ревизија на раководствата и отстранување на сите членови од раководните функции, чие мислење не се согласувало со линијата за започнување оружено вос-

Меѓутоа, Вера Ацева, за прашањето и составот на новиот ПК формиран под директно раководство на ЦК КПЈ, го истакнува следново: „...Јас приговарам зошто ЦК КПЈ, односно овластениот инструктор од нив, односно од Ранковиќ – Драган Павловиќ-Шиља создаде ПК од 5-мина, од кои тројца беа на подолги години надвор од Македонија, не ја познаваа положбата, а и самите беа непознати. А во тие најсудбоносни денови за македонскиот народ, во КП на Македонија покрај Кузман, Страшо и Мирче имаше редица други другари израснати, од кои што можеше да се создаде бројно јак и организационо - политички силен ПК како што вика нашиот народ 'топ да не го бие'. Јас овде ќе набројам само некои од нив, покрај горните тројца: Цветан Димов работник, Периша Савелиќ студент од Скопје, Перо Чичо, Гојко Стефков работници и Панче Пешев музичар од Куманово, Димче Мирчев, Коло Бабунски, Страшо Бегин, работници и други од Велес, Стив Наумов студент од Битола, Мите Богоевски студент од Ресен, Јоска Јосифовски-Свештарот правник и Благој Јанков-Мучето работник од Струмица, (Благој Јанков беше земен како што видовме ама бргу беше вратен поради некаков судир со Колишевски) Орце Николов работник од Скопје, ако се беше во ред на враќање од затвор не мораше да загина. (Патем да кажам дека Колишевски го набројува и него како испратен, а тој беше скопски кадар). Перо Ивановски-Тиквар и Коце Стојановски-Металец, кои што и од далеку не беа така криви во врска со Шаторов за да не можат да останат во ПК, најодзади тие требаше и заради континуитет да останат. Потоа Борко Темелковски-Лилјак работник, Крсте Црвенковски студент од Прилеп, Цветко Узуновски шпански борец, Ванчо Прке и Славчо Стојменски студенти од Штип и други... Јас и овој пат тврдам дека токму составот на Новиот ПК КПЈ за Македонија, особено челните личности во него, претставуваше најголем хендикеп за организирањето и успешното водење на вооружената борба во Македонија во 1941 г. и првата половина на 1942 г. Тврдам дека токму таквиот состав на ПК беше причина за сè она што се случи во крајот на 1941 и првата половина до мај 1942 г. а како последица на тие настани во 1942 г. и изгинаа најсилните кадри, а другите беа уапсени“. Архив на ИНИ „Велимир Брезовски“, ф. Вера Ацева, Сл. IV 1128/1, 56/57.

³³ Велимир Брезовски во „КПМ 1941-1944“ на стр. 84 истакнува: „...Новиот Покраински комитет тежиштето на активноста во прво време го насочи кон две основни задачи: брза внатрешна консолидација на организацијата и покренување на вооружена борба. Беа преземени организациски и политички мерки за зацврстување на организацијата, за нејзиното чистење од разни колебливи и штетни (опортунистички) елементи, за ликвидирање на штетните остатоци од политиката на Шаторов и за оспособување за раководење на оружената борба во Македонија... Бидејќи не располагаме со податоци во документите, тешко е да се утврди колкав беше обемот и какви беа резултатите од зајакнувањето и чистењето на организацијата од лица што ја одобруваа и поддржуваа работата на Шаторов и од такви што не беа решителни во однос на потребата од оружена борба... Освен исклучувањето, сменувањето на Шаторов од должноста секретар на ПК отстранување од работата на организацијата и сменување на поголем дел од членовите на МК од Скопје, Велес, Битола, Охрид не се познати други такви случаи“.

тание, дури и во ситуации кога имало објективно анализирање и потврда за непостоење услови за започнување востание во дадениот момент.³⁴

Анализата на периодот јули-септември наметнува заклучок дека речиси во сите партиски организации во Македонија се спроведувале воено-политички активности кои имале ист карактер и се поистоветувале, што наведува на фактот дека имало континуитет, насоки, одлуки и директиви од страна на раководството на Шаторов. Активностите и текот на партиското дејствување биле ампутирани со преземањето на партиските раководства од страна на новиот ПК на КПЈ за Македонија. Партиската криза неизбежно се продлабочила со појавувањето на двете фракции во партиската организација во Македонија и тоа во услови кога ситуацијата наметнувала решавачки моменти. Наметнувањето на пројугословенската линија, од една страна, и Шаторовата национална линија, од друга страна, рефлектирале и предизвикале разминување во ставовите и кај месните раководства. Текот на активностите, подготовките за оружена борба, кои во периодот јули-септември успешно се одвивале, за момент наишле на конфузија, неединство и нова дезорганизираност меѓу македонските комунисти. Во вакви услови, сосем реален бил воениот неуспех што последователно го доживувале исфрлените партизански одреди. Од планираните дванаесет партизански одреди, кои месните организации требало да ги исфрлат на теренот, излегле само Прилепскиот и Кумановскиот, како и претходно исфрлениот Скопски партизански одред.³⁵

³⁴ Примери за несогласување со одлуката за излегување во партизани се појавуваат во раководствата на МК од Битолско и Преспа, каде што некои делови од МК не се согласувале со излегувањето во партизани поради краткото време за да се извршат подготовките за исфрлување на одредот. Во обидот во октомври 1941 г. во селото Лавци, Битолско, да се формира партизански одред, на кажажните јавки не се одзвал ниеден од борците. Исто таму, 91.

³⁵ Според едно писмо на Мирче Ацев, пишувано пролетта 1942 г., 12 организации требало да исфрлат партизански одреди со некаде околу 500 борци. Според податоците со кои располага македонската историографија, во текот на месец октомври биле формирани само три партизански одреди и тоа: Прилепскиот, Кумановскиот и Скопскиот со околу 100 борци. Исто, 95.

Sonja NIKOLOVA

CONDITIONS IN THE REGIONAL COMMITTEE
OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA
IN MACEDONIA IN THE TIME OF
METODIA SHATOROV SHARLO

Summary

The appointing of Metodija Shatorov Sharlo as a Political Secretary of the party organization of Macedonia in 1940 was a decision which reflected the stabilization and political maturation of the party organization of the part of Macedonia within the framework of the Kingdom of Yugoslavia.

The activity of the Regional Committee of the Communist Party of Yugoslavia in Macedonia under the leadership of the political secretary Shatorov managed to supersede the weaknesses of the party. The number of members increased and a new quality of activity was imposed. On the eve of the Second World War the Regional Committee of the CPY in Macedonia became a relatively mature political player in the Balkan political scene with a national program: for unify Macedonia, to be a leader in the fight against Nazi fascism, and to be an equal member of the anti-fascist coalition.

However, the implementation of the program was met with opposition by the Balkan communist parties that fought for dominance over the Macedonian Regional Committee. The political crisis between the CPY and the Bulgarian Communist Party was induced for domination over and leadership, of the Macedonian Regional Committee. The Comintern intervened at a time to settle the dispute.

At a time of military isolation and deep penetration of the Nazi forces into Soviet territory, Stalin perceived a military ally in the Yugoslav Partisan movement led by the supreme commander Josip Broz Tito, for his part, insisted that Macedonian Regional Committee be returned in the framework of the CPY.

The political elimination of the Metodija Shatorov Sharlo in the fateful moment of the existence of the Macedonian Party Organization had a negative effect which could escalate into a political crisis within the Macedonian Regional Committee at the moment when they were making make decisions about conducting an armed uprising. This action, initiated only from the external influence and momentary aspirations of neighboring communist parties could destabilized the party organization and could slow down the process of preparing for an armed insurrection of the Macedonian party organization in the fight for freedom and national recognition.

УДК: 329.15(497.7),,1972“
323(497.7),,1972“

МАКЕДОНСКИТЕ СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ
НИЗ ПРИЗМАТА НА РАЗГОВОРИТЕ НА ЈОСИП БРОЗ ТИТО
СО МАКЕДОНСКОТО РАКОВОДСТВО ВО 1972 ГОДИНА

Невен Радически

Асистент-истражувач во Институтот за национална историја – Скопје

Во текот на 60-тите години на минатиот век, заострувањето на националните, економските и политичките разлики меѓу југословенските републики довеле до сериозни разногласија во југословенското раководство околу натамошниот развој на државата, кои кулминирале на почетокот на нареднатата деценија.

Во овој период, покрај владејачката конзервативна струја во Сојузот на комунистите на Југославија (СКЈ), предводена од Јосип Броз Тито, која настојувала да ја зачува цврстата централизирана власт во Партијата и во Федерацијата, со поинакви гледишта се издвоил извесен број функционери од неколку југословенски републики, кои се залагале за радикално реформирање на општествените, политичките и економските односи, за нивна демократизација и децентрализација. Се работело главно за помлади генерации политичари и интелектуалци, чија активност станала позабележителна по VIII Конгрес на СКЈ, одржан во 1964 година, кога некои од нив биле избрани во новоформираниот ЦК. Нивното влијание се засилило по IV Пленум на ЦК на СКЈ, кој се одржал две години подоцна. На него, покрај сменувањето на еден од највлијателните припадници на конзервативниот блок во СКЈ, Александар Ранковиќ, било донесено и решение за реорганизација на Партијата, со што реформската струја ја презела иницијативата во политичкиот живот. Тоа посебно дошло до израз на IV Конгрес на СКЈ, одржан во 1969 година, на кој начелно била потврдена натамошната демократизација на Партијата.¹

¹ На IX Конгрес на СКЈ (11-15 март 1969 година) била донесена одлука за воведување на Претседателство на СКЈ, како замена за дотогашниот ЦК на СКЈ, во кој имало еднаков број членови од секоја република, како и еднаков број членови од покраините. Со него раководел претседателот на СКЈ, а од членовите на Претседателството се составувало Извршно биро, кое исто така било организирано на паритетна основа. Била отфрлена идејата за ограничен суверенитет на републиките, што водело до нивна поголема самостојност. На Конгресот била извршена и кадровска обнова, која овозможила во политиката појасно да дојдат до израз демократските стремежи на некои од новоназначените парти-

Иако во нивните концепции имало и значителни разлики што произлегувале, меѓу другото, од различните интереси на републиките кои ги застапувале, заеднички на демократски ориентираниот дел од раководството на СКЈ му биле барањата за поголема републичка самостојност, за национална, економска и политичка рамноправност, за помало влијание на СКЈ во непосредното управување со државата, за слобода на јавното мислење итн.

Меѓутоа, ваквите стремежи не ги споделувал конзервативниот дел од југословенското раководство. Оценувајќи дека секаков натамошен процес на демократизација би можел сериозно да го загрози монополот врз власта што го имало раководството на СКЈ и, уште повеќе, неговите лични позиции, Тито решил, поддржан од ортодоксниот блок, во чиј состав пред сè биле постарите, револуционерни партиски кадри, политички да се пресмета со своите неистомисленици, кои биле обвинети за либералистички тенденции, идеолошки и политички спротивставени на курсот на Партијата.

Резултат на тоа претставувале т.н. „антилибералистички“ удари, кои биле организирани во некои од југословенските републики, меѓу кои и во СР Македонија. „Антилибералистичкиот бран“ најпрвин ја зафатил СР Хрватска каде што, како резултат на демократските процеси, во политичкиот живот бил вклучен голем дел од јавноста и каде што дошло до појава на националистички и сепаратистички тенденции. Хрватското раководство, односно неговиот реформски ориентиран дел, бил остро нападнат поради либералната политика што ја водел во изминатиот период. На 21-та Седница на Претседателството на СКЈ, која се одржала во почетокот на декември 1971 година, под притисокот на Тито, хрватските либерални политичари биле принудени на оставка, а подоцна биле исклучени од Партијата.²

Политичките разногласија продолжиле и натаму. На отворениот судир со либералниот елемент во редовите на СКЈ во наредната 1972 година му претходело Писмото потпишано од претседателот на ЦК на СКЈ, Тито, и од секретарот на Извршното биро на ЦК на СКЈ, Стане Доланц, кое, впрочем, и било напишано со таква цел. Тоа било усвоено на 21-та Седница на Извршното биро на 18 септември истата година, а било упатено до сите организации и членови на Партијата. Во овој партиски документ се повикувало на пресметка „...со секоја тенденција што води кон идејна или политичка дезинтеграција на СКЈ...“, при што, во доста неодреден и воопштен стил, било нагласено дека оваа борба треба да се води против „...национализмот, технократизмот, етатистичкиот бирократизам, лажното левичарство...“, како и против „...корумпираните поединци, малограѓани, носителите на бирократско самоволие, опортунисти, кариеристи и други луѓе, кои со своето однесување го нарушуваат угледот на Сојузот на комунистите...“.³

ски функционери. Конгресот првпат се одржал по републичките конгреси и покраинските конференции, на кои биле избирани членовите на Претседателствата на СКЈ. Конгресот на СКЈ можел само да го потврди нивниот избор, што водело кон поголема самостојност на републичките СК, односно кон федерализација на Партијата. (Branko PETRANOVIĆ, Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918 – 1984: zbirka dokumenata*, Beograd, 1985, 968-974.)

² Меѓу нив биле претседателот на СКХ, Савка Дапчевик-Кучар, членот на Извршното биро на Претседателството на СКЈ, Мико Трипало, секретарот на Секретаријатот на ЦК на СКХ, Перо Пиркер и др.

³ *Нова Македонија* (Скопје), бр. 9248, 19.10.1972, 6.

Така, по расчистувањето на состојбите во СР Хрватска, на состанокот на српскиот политички актив, одржан во октомври 1972 година, Тито побарал политичка одговорност и од српското либерално раководство кое, исто како и хрватското, било принудено да се повлече од политиката.⁴ При крајот на октомври и во Словенија биле сменети либерално ориентираните функционери.⁵

До превирања дошло и на македонската политичка сцена. Настаните во другите републики претставувале јасен сигнал и ортодоксната струја во Сојузот на комунистите на Македонија да премине во политичка офанзива против либералниот елемент во сопствените редови. Иако Писмото, всушност, било наменето да послужи првенствено за пресметување со носителите на либералистичките тенденции во СР Србија, каде што Тито оценил дека неговиот авторитет бил најразнишан, тоа како политичко орудие било искористено и во СР Македонија. Имено, оставката што дотогашниот секретар на Секретаријатот на ЦК на Сојузот на комунистите на Македонија (СКМ), Славко Милосавлевски, еден од главните носители на либерализмот во Македонија, и наедно, една од првите жртви на антилибералистичкиот удар во Републиката, бил принуден да ја поднесе на својата функција во октомври 1972 година, тогашниот претседател на ЦК на СКМ, Ангел Чемерски, настојувал да биде прикажана како резултат на спроведувањето на директивите од Писмото. Милосавлевски во писмената оставка одбил да го наведе тоа како причина, но јасно е дека Писмото, како што ќе потврдат и подоцнежните случувања, ќе стане повод за отворена политичка хајка.⁶

Позициите на ортодоксната струја во СКМ биле зацврстени со доаѓањето на Јосип Броз Тито во СР Македонија во ноември 1972 година. Неколкупати одложувана, оваа посета била реализирана доста кратко по случувањата во СР Србија и во СР Словенија, така што таа не остава широк простор за претпоставки околу причините за Титовото доаѓање токму во тој период. Јасно било дека југословенскиот лидер сакал да биде подробно информиран за тоа што се случува во Републиката, посебно за актуелните политички состојби.

На 2 ноември била одржана проширена седница на Секретаријатот на ЦК на СКМ. На неа биле направени консултации за идната средба и за прашањата за кои би се разговарало, при што Чемерски ја нагласил желбата на Тито да биде информиран за општествено-политичките и економските состојби во Републиката.⁷ Кај Чемерски имало и стравување, како прв човек на СКМ, да не биде побарана политичка одговорност и од него, што не било исклучено, имајќи ја предвид неодамнешната судбина на српското раководство, па тоа прашање побарал да биде отворено на посебна седница на ЦК на СКМ, а не на средбата.⁸

⁴ Оставка поднеле претседателот на ЦК на СКС, Марко Никезиќ, секретарот на Секретаријатот на ЦК на СКС, Латинка Перовиќ, членот на Претседателството на СКЈ, Коча Поповиќ, сојузниот секретар за надворешни работи, Мирко Тепавац и др.

⁵ Покрај претседателот на Републичкиот извршен совет и член на Претседателството на СКЈ, Стане Кавчич, оставка поднеле и претседателот на Републичкото собрание, Леополд Кресе, претседателот на републичкиот Сојуз на синдикати, Тоне Кропушек и др.

⁶ Славко МИЛОСАВЛЕВСКИ, *Двете лица на собитијата*, Скопје, 1996, 42.

⁷ Радослав ОГЃАНОВСКИ, *Македонија во седумдесеттите години*, Скопје, 1990, 31.

⁸ *Истото*.

Тито пристигнал на 7 ноември. Во текот на своето тридневно гостување, ги посетил Куманово, Скопје и Тетово, а на денот на своето заминување, на 10 ноември, имал затворен состанок со македонското политичко раководство во Скопје.⁹

За средбата и за содржината на разговорите кои биле водени на неа дознаваме од еден документ зачуван во фондот Крсте Црвенковски во Документарното одделение при Институтот за национална историја. Поради должината на текстот, кој има 80 страници, не сме во можност истиот целосно да го презентираме. Го издвојуваме она што, според нашето мислење, заслужува посебно внимание и што во најголема мера претставувало одраз на состојбите во СР Македонија во овој период.

Дискусијата на состанокот претежно се одвивала во форма на монолог, односно, политичките функционери, еден по еден, зборувале пред Тито и другите присутни. Иако на состанокот биле присутни повеќе личности од политичкиот живот, пред Тито зборувале само неколкумина. Состанокот го отворил Чемерски.

Тој опширно го информирал Претседателот на СКЈ за широката активност што ја презел СКМ на сите нивоа и во сите партиски организации во однос на спроведувањето на заклучоците од 21-та Седница на Претседателството на СКЈ и на директивите од неговото писмо. Според него, од најголемиот број македонски комунисти и пошироко од македонската јавност, тие добиле безрезервна поддршка, иако во одредени случаи сè уште била присутна појавата на бирократски, технократски и други тенденции, спротивни на политиката на Сојузот на комунистите.¹⁰ Во таа смисла, во натамошното излагање тој додал дека и покрај единството на ставовите во Партијата, и во Македонија, како и во другите републики, дошло до појава на либералистички стремежи, а се изразувале во повеќе теоретски трудови објавени во некои списанија, потоа во некои јавни истапувања на

⁹ На состанокот присуствувале уште и Митја Рибичич, член на Претседателството на СФРЈ, и Фадил Хоџа, член на Извршното биро на Претседателството на Сојузот на комунистите на Југославија, членовите на Секретаријатот на ЦК на СКМ: Никола Бошале, Бонка Демирева, Боро Денков, Момчило Митров, Сервет Салиу, Благоја Силјановски и Стојан Стојчевски, членовите на Претседателството на СКЈ: Димче Беловски, Киро Глигоров, Славка Георгиева, Ристо Петровски и Хисен Рамадани, членовите на Претседателството на Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ): Лазар Колишевски и Крсте Црвенковски, како и Никола Минчев, претседател на Собранието на СРМ, д-р Ксенте Богоев, претседател на Извршниот совет на Собранието на СРМ, Бошко Станковски, претседател на Републичката конференција на Социјалистичкиот сојуз на работниот народ на СРМ (ССРНМ), Павле Давков, претседател на Претседателството на Сојузот на синдикатите на Македонија, Златко Билјановски, претседател на Републичкиот одбор на Сојузот на здруженијата на борците од НОБ на Македонија, Мара Минанева, претседател на Конференцијата за општествена активност на жените на Македонија, Благоја Станоевски, секретар на Претседателството на Републичката конференција на Сојузот на младината на Македонија, Васко Карангелески, командант на Скопската армска област. (Документарно одделение при Институтот за национална историја, Фонд Крсте Црвенковски, *Stenografske beleške druga Tita sa republičkim političkim rukovodstvom SR Makedonije, Skopje, 10. novembar 1972. godine, 1-2.*)

¹⁰ Истото, 5.

поединци и во средствата за јавно информирање.¹¹ Ваквите тенденции, како што истакнал, можеле да се забележат во разликите во однос на разбирањето на социјалистичката демократија и нејзиното противставување на интересите на работничката класа, во влијанието на граѓанските филозофско-политички концепти и на идеите за нови социјални блокови, како и во погрешното толкување на демократскиот централизам, во улогата на интелигенцијата и на работничката класа и слично.¹² Било оценето дека СКМ, иако презел решителни мерки во одделни случаи, сепак, сè уште не покажал доволно голема организираност и иницијатива во отстранувањето на либералистичките сили, со што го навестил натамошното разгорување на политичкиот судир.¹³

Чемерски се осврнал и на некои други прашања. Тој оценил дека меѓунационалните односи постојано се подобруваат, и покрај одредени случаи на национализам што се изразувале како незадоволство кај Македонците, кои сметале дека политиката на државата спрема народностите е премногу попустлива, а кај народностите како незадоволство од добиените права¹⁴. Станало збор и за национализмот присутен кај дел од македонската емиграција и за нејзините активности. Таа станала поорганизирана, поагресивна и подготвена за соработка, како со нивните истомисленици во Македонија така и со туѓите служби за безбедност, со намера да ја разградат југословенската федерација.

Во врска за односите со соседните држави било реагирано на неприфатливиот став на бугарската власт спрема македонското национално прашање, негирањето на постоењето на дел од македонскиот народ во НР Бугарија и непризнавањето на македонскиот јазик. Се барала поголема решителност и единственост во ставовите на југословенската дипломатија во одбраната на македонските национални интереси, особено поради дволичната политика на бугарската власт, која постојано правела разграничување во односите со СФРЈ, од една, и во односите со СР Македонија, од друга страна, што бил еден од начините за маргинализирање на македонското прашање.¹⁵

И покрај интересот за воспоставување поблиска економска, културна и друг вид соработка со НР Албанија кој, меѓу другото, произлегувал од фактот дека единствено западниот сосед на СР Македонија не го негирал постоењето на македонскиот народ,¹⁶ било забележливо отсуството на слична заинтересираност кај

¹¹ Истото, 15.

¹² Иако Чемерски не посочил конкретни имиња, во наредниот период за либералистички тенденции биле обвинети членот на Претседателството на СФРЈ, Крсте Црвенковски, поранешниот партиски секретар Славко Милосавлевски, претседателот на Градскиот комитет на СКМ во Скопје, Камуран Тахир, секретарот на Градскиот комитет на СКМ во Скопје, Љупчо Арнаудовски, како и други поистакнати членови на СКМ и интелектуалци, меѓу кои биле и Димитар Мирчев, Томислав Чокревски, Милан Недков, Димитар Димитров. (Славко МИЛОСАВЛЕВСКИ, *Двете лица...*, 29-31.)

¹³ Документарно одделение при ИНИ, Фонд Крсте Црвенковски, *Stenografske beleške...*, 16.

¹⁴ Истото, 11.

¹⁵ Истото, 20.

¹⁶ Државен архив на Република Македонија, ф. 427, ЦК КПМ/СКМ, к. 211, а.е. 14, 232.

албанската власт, освен кога станувало збор за соработка со нивни сонародници од југословенската федерација.¹⁷

Во односите со Грција немало некои поголеми промени и по доаѓањето на власт на воената хунта. Економските врски меѓу двете држави продолжиле да се развиваат без прекин. Сепак, Чемерски истакнал дека потребната за македонската економија Југословенска слободна зона во Солун треба и натаму да постои и дека со оглед на тоа што меѓудржавниот договор за тоа прашање истекува во 1974 година, потребно е веднаш да започнат југословенско-грчките преговори за негово обновување.¹⁸

За економските состојби Тито бил подетално информиран од претседателот на Републичкиот извршен совет, Ксенте Богоев, кој се осврнал на повеќе актуелни прашања поврзани со развојот на македонското стопанство. Изложувајќи ги целите поставени во петгодишниот план за развој, кој требало да биде реализиран до 1975 година, Богоев укажал на постигнатите резултати, како и на актуелните проблеми во економската сфера. Бил предвиден забрзан раст на македонското стопанство, кој би требало да го надмине просечниот раст на југословенското стопанство. Во таа смисла, тој ја истакнал неопходноста за интензивирање на индустријализацијата и за намалување на бројот на невработените лица, со што би се надминал уделот во општествениот производ што го имала индустријата во изминатиот период.¹⁹

Тито бил запознаен со намерите за инвестирање во крупни индустриски објекти во Македонија, со помош на домашни и странски кредити, како и со плановите за развој на туризмот и на угостителството, односно за натамошно развивање на земјоделството и на сточарството.

Богоев, како големи достигнувања, ги споменал зголемувањето на бројот на вработените, којшто достигнал до речиси 300 000, како и интензивниот пораст на бројот на кадрите со високо и средно образование, во чиј образовен процес учествувале 11 000 наставници во основните, 2 800 наставници во средните училишта и 1 300 професори и асистенти на Универзитетот и на вишите школи, што би требало да претставува основа за натамошен економски развој.²⁰

Од друга страна, Богоев се осврнал и на проблемите со кои се соочувала македонската економија. Бројот на невработените лица изнесувал околу 60 000, а на работа во странство имало околу 54 000 лица.²¹ Македонија се соочувала со недостиг на енергетски извори. Со оглед на тоа што хидроенергетскиот потенцијал не бил доволен, за да се задоволат потребите, енергија се добивала од соседните Србија и Косово, а истовремено биле вложувани напори за изградба на свои термоелектроцентрали за добивање енергија од јаглен и мазут.²² Најголемиот индустриски капацитет, Скопската железарница, работела со загуби, главно поради

¹⁷ Документарно одделение при ИНИ, Фонд Крсте Црвенковски, *Stenografske beleške...*, 16.

¹⁸ Истото.

¹⁹ Истото, 23.

²⁰ Истото, 27-29.

²¹ Истото, 35-36.

²² Истото, 31.

конкурентноста на српската железарница „Смедерево“.²³ Тешкотии имало и во меѓурепубличката соработка. Поради регионалните економски интереси, пласманот на македонските производи бил отежнат, тие биле продавани со повисоки цени од оние на домашните производи, иако биле набавени по иста цена.²⁴ Слични состојби имало и во трговијата што се одвивала надвор од југословенската федерација, што го отежнувало македонското пробивање на меѓународниот економски пазар. Богоев оценил дека тоа било последица на монополот што го имале одредени претпријатија во надворешната трговија, кои биле поддржани од дел од републичките и од сојузното раководство, а успешноста на економската соработка со некоја држава зависела и од републичката припадност на југословенскиот амбасадор кој ја извршувал функцијата таму.²⁵

За спроведувањето на уставните амандмани пред Тито зборувал Никола Минчев, претседател на Народното собрание. Притоа, особено внимание им посветил на меѓунационалните односи и на работничките права што во голема мера биле засегнати од уставните реформи во 1971 година. Тој истакнал дека т.н. работнички амандмани (XXI и XXII амандман), кои се однесувале на дефинирањето на позицијата на работниот човек во организациите на здружен труд и на неговото право да управува при распределбата на доходот, биле позитивно оценети и прифатени без поголеми противставувања.²⁶ Сепак, нивното спроведување се одвивало бавно, што било последица од неинформираноста и неподготвеноста, односно од лошата финансиска состојба, но и од намерните опструкции во работните организации, вршени од технократските структури, на кои не им оделе во прилог уставните промени.²⁷

Меѓутоа, што се однесувало на амандманите кои го дефинирале карактерот на Федерацијата, положбата на републиките и на покраините во неа, како и правата на народите и на народностите, тие предизвикале разгорување на национализмот кај еден дел од македонскиот народ, поради големите права што им биле гарантирани на народностите со Уставот на СР Македонија. Станува збор за усвоениот XV амандман, според кој СР Македонија била дефинирана како „национална држава на македонскиот народ и држава на албанската и турската народност во неа и на етничките групи во неа“, односно „како социјалистичка самоуправна демократска заедница на работните луѓе и граѓаните на македонскиот народ и рамноправните со него албанска и турска народност“.²⁸ Таквите реакции Минчев ги опишал како сепаратистички и антијугословенски, па и антимакедонски²⁹. Минчев, слично како Чемерски, зборувал и за активностите на еден дел од

²³ Истога, 32.

²⁴ Истога, 42.

²⁵ Истога, 43.

²⁶ *Службен весник на Социјалистичка Република Македонија*, бр. 40, год. XXVII, 20.12.1971, Скопје, 733-735.

²⁷ Документарно одделение при ИНИ, Фонд Крсте Црвенковски, *Stenografske beleške...*, 51-53.

²⁸ *Службен весник на Социјалистичка Република Македонија*, бр. 40, год. XXVII, 20.12.1971, Скопје, 729.

²⁹ Документарно одделение при ИНИ, Фонд Крсте Црвенковски, *Stenografske beleške...*, 47.

македонската емиграција. Притоа, издвоил две групи, чија активност била најзабележлива во Канада, во Австралија и во западноевропските држави, а се чувствувала и во СР Македонија. Се работело за Иван Михајлов и неговите приврзаници, кои настапувале од великобугарски позиции, односно ја негирале македонската национална посебност, и во чие гласило „Македонска трибуна“, печатено во Америка, бил преобјавен текстот подготвен од Бугарската академија на науките по повод објавувањето на „Историјата на македонскиот народ“ во 1969 година од Институтот за национална историја.³⁰ Сепак, како посериозна закана го оценил дејствувањето на една друга групација, обединета околу весникот „Македонска нација“, која ја признавала македонската посебност, но се залагала за обединување на Македонија и ја критикувала власта поради тоа што не се грижи доволно за деловите на македонскиот народ надвор од Републиката.³¹

Доста конкретен во излагањето во однос на состојбите во македонската политика, за разлика од Чемерски, бил претседателот на ССРМ, Бошко Станковски. Тој истакнал дека борбата „мора да биде отворена и да се води на сите фронтови, против класниот непријател и контрареволуцијата, бирократско-технократските и другите деформации, но и (против) квазидемократизмот, псевдолиберализмот итн.“³² Уште повеќе, како некои од главните жаришта и носители на ваквите идејни деформации ги посочил печатените медиуми „Комунист“ и „Погледи“, како и Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања.³³

За синдикатите и нивната улога во општеството зборувал синдикалниот водач Павле Давков. Како голем недостаток во активностите на синдикалната организација го посочил недоволното непосредно учество на работниците во нејзината дејност, што го намалило и неговото влијание врз неа.³⁴ Тој се заложил и за што поцелосно спроведување на „работничките“ амандмани. За стандардот на работниците во Македонија, Давков оценил дека тој, за разлика од другите републики, во 1972 година е во опаѓање, бидејќи месечните примања биле за 2% пониски од минатогодишните.³⁵

На крајот од состанокот, во завршниот говор пред македонското раководство во кој дал своја оценка за општествените, политичките и економските прашања, Тито особено внимание посветил на актуелната политичка состојба во Македонија. Нагласувајќи ја неопходноста од воспоставување единство во СК, Тито истакнал „...дека би било погрешно да се смета дека и кај вас сè е в ред (...) Вие исто така имате во вашата република разни негативни појави, имате национализам, имате класен непријател, разни недоразбирања итн. И сега треба тие работи да ги спречите“.³⁶ Тито не забораил притоа да изрази вчудовиденост од „...фактот дека кај вас на Универзитетот немате вистинска организација. Па, тоа е невоможна работа. Таму се образоваат луѓе кои утре ќе ве заменат вас. Какви ќе

³⁰ Истото, 48.

³¹ Истото, 49.

³² Истото.

³³ Истото, 62.

³⁴ Истото, 66.

³⁵ Истото, 71.

³⁶ Истото, 72-73.

дојдат оттаму? Дали тие се воспитуваат во марксистички дух, што им предаваат тие разни професори?³⁷ Тоа, се разбира, не било случајност, имајќи го предвид фактот дека повеќето од приврзаниците на либерално-демократската тенденција во Македонија произлегувале од високообразовните институции, со што тој несомнено бил запознаен. Како главен инструмент за надминување на разликите во раководството Тито ги посочил директивите во Писмото кое било „доста остро и со таков карактер што секој може да најде нешто за себе“.³⁸

Во врска со економскиот развој и инвестициите во стопанството што, исто така, биле предмет на разногласија во државните и партиските кругови, заслужува внимание ставот на Тито да се одбегнуваат вложувања во премногу крупни објекти со сомнителна исплатливост. Не е тешко да се констатира дека станува збор за негова алузија на проектот за обработка и производство на никел „Фени“ во Кавадарци, за чија изградба биле особено заинтересирани неколку македонски функционери. Овој совет, наспроти беспоговорната исполнителност во однос на другите негови забелешки, нема да биде прифатен. Локалните интереси на политичките моќници ќе надвлдаат и покрај предупредувањата, кои во наредниот период ќе се покажат точни. „Фени“ претставува едно од најкрупните, ако не и најголемо инвестициско промашување.

Во излагањето на Тито очигледно било неговото решение да не учествува непосредно во расчистувањето на политичките односи во СКМ и тоа да ѝ го препушти на ортодоксната струја во раководството. Причините за ваквото решение, веројатно, произлегувале од неговите процени дека со расчистувањето со либералните тенденции и нивните носители во Хрватска, Словенија и пред сè во Србија, најголемата опасност за нарушувањето на неговиот монопол, односно на монополот на СК врз власта, веќе била надмината.

Тито не бил премногу одушевен ни од актуелното раководство во Македонија. Во интервјуто дадено за „Нова Македонија“ на 9 ноември (објавено дури во нејзиното издание од 17 истиот месец) тој изјавил дека во однос на борбата со технократизмот и бирократизмот, македонското, како и другите републички раководства не покажало доволно енергичност и единственост, па барал ваквите пропусти и грешки да се расчистат.³⁹ Според Радослав Огњановски, новинар кој разговарал со Тито, објавената верзија била доста ублажена, односно не ја одразувала во целина содржината на интервјуто, откога во редакцијата на весникот интервенирал Чемерски кој, веројатно, стравувал, како и пред разговорот, да не биде доведена во прашање и неговата позиција ако се расчујат забелешките на југословенскиот лидер.⁴⁰

Со тоа, конзервативната струја во СКМ добила „одврзани раце“ сама да се пресмета со политичките неистомисленици во своите редови. Политичкиот судир што започнал уште пред доаѓањето на Тито, набрзо прераснал во отворена кампања против македонските политичари во чии залагања биле препознаени либерални тенденции. Веќе на 4 и на 5 декември бил одржан уште еден затворен

³⁷ Исто, 76-77.

³⁸ Исто, 80.

³⁹ *Нова Македонија* (Скопје), бр. 9277, 17 ноември 1972 година, 3.

⁴⁰ Радослав ОГЃАНОВСКИ, *Македонија...*, 37.

состанок на македонскиот политички актив, овој пат без присуството на Тито, на кој отворено дошле до израз поделбите и разногласијата меѓу македонските политички функционери. На состанокот биле остро осудени либералните тенденции на Славко Милосавлевски, Камуран Тахир, Милан Недков, Љупчо Арнаудовски, Томислав Чокревски и на други личности од политичкиот живот, а повеќе или помалку посредно бил повикан на одговорност и Крсте Црвенковски. Нивната политичка судбина и официјално била запечатена по 36-та Седница на ЦК на СКМ, одржана од 18 до 21 јануари 1973 година, односно по наредната, 37-ма Седница, која се одржала на 3 февруари, на кои либерално ориентираните македонски политичари биле политички дискредитирани, а подоцна целосно исклучени од политичкиот живот.

Neven RADICHESKI

MACEDONIAN SITUATIONS AND PERSPECTIVES THROUGH
THE PRISM OF THE CONVERSATIONS OF JOSIP BROZ TITO
WITH MACEDONIAN LEADERSHIP IN 1972

Summary

The meeting of Josip Broz Tito with the Macedonian political leadership, held on November 10th, 1972 in Skopje, led into complex circumstances, which largely determined the further development of the Macedonian political scene. They presented a reflection of each deepening crisis in the Yugoslav Federation and the Socialist Republic of Macedonia as its integral part. Such crisis we concequences of deteriorated relations and inter-republic relationships, as well as political clashes. The content of the conversation, led on the meeting, offers an immediate look into the social, political and economic situation in Macedonia in the early 70s of last century.

УДК: 811.134.28(497.7)(091)

ЛАДИНО ЈАЗИКОТ КАКО СВЕДОШТВО ЗА ПОСТОЕЊЕТО НА ЕВРЕИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА НИЗ ИСТОРИЈАТА

Владимир Јанев

Научен соработник во Институтот за национална историја – Скопје

По големата миграција на Сефардите¹ од Шпанија (1492 година) и од Португалија (1498 година) и нивното населување на Балканскиот Полуостров, тие со себе го донеле и својот јазик, кој со текот на време се наметнал и станал основен јазик на сите македонски Евреи. Тоа е еврејско-шпанскиот јазик или т.н. „ладино“. Благодарение на својата повисока култура, како и на својата бројност, Сефардите успеале да им го наметнат еврејско-шпанскиот јазик на Романиотите² и на Ашкеназите³.

Еврејско-шпанскиот јазик е говорен јазик на сите сефардски Евреи во светот и тој претставува редок, ако не и единствен феномен во историјата на лингвистиката. Тоа е јазик од XV век на Шпанија, кој се одржал меѓу Сефардите 500 години се употребува сè до денес, онаков каков што бил во тоа време, со сите својствени карактеристики.⁴ И не само што јазикот се одржал во текот на 500 години туку по усмен пат, од колено на колено, на тој јазик се пренесувани создадените романси, поговорки и гатанки, приказни, загатки, тажаленки, обичаи, кулинарски специјалитети итн.⁵

Доаѓајќи од Пиринејскиот Полуостров, Сефардите со себе донесувале различни дијалекти на шпанскиот јазик, во зависност од тоа дали дошле од Касти-

¹ Сефарди се оние Евреи што потекнуваат од Шпанија и од Португалија. Нивното име произлегло од хебрејското име на Шпанија – Сефарад.

² Романиотите се оние Евреи што биле населени на Балканскиот Полуостров во периодот на римското владеење. За разлика од Сефардите и Ашкеназите, кои доаѓале на Балканскиот Полуостров како емигранти, Романиотите биле староседелци на овие простори.

³ Освен Сефардите, на Балканскиот Полуостров се населувале и Евреи од други делови на Европа. Заедничко име за овие Евреи е Ашкенази, а доаѓа од хебрејскиот збор за Германија. Сепак, терминот Ашкенази ги означувал сите Евреи од Западна Европа што не биле под шпанското културно влијание.

⁴ Жамила КОЛОНОМОС, *500 години од еврејско-шпанскиот јазик во Македонија* (реферат од Меѓународниот научен собир „Евреите во Македонија“, одржан во Скопје, на 8 и 9 март 1993 година), 53.

⁵ *Истото*, 53.

лија, Арагон, Астурија, Португалија итн. Во текот на XVI и XVII век, како резултат на влијанието на големите сефардски центри Солун и Цариград, еврејските заедници се консолидирале, а еврејско-шпанскиот јазик се унифицирал. Сепак, во некои говорни единици на Сефардите се задржале траги од оригиналните дијалекти донесени од Шпанија. Бидејќи Евреите биле далеку од Пиринејскиот Полуостров, без никакви понатамошни културни или какви било врски со тие предели, еврејско-шпанскиот јазик се развивал во друг правец. Всушност, тој јазик останал конзервирано сочуван, оригинален, онаков како што бил во XV век, со архаичен призвук, но со многу специфичности кои не се изгубиле. А таков феномен во лингвистиката досега не е сретнат никаде во светот. Тоа е од една страна одраз на големата културна моќ на Шпанија во тоа време, изразена преку богатствата на нејзиниот јазик, но и на високиот цивилизациски однос и толеранција на Евреите во тоа време од страна на сите балкански народи.⁶ Фамилијарните имиња на балканските Евреи избобилувале со термини од шпанската топонимија. Шпанското влијание било силно и во сефардската кујна. Во големите еврејски центри на Балканскиот Полуостров, синагогите ги носеле имињата на оние шпански градови и области од каде што Евреите претходно биле прогонети.⁷ Резултирачката хиспанизација на градската култура во Солун била долготрајна: иако имало издигнувања и падови во економската состојба и во стандардите на рабинското учење, културниот еврејско шпански отпечаток се чувствувал сè до крајот на Османлиската Империја.⁸ Во 1892 година, на 400-тата годишнина од Декретот за протерување на Евреите донесен од страна на шпанската кралска двојка Фердинанд и Изабела, шпански новинари и политичари го посетиле Солун. Таму тие нашле постојна врска со нивното сопствено минато, оддалечен дел на иберискиот живот, кој со векови бил заборавен во нивната земја. Според зборовите на шпанскиот сенатор д-р Ангел Пулидо Фернандез, тие биле „Шпанци без родна земја“; но ова не било сосема точно. Нивниот дом бил Солун.⁹

Евреите во Македонија својот јазик го нарекувале „дудезму“, што во превод значи „еврејски“, а не го употребувале вообичаениот термин „ладино“ или „жудео-еспањол“. Дури рафинираноста одела дотаму што оној што не зборувал „дудезму“ не бил сметан за Евреин.¹⁰ Од друга страна, Македонците овој јазик го нарекувале „еврејски јазик“, сметајќи го за оригинално изворен јазик на Евреите. Многумина го научиле еврејско-шпанскиот јазик, живејќи, работејќи и делејќи ја судбината со Евреите.¹¹

⁶ Жамила КОЛОНОМОС, „Евреите во Македонија и нивниот јазик“, *Сефардски одгласи, Студии и секавања за Евреите од Македонија*, Скопје 1995, 226-227.

⁷ Исак МОСКОНА, „Пословици и поговорки от испански произход във фолклора на балканските Евреи“, *Годишник на ОКПОЕРНБ*, год. X, Софија 1975, 175.

⁸ Марк МАЗОВЕР, *Солун, град на духови; христијани, муслимани и Евреи (1430-1950)*, Скопје 2008, 64.

⁹ *Истото*, 64.

¹⁰ Жамила КОЛОНОМОС, „Евреите во Македонија и нивниот јазик“, *Сефардски одгласи, Студии и секавања за Евреите од Македонија*, Скопје 1995, 227.

¹¹ *Истото*, 227.

Подоцна, во XVII и XVIII век настапил прилив на Ашкенази на Балканскиот Полуостров. Тие го создале јазикот „јидиш“¹², кој претставувал комбинација на германски и хебрејски јазик. Ашкеназите во поголемите градови создавале свои засебни заедници, но таму каде што Сефардите биле значително доминантни, тие едноставно се „претопувале“ во нивната средина. Во тоа време Сефардите имале далеку посупериорна култура во однос на другите еврејски групи и заради тоа тие ги наметнувале својот јазик и обичаи врз староседелците и новодојдените.¹³ За разлика од еврејско-шпанскиот, хебрејскиот јазик¹⁴ не бил говорен јазик на Сефардите туку се користел само во литургиските служби. Литургиите биле напишани главно на хебрејски, но делумно и на арамејски јазик.

¹² Јидишот е говорен јазик на Ашкеназите; тој претставува една комбинација на неколку јазици, која се пишува со хебрејско писмо. Синтаксата на јидишот е претежно германска, додека речникот го одразува местото каде што живее говорникот. Историјата на јидишот се дели на четири периоди. Пред 1250 година, француските и италијанските Евреи кои зборувале на дијалектот лааз, дошле во контакт со германскиот јазик и го прилагодиле на своите потреби. Во следниот период (до 1500 година) овој јидиш се сретнал со словенските влијанија на Евреите од Источна Европа. Како што Евреите се ширеле кон исток (од XVI до XVIII век), овие тенденции продолжиле и генерациите што го говореле јидишот, бидејќи имале мал контакт со германскиот јазик, се прилагодиле на оние јазични влијанија кои можеле да ги чујат во својата околина. Во современиот период, западните Евреи сметале дека јидишот претставува пречка за нивната интеграција. На овој јазик пишувал Шолом Алејхем (1859–1916), а во 1978 година Исак Башевис Сингер, писател што исто така пишувал на јидиш, ја доби Нобеловата награда за литература. Денес јидишот е главен јазик на постарите европски доселеници во Америка, а го употребуваат и дел од Хасидите. (*Enciklopedija živih religija*, Beograd 1990, 337.)

¹³ Жамила КОЛОНОМОС, „Евреите во Македонија и нивниот јазик“, *Јазичите на почвата на Македонија*, МАНУ, кн. 3, Скопје 1996, 112.

¹⁴ Хебрејскиот јазик е официјален јазик на државата Израел; на него е напишан најголемиот дел на библиската, рабинската и класичната еврејска книжевност. Како и другите семитски јазици, се пишува од десно на лево, а најчесто се користат само согласки, кои се 22 на број. Денешната форма е изведена од тиберискиот систем, кој бил откриен во VIII век. Помеѓу Сефардите и Ашкеназите се појавиле некакви разлики, додека јеменските и вавилонските Евреи ѝ останале најблиски на оригиналната форма. Израелскиот хебрејски јазик е заснован и на двете традиции, но сепак е најблизок на сефардската употреба. Хебрејскиот бил говорен јазик на Евреите во поголемиот дел на библискиот период, натпреварувајќи се со арамејскиот (еден феникиски дијалект), кој на крајот превладеал, станувајќи јазик на трговијата и на голем дел од Талмудот. Во средниот век, Евреите ги прилагодувале говорните јазици на другите народи на хебрејското писмо, притоа употребувајќи го хебрејскиот јазик за молитви, во ритуали и во религиската книжевност. Хебрејскиот јазик доживеал преродба во времето на хаскалата или просветителството, во доцниот XVIII век. Почнувајќи прво во Западна, а подоцна и во Источна Европа, ова движење решило да го возобнови хебрејскиот како световен јазик. Кон крајот на XIX век, со развојот на ционизмот, хебрејскиот јазик добил национално значење, иако го зборувале мал број луѓе. Значајна улога во овој развој имал Елиезер Бен Јехуда, кој бил основач на Советот за хебрејски јазик во 1890 година. Современиот хебрејски јазик се употребува во многу делови од светот како втор јазик што е поврзан со еврејскиот идентитет, служејќи како средство за собирање на прогонетите Евреи. (*Enciklopedija živih religija*, 234).

Од друга страна, ладино е исклучиво јазик за пишување, претежно литературен, и на него се преведени верските книги и Библијата. Ладино се смета за постар јазик од „цудезму“. Верските текстови од хебрејски и арамејски биле преведувани збор по збор на кастилијанско наречје (тогашен официјален дијалект во Шпанија), така што лексиката на ладино е шпанска и датира од XIII век, а структурата на текстовите е хебрејска, додека текстуално се инфилтрирани поедини зборови од хебрејскиот и од арамејскиот јазик. Ладино се печател со хебрејски букви и постоела тенденција тој јазик да ги доближи верските содржини до пошироките маси, а посебно меѓу жените и децата, за да се зацврсти нивниот интерес во синагогите. Истовремено, ладино овозможувал натамошно полесно совладување на хебрејскиот јазик.¹⁵ Со текот на времето, зависно од локацијата на живеење, се менувал и се збогатувал речникот на еврејско-шпанскиот јазик, притоа добивајќи нови фонетски и семантички карактеристики. Научните, економските, социјалните и литературните иновации имале битно влијание на речникот и на говорот. Инфилтрацијата на новите зборови, пред сè, во голема мера зависела од народите со кои Евреите биле во контакт (словенски, турски, грчки, романски, француски), а најголема експанзија на јазикот се случувала во големите центри (Солун, Истанбул, Белград, Сараево, Софија итн.).¹⁶

Контактите со други народи, јазици и литератури влијаеле во речникот на ладино јазикот да влезат нови зборови. Најмногу влијание имал францускиот јазик, кога во 1860 година во Париз била формирана Alliance Israelite Universelle. Оваа организација отворила француски училишта во Солун, Битола и во Скопје. Македонските Евреи, сакајќи да се здобијат со пошироко европско образование, се труделе да ја доближат француската култура, која на Балканот сè повеќе се ширела.¹⁷ Во Македонија, а посебно во Битола, кон крајот на XIX и почетокот на XX век, еврејските интелектуалци биле под француско влијание. Францускиот јазик одиграл голема улога во создавањето на еврејско-шпанската литература на Балканот. При преведувањето на литературни дела од познати француски писатели, јазикот на овие преводи содржел и голем број француски зборови, како и француска синтакса, дури и во поголема мера присутна во однос на класичниот шпански јазик. Покрај образованието и литературата, францускиот јазик имал големо влијание врз печатот, научните и литературните публикации.¹⁸ Исто така, зборови од турскиот јазик се чести во еврејско-шпанските говори. Ова влијание на турскиот јазик е сочувано во Македонија како културна придобивка од минатото. Евреите, како османлиски поданици, го прифатиле ова културно и јазично влијание.

Една од формите преку кои ладино јазикот се развивал и влијаел на културниот развиток на македонските Евреи е печатарската дејност. Еврејската печат-

¹⁵ Жамила КОЛОНОМОС, „Евреите во Македонија и нивниот јазик“, *Сефардски одгласи, Студии и сеќавања за Евреите од Македонија*, Скопје 1995, 228.

¹⁶ *Истото*, 229.

¹⁷ Жамила КОЛОНОМОС, *500 години од еврејско-шпанскиот јазик во Македонија*, 62.

¹⁸ Жамила КОЛОНОМОС, „Евреите во Македонија и нивниот јазик“, *Јазичите на почвата на Македонија*, кн. 3, МАНУ, Скопје 1996, 123.

тарска дејност во Османлиската Империја претставува настан што е од посебно значење за македонската култура. Пренесувајќи го знаењето за печатење книги по нивното доаѓање од Западна Европа, еврејските печатари го поттикнале културниот развиток во Османлиската Империја, а со тоа и во Македонија.¹⁹ Првата еврејска печатница била создадена во Истанбул, 1493 година, од страна на браќата Самуел и Давид Нахмиас, кои во 1494 година го објавиле прочуениот правен кодекс на Јаков Бен Ашер (1270–1340), под наслов „Четириите столба“ („Арба Ту-урим“). Тоа била првата печатена книга на територијата на Османлиската Империја. Така, оваа држава станала еден од главните центри на еврејското образование и култура, затоа што многу дела напишани од Евреи што не живееле во Османлиската Империја биле отпечатени таму.²⁰ Значаен е податокот дека првата нееврејска печатница се појавила во Османлиската Империја дури во 1728 година, што покажува колку бил напреднат интелектуалниот развој на еврејската заедница во споредба со тогашното османлиско општество.²¹

Значаен настан за еврејската, како и за македонската култура воопшто, се случил во 1515 година во Солун, кога португалскиот Евреин Јехуда Гедалија ја отворил првата печатница во Македонија, а втора на Балканот. Тука се печателе книги на хебрејски, ладино, јидиш, француски, италијански и на други јазици. Првото дело што било отпечатено во оваа печатница е книгата „Еп Уауаков“ од Јаков Хабиб.²² Тоа е, всушност, и првата книга што била отпечатена во Македонија. Еврејските книги што биле печатени во Македонија се одликуваат со богата орнаментика и со луксузна техничка опременост. Многу од нив послужиле како пример при техничкото оформување на словенските книги. Од ова можеме да заклучиме дека еврејското печатарство извршило големо влијание врз развојот на македонското печатарство.²³

Како настани од големо значење за еврејската култура се и издавањето на Мојсиевото Петокнижие во Истанбул, во 1547 година, како и издавањето на Стариот завет во Фераре, во 1553 година. Овие два превода на Библијата на еврејско-шпански јазик претставувале пример за сите други што подоцна биле изработувани во балканските центри. Тие претставувале главен извор од кој произлегувало религиозното воспитување во сефардските училишта.²⁴

Македонските Евреи за време на османлискиот период создавале и негувале свој автентичен фолклор. Тој се состоел од народни приказни, песни, раскази, поговорки, досетки и слично, кои биле пренесувани од поколение на поколение. Народните умотворби одиграле голема улога во одржувањето, па дури и во раз-

¹⁹ Владимир ЈАНЕВ, *Евреите во Македонија (XV – XVII век)*, Скопје 2006, 201.

²⁰ Естер БЕНБАСА, Арон РОДРИГ, *История на Сефардските Евреи от Толедо до Солун*, София 2003, 147.

²¹ Жак АТАЛИ, *Евреите, светът и парите*, София 2004, 258.

²² Сауль МЕЗАНЪ, „Еврејството въ Македония“, *Македонски прегледъ*, год. VI, кн. I, София 1930, 61.

²³ Михајло ГЕОРГИЕВСКИ, „Еврејското печатарство во Македонија“ (реферат од Меѓународниот научен собир „Евреите во Македонија“, одржан во Скопје, на 8 и 9 март 1993 година), 10.

²⁴ Калми БАРУХ, „Јевреји на Балкану и нивов језик“, *Књига о Балкану*, т. I, Београд 1936, 283.

војот на еврејско-шпанските говори. Сефардите, доаѓајќи од Шпанија, пренесувајќи ги народните умотворби, успеале да ги сочуваат сè до денес и јазикот и духовноста на народите кои живееле во таа земја. Формите во кои е зачуван овој циновски свет на информации ги сочинуваат поговорките, приказните, романсите, гатанките и досетките, тажаленките, а во поголемите духовни центри Библијата, филозофските и правните расправи, како и модифицираните морални и мистични презентации. Чистотата на јазикот и на зачуваната мисла денес ги фасцинира научниците и интелектуалците од широк дијапазон, вклучувајќи ги етнологите, лингвистите, филозофите, уметниците и теолозите од целиот свет.²⁵

Од секавањата на преживеаните Евреи од Битола и во Скопје, забележани се околу 3000 поговорки, од кои околу 1000 се објавени. Понатаму, забележани се 20 приказни, од кои 16 се објавени, а забележани се и 50 романи, кои подоцна се репродуцирани на повеќе концерти во Македонија.²⁶ Според Жамила Колономос, во поговорките е опфатен односот на сите категории еврејско население спрема трудот. Притоа, се истакнуваат позитивните и негативните примери, со цел етички да се влијае на младите членови на заедницата. Поговорките се употребувале многу често, во разни пригоди, било во кругот на семејството или меѓу пријатели и соседи. Народните приказни и басни исто така се проткаени со поговорки, кои имаат педагошка смисла. Приказните, исто како и поговорките, се производ на усното предание и ги изразуваат животните проблеми на пошироката човечка заедница. Тие се полни со оптимизам и со верба во човекот, опфаќаат многу позитивни и негативни страни на секојдневниот живот. Приказните претставуваат пригодна форма за спонтано изнесување на недостатоците во меѓучовечките односи, без да предизвикуваат негативни реакции. Голем број приказни имаат мешовита содржина. Од раскажувачот зависело каков ефект ќе предизвика приказната кај слушателите. Имало талентирани раскажувачи, кои од приказните создавале уметнички дела. Тоа биле главно постари луѓе, кои повлечени од активното стопанисување и работа во семејството, имале повеќе време на своите внуци да им ја пренесуваат мудроста на предците. Некои приказни децата во играта ги претворале во скечеве. Приказните обработувале семејни и општествени проблеми: односот меѓу членовите на семејството, соседите, слугата и господарот, владетелот и народот. Многу човечки особини се обработени во различни варијанти, при што се настојува да се долови духот на тој период.

Постои и жанрот на хумористични приказни, каде што главниот јунак е измислениот лик Џуха, кој создава хумористични ситуации, сфаќајќи ги буквално или преправајќи се дека така ги сфаќа моменталните состојби кои може да имаат двојно значење. Поради својата популарност, Џуха влегол и во многу поговорки.²⁷

Многу приказни се врзани со личноста на мудриот цар Соломон и неговата способност и мудрост во решавањето на проблемите во односите меѓу луѓето.

²⁵ Жамила КОЛОНОМОС, „Евреите во Македонија и нивниот јазик“, *Јазичите на почвата на Македонија*, кн. 3, МАНУ, Скопје 1996, 115.

²⁶ *Истото*, 115-116.

²⁷ Повеќе за ова прашање види во: Т. Р. ЂОРЃЕВИЌ, „Џуха у предању Шпанских Јевреја у Београду“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, кн. 14, Београд 1939.

Имало и приказни со педагошки карактер, кои биле наменети за децата од предучилишна возраст, со цел тие да научат што е можно повеќе нови зборови и поими. Особено популарни меѓу младата популација биле басните, кои брзо се прифаќале и се пренесувале на следните генерации. Басните се истакнуваат со својот морален карактер и преку нив се осудуваат негативните особини и лошите односи меѓу луѓето. Правдата, мудроста и чесноста секогаш триумфира, додека неработењето, нечесноста, лагата секогаш се изложени на потсмев и казна.²⁸

Во рамките на еврејскиот фолклор постоеле и упатства за народот во врска со прашањето кои денови од годината влијаат негативно. Во еден документ од Скопскиот сицил се спомнуваат 24 несреќни денови, каде се соопштува и дека тогаш „роденото дете не живеело долго време; заболениот умираше од истата болест; заминатиот на долг пат не се враќал и започнатите работи не би се завршиле“.²⁹

Романсите биле донесени од Шпанија, а Евреите усно ги пренесувале и ги пееле на начин идентичен со оригиналот, но сепак во одделни примери се случувало да бидат уфрлени и нови зборови, па дури и стихови под влијание на оние средини каде што живееле.³⁰ Во романсите насекаде е задржан солунскиот говор, додека другите форми (поговорки, приказни итн.) ги содржат и белезите на ладино јазикот од регионите каде што биле употребувани, со што од лингвистички аспект се од посебен интерес.³¹

Во продолжение на овој текст, ќе дадеме неколку примери кои го потврдуваат значењето на еврејскиот фолклор во формирањето на македонскиот културен мозаик.

²⁸ Žamila KOLONOMOS, *Poslovice, izreke i priče sefardskih Jevreja Makedonije*, Beograd, 1978, 35-36.

²⁹ Музеј на град Скопје, Фонд – Скопски сицил – регести (лист 35 /1), бр. 45.

³⁰ Повеќе за романсите на ладино јазикот види во: Shmuel RAPHAEL, „The longing for Zion in Judeo – Spanish (Ladino) poetry“, *The last Ottoman century and beyond: the Jews in Turkey and the Balkans (1808 – 1945)*, vol. II, Tel Aviv University 2002.

³¹ Жамила КОЛОНОМОС, „Евреите во Македонија и нивниот јазик“, *Јазичите на почвата на Македонија*, кн. 3, МАНУ, Скопје 1996, 116.

ПЕСНИТЕ НА СЕФАРДИТЕ ВО МОНАСТИР (БИТОЛА)

1.

OY ES DIYA DE PURIM

Oy es diya de Purim
 De avrir las manos
 Diziendo a la chikes
 Ke bivan ermanos
 Koman endyanos
 Ke sovre tas kebab
 Kada uno a su lugar
 Los miras bjen atlas
 Frutas i salatas
 Ya vino la ora sesh
 De el primer diya
 Dizjendo a la manseves
 Ke tenda alegriya

ДЕНЕС Е ПУРИМ

Денес е Пурим,
 Ден за отворање на рацете
 Кажете им на децата
 Да живеат браќата
 Да се јаде ендијанас
 Да остане тас-ќебап
 Секој на местото свое
 Столовите високи многу
 Овошја и салати
 Дојде шест саатот
 На првиот ден,
 Кажете им на младите
 Да биде весело³²

2.

HAGADA

Es to el pan de la afreisyon
 Ke komyeron nuestros padres
 En tyera de Ayivto
 Todo el ke tyene ambre
 Entra i koma
 Todo el ke aze de menester
 Entra i paskua
 Este anyo aki
 A el anyo ke viene
 En tyera de Izrael
 Este anyo aki – syervos
 A el anyo ke viene
 En tyera de Izrael
 Izos foros

ХАГАДА

Ова е лебот на маката
 Што во Египет го јаделе
 Нашите татковци
 Секој што е гладен
 Нека влезе и нека јаде
 Секој што има потреба
 Нека влезе и нека празнува
 Оваа година тука
 Идната година
 Во земјата Израел
 Оваа година робје
 Идната година
 Во земјата Израел
 Слободни синови³³

³² Аврам САДИКАРИО, *Корени*, Еврејска заедница во Република Македонија, Скопје 2008, 128-129.

³³ Аврам САДИКАРИО, *цит. дело*, 130-131.

3.

ES RAZON

ТРЕБА ДА СЕ СЛАВИ

Es razon de alavar
Ael Dyo santo i poderozo
Kon temoridad de korason
En este diya en el santo i temirozo

Треба да се слави
Светиот и семожниот Господ
Со трепет во срцето
Со радост и слава
Во овој ден, свет и треперлив

En esto diya abasho il Dyo en Sinay
I milyendes de malahin kon el
A dar la ley a su pueblo
Kaza de Izrael
Por mano de Moshe Rabenu
Pastor fidel

Во овој ден се симна Господ од Синај
Со милијарди ангели со Него
Да ја предаде верата на народ свој,
Куката на Израел
Преку раката на Мојсеј,
Верниот слуга

Non kijo abashar sovre ningun monte alto
Solvo en Monte de Sinay, ke se arebasho tanto
Por ke depyende el ombre
I tome la neuva por manto

Не сакал да слезе од високата планина
Туку само во Синај, кај што се симнал само
За да ги види луѓето
И да го земе тоа за пример

Yamo i disho – el Dyo baruhu
Mi kompenya ermuza
Azme ver a tu vista – enshinplada a la roza
I tu vista adonoza

Викна и рече светиот Господ
Дружба моја убава,
Дај да го видам лицето, убаво како роза
И гласот твој убав
И твоите очи прекрасни³⁴

4.

KUANTAS AGUAS EN LA MAR

КОЛКУ СЕ МОРСКИТЕ ВОДИ

Kuantas aguas en la mar
La fuersa es de Yeuda
Hanuka diya de fiestar
Es fiesta komo la ruda

Колку се морските води
Толкава е снагата на Јеуда
Во Ханука, ден на славење
Празник е на мирисно цвеќе

Es linda bravura
Resto de ardura
Es la flor komo l'ardor
Hanuka de ventura
Hanuka de ventura

Убава храброст е тој
Крајна возвишеност
Цут е тоа, голем како оган
Ханука на среќата
Ханука на среќата³⁵

³⁴ *Истото*, 134-135.

³⁵ *Истото*, 136-137.

5.

RUT

I fuey en dias
 De djuzgar a los djuezes
 I fuey ambre en la tyera
 I anduvo varon de Bet – Lehem – Jeuda
 Por tornar en kampos de Moav
 El i su mujer – i dos sus fijjas
 I nombre de el varon – Elimeleh
 El nombre de su mujer – Naumi
 I nombre de dos sus fijjos
 Mahlon ve Hivron – efratim

I muryo Elimeleh – marido de Naumi
 I muryeron tambyen ambos eyos
 Mahlon ve Hivron – efratim
 I fuey romanesida la mujer
 De dos sus fijjos i de su marido

РУТ (се пее за Шавуот)

Тоа било со денови
 Кога се судело и делела неправда
 И кога завладеал глад на земјата
 И тргнал човекот од Бет – Лехем – Јудеја
 Да се насели во полето на Моав
 Тој и жена му и двајцата синови
 Името на човекот, Елимелех
 Името на жена му, Науми
 Името на двата сина
 Махлон и Хиврон, близнаци

Умре Елимелех, мажот на Науми,
 Умреле истум и двајцата
 Махлон и Хиврон, близнаците
 И била крајно растажена жената
 За двајцата синови и мажот нејзин³⁶

³⁶ Исто, 142-143.

Vladimir JANEV

THE LADINO-LANGUAGE AS EVIDENCE FOR THE EXISTENCE
OF JEWS IN MACEDONIA THROUGHOUT HISTORY

Summary

After the big migration of the Sephards from Spain and Portugal and their settlement on the Balcan Peninsula, they brought with them their language. In time, this language had become the basic language of all Macedonian Jews. That is Hebrew – Spanish language, or so called “ladino”. The Hebrew – Spanish language is a speech of all Sephardic Jews in the world and presents a unique phenomenon in linguistic history. That is a language of the Spain’s XV century, which survived among the Sephards for 500 years, remaining the same as it was in that time. During the Ottoman rule, the Macedonian Jews created and cherished one’s own authentic folklore. It was consisted from folk stories, songs, proverbs, jokes, which were have been remembered from generation to generation. The importance of jewish folklore has been relevant in the creation of macedonian cultural mosaic.

МАТЕРИЈАЛИ

УДК: 325.83(497.7),,1902“

ПИСМО ЗА СОРАБОТКАТА НА ПОЛКОВНИК
АНАСТАС ЈАНКОВ СО ГРЧКАТА ПРОПАГАНДА
ВО КОСТУРСКО ВО 1902 ГОДИНА

Димитар Љоровски Вамваковски

Асистент-истражувач во Институтот за национална историја – Скопје

Врховистичката паравоена интервенција од есента 1902 год., позната уште како и Горноцумајско востание, започнала да се подготвува од 1901 година. Таа било дело на Врховниот македонски комитет во Софија на чело со Стојан Михајловски и генерал Иван Цончев, зад кои стоеле кнезот и министерот за одбрана во бугарската влада. За организирањето на посериозна оружана акција во османлиска Македонија, на Врховниот комитет (ВК) неопходни му биле бази на македонска територија. Тие почнале да бидат создавани од летото 1901 год. преку праќање чети во пограничните реони, прво на чело со познати разбојници (Дончо Златков, Халџо и други), а потоа и со офицери, кои со помош на агитација, поткупување, терор, предавства и убивства успеале да завладеат со структурата на Внатрешната организација во Горноцумјаско, Петричко, Малешевско и пошироко и до летото 1902 год. да создадат „своја“ територија и можност тука, во определеното време, да ги префрлат своите чети и да прогласат „востание“. Тоа требало да изгледа дека е востание на месното македонско население, а пак тие, четите од Бугарија, дека биле повикани да му помогнат!

Целта и планот на Врховниот комитет (ВК) да иницира востание во Македонија со што би ја принудил Европа да го постави македонското прашање на разгледување и решавање, предизвикале жестоко противење од страна на Внатрешната организација. Тоа добило форма на вербално и воено конфронтирање меѓу двете страни и довело до расцеп во редовите на емигрантската организација во Бугарија. Меѓутоа, немало сила што можела да го спречи ВК да го реализира направеното сценарио (предизвикување востание во Македонија) во граничните реони по секоја цена, но по можност и во подалечните реони на османлиска Македонија.

Во рамките на тој план било решено да се предизвикаат немири и во најподготвените и најодалечените од бугарската граница, реони – во Битолскиот револуционерен округ. Таа задача му била доверена на полковникот на бугарската армија Анастас Јанков, по потекло од с. Загоричани, Костурско. Тој, со чета од стотина добро вооружени четници, офицери и подофицери, при крајот на јуни

1902 ја поминал границата и се упатил кон Костурско-леринскиот крај, со цел да испровоцира востание во почетокот на септември – приближно тогаш кога главните врховистички сили требало да го направат истото во Горноцумајско и во соседните реони.

Јанков долго патувал до Костурско. МРО го следела неговото движење, а сигурно ја знаела и неговата цел, при што уште на почетокот покажала интерес да го спречат продолжувањето на неговиот пат до Битолско. Реката Вардар Јанков ја поминал на 12 јули, судирајќи се со османлиската војска, а ЦК за тоа го информирал Задграничното претставништво во Софија дури при крајот на август, со писмо од 23 истиот месец. Во август бил информиран од ЦК и Окружниот комитет во Битола за скорото пристигнување на четата на Јанков. *Му напишавме ласкаво и учтиво писмо и го замоливме да не преземе ништо без да се консултира со нас, во Окружниот комитет. Добивме одговор, пишува А. Лозанчев, во кој тој ги напаѓа сите легални и нелегални раководни тела и се заканува дека никој не е во состојба да му наредува и дека ќе дејствува по своја волја, без никакви влијанија од страна.* Инаку, насекаде по патот, од бугарската граница до Костурско, пред луѓето со кои доаѓал во контакт агитирал за востание, наводно, сите биле готови за востание освен раководителите на ВО, кои биле против, нарекувајќи ги со најпогрдни имиња: „коцкари“, „багабонти“, „кокошкари“ и сл.

Јанков, само што пристигнал во Загоричани, веднаш испратил две писма: едно до Христо Силјанов и едно до Митре Влашето. Одделно му испратил писмо и на Коте од Руља. Значи ги игнорирал највисоките реонски раководители Васил Чакаларов и Пандо Кљашев, а ги повикал на разговор Хр. Силјанов, кој немал никаква функција во раководството, и Митре, кој бил само заменик-војвода на Костурската чета. Но, најголемо „изненадување“ била поканата до Коте – отцепник и соработник на грчката пропаганда во Македонија, осуден на смрт од костурското раководство.

Полковникот им изјавил на костурчани дека пристигнал да дигне востание, кое ќе било помогнато од ген. Цончев, кој со бугарската армија и руските генерали, кои во Бугарија пристигнале по повод годишнината од победата кај Шипка (1877), ќе навлезат во Македонија и ќе ја ослободат. „Цела Македонија била готова и го чекала сигналот за востание“. Во Костурско востанието требало да почне на 7 септември.

Костурското раководство било вчудовидено од таквата вест. Тоа категорично му забранило на Јанков да презема каква било акција додека не пристигне одговорот од Окружниот комитет во Битола на прашањето за веродостојноста на Јанковата сензационална вест. Меѓутоа Јанков, иако ветувал дека ќе биде мирен, од друга страна праќал четници низ селата да ја шират веста за востанието и селаните да бидат готови да се дигнат. Во околицата настанало големо возбудување. Поради сета ова ситуација дошло до остра вербална конфронтација меѓу реонското раководство и полковникот. Малку требало да се употреби и оружје. На крај, Јанков бил неутрализиран, Костурско и Леринско биле спасени од врховистичкиот обид да бидат вовлечени во едно востание кое сосема би ја уништило илегалната мрежа.

На 7 септември Јанков и Коте со своите чети се нашле над Лерин, но не се обиделе да го нападат. Јанков останал изолиран сè до крајот на октомври, а во

реонот бил следен од единствениот свој пријател – Коте од с. Руља. Имено, првиот контакт меѓу нив бил воспоставен на 2 септември. Наредниот ден Јанков го известил Чакаларов дека ќе се упати кон врвот Лисец да се сретне со Коте. Без резултати останале обидите на Чакаларов да го разубеди Јанков да не оди на договорената средба, објаснувајќи му ги поведението на Коте и неговите врски со костурскиот митрополит Германос Каравангелис. Меѓутоа, П. Кљашев истакнува дека Јанков и Коте веќе се зближиле и станале најдобри пријатели. Како резултат на ваквиот развој на ситуацијата, на 4 септември, од страна на костурското раководство, биле испратени писма „по сите села да не ги слушаат Јанков и неговата дружина“. Преку Коте Јанков се поврзал и со попот Цамис од с. Писодери, виден член на грчката пропаганда во леринско-костурскиот регион.

Ренегатот Коте и неговата чета биле првите платеници на грчката пропаганда во костурско-леринско-преспанскиот регион. Средбата на Јанков со Коте, а преку него и со поп Цамис, иницирана, по сè изгледа, од грчкиот конзул во Битола, Стаматис Пезас, била направена во време кога Коте имал најмалку едногодишен „стаж“ како приврзаник на Каравангелис. Во бугарската историографија постои обид да се прикаже дека поврзувањето на Јанков со Коте се случило кога вториот уште не бил во грчка служба и дека тој, наводно, дури „подоцна преминал на страната на грчките андарти“. Сепак, тоа била смислена дезинформација како би се ублажила компромитацијата на полковникот. Впрочем, самото среќавање на еден од идните раководители на грчката „Македонска борба“ (1904-1908) со Јанков преку Коте е доказ дека тој веќе бил грчки платеник и противник на македонското револуционерно движење. За планот да се нападне Лерин турските власти сигурно разбрале преку Коте, односно преку поп Цамис и навреме го засилиле леринскиот гарнизон со коњички одред од Битола.

За оваа пригода на пошироката научна јавност ѝ го претставуваме писмото на поп Ставрос Цамис од с. Писодери до грчкиот конзул во Битола, кое се однесува на плановите за соработка и преговорите меѓу грчката пропаганда во Македонија и полковникот Анастас Јанков. Овој документ е објавен во книгата на Георгиос Пецивас, насловена како „Ιωνος Δραγουμιζης, Τα Τετραδια του Ιλιντεν“ („Јон Драгумис, Тетратките за Илинден“), објавена во Атина, 2000 година.

Додворувањето на полк. Јанков на грчките органи на пропагандата било крајно неморално. Да се оцрни Внатрешната организација и таа да се прикаже како обична мафија била практика на сите врховистички офицери. Но, ако во тоа се направи некакво рангирање, без дилеми првото место му припаѓа на полк. Јанков. Тој го докажал тоа во Костурско при судирот со реонското раководство, но тоа најдобро може да се види од разговорот што го водел со грчкиот свештеник чија суштина ја содржи писмото што го приложуваме. Тој не избирал средства да ја компромитира организацијата, великодушно на Грција ѝ ја нудел јужна Македонија, бидејќи таа била многу поблиску до Грција отколку до Бугарија, барал да се убие Чакаларов, кој Каравангелис го прогласил за најголем злосторник итн.

Посетата на Јанков на овие македонски краеве нашла место и во извештајот на првата разузнавачка грчка офицерска (андартска) група, испратен до владата во Атина, во април 1904 година. Јанков, стои во извештајот, оставил одлични впечатоци, неговото име насекаде се изговарало со почит. Дobar впечаток кај

Грците направил со тоа што агитирал против Чакаларов и другите костурски војводи – „убијци“. Во своите говори Јанков, наводно, се трудел на пригоден начин кај „Македонските Грци“ да всади македонска свест, независна од секој друг род. Јанков го правел тоа толку дипломатски, стои во извештајот, што успеал на уметнички начин на Македонците да им ја всади генералната идеја за автономија која, како што е познато, била чисто бугарска и пансловенска.

Со овој неразумен и непријателски однос спрема Внатрешната организација Јанков ги стекнал симпатиите на грчката страна, но не и на народот кој дошол да го „ослободува“. „Воопшто од преписката што ја разменив со него и од неговите колебања, пишува Лозанчев, видов дека Јанков не само што не е сериозен човек туку речиси е неурамнотежен..... Една од големите пакости која Софија му ја нанесе на Битолскиот округ, се вика Јанков.“.

ПИСМО НА ПОП СТАВРОС ЦАМИС ДО ГРЧКИОТ КОНЗУЛ ВО БИТОЛА

Почитуване господине конзуле,

Стоејќи на располагање на Вашите наредби, во петок и сабота испратив доверливи луѓе за да дознаат каде се наоѓаат Коте и Јанков.

Во неделата на 12-ти, по турско (време), пред да се раздени, Јанков и Коте испратија човек од Желево и ме повикаа да одам таму. Јас по светата литургија отидов во Желево, а еден жител на Желево беше надвор од селото, ме пречека и ме однесе во куќата каде што престојуваша Јанков и Коте. Кога влегов во собата во која се наоѓаа Јанков и Коте ги поздравив и тие станаа, Јанков ми ја бакна десната рака, а исто така и другите, додека јас ги бакнав на челото. Откако седнав, Јанков ме праша што се случува, каква е европската политика спрема македонското прашање. Јас му реков дека посебно Русија и Австрија се против и дека Бугарија ги уапси претседателите на Комитетот, Михајловски и Цончев.

Јанков ми рече дека Европа е во право затоа што некои водачи на Комитетот (на бугарски наречни војводи) не гледаа да ја придобијат љубовта на сите Македонци туку ги прогонуваа и убиваа православните бугарофони Грци (се однесува на Македонци патријаршисти, б.н.) и мислеа дека со оружјето ќе успеат сите села да ги претворат во шизматички (егзархиски, б.н.). Тие не беа за ослободување на Македонија, туку тоа го прават од инает, да си го наполнат кесето со лири и да ги убиваат православните, значи сакаа да ја поделат кожата на мечката пред да ја убијат. Европа, кога ги виде тие злодела, се налути, Грција ја затвори границата, така што не можат да извлечат од долу (од Грција, б.н.) ниту игла, а камо ли пушки. Во Тесалија ги уапси сомнителните (членови на МРО, б.н.), а Европа му нареди на Турчиниот да ги смири работите, исто така и Бугарија. И што добија? Ништо, само ги наполнија затворите со луѓе, така што ова им стана лекција.

Јанков ми рече дека ние, од Костурската, Преспанската, Мегленската и Пелагониската околија, треба да побараме помош од Грција, зашто Грција е оддалечена од овие краеве 24 часа, а Бугарија 10 дена, а тие, откако ќе ги потрошат 100-

те куршуми што ги имаат, што ќе прават? Ќе му кажат на Турчинот да чека додека пристигнат куршуми од Бугарија, додека револуционери и муниција од Грција пристигнуваат побрзо. Значи, ми вели, мора да го сториме она што не очекува:

1. Мора да го убиеме Васил Чакаларов, кој уби многу православни. Дадов наредба во селата или да го убијат или да го предадат на Турците.

2. Мора оние шизматички села, кои не го признаваат Светиот Костурски и Мегленски митрополит, да ги убедиме да ги прифатат да оддржат литургија и да им ја исплатат годишната давачка.

3. Откако ќе се реализира ова, да се сретнеме со конзулот и да разговараме што треба да се направи и да ја замолиме грчката влада за помош, затоа што, ми рече, во сите села каде што поминал имаат само грчки „Гра“ пушки, додека „Малинхер“ имаат само неговите четници кои дојдоа со него и затоа, ми рече, да одиш во Битола, да го поздравеш конзулот и да ги земеш двете деца на Коте, бидејќи Чакаларов фатил писмо на Димитар Коте, кое беше испратено до нас и пишуваше дека битолската општина сака да нè убие, и потоа да ни донесеш одговор.

Во тој момент пристигна човек испратен од Статица, од името на селото, со писмо до Јанков и Коте. Во писмото пишуваше дека Чакаларов бил во Статица и сакал да го собере оружјето од жителите на селото. Вие (им велеше) преминавте на страната на грчката чета на Коте и Јанков.

Јанков, Коте, Коле и јас одлучивме за ова: Коле лично да одбере 15 луѓе, да земе и од Статица помошници, кои исто така лично ќе ги одбере, и да ги фати патистата по кои би требало да помине Чакаларов.

Во недела, во 3 по полноќ, Коле тргна за Статица, но до денеска не дознав ништо, бидејќи во Тресе беше командирот со 120 војници. Ако се случи нешто ќе Ви пишам. Јанков и Коте ми дадоа една белешка за двајцата другари на Циљо Чакаларов, кои заминаа за Тесалија на 4 октомври и на 8-ми е можно да ги убијат.

За сето ова сум должен да Ви пишам со голема почит кон Вас.

Верно чедо

Поп Ставрос К. Цамис

со должност во Писодери.

Писодери, 8 октомври 1902

(П.С.) Јанков и Коте имаат 60 придружници.

(Досие Битола 1902, ASE)

УДК: 308(=163.3:495.6)(497.7),,1968“(093.2)

ДОКУМЕНТ ЗА ПОЛОЖБАТА НА МАКЕДОНЦИТЕ ОД
ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО СР МАКЕДОНИЈА
ОД 1968 ГОДИНА

Тодор Чепреганов

Директор и научен советник во Институтот за национална историја– Скопје

Катерина Мирчевска

Виш научен соработник во Институтот за национална историја – Скопје

Во годините на Граѓанската војна во Грција, како резултат на репресиите спроведувани од десничарските паравоени формации, голем број Македонци од егејскиот дел на Македонија ќе ги напуштат своите домови, а значителен дел од нив ќе се населат во македонската држава во составот на Југославија. Иако помала група бегалци од Костурската, Леринската и Воденската област се населиле во реонот на Битола уште во текот на окупацијата 1941–1944 година,¹ сепак нивното помасовно преминување на територијата на Народна Република Македонија (НРМ) ќе се одвива низ целиот тек на Граѓанската војна во Грција, при што ќе се издвојат неколку помасовни фази. Првата фаза го опфаќала периодот непосредно пред започнувањето на војната, втората фаза настапила по парламентарните избори одржани на 31 март 1946 година и последната се одвивала во периодот од 1948 до втората половина на 1949 година, кога по поразот на Демократската армија на Грција, огромен број бегалци, Македонци и Грци, ја напуштиле земјата.² Достапните статистики зборуваат за околу 90 000 лица принудени да ја напуштат Грција, меѓу кои 50 000 Македонци,³ не земајќи ги предвид огромниот број малолетни деца опфатени со евакуацијата спроведена во 1948 година.

¹ Архив на Југославија (АЈ), фонд. 507, ЦК СКЈ, Комисија за меѓународни односи (КМОВ) – Грција, IX. 33/V-248-267.

² Ιακωβος Δ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, *Та "Παιδια του Παιδομαζωματος" στη Λαικη Δημοκρατια της Μακεδονιας 1948-1945*, с. 3-4, материјал презентирани на Меѓународниот симпозиум „Децата бегалци од Грција во Источна Европа по Втората светска војна“, одржан на 2-3 октомври 2003 година во Будимпешта, Р Унгарија.

³ Ристо КИРЈАЗОВСКИ, *Народноослободителниот фронт и другите организации на Македонците од Егејска Македонија (1945-1949)*, Култура, Скопје, 1985, 383-384.

Според архивски податоци, во периодот од 1945 до 1950 година низ НРМ минале 16 068 бегалски семејства со 71 591 член.⁴ Бегалците Грци во Југославија главно биле населувани во бегалскиот прифатен центар Булкес во Војводина, додека поголемиот број македонски семејства во НРМ. Од 8664 бегалци згрижени во НРМ, колку што биле евидентирани во 1945 година,⁵ до крајот на 1950 година нивниот број се зголемил на 3815 бегалски семејства со 17 699 членови, како и 550 деца сместени во повеќе детски домови и интернати во републиката.⁶ Во 1956 година, во НРМ живееле 5 749 бегалски семејства со 24 880 членови.⁷

Севкупната грижа околу оваа категорија население, кое до 1952 година, согласно со конвенциите на ООН за бегалци, имало статус на бегалско население,⁸ била поврзана со големи финансиски издатоци, организациони и кадровски решенија, кои биле на товар на сојузната, односно на македонската влада. Институциите на власта се соочиле со голем број прашања, чие решавање ќе се пролонгира и во следните неколку децении. Промената на бегалскиот статус како и постојаниот пораст на ова население, чиј број значително ќе се зголеми како резултат на интензивирање на процесот на репатријација на Македонците од егејскиот дел на Македонија населени во земјите на источниот блок по Граѓанската војна, ќе претставува дополнително отежнување во конечното заокружување на прашањето за бегалците.

Процесот на репатријација започнал да се реализира од 1955 година. Во првата фаза, која се одвивала во периодот 1955-1961 година, согласно заклучоците на Централниот комитет (ЦК) на Сојузот на комунистите на Југославија (СКЈ), вселувањето во Југославија било дозволено само за лицата кои требало да се обединат со другите членови на своите семејства сместени во НРМ, како и за истакнати Македонци, чиј опстанок во засегнатите земји бил доведен во прашање.⁹ Во овој период во НРМ се доселиле 3904 репатрирани лица.¹⁰ Во втората половина на 1961 година, Координативниот одбор на Сојузниот извршен совет донел заклучок репатријацијата да се овозможи и за сите други лица кои имале желба да се населат во Југославија,¹¹ со што започнала и втората фаза на овој процес. Ваквото проширување на процесот на репатријацијата, всушност, претставувало директен одговор на започнувањето на една широка заедничка кампања на бугарските дипломатско-конзуларни претставништва и раководството на Комунистичката партија на Грција во источноевропските држави за репатријација на Македонците во Бугарија, при што до септември 1961 година во оваа земја веќе биле вселени 76 македонски семејства.¹² Како резултат на

⁴ Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), ф. 1.171, Министерство за социјални грижи на НРМ (1945-1951), к. 3, а.е. 29.

⁵ I. Δ. ΜΙΧΑΝΛΙΔΗΣ, *цит. труд*, 4.

⁶ ДАРМ, ф.1.171, к. 3, а.е. 29.

⁷ АЈ, ф. 130, Сојузен извршен совет (1953-1975), фас. бр. 594, е. 986.

⁸ Виолета АЧКОСКА, „Некои аспекти на прашањето на бегалците од Егејска Македонија во НР Македонија (1945–1955)“, *ГИНИ*, 46/2, Скопје 2002, 57-73, 62.

⁹ Музеј на историјата на Југославија – Архив на Јосип Броз-Тито, KPR II – 9 – а.

¹⁰ ДАРМ ф. 1.427, ЦК КПМ, к. 99, а.е. 32.

¹¹ ДАРМ, ф. 1.427, к. 101, а.е. 23.

¹² ДАРМ, ф. 1.159, Извршен совет на НРМ (1953-1956), к. 107, а.е. 15; Музеј на историјата на Југославија – Архив на Јосип Броз Тито, KPR II – 9 – а.

проширувањето на репатријацијата и според нецелосните податоци со кои располагал Извршниот совет на СРМ, до 1965 година биле евидентирани околу 31 000 бегалци, во периодот од 1965 до мај 1968 година во републиката се населиле нови 658 бегалски семејства со 2063 членови, а сè уште имало и 755 нерешени семејни молби за вкупно 2572 лица, кои чекале дозвола за преселување.¹³

Најсериозен проблем со кој се соочиле институциите на власта во рамките на решавањето на прашањето за бегалците било нивното сместување и вработување. Во првите години по доселувањето, во голем број случаи, бегалските семејства биле сместувани во стари и руинирани куќи и простории, во јавни објекти и бараќи, па дури и во штали, визби, подруми и кафеани, кои не располагале ниту со најелементарните услови за живеење. Најголемиот број од семејствата живееле збиено, по неколку во една соба, така што нивниот број честопати изнесувал повеќе од десет луѓе.¹⁴ Од 1950 година, државата започнала да доделува и мошне поволни кредити наменети за изградба на станови и куќи за бегалците, кои интензивно започнале да се градат во првата половина на 1951 година низ целата територија на НРМ.¹⁵ Ваквата практика ќе продолжи и следните две децении, а со неа ќе бидат опфатени и новодоселените семејства, додека изградбата на становите ќе се одвива во согласност со динамиката на одвивањето на процесот на репатријацијата.

Што се однесува до прашањето за вработувањето, најголем дел од работоспособните лица биле вработувани во државните земјоделски стопанства и во селските земјоделски задруги, еден помал дел во фабриките и претпријатијата во градовите, а социјално загрозените семејства добивале редовна социјална помош од Министерството за социјални грижи.¹⁶ Решавањето на овие прашања со особени тешкотии се одвивало во периодите кога приливот на новопристигнати семејства бил поинтензивен, а нивното решавање било поврзано со дополнителни напори на надлежните институции, кои се провлекувале извесен временски период.

Освен тоа, во мноштвото прашања што останувале да бидат решени биле и прашањата за остварување на правото на редовна, инвалидска и боречка пензија, признавање на работниот стаж остварен во земјите од каде што се доселиле засегнатите лица, прашањето за инкорпорирањето на учениците во соодветните образовни институции, во соодветниот степен на образование, остварување на правото на стипендија и нострификација на стекнатите дипломи од средните училишта и факултети, како и прашањето за добивање југословенско државјанство како основен предуслов за стекнување на сите погоре споменати права и бенефиции.

Вклучувањето на бегалците во редовите на Комунистичката партија односно Сојузот на комунистите на Македонија и будното следење на нивното инкорпорирање во општествено-политичкиот живот и особено на политичкото расположение претставувало прашање од особена важност со оглед на информбировското наследство во односите меѓу Југославија и другите земји од источниот блок. Затоа и не случајно, иако сите прашања од економски карактер се наоѓале во надлежност на Министерството за социјални грижи, сепак, уште од самото отворање на прашањето

¹³ ДАРМ, ф. 1.159, к. 167.

¹⁴ ДАРМ, ф. 1.171, к. 3, а.е. 24.

¹⁵ ДАРМ, ф. 1.427, к. 45, а.е. 54.

¹⁶ АЈ, ф. 507, КМОВ – Грција, IX. 33/V-248-267.

за бегалците, постојана контрола врз актуелните состојби, а особено за политичкото расположение на бегалците имал ЦК на КПМ. Највисокиот партиски орган, всушност, ги одредувал и конкретните мерки за натамошна работа на теренот, нивната реализација ја контролирал преку своите градски и околиски комитети, а со иста цел во 1951 година формирал и посебна Комисија за бегалци.¹⁷ Во поглед на повратниците од источноевропските држави, а со оглед на нивниот долгогодишен престој во „идеолошки спротивставените“ информбировски земји, од особена важност било будното следење на нивните идеолошки сфаќања и погледи, со оглед на опасноста од вклученост на некои бегалци во редовите на разузнавачките служби на инволвираните држави.¹⁸

Во личната архива на Крсте Црвенковски, долгогодишен општественик, која е депонирана во Одделението за документација при Институтот за национална историја, дојдовме до документ насловен како „Белешка“ од состанокот на Црвенковски со група Македонци од делот на Македонија во рамките на Грција, одржан на 21 октомври 1968 година. Документот го пренесуваме во целина без интервенции од страна на редакторите.

ДОКУМЕНТ

БЕЉЕШКА

Од состанокот на Крсте
Црвенковски со: Петре
Нанови, Чајковски Герман,
Ничев Атанас, Плуков Ване,
Денковски Денко, Караца Васко,
Хациев, Поплазаров, Василевски
Михајло, Попдимитров Димитар
и Близнаковски Атанас.

Состанокот е одржан на 21 октомври 1968 година по прашањето на Македонците што ќе доаѓаат од источните земји на Европа и за некои нивни проблеми за СР Македонија.

Овој состав не е формална група туку спонтано и самоиницијативно дошле до сознанието дека одредени проблеми треба да се постават на дискусија и разгледување од животот и дејноста на егејските Македонци, како и тие самите да се вклучат во политичкиот живот, да земат дел од товарот и одговорноста во решавањето на одредени проблеми, ако се покаже дека такви постојат. На разговорот групата е дојдена од една интегрална позиција на Македонци и граѓани на СР Македонија, затоа што, како што велат, не сакаат да се постават како нешто одделно туку обратно. Интенција им е прашањата и проблемите да ги постават така како што би ги поставил секој граѓанин на СР Македонија: доаѓаат без комплекс на „сиромаштија“ нешто да се бара туку напротив со човешко и патриотско достоинство, далеку од

¹⁷ ДАРМ, ф. 1.427, 45, а.е. 54.

¹⁸ ДАРМ, ф. 1.159, к. 107, а.е. 15.

секое примитивно ситничарење и шпекулации. Мислењето дека постои групација на млади интелектуалци од редовите на Егејците и дека како такви се јавуваат кај другарот Црвенковски со цел да го прекинат влијанието на една генерација за да настапи друга, беше осудено како обид за правење на интриги и шпекулации. На состанокот беше истакнато дека нема ниту мисла, а уште помалку намера да се прекинува континуитетот што веќе е присутен на луѓето и револуционери и активисти од овие средини. Напротив беше подвлечено дека нивниот придонес, што особено го дале во борбата посебно се цени. Заложба беше, да им биде дозволено на одредени прашања и тие да покренуваат, во врска со нив да градат свои ставови, а понекогаш да имаат и свое сопствено мислење. Тоа не требало да се етикетира како генерациско прашање, туку како „дијалектичен живот“, како што беше истакнато на состанокот. Затоа групата инсистираше нејзиното доаѓање да се свати како придонес во предконгресната дискусија во врска со актуелните прашања што ги поставува животот, како што се националното прашање, проблеми од општествено-политичкиот живот и новонастанатата состојба во светот. Во врска со сето тоа позицијата и положбата на Македонците егејци и некој нивни проблеми.

Другарот Црвенковски откако ја изнесе политиката и политичката платформа на Сојузот на комунистите на Југославија и на Македонија во врска со настаните во Чехословачка, во светот воопшто ги изнесе ставовите на СКМ во врска со националното прашање, односите со НР Бугарија и Грција. Тој посебно се задржа и на некои наши внатрешни проблеми, положбата и позицијата на Егејците повратници, истакнувајќи дека тие наидуваат на доста тешкотии дотолку повеќе што се среќаваат со една нова стварност и што досега биле под влијание на многу пропаганди. Тој посебно истакна дека сите тие треба да се интегрираат во нашата република и да се ценат спрема она што денес овде во СР Македонија го вградуваат во општествено-политичкиот, економскиот и културниот живот, како нејзини граѓани и како во своја земја. Тоа учество треба да значи и соодветна партиципација во највисоките органи на Сојузот на комунистите на Македонија и во другите претставнички тела на републиката, како и земање на одговорни функции. Со тоа уште повеќе ќе се забрза процесот на интеграцијата. Исто така треба да се води сметка и за фактот луѓето надвор од нашата граница – Македонци оваа земја да ја почувствуваат како своја заедница и како таква да ја ценат.

Во текот на дискусијата беа истакнати повеќе прашања во врска со кој се нужни и одредени конкретни мерки и акции за нивно решавање и санирање.

1. Прифаќање – На состанокот се заклучи: дека треба да се подобри системот на прифаќањето на Егејците што доаѓаат во СР Македонија, да се подобри кадарот што работи по тие прашања како и да се води сметка за редоследот при доаѓањето во нашата република, при тоа треба да се избегнат сите негативности што досега се пројавени.

Во врска со ова прашање беше истакнато дека прифаќањето на Егејците за секоја критика а состојбата е доведена до таму што при нивното доаѓање на железничката станица нема кои да ги дочека, да им каже „добредојде“ тоа навистина може да биде ситна работа, но многу чувствителна, па дури кај некои да ги сруши идеалите што ги граделе за оваа земја.

При давањето на станови воопшто не се запазува редоследот. Има луѓе кои по две до три години и повеќе што не добиле стан, а други што го решаваат со самиот ден на доаѓањето. Во врска со тоа има појави на корупција, мито и друго.

Решавањето на овие прашања е многу важно за да им се овозможи на луѓето со првите чекори во СР Македонија да се учат на чесност, а не првиот контакт да биде корумпиран. Се истакна дека службата што е задолжена за овие прашања во Градското собрание и Извршниот совет, најблаго речено, оглувеле, се рутинирала и влегува во односи кој што создаваат проблеми. Се бараше итно менување на овие сосстави.

Во Извршниот совет е усвоен ставот дека треба да се прифаќаат оние Македонци што доаѓаат од источните земји на Европа, но не и оние што сега се иселуваат од Егејска Македонија. Се инсистираше на промена на овој став.

2. Источната емиграција – На состанокот се заклучи: дека може да се делува на Македонците надвор од нашата земја, особено во источните земји, што порано не било до крај согледано: дека се отвораат нови видовици за тоа што се може да се направи. Во врска со тоа е истакнато барањето во Матицата на иселениците да има што повеќе луѓе и од овие средини затоа што е нормално оваа емиграција да може и во оваа средина да најде луѓе што ги познава.

Многу деца во источните земји успеале да завршат училишта и сега тие се враќаат како специјалисти во СР Македонија. Меѓутоа, останува едно црно петно во процесот на доселувањето во Македонија што фактот на прашањето не е така лесен. Од друга страна не е лесно да се сфатат промените што настанале во политиката на КП Грција по однос на македонското прашање. Порано постоеше еден период кога од македонските школи беше отстранет литературниот јазик и се воведуваше бугарско-руски и беше сервирано како македонски. Исто така постоеја дури и обиди да се пишуваат научни трудови за тоа дека македонскиот литературен јазик треба да се темели на костурско-леринското наречје. Исто така, присутен е и фактот за учители на македонските деца да се земаат оние луѓе што ја прифаќаат оваа теза и ако немаат завршено училиште. На многу искрени и поштени луѓе, што завршиле училиште уште во Грција, не им се дава можност да студираат затоа што се посомневале во политиката на Захариадис.

Затоа источната емиграција останува како едно поле врз кое нашето присуство е неопходно и пропагандно и политичко, за да се подига и натаму националната свест сред Македонците.

3. Западната емиграција – На состанокот се заклучи дека: Македонците од Егејска Македонија што емигрирале во западните земји исто така претставуваат значаен фактор и заслужуваат посебен третман. Тие треба да се прифатат.

Ние како социјалистичка земја по еден посебен пат и начин, преку црквата успеавме скоро стопостотно да ја добиеме целата емиграција. Во Англосанксонските земји црквата инаку игра главна улога, затоа што таа станува центар на бизнисот, трговијата и преку неа се одвива целиот живот. На тој начин бугарското и грчкото влијание во целост е отстрането и во извесна смисла и влијанието на српската црква. Имаат доста Егејци во Америка, Канада и во Австралија кои што треба да бидат прифатени. Во Чехословачка денес постои еден млад научни работник – Македонец кои што сакаат да го земат Американците. Меѓутоа, тој из-

разува желба да дојде во Македонија. По се изгледа оваа негова желба нема да се оствари затоа што има тешкотии со визата.

4. Формирање на друштва – Во врска со формирањето на културно-уметнички и други друштва сред емиграцијата на состанокот се заклучи: дека никој нема против нивното формирање, меѓутоа, дека е незгодно времето сега тоа да се прави. Тоа е задача што треба понатаму да се реализира.

На состанокот беше истакнато дека докрај големото иселување на емиграцијата од источните земји да во значаен број сеуште е присутна таму. За да не се овозможи поголемо вплеткување на грчката партија и за подигање на свеста кај Македонците треба да се создаваат македонски културни уметнички и други друштва. На пример, во Полска е создадено такво друштво, и тоа има значајна улога во афирмацијата на СР Македонија. Особено е значајна улогата на ова друштво што овозможува да се раѓа и да се подига националниот свест. Ова дотолку е повеќе важно затоа што таму е присутна бугарската пропаганда. Во согласност со грчката Комунистичка партија се води политика и пропаганда за тоа дека Македонците треба да поминат во Бугарија. Во источните земји редовно излегува и доаѓа бугарскиот, рускиот печат кој има придонесено некои Македонци да бидат заведени. До Нова Македонија многу тешко се доаѓа. Од друга страна пак Бугарите многу организирано настапуваат преку разни комисији на Црвениот крст, однапред, луѓето ги распоредуваат по градовите, веднаш ги прифаќаат и им даваат работни места.

5. Населувањето – На состанокот во врска со населувањето во СР Македонија се заклучи: Македонците егејци да се населуваат во оние места во СР Македонија од кои огромни маси на Македонци се имаат иселени.

Сосема е разбирливо барањето и расположбата на Егејците најмногу да сакаат да се населуваат на линијата Скопје–Битола. Меѓутоа, овој реон со оглед на неговата пренаселеност, проблемите со станови и работни места создава тешкотии. И затоа ова прашање станува се повеќе деликатно. Во СР Македонија и во помалку развиените краишта почнува да се развива индустријата и да се создаваат можности за поорганизиран живот. И затоа населувањето на Македонците егејци треба да се врши на целата територија на СР Македонија, а особено на оние места од кои што се иселуваат нашите граѓани. Беше истакнато и појавата луѓето да прибавуваат едно место, а кога ќе дојдат во Македонија да бидат испратени на друго. Ваквиот однос треба да се избегнува затоа што тој создава нови проблеми во смисла на групрањето на фамилиите и роднините.

6. Државјанство – На состанокот се заклучи дека: земањето на југословенско државјанство е работа на доброволно определување и во врска со тоа, со оглед на политиката на отворена заедница што ја води Југославија, не можат да бидат преземени административни мерки.

Меѓутоа, во врска со прашањето за државјанството, на состанокот, беше истакнато дека тоа зад себе повлекува воена обврска и уште низа други обврски и права што ги има и ужива југословенските државјани. Едногласна беше констатацијата дека без обврски не може да се уживаат правата. Од друга страна, со оглед на политиката на сеопшта народна одбрана, луѓето што не биле на воена обука не се во состојба да ја бранат својата татковина. Исто така беше истакнато дека во врска со воената обврска и за државјанството од поединци се прават шпекули. Ако е ова

заедница на рамноправни луѓе, а не на Македонци и Егејци, тогаш и обврската треба да биде еднаква.

7. Работен стаж – На состанокот се заклучи дека има прилично проблеми во врска со признавањето на квалификациите, пензискиот и работниот стаж и дека во врска со тоа треба да се најдат конкретни решенија.

Решавањето на овие прашања е од значење за личностите, но исто така и од државата. Во Македонија доаѓаат луѓе што со години работеле во друга земја, па спрема тоа таму создавале доход и имаат право на пензија и стаж. Во врска со тоа е нужно изучување на работните односи во другите земји и законодавството што ги регулира ова прашање. На тој начин, по пат на меѓудржавни договори овие прашања би можеле да бидат завршени во интерес и на личностите и нашата заедница.

8. Нострификацијата – На состанокот во врска со нострификацијата се заклучи дека е нужно да се направат максимални заложби за признавање на научните звања што ги имаат стекнато Македонците во другите земји, како и за признавање на училиштата и посдипломските студии што ги имаат завршено.

Во врска со ова прашање се истакна дека постои расположба за неговото решавање додека уште пред две години се дадени ветувања дека ќе биде решено. Меѓутоа, во меѓувреме тоа се усложнува така што сега веќе претставува проблем.

Ова прашање има пошироко значење затоа што неговото разрешување значи пружање на можности за натамошно контактирање со матичните школи и други научни институции од каде што се дојдени, заради нивното усовршување, респективно на тоа влијание и афирмација на нашата македонска кауза.

Образованието стекнато во Чехословачка не се признава и додека пак она што е стекнато за Полска има право на граѓанство во СР Македонија!

9. Борбата на Елас и Даг – Во врска со овие две борби се заклучи дека треба да се направи се она што е можно и ако постојат одредени тешкотии што треба да се надминат.

Доскоро сите закони беа донесувани во Федерацијата, а имаше и одредени меѓународни тешкотии. Сега веќе постојат услови во одредени законски прописи да се внесе дека Даг се признава како составен дел на нашата борба. Се разбира дека треба да се најде таква формулација што во законските прописи тоа да биде формулирано не толку легално, толку „полу јавно“. Се разбира во врска со тоа треба да се надолжни се она што е испуштено, во врска со одликувања и други признанија. Една повнимателна политика сето тоа би можела да го стори.

На состанокот посебно беше подвлечено прашањето за признавање на стажот на борците кои учествувале во демократската армија на Грција и дека за тоа не би требало да се чека по 5-6 години. Исто така беше истакнато дека овој стаж се призната година за година, иако таа борба беше многу сложена и многу тешка; Дека до сега не се давани на овие борци одликувања, споменици, иако тоа претставува голема морална сатисфакција за тоа.

Прашањето на афирмацијата на борбата на демократската армија од наш македонски аспект треба да стане наш национален капитал, таа треба да влезе во ризницата на Македонија и македонскиот народ. Меѓутоа, на тој пат не се прават ниту почетните чекори така што, на пример, не може да се најде ниту една улица што го носи името на некој истакнат борец од оваа борба. Тоа не е само формално

прашање. Таа борба се афирмира затоа што го имаше белегот на нашиот македонски народ, затоа што нашето население се афирмира како македонско.

10. Боречки прашања – На состанокот се заклучи дека признавањето на боречкиот стаж се одвива многу споро а често и анонимно.

За регулирање на посебниот стаж се бара мислење од организацијата на Сојузот на борците. За таа цел е формирана посебна комисија. Меѓутоа, луѓето што се членови на таа комисија остануваат анонимни. Се смета дека таа работа треба да биде јавна и да се знае кој член на Комисијата какво мислење има за него за секој борец поединечно. Имало случај на некои борци од леринско да се бараат мислења, а воопшто да не се познаваат. Во врска со тоа е испратена и јавна петиција, потпишана од 25 живи борци, затоа што е признаен стаж на луѓе што им служеле на бугарскиот окупатор. Петицијата е испратена до Кабинетот на ЦК СКМ на 11. 7. 1968 година и заведена под број 226/1. На состанокот беше изнесено мислењето дека би било најдобро решение при признавањето на посебниот стаж тоа да се дава во основните организации на борците и на тој начин да се избегнат овие пропусти.

11. Организационо-партиски прашања – На состанокот се заклучи дека треба да се обрне посебно внимание на емиграцијата и да се прифаќа во редовите на Сојузот на комунистите.

Се истакна мислењето дека многу другари што биле членови на Партијата за регулирање на својот стаж многу чекаат, а некои од нив дури и не се прифаќаат во редовите на Сојузот на комунистите. Затоа се предложи, да се размисли и на овие другари да им се даваат одредени упатства како и на кој начин можат да полесно да се зачленат во СКМ. Во врска со тоа беше истакната една парадоксална состојба: луѓето додека биле во странство, сакале да имаат своја партија, додека овде во СР Македонија, поради некои ситни проблеми на луѓето им се оневозможило да го остварат тој свој идеал.

Исто така беше доставено прашањето за разграничување на грчката Комунистичка партија и на нашата партија во источните земји, Македонците да не членуваат во грчката партија.

12. Појави – Пред 2-3 години Ставро Чолаку бил предложен за кандидат за Народен пратеник. На состанокот беше истакнато дека Чолаку во емиграцијата бил ангажиран против СФРЈ и против линијата на СКЈ. Тој не бил избран за пратеник но сега се наоѓа на работа како инспектор во санитарната инспекција во општината „Идадија“. Се истакна мислењето дека вакви луѓе не би можеле да се наоѓаат на раководни позиции во СР Македонија.

Некој Паскал од Скопје давал белешки, односно пишувајќи писма до Партискиот комитет во Ташкент, до грчкиот комитет, и тие веднаш потоа издавале потврда со која се одело во советските власти и без било какви тешкотии се добива виза. На тој начин се нарушува редоследот и се создава привилигирана положба за одредени поединци. Има многу фамилии што неможат да се приберат затоа што неможат да добијат вакво писмо али има случаи во Скопје да доаѓаат чисти Грци кој што немаат никаква родбина, а често пати со својот однос и став биле против оваа заедница.

ПРИКАЗИ-РЕЦЕНЗИИ

УДК 94(497.115),03/10“(049.3)

*ХРВОЕ ГРАЧАНИН: ЈУЖНА ПАНОНИЈА ВО ДОЦНАТА АНТИКА
И ВО РАНОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ*

(Од крајот на 4 до крајот на 11 век)

Плејада: Загреб 2011, 455.

*HRVOJE GRAČANIN: JUŽNA PANONIJA U KASNOJ ANTICI
I RANOM SREDNJOVJEKOVLJU*
(Od konca 4. do konca 11. stoljeća)

Plejada: Zagreb 2011, 455.

Главниот фокус на ова дело е регионалната историја. Предмет на истражување е јужна Панонија (доцноримските провинции *Pannonia Savia* и *Pannonia Secunda*), т.е. областа меѓу реките Сава и Драва, која денес се наоѓа во Република Хрватска. Хронолошки, проследени се процесите и настаните од 4 до 11 век (односно, од големата преселба на народите до потпаѓањето на Хрватска под унгарска власт). Во тој период, поради својата географска положба, регионот истовремено имал улога на мост и штит од варварите (подочна и меѓу соседните држави), а како што ќе видиме, во делото на Грачанин, тој е многу повеќе од тоа. Инаку, станува збор за објавена докторска дисертација („Povijest savsko-dravsko-dunavskog međurječja u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku“, под менторство на проф. д-р Н. Будак), одбранета на Универзитетот во Загреб, 2008 година. На 455 страници, таа содржи предговор, увод, 10 глави, заклучок, додаток, каталог на археолошки материјал, библиографија, 9 карти, 2 индекса и белешка за авторот.

Генерално, материјата во делото е претставена на два начина: традиционална хронолошка нарација на настани (6 глави) и проблемска анализа на процеси (3 глави). Во нив,

истражувањето е спроведено преку пет основни аспекти: географски (гл. 1: „Zemljopisne i prometne značajke prostora“), воено-политички (гл. 2-7: „Južna Panonija na prekretnici“; „Doba hunske prevlasti“; „Doba germanske prevlasti“; „Doba Avara i Slavena“; „Doba franačke prevlasti“; „Ranosrednjovjekovni obrati“), демографски (гл. 8: „Kretanja naroda i etničke promjene u Međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća“), урбанистички (гл. 9: „Naseljenost i naselja od kraja 4. do kraja 11. stoljeća“) и црковен (гл. 10: „Crkva i kršćanstvo u Međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća“). Меѓу сите овие квантитативно доминира воено-политичката историја, прикажана преку традиционално хронолошко проследување на настаните (и тоа во 6 од вкупно 10 глави, што претставува 2/3 од стандардниот наративен дел на книгата). Имено, во конкретниот дел добиваме детален преглед на сите групи кои во еден или друг момент минале, работеле, се населиле или, пак, ја контролирале јужна Панонија (доаѓањето на готско-алано-хунските федерати кон крајот на 4 век, доаѓањето и власта на Хуните, борбите за превласт меѓу германските племиња по распаѓање на хунската држава, аварско-словенските навлегувања и населувања, ширењето на фран-

кската држава, бунтот во долнопанонското кнежевство во 9 век и неговите натамошни релации со соседните држави итн.). Иако ваквиот пристап е потребен во проучувањето на регионот, сепак се чини дека му се дадени преголеми димензии. Затоа, посебно значење добива другиот (проблематски) пристап, од кој произлегува креативноста и новитетот на делото. Таму, методите и податоците од археологијата, антропологијата и филологијата одлично се испреплетени во толкувањето на изворниот материјал, водејќи кон мошне избалансирана претстава за историските процеси. На крајот на книгата се наоѓа солиден и корисен каталог на археолошки наоди. Поделен е во три целини (1. Гробни, населбински и случајни наоди; 2. Нумизматички наоди; 3. Камени споменици и друго). Во тие рамки, наодите дополнително се подредени според видот на материјалот, локалитетот, археолошката култура, датирањето и цитираноста во литературата.

Студијата е целосно во тек со поновите методолошки и теориски достигнувања и критериуми во општествените науки и тоа е јасно предочено. Иако во воведот авторот се дистанцира од постмодернистичкиот поглед кон историјата, сепак тој не е сосема отсутен од студијата. Посебно значаен е интердисциплинарниот пристап во истражувањето (историја, археологија, филологија, историја на уметноста, антропологија), кој овозможува мултиперспективност и креативност при толкувањето на податоците. Меѓу другото, авторот ја доловува суптилноста и нијансираноста на прашањето за континуитет и дисконтинуитет од антиката до средниот век, на кое му посветува посебно внимание. Води сметка за релативизираноста на етничката квалификација на артефактите и го предупредува читателот дека тоа не е адекватен метод. Во таа смисла, се разбира, се прави разлика меѓу археолошка култура и етнички идентитет –

клучни концепти во историјата и археологијата. Критичен е кон анахронизмот и кон местото што им се дава на антиката и средновековната историја во современите национални митови, при што ја критикува тезата која инсистира на силно развиена хрватска етничка свест во раносредновековна јужна Панонија. „Хрватизирањето“ на јужна Панонија го лоцира во развиениот среден век и заклучува дека „...Panonska odnosno Posavska Hrvatska nikada nije postojala ni kao etnička ni kao politička tvorba“.

Како што истакнува авторот, оваа студија не претендира да понуди готови и неменливи решенија, туку само да ја надопolni фрагментарната слика која може, но и не мора, да соодветствува на некогашната стварност. Јужна Панонија, онаква каква што ни ја претставува Грачанин, меѓу другото, е „котел“ за мешање на разни култури. Локални племиња, Римјани, Германи, Авари, Словени, Франки – сите тие во еден или друг период стапуваат во културна интеракција и примаат и шират влијание. Овој посебен поглед на историјата на регионот ни е овозможен пред сè преку интердисциплинарниот пристап и преку хронолошките рамки на делото. Тие, пак, ги врзуваат доцната антика и раниот среден век, што не значи дека има директен континуитет во културата на регионот, туку дека со вакво хронолошко сондирање може да се добие посуптилна претстава за процесите во еден период на транзиција.

Оваа интердисциплинарна студија од Хрвое Грачанин е од интерес не само за античарите и медијевистите коишто се интересираат за историјата на Панонија туку и за оние што истражуваат други региони на Балканот (и пошироко). Таа е добар пример за регионална историја и може да биде одлична основа за евентуални споредбени анализи.

Дарко Стојанов

**ИРЕНА СТЕФОСКА: СТРУМИЦА И СТРУМИЧКО
ВО СРЕДНОВЕКОВИЕТО (VI-XIV ВЕК)**

Сигмапрес: Скопје 2011, 361.

Во македонската медијевистика постои веќе оформена традиција на продукција на регионални (воедно и урбани) историографски трудови. Во тој аспект, во низата монографии посветени на Штип и Штипско, Охрид и Охридско, Скопје и Скопско, Полог, Пијанец, Пелагонија и други, најново е делото кое ги третира Струмица и Струмичко во средниот век. Се работи за делумно изменета и дополнета докторска дисертација, одбранета на Филозофскиот факултет во Скопје, 2007 г., под менторство на проф. д-р Коста Ациевски. Авторка на монографијата е д-р Ирена Стефоска, вонреден професор во ИНИ. На 361 страница, делото содржи методолошки увод, уводна глава, пет глави, преглед и идентификација на села и селишта од регионот, епилог на македонски и на англиски јазик, библиографија и индекс.

Од формална гледна точка, принципот водител на делото е хронолошката нарација на воено-политички, економски, социјални и културолошки настани и процеси. Исклучок е уводната глава, „Карактеристики на климатско-географскиот регион“. Таа претставува одличен старт на оваа историографија, затоа што соодветно ја анализира природната средина како значаен и активен фактор во обликувањето на човековото организирање и живеење во разгледуваната област. Во неа авторката допира до теми како историја на пејзажот и палеоклиматологија, современи теми кои сè уште треба да добијат соодветно место во македонската историографија. Разгледани се и подрегионите во Струмичката област со сите нивни карактеристики (релјеф, земјоделски култури итн.). Главата завршува со лоцирање на регионот во контекст на патните комуникации на Балканот, од кои еден важен регионален пат минувал низ Струмица (Скопје – Овче Поле – Штип-Струмица – Мелник – Петрич – Серез).

Притоа, заклучокот е дека во средниот век Струмица претставувала „мал јазол од трговски и воено стратемиски патишта“. Всушност, токму на тој јазол била изградена тврдина (ден. локалитет Цареви кули), околу која постепено се формирал градот Струмица.

Во поголемиот дел од книгата, од првата до четвртата глава („Струмица и Струмичко од VI до средината на IX век“, „Струмица и Струмичко во IX и X век“, „Струмица под византиска власт XI-XII век“, „Струмица и Струмичко во XIII – XIV век“), анализирани се, како што беше спомнато, воено-политичкиот, но и економскиот и социо-културниот аспект од историјата на градот и регионот. Притоа, доминира прашањето за политичката припадност на областа во текот на средниот век, при што се доаѓа до заклучок дека долгорочно гледано се стигнува до извесна политичка нестабилност. Имено, во релативно кратки интервали се менувале господариите на Струмичко. Така, ја гледаме Струмичката област како дел од независната стримонска славинија, од византиската тема Стримон, од Првото Бугарско Царство, од Самуиловата држава, од византискиот катепанат Бугарија, односно тема Стримон, од владенијата на локалните феудалци, од апанажата на Ј. Рогериј, од Латинското Царство, од Епирското Кралство, Второто Бугарско Царство, од Никејското Царство, Византија, Српското Кралство, и од државата на Драгашите. И покрај оваа импресивна политичка хаотичност и динамичност, сепак, како што истакнува авторката, во суштина ритамот на промените во општествено-економските односи „не зависи или многу малку зависи од ритамот на политичките случувања“. Всушност, во обликувањето на секојдневниот живот многу поважни биле работата на земјата, даноците, (не)закрепостеноста и правото. Во таа смисла, значаен придонес во овие глави

даваат и анализите на економско-социјалната историја на регионот, од кои посебно интересни се оние за имотите на манастирите и благородниците.

За последната глава, „Црковни состојби“, на располагање стојат побројни и подиректни извори, особено во врска со Струмичката епископија (како дел од Охридската архиепископија), со нејзините цркви и манастири, во периодот од XI до XIV век. Во таа смисла, проучени се, меѓу другото, Житието на свв. Петнаесетте тивериополски маченици, Повелбите на Василиј II, Повелбите на српските владетели, неколку купопродажни договори, Практикот на манастирот Ивиرون, Практикот на Цангицаки, како и самите сакрални градби Св. Богородица Милостива, Св. Леонтиј и Свв. Петнаесет Маченици. Сите тие се значајни извори не само за црковната туку и за социјалната, економската и културната историја на Струмица и Струмичката област.

Од посуштествените прашања анализирани во ова дело, кои ја доловуваат релативноста на некои аспекти од средновековниот живот, заслужува да се истакнат: 1. дилемата за двете имиња на градот – со заклучок дека името на градот е Струмица, додека Тивериопол се употребувал повеќе во црковната традиција, во чест на култот на петнаесетте маченици; 2. прашањето за воспоставувањето на темата Стримон – со заклучок дека таа е формирана најверојатно во втората половина на IX век (всушност, прво како клисура, а потоа како тема) и со доловување на сите нијанси и компликации во наметнувањето на византиската власт, којашто повеќе била формална, додека непосредната власт сè уште била кај словенските водачи (архонти); 3. прашањето за Другоста во Византија и на Балканот, преку примерот на перцепцијата на населението на Струмица во очите на византискиот дипломат и историчар Никифор Григора – со заклучок дека Григора ги гледа локалните жители преку стереотипи и предрасуди, опишувајќи ги како диви и неукни луѓе со варварски јазик, кои не го познаваат законот и се оддаваат на разбојништво (истовремено именувајќи ги како „доселени Мизи“, што е одличен показател за посткласичната и средновековната литературна традиција на давање антички имиња на новите

групи на Балканот); 4. прашањето за византискиот феудализам и неговите рефлексии во Струмичката област – со заклучок дека историјата на струмичкиот регион, преку положбата со црковните имоти, со селанството и со институциите апанажа и вазалитет, „ги рефлектира првите видливи чекори на византискиот феудализам“; 5. прашањето (делумно поврзано со претходното) за манастирските имоти – со заклучок дека освен локалните манастири и светогорските Ивиرون, Хиландар и Пантелејмон исто така поседувале солиден дел од земјата во струмичкиот басен. На крај, како посебно и интересно прашање, кое заслужува дополнително да се проучува во иднина, се струмичките средновековни семејства, дел од феудалната елита со свои имоти во областа, од кои најпознати се Котаниц и Тетрагонит.

Истражувањето на Струмичката област во средниот век неминовно се среќава со извесни методолошки проблеми. Притоа, основни проблеми се недостигот на изворен материјал, особено за раниот среден век, како и маргинализираноста на регионот во медијистиката. По читањето на ова, како и на другите дела кои се однесуваат на средновековна регионална (и урбана) историја во Македонија, се наметнува едно сериозно прашање, со барем два аспекта. Имено, обидот да се покрие целокупната хронолошка рамка на настани во една област од внатрешноста на средновековниот Балкан може да претставува меч со две острици. Од една страна, тој може да резултира во солиден преглед на историјата на регионот, кој понатаму ќе служи како основа за идни проучувања, но од друга страна, како што често се случува поради недостигот од изворен материјал, тој може да резултира во една делумно несоодветна наратива, која во неможност да проникне до состојбите во регионот се измествува од својата база и се претвора во широка приказна за состојбите на Балканот или во царството, како единствена шанса за добивање на барем индиректна претстава за општествените текови во истражуваната област. Истовремено, постои опасност таквото дело да се претвори во обична сувопарна хроника. Во конкретниот случај, што се однесува до првиот аспект, авторката успеала да проникне до важ-

ните социо-економски процеси во регионот, меѓутоа, во поголем дел по цена на измествување на нарацијата и фокусирање на еден поширок византиско-балкански контекст. Што се однесува, пак, до вториот аспект, бројните анализи на културната, економската и социјалната историја, испреплетени во нарацијата, го спасуваат делото од претворање во обична хроника.

Конечно, преку елоквентноста на нарацијата, подробноста во анализите, критичкиот

став, доловувањето на нијансите во категориите на средновековното постоење кои, од своја страна, овозможуваат надминување на некои традиционални шаблонски толкувања, делото „Струмица и Струмичко во средновековието“ се наметнува како значаен историографски труд, којшто го заслужува вниманието на медиевистите.

Дарко Стојанов

УДК: 94(497),,1826/1913“(0493)

ДАЛИБОР ЈОВАНОВСКИ: БАЛКАНОТ ОД 1826 ДО 1913 ГОДИНА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет

– Институт за историја: Скопје 2011, 202.

Проф. д-р Далибор Јовановски, повторно, на македонската историографија ѝ подари труд достоин за внимание. Станува збор за книгата „Балканот од 1826 до 1913 година“, која претставува плод на повеќегодишна истражувачка работа. Книгата се состои од предговор, еден прилично исцрпен вовед и документи. Според кажаното од авторот во предговорот (5-6), „...книгата не беше создадена само за да излезе. Таа е напишана со цел да покрие една празнина во македонската историографија... Сметам дека со издавањето на оваа книга, ќе биде пополнет само еден мал дел од нашите научни потреби... Намалувајќи ја нашата празнина ја зголемуваме сопствената духовна култура.“

Воведот (7-45) претставува сериозно и студиозно внесување на читателот во нејзината натамошна содржина. Имено, во него авторот говори за состојбата на Балканот во првата половина на 19 век, период кога османлиската држава била во длабока криза, како на внатрешно така и на надворешно поле. Така, голем дел од османлиските владенија не можело да се контролираат, бидејќи територијата била пространа, а силите кои

требало да бидат регулатори на состојбата биле немоќни и своеволни. Од друга страна, на надворешен план, османлиското однесување со востанијата во Србија и во Грција било доволен показател за немоќта на Империјата, така што во дадените политички услови на Балканот неминовно се наметнувала потребата од интервенција на големите сили.

Кога се говори за интересите на европските држави на Балканот, треба да се има предвид дека секоја од нив, отворено или потајно очекувала дека со присуството и воениот ангажман ќе добие поголем легитимитет во поделбата на териториите по протерувањето на остатоците од османлиските војски од Балканот. Тоа би значело проширување, а во одделни случаи зајакнување на интересната сфера на одделна европска држава.

Исто така, во сите пресметки, било калкулирано и нетрпението меѓу Русија и Османлиската Империја, кое по воениот судир, во 1829 година завршило со Одринскиот мировен договор. Договорот бил отворена порта за автономијата на Србија. Иако со тој договор бил префериран рускиот интерес на Балканот, сепак, пред руското територијално

проширување се испречиле Англија и Австрија. Така, Англија се јавила како патрон на грчките интереси, што било прифатено и од француските и руските власти. Во случајот со Грција се појавил и проблемот со именување на нејзин монарх.

Политичкото милје на Балканот постојано се дополнувало со колоритни настани, но сите водат кон еден заклучок, дека улогата на големите сили во создавањето на независната грчка и на автономната српска држава била решавачка. Но нивното воспоставување наметнувало и други интереси, кои претходно биле незамисливи. Така, на пример, „...во Србија и Грција дошло до создавање посебни православни цркви кои нема да бидат под директно влијание на Цариградската патријаршија“.

Натамошниот след на настаните претставени од авторот говори дека и српската и грчката држава, нивните политички и црковни елити, се бореле за што е можно поголема моќ. Секако, секоја од нив имала свој ментор, кој кагадневно бдеел над случувањата на Балканот и ги насочувал кон сопствениот интерес и интересот на својот застапник. Така, третирајќи ги бројните воени и политички судири, д-р Јовановски ќе го заврши воведувањето со неколку свои размисли за Балканските војни и нивниот епилог. Заклучувајќи дека Македонија останала единствената поранешна европска османлиска област која не добила држава, авторот го пренесува и мислењето на шефот на британската дипломатија Едвард Греј за Балканските војни, според кое, „Војната започна како војна за ослободување, таа стана војна за анексија, а заврши како војна на истребување“.

Во продолжение на трудот, проф. д-р Далибор Јовановски приложува 59 документи кои се однесуваат на случувања на Балканот во омеѓениот период. Дел од нив, авторот ги ползува како преводи од документи објавени

во други збирки на документи, кои потекнуваат од различна провиниенција. При тоа, документите иако се хронолошки подредени, можат да се разгледуваат и од агол на документи кои се однесуваат на билатерални и мултилатерални договори, но и како документи кои застапуваат општоевропски и еднонационални прашања.

Во вака конципираниот труд, првиот документ што е презентираан е „Руско-англиски протокол за грчките прашања, потпишан во Санкт Петербург на 23 март (4 април) 1826 година“, а книгата завршува со „Решение за Албанија на Конференцијата на амбасадорите во Лондон од 29 јули 1913“, со кое големите сили само го потврдиле создавањето на новата албанска држава на Балканот.

Со овој труд, на научната македонска јавност ѝ се става на увид особено значајна и досега недоволно позната документација. Нејзината важност, покрај другото, се состои и во тоа што директно и безрезервно ја покажува дволичната политика на големите сили спрема македонскиот проблем во посочениот период. Од друга страна, јасно се исцртува и политичката алчност на балканските соседи спрема македонските територии, зачинета со интересот за проширување на сферите на влијание на големите ментори. Иако оваа книга е објавена на македонски јазик, што значи дека би требало да биде достапна и ползувана од познавачи на нашиот национален јазик, сепак посакуваме овој труд, освен македонската научна јавност, да биде искористен од секој што е заинтересиран за сопствената историја и за наставите кои ѝ кумувале. Честитајќи го овој авторски подвиг, очекуваме уште автентични и полезни историографски четива од проф. д-р Далибор Јовановски.

Александар Манојловски

НЕОДГАТНАТА ЗАГАТКА
(СЕКАВАЊА ЗА ГЕНЕРАЛОТ ВАСКО КАРАНГЕЛЕСКИ,
Соопштува д-р Стојан РИСТЕСКИ, ИРИС-Р: Струга, 2011)

Во историјата на секој народ има настани обвиткани во тајност. Следствено, и во историјата на македонскиот народ има такви настани. Еден од таквите мистериозни настани во нашата нова историја е смртта на генерал-полковникот Васко Карангелески. Пасионираниот истражувач на повеќе полиња од македонистиката, проф. д-р Стојан Ристески, во поднасловениот труд го начнува расветлувањето на тој настан. Неговиот труд не е толку обид самиот да ја расветли смртта на генералот Карангелески колку што е поттик до современите историчари научно да го истражуваат споменатиот мистериозен настан и со авторитетот на аргументите да ја одгатнат загатката поврзана со смртта на генералот Карангелески.

Трудот „Секавања за генералот Васко Карангелески“ ги содржи следните целисти: студијата „Прилог за ликот и делото на генералот Васко Карангелески“ од д-р Стојан Ристески, секавањата на Стефан Лазарески, под наслов „Му бев аѓутант на генералот Васко Карангелески“, секавањата на Радомир Карангелески, под наслов „Мојот татко“, „Одгласите по погибијата на генералот Васко Карангелески во 'Нова Македонија' од 4, 5 и 6 февруари 1977 година“, „Од другите гласила“, „Од фототеката на господинот Радомир Карангелески“, „Употребени кратенки“ и „Белешка за авторот“.

Во студијата „Прилог за ликот и делото на генералот Васко Карангелески“, д-р Ристески ги проследува животните и професионалните врвци на генералот Карангелески. Имено, тој бил роден на 7 јули 1921 г. во с. Бруник, Битолско. Од мал ја почувствувал горчината на животот. Татко му бил печалбар, кој се вратил од печалба болен и без пари. Токму поради сиромаштијата, одлич-

ниот ученик Васко не можел да го продолжи образованието во Битола.

Кога Македонија, нотира Ристески, се најде распарчена под нови „ослободители“, Васко бил меѓу петтемината вршници кои организирано почнале да се подготвуваат за оружана борба за слобода.

Во есента на 1941 г., забележува авторот, Васко бил примен за член на Сојузот на комунистичката младина на Југославија. На 22 мај 1943 г. Карангелески се нашол во Партизанскиот одред (ПО) „Гоце Делчев“ на планината Вичо.

Ристески регистрира дека „со својата храброст, чесност, хуманост, дружељубивост и верба во победата Васко бил ценет од борците и од раководителите на одредот“. Прво станал десетар, па командир на вод. Истата, 1943 г., бил примен за член на Комунистичката партија на Југославија.

По капитулацијата на Италија, забележува авторот, ПО „Гоце Делчев“ разоружил 250 италијански војници во Преспа, при што биле заплениети шест тешки и седум лесни митралези, четири коли муниција, аптека и др.

На 15 септември 1943 г. Одредот „Гоце Делчев“ се реорганизира, така што на 11 ноември истата година бил формиран баталјонот „Стив Наумов“, кој на 18 декември се нашол во с. Фуштани, Мегленско.

Од 18 до 23 декември с. Фуштани, нотира Ристески, било центар на македонската борба. На 22 декември се извршила реорганизација на воената единица. Покрај двете бригади, нотира Ристески, се формирала и трета Група баталјони од баталјоните „Стив Наумов“ и „Христо Ботев“, во кој бил и Васко Карангелески. Третата група, со која бил Главниот штаб и политичкото раководство, имала задача да се пробие на кумановскиот

терен и таму да ја формира Третата македонска ударна бригада (ТМУБ).

Групата на Васко го почнала Февруарскиот поход на 31 јануари 1944 г. од с. Зборско. За 23 дена марш во Февруарскиот поход Групата на Главниот штаб, забележува Ристески, минала околу 450 км, главно, по беспака, борејќи се против студот и против фашистичкиот окупатор.

На 26 февруари 1944 г. била формирана ТМУБ во с. Жегљане, Кумановско од три баталјони. Командант на еден од баталјоните бил Васко Карангелески.

Кога станал командант на баталјон на Третата македонска бригада, потцртува Ристески, дошле до израз неговите вонредни командантски способности: брзото оценување на ситуацијата, снаодливоста, решителноста, смислата за организирање, личната храброст и неговото влијание на борците. Ристески прикажува неколку жестоки борби. Во екот на борбата Карангелески се развивал во истакнат воен раководител, во голем тактичар. Станал заменик-командант на својата бригада, а на 23 јули 1944 г., кога се формирала Четвртата македонска народноослободителна бригада (МНОБ) на Плачковица, Карангелески бил поставен за нејзин заменик-командант.

На Илинден 1944 г., близу до с. Зборско, кога се формирала Петтата МНОБ, Карангелески бил поставен за нејзин командант.

Искусниот и докажаниот воен раководител Васко Карангелески, забележува авторот, бил поставен за командант на Седмата МНОБ, која била формирана на 22 август 1944 г.

Авторот ги проследува жестоките борби, помеѓу кои била и борбата кај караулата „Д-р Рајс“ на Кајмакчалан, на 26 август 1944 г., каде што загинала народниот херој Естреја Овадја-Мара.

Кон крајот на септември 1944 г. во с. Гопеш, Битолско, била формирана 49. македонска дивизија. За нејзин командант, забележува Ристески, бил поставен Васко Карангелески. Оваа дивизија влегла во составот на XV македонски корпус на Народноослободителната војска на Југославија, каде што Карангелески бил на врвни командни должности.

Преземајќи ги на себе најголемите обврски прв да јуриша, станал омилен другар и раководител меѓу своите соборци.

Како редок борец и воен раководител, нотира авторот, Карангелески бил делегат на Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија, кога Македонија добила статус на држава во составот на Југославија.

По ослободувањето Карангелески, нотира авторот, му се посветил на војничкиот живот. Ги завршил сите воени институции на Југословенската народна армија: Вишата воена академија и курсот за оператива, како и Вишата воена академија „К. Е. Ворошилов“ во Русија, а потоа бил на повеќе должности: командант на дивизија од Корпусот на народната одбрана на Југославија, началник на штаб на корпус, началник на воено подрачје, командант на Третата армија и др. Трагичниот крај, забележува Ристески, го затекнал Карангелески на должноста командант на Скопската воена област.

Генералот Васко Карангелески, нагласува авторот, активно бил вклучен и во општествено-политичкиот живот: како пратеник во Собранието на Република Македонија, како пратеник во Собранието на Југославија и како член на Централниот комитет на Сојузот на комунистите на Македонија.

За неговите воени заслуги во Народноослободителната борба (НОБ) генералот Васко Карангелески добил голем број признанија, а на 29 ноември 1953 г. бил одликуван со Орденом народен херој на Југославија.

Во повоениот период генералот Карангелески, забележува авторот, настојувал да има поголема поврзаност на Армијата со народот, со Територијалната одбрана (ТО) и со Цивилната заштита. Со негово заземање биле изградени многу патишта, мостови и сл. Особено се заземал за издигнувањето на македонскиот воен кадар и за негувањето на борбените традиции од НОБ.

Ристески, помеѓу другото, истакнува дека генералот Карангелески бил песнопоец и играорец, сестран спортист (јавач на коњ, ракометар, тенисер, скијач, ловец) и љубител на природата.

Доблесниот човек, генералот Карангелески, нотира Ристески, прерано го завршил

животот на 3 февруари 1977 г., кога бил на лов во реонот на с. Локвица, Бродско. Имено, тогаш „поради нерамниот и лизгав терен, при незгодно паѓање дојде до самоиспукување од неговиот ловечки карабин кое имаше смртни последици“.

Меѓутоа, за смртта на генералот Карангелески „уште веднаш меѓу народот имаше сомневања“, кои продолжуваат до денес. За „несреќниот случај“ во кој загина генералот Васко Ларангелески, народен херој на Македонија, цитира Ристески, имаше сомневања дека генералот е ликвидиран од тогашните безбедносни служби на Социјалистичка Федеративна Република Југославија заради „национализам“ со неговото барање во ТО на Социјалистичка Република Македонија да службуваат само Македонци.

Ристески укажува на фактот што до денес докрај не е разјаснета неговата смрт, притоа, давајќи низа забелешки за молкот на битолската ловечка група, на борчката организација, на армиските структури, на воените историчари и на други важни фактори.

На крајот од својата студија Ристески подвлекува дека „на ликот и делото на генералот Васко Карангелески денес потесетуваат:

- Автокампот и караулата кај ’Свети Наум‘ – Охрид со нивното име ’Васко Карангелески‘;

- името на Месната заедница на населбата ’Аеродром‘ – Скопје, ’Васко Карангелески‘;

- споменикот во родното село на генералот, Брусник;

- спомен-бистата во автокампот ’Васко Карангелески‘ кај манастирот ’Свети Наум‘;

- името ’Васко Карангелески‘ на по една улица во градовите: Скопје, Битола, Куманово и Прилеп“.

Во втората целост се предадени сеќавањата на Стефан Лазарески, под наслов „Му бев аѓутант на генералот Васко Карангелески“. Полковникот на Армијата на Република Македонија во пензија, Стефан Лазарески, најпрвин ги изнесува биографските податоци за себе и за службувањето. Имено, тој бил роден на 25 декември 1942 г. во Струга. Се образувал во родниот град, во Охрид и во Битола. Учителствувал една учебна година

во с. Оровник и во с. Требеништа, а потоа образованието го продолжил на Воената академија во Белград, којашто ја завршил во 1966 г.

Првото негово вработување било во Марибор. По тригодишно службување на Воената академија во Сараево, Лазарески добил прекоманда во Битола, што била негова желба, а потоа работел една година во Информателниот центар во Скопје. Есента 1971 г. Лазарески го започнал аѓутантството кај генералот Васко Карангелески, кој тогаш бил командант на Третата воена област.

Стефан Лазарески не му бил само аѓутант на генералот Карангелески туку му бил и шеф на кабинетот. Увидуваќи како Лазарески се справува со работата, генералот Карангелески изградил целосна доверба во него. Наместо да остане две години аѓутант, на барање на Карангелески, Лазарески останал аѓутант пет години.

На 1 септември 1975 г. Лазарески отишол на последипломски студии на Вишата воена академија во Белград. Генералот Васко Карангелески, се сеќава Лазарески, наскоро требало од Скопје да оди во Белград на должноста помошник на сојузниот секретар за логистика или да биде сојузен секретар за народна одбрана.

Лазарески ги наведува подоцнежните должности, помеѓу кои, забележува дека дваесетина години хонорарно изведувал настава по предметите командноштабна воена служба и основи на воената проблематика на Филозофскиот факултет во Скопје. Особено му е драго што нему му паднала честа да биде првиот македонски офицер кој на македонски јазик, под македонското 16-зрачно сонце, му рапортирал на туѓ претседател на држава. Тоа се случило при доаѓањето на делегацијата на Република Словенија, на чело со претседателот Милан Кучан.

Откако Лазарески белго ги предава стожерните моменти од својот живот и од својата работа, се навраќа на аѓутантството кај генералот Васко Карангелески, од кого се делел само пред неговиот куќен праг.

Меѓу првите сеќавања на полковникот Лазарески за генералот Карангелески е податокот дека тој бил голем македонски патриот и дека настојувал колку може повеќе

да се стори за доброто на Македонија. Преокупација на Карангелески му била Македонија, којашто безмерно ја сакал.

Една од задачите му била со армијата да гради патишта, мостови, водоводна мрежа и др. за да се подобри животот на македонскиот народ, а друга мошне важна задача, за која му замерувале на генералот Карангелески „тие од Белград“, била „во единиците на ЈНА во Македонија на раководни функции да се постават македонски старешини“ и „да се произведат што повеќе Македонци во повисоки офицерски чинови“.

Лазарески изнесува низа сеќавања за средбите што ги имал генералот Карангелески, потенцирајќи го фактот дека тој бил многу ценет и респектиран од сите, дури и од Јосип Броз Тито. Бил мошне скроман и чесен човек. Самиот си ги плаќал сметките. Со обичните луѓе бил обичен човек. Лазарески нагласува дека генералот Карангелески бил голем воен психолог и голем стратег, ама никогаш не се поставувал возгордеано како командант на воена област, туку се грижел за потчинетите, а семејството му било „свето нешто“.

Аѓутантот Лазарески изнесува и мошне занимливи случки од ловциството на генералот Карангелески. Помеѓу другото, тој наведува дека „на лов генералот Карангелески одеше со чесни, проверени луѓе што си ја сакаат татковината, што му се одани на својот народ“.

Меѓутоа, за „несреќниот случај“ полковникот Лазарески го наведува следното: „Мене ми е несфатливо вакво нешто да му се случи на генералот Васко Карангелески. Тој беше крајно внимателен во ракување со оружје, беше одличен стрелец, имал погодено в чело непријателски митралезец на Кајмакчалан на три-четиристотини метри за да го овозможи напредувањето на партизанската единица. За оваа со посебна гордост кажуваа народниот херој Фана Кочоска, како и другите негови соборци. Ја минал НОБ, цел работен век да биде со оружје, да биде воен експерт каков што само може да посака секоја армија и вакво нешто да му се случи ми е несфатливо“.

Полковникот Лазарески нагласува дека „со него во војската почна да се чувствува

македонски дух. Можеби поради тоа го извршил неделото некој шовинист“. Пред самиот крај од своите сеќавања Лазарески забележува: „Сите претпоставки и шпекулации, можеби, можам да ги сфатам, но никако погибијата не можам да ја замислам дека била божем заради некаква соработка со службите на Русија и дека морал така да заврши. Во никој случај тоа не може да биде. За врбувањето веднаш му кажал на Тито, тој беше голем патриот, безмерно си ја сакаше татковината и сиот народ во неа. Како таков го знам. Неговиот светол лик постојано ми лебди пред очи“.

На крајот Лазарески му замерува „на аѓутантот Ристо Џуклески што не бил со генералот, што го оставил сам... Да оставиш командант на воена област сам е незамисливо“. Освен нему Лазарески им замерува и на битолчаните зошто го задржувале и зошто го оставиле сам, зошто не го обезбедиле?

Ете, оттука, сосема оправдано, произлегуваат сомнежите за „несреќниот случај“ на генералот Васко Карангелески.

Во третата целост се предадени сеќавањата на Радомир Карангелески, под наслов „Мојот татко“. Во оваа целост синот на генералот Карангелески ги маркира најважните моменти од животот поминати со неговиот татко Васко. Најпрвин ги набележува моментите од детството, кога семејството Карангелески, поради карактерот на работата на Васко, се преселувало во неколку градови во поранешна Југославија: Белград, Нови Сад, Крагуевац, Ниш и Сплит.

Радомир изнесува сеќавања за Нови Сад, каде што татко му Васко од преубавата цреша во дворот секој ден берел за семејството голема кошница цреша кога црешите созреле. Нови Сад му останал во сеќавање на Радомира и по неговиот прв ловечки „поход“ на еребици во едно големо мочуриште.

Градот Крагуевац Радомир го запаметил по подарокот што го добил од татка си. Имено, Васко, забележувајќи дека неговиот син не може да се отргне од излогот на еден музички магазин, му купил гитара – црна „гипсонка“. Радомир изнесува сеќавање дека неговиот татко „за секој избор што требаше да се направи во семејството“ ги вклучувал сите. Спроведувал еден вид „гласање“ и спо-

ред тоа ги донесувал одлуките. Во време кога подготвувал испити за генералскиот чин сите биле свесни дека треба да бидат мирни и да не му пречат во подготвувањето на испитите.

Сеќавањата на Радомир за градот Ниш се поврзани со моментот кога Радомир, седнат во skutot на татка си, го управувал нивното возило, но откако тоа го „заслужил“, миејќи го возилото со татка си.

Во Сплит се случиле повеќе нешта во животот на Радомир. Имено, во тој град татко му Васко се договорил со тренерот на пливачкиот клуб да го форсира Радомира во пливањето, за да го „направи цврст и борбен во животот“. Во Сплит Радомир го доживеал и првото соочување со грдата реалност. Имено, при пописот во Основното училиште во графата „националност“ Радомир се запишал дека е Македонец, всушност, тоа и што е. Меѓутоа, наишол на реакција дури и од страна на самиот директор на училиштето кој му рекол дека „во училиштето има само Хрвати и други“. Исплашен од заканите на директорот, по разговорот со татка си, Радомир ја извојувал својата победа, затоа што татко му му рекол: „Треба да се гордееш што си Македонец и никогаш тоа да не го заборавиш“. Радомир се сеќава дека „таа моја победа на три-четиринаесетта година, ми се чини, беше камен-темелник за многу мои понатамошни чекори, особено по неговата прерана смрт“.

Во 1967 г. семејството Карангелески се преселува во Скопје, каде што започнал најубавиот период од животот на Радомир. Првата фаза во спортскиот живот на Васко, се сеќава Радомир, бил ракометот. Како се стран спортист татко му го вовел Радомира во тајните на ловот, го научил да игра тенис, да скија, да игра кошарка и шах. Радомир изнесува сеќавање дека „пресудни совети за моето оформување како човек и како карактер ги добив токму во време на тие партии шах што ги игравме неколку години“. Тој забележува дека татко му многу ценел „знаење, образование и култура на однесување“, па така ги воспитувал него и сестра му уште од најраната возраст.

Радомир изнесува сеќавање за татка си дека „ги знаеше сите македонски народни песни“ и дека „сите го посакуваа во своето

друштво поради неговото убаво пеење и играње“.

„Најважно во мојот интелектуален развој – нотира Радомир – е помошта на татко ми во објаснувањето на феномените, на настаните и на разни други толкувања“, истакнувајќи дека Васко бил солиден планер.

Радомир, синот на Васко, изнесува и други детали од својот живот, поврзани со широката душа на татка си, за неговата сплотеност со семејството, за неговиот патриотизам и за фактот што „човекот за татко ми беше најголемо богатство“.

Во целостите Одгласите по погибјата на генералот Васко Карангелески во „Нова Македонија“ од 4, 5 и 6 февруари 1977 година и „Од другите гласила“ доволно ќе биде само да се споменат насловите на написите: „Сочувство од Тито“, „Живот вграден во идеалите на македонскиот народ“, „Неопислив елан и ретка храброст“, „Човек за кого немаше безлезни ситуации“, „Самопрегрен работник и другар“, „Секогаш умееше да охрабри и поттикне“, „Способен раководител и предан комунист“, „Живот посветен на Партијата и земјата“, „Загубивме не само командант, туку и голем другар“, „Богат со човештина и безгранично другарство“, „Преголема несреќа“, „Секогаш омилен командант“, „Голема загуба за нашите вооружени сили“, „Загубивме комунист, голем борец и другар“, „Со највисоки почести погребан Васко Карангелески“, „Голем хуманист“, „Обичен голем човек“ и др.

Во целостата „Од фототеката на господинот Радомир Карангелески“ се предадени триесетина фотографии, главно, поврзани со работата на генералот Васко Карангелески. Со другите дваесетина фотографии, застале во различни целости од книгата, фотодокументацијата спомогнува да се дообјаснат одделни моменти од животот и од работата на генералот Васко Карангелески.

Употребените триесетина кратенки го олеснуваат следењето на настаните по разгледуваните прашања и не го обременуваат текстот.

На крајот од делото е дадена „Белешка за авторот“ со генералите за него, од кои го истакнуваме фактот дека Стојан Ристески е „автор на 60-ина посебни публикации“.

Застапените секавања, нагласува проф. д-р Стојан Ристески, се значаен прилог за подобро запознавање со борбено-моралниот лик на генералот Васко Карангелески. Всушност, во нив повеќе доаѓа до израз морално-човечката страна на генералот. Најважно е тоа што Ристески прави обид да расветли една многу важна, но трагична личност од

нашата нова историја и што укажува на потребата од целосно расветлување на „несреќниот случај“ на генералот Васко Карангелески од страна на воените историчари за да не остане и понатаму неговата смрт неогатната загатка за новите поколенија.

Васил Дрвошанов

УДК: 281.9,,1945/91“(049.3)

ПРАВОСЛАВИЕТО И СТУДЕНАТА ВОЈНА, 1945 – 91

Редакција: Лусијан Н. Лојстин

Рутлиц: Лондон и Њујорк 2010.

EASTERN CHRISTIANITY AND THE COLD WAR, 1945 – 91

Edited by Lucian N. Leustean

Routledge: London and New York 2010.

Во опусот на обемната издавачка дејност на „Рутлиц Тејлор и Франсис Груп“ како последна, единаесетта по ред, од едисијата Routledge Studies in the History of Russia and Eastern Europe, во февруари 2010 год од печат излезе книгата „Православието и Студената војна, 1945 – 91“ („Eastern Christianity and the Cold War, 1945 – 91“) во редакција на д-р Лусијан Н. Лојстин, лектор при Универзитетот Астон во Бирмингем, Велика Британија. На вкупно 363 страници редакторот направил избор од 19 текстови на различни автори, напишани на англиски јазик, кои како предмет на истражување ја имаат историјата на православните цркви меѓу 1945 – 1991 година, период препознатлив по „железната завеса“, класните непријатели, народните демократии и реалсоцијалистичките режими; со еден збор кажано, периодот на Студената војна. Оттука книгата е поделена на два дела. Првиот дел се состои од поглавја кои се однесуваат на православните цркви зад „железната завеса“ – во државите со реалсоцијалистички систем, а пак

вториот дел од книгата како предмет на интерес го има православието во земјите од другата страна на „завесата“.

Во контекст на кажаното, тоа е една од ретките научни книги која обезбедува сеопфатен преглед на односот меѓу православието и политиката во периодот од крајот на Втората светска војна до падот на реалсоцијализмот во Европа, покривајќи 40 православни цркви, вклучувајќи ги и оние во Африка, Азија, Америка и Австралија. Како автори на текстовите содржани во книгата се јавуваат 18 еминентни научници и познавачи на црковната, политичката и културната историја во наведените хронолошки рамки. Речиси секој од нив, без исклучок, во рамките на својот предмет на интерес, користи нова архивска граѓа која стана достапна по отворањето на архивите – во државите од двете страни на „завесата“ – по завршувањето на Студената војна или поточно во почетокот на 90-тите години од минатиот век. Падот на реалсоцијализмот во Европа овозможи достапност на документите кои се однесуваат на

православните цркви и нивното место во политичките констелации за време на Студената војна.

Токму односите меѓу православните цркви и политичката моќ на власта, формите на манифестацијата на верскиот отпор спрема реалсоцијалистичкиот режим, настојувањето на државата да има целосна политичка контрола над црквата, потоа црковната дипломатија во рамките на православниот комонвелт и црковните односи помеѓу европскиот Исток и Запад се главниот предмет на интерес на оваа книга. Честопати црковните великодостојници и верски поглавари јавно, а во најголемиот број случаи тајно соработувале со политичките власти. Тука, секако, се вбројуваат контактите и соработката меѓу државните безбедносни служби со високи личности од црковната хиерархија во секоја православна црква поодделно, на различен начин и со различна форма.

Истражувајќи го процесот на адаптација на православните цркви во земјите од Источниот блок, во книгата, значителен простор е отстапен на прашањата поврзани со религијата како средство на власта во функција на обезбедување на сопствените интереси и посебно нејзината улога во судирот меѓу „комунистичкиот“ Исток и „демократскиот“ Запад. Книгата, врз основа на научната методологија што ја употребуваат авторите при своите истражувања, има за цел да даде објективен историски суд за сите аспекти од односот црква – држава, презентирајќи што е можно појасна перцепција на истиот од денешна историска дистанца.

Првиот текст, кој воедно е во функција на увод кон проблематиката третирана во оваа книга, е насловен како „Православието и Студената војна: Преглед“ („Eastern Christianity and the Cold War: An Overview“), потпишан од Луцијан Н. Лојстин. Во него се изнесени главните тези кои се, всушност, предмет на интерес; редакторот ги поставува главните прашања на кои авторите на книгата се обидуваат да дадат одговор: Како и на кој начин историските релации меѓу црквата и државата влијаеле на перцепцијата на религијата во реалсоцијалистичките општества? Која била улогата на религијата за време на Студената војна? На кој начин црквите кои

отворено се спротивставиле на реалсоцијалистичкиот режим успеале да ги издржат притисоците на власта? Со какви методи режимот ја користел религијата за сопствените цели и интереси? Која била перцепцијата на земјите зад „железната завеса“ за православните цркви?

Веднаш по уводниот текст следува првиот дел од книгата насловен како „Православието зад железната завеса“ („Eastern Christianity behind the Iron Curtain“), кој се состои од 12 поглавја зад кои се потпишани исто толку автори: Николас Лупинин (Nickolas Lupinin), Луцијан Н. Лојстин (Lucian N. Leustean), Клаус Бухенау (Klaus Buchenau), Даниела Калканџиева (Daniela Kalkandjieva), Стивен Ф. Џонс (Stephen F. Jones), Едвард Д. Вајнот (Edward D. Wynot), Томаш Хавличек (Tomaš Havliček), Николас Пано (Nicholas Pano), Зенон В. Васиљив (Zenon V. Wasyliv), Тодор Чепреганов (Todor Cerepanov), Филип Шашко (Philip Shashko) и Феликс Корлиј (Felix Corley). Секое поглавје се однесува на поодделна православна црква во земјите на Источниот блок, вклучувајќи ги Македонската и Српската православна црква како посебни црковни институции во некогашна Социјалистичка Федеративна Република Југославија која, иако со предзнакот „социјалистичка“, сепак, геополитички беше одделена од другите земји на советскиот лагер.

Во контекст на последново, за македонската историографија од посебно значење е 11-тото поглавје од книгата кое се однесува на Македонската православна црква потпишано од авторите д-р Тодор Чепреганов и д-р Филип Шашко. Ова е дотолку поважно ако се има предвид дека станува збор за прв текст на англиски јазик, во издание на реномирана странска издавачка куќа, кој ја третира современата македонска црковна историја. Авторите, врз основа на богатата архивска граѓа, даваат преглед на историјата на македонското црковно прашање, почнувајќи од формирањето на македонската држава во август 1944 год. до прогласувањето на независноста во септември 1991 година. Притоа, посебен акцент е ставен на прашањето за црковно-канонскиот статус на МПЦ и прогласувањето на нејзината автокефалност во јули 1967 година. Во овој контекст

незаобиколен предмет на истражување се трите важни сегменти поврзани со оваа проблематика: 1) релациите МПЦ – СПЦ; 2) односот меѓу државните власти и МПЦ во контекст на давањето на целосна политичка поддршка при црковното осамостојување и прогласувањето на автокефалноста; и 3) создавањето и јакнењето на институциите на МПЦ. На крајот од истражувањето, авторите Т. Чепреганов и Ф. Шашко, врз основа на презентираниите аргументи, заклучуваат дека проблемот на непризнавањето на автокефалниот статус на МПЦ од страна на СПЦ не е од црковноканонски карактер, туку напротив, единствено од политичка природа.

Вториот дел од книгата носи наслов „Православието од другата страна на железната завеса“ („Eastern Christianity beyond the Iron Curtain“) и се состои од 7 поглавја зад кои се потпишани: Пашалис М. Китромилидес (Paschalis M. Kitromilides), Ентони О' Махони (Anthony O'Mahony), Василиос Н. Макридес (Vasilios N. Makrides), Виктор Ру-

доментов (Victor Roudometof), Теуво Лаитила (Teuvo Laitila), Стив Каплан (Steve Kaplan) и Луцијан Н. Лојстин (Lucian N. Leustean). Како што упатува насловот, во овој дел од книгата, предметот на интерес е насочен кон православните цркви во земјите надвор од советскиот блок, т.е. земјите од западната демократија.

На крајот, провејува еден општ заклучок дека состојбата на православната црква се разликувала од држава во држава и зависела од актуелните политички интереси на режимот. Останува впечатокот дека црквите зад „завесата“ биле под многу посилен притисок за разлика од оние на Западот. Сепак, наспроти сите мерки на репресија, православните цркви зад „железната завеса“ не само што ги издржале притисоците од режимот туку успеале бројот на нивните верници да остане забележителен.

Драган Зајковски

УДК: 94(496.5),.../19“(049.3)

БОГУМИЛ ХРАБАК: АРБАНАШКИ СТУДИИ

Кн.1-5, Белград 2005-2007.

БОГУМИЛ ХРАБАК: АРБАНАШКЕ СТУДИЈЕ

Књ.1-5, Београд 2005-2007.

Познатиот истражувач Богумил Храбак (1927-2010), долгогодишен професор на Филозофскиот факултет во Приштина и член на првиот состав на Академијата на науките и уметностите на Косово (1978), сознанијата за албанската историја ги систематизирал во пет книги. Во нив на 2 269 страници се обработени теми и проблеми од албанската историја од антиката до средината на 20 век. Трудовите се однесуваат на социјално-економски и политички проблеми од албанското

минато, а поради ограничениот простор за нивно претставување, ќе се осврнеме на кусо само на некои што сметаме дека се поинтересни и поврзани со македонската историја.

Во првиот труд од првата книга „Ширењето на албанските сточари по рамнините и словенските земјоделци во Албанија во средниот век“ е обработена мошне сложена и комплексна проблематика. Откако е нагласено дека автохтоноста и етногенезата на сите балкански народи е отворено научно праша-

ње и дека сепак најсложено е прашањето за Власите, изнесени се основните теории за прапотеклото на Албанците: дека се тракиски или дакиски етнос, дека се потомци на Илирите или на Пелазгите. Натаму е констатирано дека името Албанија отпрвин се однесувало на жупата Мат, а со преселбите на албанските сточари тоа се наметнало на пошироко подрачје. На просторот на денешна југоисточна Албанија се населиле словенски племиња и се наметнала словенска топонимија. Во времето на св. Климент овде се споменува словенска школа. Натаму се зборува за присуството на Албанци во византиската војска во 11-тиот и 12 век; за учество на албански војници во походи на цар Душан и за нивно населување на освоените простори; за нивната црковна припадност; за преселби на албански и влашки сточари во 13-тиот и 14 век во Зета; за борбите на Скендербег против Османлиите; за преселбите на Албанци во 16 век во Метохија, Косово, Северна и Западна Македонија итн. Овде е приведен ставот на еден од првите албанолози Ј. Хан дека до средината на 19 век денешните Албанци немале сознание за заедничка народносна целина, а таков став застапувал и Бизмарк 1878 (Кн. 2, 224), Емил Кабен 1920 година (Кн. 4, 338) итн.

Во првата книга се објавени и насловите: „Албанците сојузници на кнез Лазар во битката на Косово во 1389“; „Дубровчаните и Герг Кастриот Скендербег“; „Гусарството на албанските простори во 13-17 век“; „Махмуд-паша Бушатлија спрема Црна Гора, Брдата и Источна Херцеговина (1777-1796)“ во кој се зборува дека владеел со Северна Албанија, а во 1788 година се осамостоил, планирал да ги запоседне Херцеговина, Босна, Дубровник, Епир, Тесалија, Македонија со Солун и Србија до Ниш и да формира независно кралство. Меѓутоа, во обидот да ја освои Црна Гора, бил убиен од Црногорците на 3.10.1796 година. Во последната статија од првата книга „Албанија од конечното паѓање под турска власт до средината на 18 век“ се зборува за отпорот што го давале Албанците против турските власти, за стопанството и неговата поврзаност со соседните области, за феудалната анархија во првата половина на 18 век, а посебен впечаток прави одделот за

културата. Имено, верскиот и просветниот кадар за православните Албанци се обучувал на Св. Гора и школувањето во Јужна Албанија во средината на 17 век било на грчки јазик. Католичките мисионери, пак, од 1632 година во Скадар и на други места отвориле школи на албански јазик. Од средината на 17 век позасилено се шири исламската култура. Натаму е нагласено дека во архитектурата и во сликарството биле присутни и ориенталниот и византискиот и западниот стил.

Првите статии од втората книга се однесуваат на првата половина на 19 век: „Албанците и Првото српско востание“; „Востанието во Албанија во 1834-1835 година“; и „Немирите во Албанија и качаците во Македонија и кон Србија во средината на 19 век“. Наредните трудови се однесуваат на албанската историја од источната криза до формирањето на албанската држава и нејзината опстојба до разграничувањето. Неколку од нив се посветени на албанските католици: „Албанските католици во времето на источната криза (1875-1878)“; „Албанците и нивната Призренска лига према Црна Гора 1875-1880“; „Албанските католици и Призренската лига 1878-1881“; „Италијанскиот конзул во Скадар Б. Берио за албанското прашање“; „Култниот протекторат на Австрија над католичките Албанци“ и „Дејствувањето на Србија и кај католичките Албанци и кај муслиманите“. Во нив се зборува за претензиите на Италија за влијание во Албанија и на Балканот; за актот на Призренската лига до Берлинскиот конгрес, според кој Албанците се сметале себе за потенцијални наследници на Османлиското Царство и ја посакувале Голема Албанија; за намерите на Русија за голема словенска држава на Балканот и на австрискиот министер Андраши за автономна Албанија под влијание на Австрија. Во трудот „Идеите за албанска автономија и независност 1876-1880“ се приведени концепции за статусот што би го имала и просторот што би го зафакала Албанија.

Во статијата „Младотурците и Албанците во 1906-1914 година“ се зборува за одметнатиот мајор Ахмет Нијазии-бег, Албанец од Ресен; за претседателот на Младотурскиот комитет во Скопје, Албанецот Неџип-бег Драга; за меѓународната политичка ситуација и

за засилувањето на албанското движење; за состанокот во Скопје на 7 и 8 октомври 1908 година и за конгресот во ноември во Битола, на којшто се одлучувало за употребата меѓу латиничното и старотурското писмо; за востанието на Албанци од Косово и Метохија, влегувањето во Скопје и барањето од Портата пошироки привилегии и пространа автономија; за прогласување независност во Валона на 28.11.1912 година итн. Мошне се интересни, содржајни и исцрпни податоците во статиите: „Внатрешнополитички судири во Албанија 1912-1914 година со верско обележје“; „Британската дипломатија за разграничувањето 1908-1910 година“; „Албанија во плановите на Централните сили“; „Албанците во Швајцарија 1915-1919 година меѓу Австро-Унгарија и Италија“ и други, но ограничениот простор не доволува нивно коментирање.

Во третата книга се поместени 13 статии од економско-социјални теми и проблеми во Албанија од 13-тиот до крајот на 18 век. Всушност, и хронолошки и тематски, оваа студија треба да биде сметана како втора. Во неа се зборува за стопанството, односно за производството на: жита, на квалитетно дрво што било користено во бродоградбата, на индустриски растенија, за одгледување стока и за сточарски производи, восок, свилена буба, риба, сол, некои руди и др. Се зборува и за трговските врски на Албанија со соседните области во рамките на Османлиската Империја, како и со Дубровник, Венеција, Апулија, Фиренца и др. Учесници во трговските трансакции биле Албанци, Евреи, Словени, Грци, Власи, венецијанци, дубровчани, фирентинци и др. Во одделна статија се зборува за Евреите во Албанија кои биле најбројни во Валона и во Драч, и кои во трговијата го вовеле користењето кредити и меници. Овде авторот ги нагласил противречностите меѓу старите Евреи, Романиоти, кои го зборувале грчкиот јазик и прогонетите од германски градови, Шпанија и Португалија, Ашкенази и Сафариди. Во одделни статии во оваа студија се зборува за стопанственици и градски видни личности во Албанија од 14 до 16 век; за царината и царинарниците; за мерките во средновековна Албанија и за чумата во Албанија од 1400 до 1800 година.

Во четвртата студија се претставени сложените настани и политички услови во Албанија од почетокот на Првата светска војна до 1925 година. За нив се зборува во статиите: „Военополитичките услови во Албанија во Првата светска војна“; „Италијанската окупација на Валона октомври-декември 1918 и борбата на Есад-паша Топтани, Србија и Грција против неа“; „Положбата на албанско-југословенската граница во 1919 година“; „Северноалбанските племиња и ставот на СХС спрема нив во 1920-1921 година“; „Арнаутски баталјони во воена служба на Кралството СХС (1919-1921 година)“; „Настаните во албанскиот пограничен појас спрема Кралството на СХС во 1920 година“; „Албанија на Мировната конференција во Париз 1919-1920 година“ и „Косовскиот комитет 1918-1924 година“. Прилично простор во трудовите е даден на интересите на соседите за Албанија и Македонија, на Амбасадорската конференција во Лондон, 1913 г., како и на Тајниот лондонскиот договор од 26.4.1915 година; на различните ставови на албанските групи и водачи, меѓу кои и за формирање албанско-македонска држава под заштита на Италија; формирање независна албанска држава од Албанци и Власи, исто така под заштита на Италија; за дејноста на Косовскиот комитет формиран на 28.11.1918 година и сличните организации по разни места и во странство; за преговорите во 1924 година на претставници на ВМРО и претставници на Косовскиот комитет за едновремени акции против Кралството на СХС итн.

Во петтата книга „Арбанашки студии“ се објавени 10 статии коишто се однесуваат на периодот од 1912 до 1947 година. Првата статија од оваа книга се однесува на Албанското востание од јули 1912 година. Откако се претставени дезертирањата од регуларните трупи и на муслимани (главно Албанци) и на христијани и грабежите на дезертери од турските гарнизони во Македонија и во Косовскиот вилает, се зборува за советувањето на 8 јули во Приштина; за паѓањето на младотурската влада во Цариград и за безвластието во Гаковица, Призрен, Приштина и Вучитрн; за собраните близу 19 000 востаници; за влегувањето на востаниците во центарот на Вилаетот Скопје итн., што според авторот

Б. Храбак значело капитулација на турската државна власт. Натаму Храбак вели дека Албанците немале национален идеал; Албанците муслимани се однесувале како Турци, но немале ист став околу националноста; според него, Востанието било насочено против централизаторските стремежи на властите, а не за прекин со Турција; за католичките племиња Малисори и Мирдита националната идеја била туѓа, за нив била важна племенската самоуправа; православните Албанци на југ биле речиси елиминирани, а слична била состојбата и со православните Власи итн.

Наредните статии во петтата студија се: „Прашањето за Северен Епир“; „Статутот на Кнежевството Албанија (1914 година)“; „Елаборат на српското Министерство за надворешни работи за подготовките на српската окупација на Северна Албанија во 1915 година“; „Стопанството во Албанија (1912-1930)“; „Колежот на италијанската делегација при утврдувањето на албанско-грчката граница во август 1923 година“, а последните четири статии од „Арбанашки студии“ се однесуваат на периодот од 1941 до 1947 година. Статијата „Делегатите на КПЈ во Албанија 1941-1944 година“ зборува за престојот на Блажо Јовановиќ во Албанија и на Светозар Вукмановиќ-Темпо во Македонија и во Албанија; за формирањето на Комунистичката партија на Албанија во ноември 1941 година; за формирањето во 1942 година на Бали Комбтар, заговорник за Голема Албанија со Косово, Метохија и Западна Македонија и пропагатор против комунистите; за балканскиот штаб и „постојан Врховен штаб на Балканот под влијание на Сталин“ итн. Натаму е коментарирана соработката на КП на Албанија со Бали комбтар, што на Тито и Темпо им пречела, а според мемоарите на Енвер Хоџа, со неа се спречувала братоубиствената борба и била во прилог на Британската воена мисија. Коментирани се и предлозите на западните сојузници од октомври 1943 за балканска унија од Југославија, Грција и отворена за Бугарија, Албанија и Турција, што било одбиено од советскиот министер (а и Тито сметал дека балканската федерација веќе не е актуелна).

Во статијата „Албански неквислиншки организации во албанското и косовското Подримје и Гаковачка Малесија (1943-1944)“ се зборува за Втората призренска лига формирана по капитулацијата на Италија; за разните ставови на организациите „Легалитет“ (зогисти), Бали комбтар, Племенски бајрактари и др.; за британски воени мисии во Албанија, на Космет, во Дебар, на Скопска Црна Гора и е констатирано дека по британското бомбардирање на Призрен исчезнале неквислиншките реакционери, кои обично биле отворени или потајни англофили. Дејноста на британските воени мисии и командоси во Албанија, на Космет и во Дебар, 1943-1944 година, претставена е во одделен истоимен наслов, во кој се зборува за британските воени мисии во Албанија; за соработката на балистите со Германците и за стремежот на Англија и Америка да ги насочат кон соработка со партизаните; за британската помош на НОВ на Албанија; за британската мисија во Дебар од крајот на октомври и во ноември 1943; за британската помош на Косово и Метохија од крајот на ноември 1943 и во јануари 1944 година; за англискиот офицер во одредот на Скопска Црна Гора; дека шефот на Американската воена мисија Стефан Томе бил Албанец; потоа за англиските обиди да ги придобијат Бугарите и да ги свртат против СССР итн.

Последната статија од петтата книга зборува за политичко-безбедносната состојба во Албанија во 1945-1947 година. Претставени се противниците на режимот, кои главно биле прозападно ориентирани, политичките организации Бали комбтар (Национален фронт), „Легалитет“ („Законитост“), групата Втора Призренска лига и др., потоа обидот за оружен преврат; за судење на балисти во Скопје во јануари 1947 година; за неуспешен воен пуч во јули 1947 година итн., за субверзивна и саботерска дејност на опозицијата, главно со знаење или соучество на Англо-Американците.

Бидејќи трудовите во студиите не се хронолошки и тематски средени, авторот нагласува дека тие се, всушност, зборник на трудови и некои факти во нив се повторуваат. Претставените трудови, со мноштво приведени факти од архивите во: Дубровник, Ко-

тор, Задар, Венеција, Белград, Загреб, Рим, Виена, Париз и Истанбул, од современиот печат и историската литература од различна провениенција, сведочат за мошне сложената албанска и балканска историја. Заради долговековната опстојба во исти државни рамки со соседите, населението од овие простори било упатено на економска соработка, а поради состојбата со религијата, која до средината на 19 век била определувачка, имало испреплетувања и влијанија и на духовен и на културен план, така што за чисти народи на балканскиот простор не може да се зборува. И бидејќи по Берлинскиот конгрес Албанија, Косово, Метохија и Македонија останале во рамките на Турската Империја, големите си-

ли долго, и секоја од свој аспект и интерес, го разгледувале и расправале околу прашањето за народноста и границите на балканските турски простори. Сигурно и територијалната административна поделба од времето на турското владеење на вилаети, во кои биле населени Македонци (именувани како христијани и Бугари), Турци, Албанци, Власи и др., влијаела на тешкото дефинирање на народносниот и политичкиот статус на овие простори. Независноста на Албанија и определувањето на границите се реализирале во периодот од 1912 до 1926 година.

Милка Здравева

Редакцијата на списанието ГЛАСНИК на Институтот за национална историја е отворена за соработка и објавува различни ставови и мислења за одделни прашања од македонската историја, иако секогаш не ги споделува мислењата и ставовите на авторите.

Овој двоброј на списанието е заклучен од Редакцијата на 15 септември 2012 година, а влезе во печат на 15 октомври 2012 година.